

K 125 962
3

აიშვილი

ქართული ენის
ინტელექტუალური
სიყვარულის
თავისდათავადი

თბილისი
1965

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

Академия Наук Грузинской ССР

ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

1966

Г. М. ИМНАЙШВИЛИ

Особенности ингилойского наречия грузинского языка

ИЗДАТЕЛЬСТВО „МЕЦНИЕРЕБА“
ТБИЛИСИ
1966

ბრ. იმანიოზილი

ქართული ენის ინსტიტუტი
დიალექტის თავისებურებანი

K125-962
3

ბაზოციფილოზა „მეცნიერება“
თბილისი
1966

სპეც-2000
შეგონებულა

4 ო.
 499. 962. 1. 01
 ი 507

მონოგრაფიაში განხილულია ინგილოურის მდი-
 დარი ფონეტიკური და მორფოლოგიურ-სინტაქსური
 მოვლენები ქართული ენის სხვა დიალექტებთან შე-
 პირისპირებით. გამოვლენილია ბევრი თავისებურება
 და ახსნილია მათი გაჩენის მიზეზები ისტორიულ ას-
 პექტში. თითოეული სოფლის მეტყველების შესწავლის
 შედეგად დადგენილია კილოკავები და თქმები. გარ-
 კვეულია ინგილოურის ადგილი სხვა დიალექტთა
 შორის.

ამა თუ იმ მოვლენის დადგენის დროს ავტორი
 ემყარება ცოცხალ მეტყველებაზე უშუალო დაკვირვე-
 ბასა და იმ დიდძალ მასალას, რომელიც მან თვითონ
 ჩაიწერა ადგილზე.

საინგილოს განსაკუთრებული ისტორიული ვი-
 თარების გამო ინგილოური მეტად თავისებური გზით
 განვითარებულა. ამ დიალექტის საფუძვლიან შესწავ-
 ლას მნიშვნელობა აქვს ქართული ენის ისტორიისა
 და ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისითაც.

ნაშრომს ერთვის ტექსტები.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

საინგილოსა და ინგილოური დიალექტის ისტორიული ვითარება

1. მრავალმხრივ საინტერესოა ის მხარე, სადაც ინგილოური დიალექტი არსებობს და რომელსაც ამჟამად საინგილოს ეძახიან.

საინგილოს გეოგრაფიისა და ეთნოგრაფია-ისტორიის შესახებ მდიდარი ლიტერატურა მოიპოვება¹. ჩვენ მხოლოდ საინგილოს გეოგრაფია-ისტორიის საკითხების ზოგიერთ მხარეს შევეხებით და ისიც გაკვრით.

საინგილო მდებარეობს კახეთის აღმოსავლეთით, მდინარე ალაზნის მარცხენა მხარეს. იგი ამჟამად აზერბაიჯანის საბჭოთა

¹ მათ შორის აღსანიშნავია შემდეგი: მ. ჯანაშვილის „საინგილო“ (ძველი საქართველო, II, განყ. IV, ტფილისი, 1911—1913) და წერილები „ივერიაში“, „დროებაში“ და სხვ.; დიმ. ჯანაშვილის „შაჰ-აბასის შემოსევა საქართველოში და საინგილო“ (ტფილისი, 1907) და წერილები იმდროინდელ ქურნალ-გაზეთებში („მნათობი“, „მწყემსი“, „მოგზაური“, „ციცკარი“, „ივერია“, „დროება“, „ცნობის ფურცელი“ და სხვ.); ზ. ედილის „საინგილო“ (თბილისი, 1947); ნ. ბერძენიშვილის „აღმოსავლეთ კახეთის წარსულიდან“ (მემორხილველი, III, თბილისი, 1953) და „რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან XVI—XVII საუკუნეთა მიჯნაზე“ (მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 1, თბილისი, 1944); მ. დუმბაძის „აღმოსავლეთ კახეთის (საინგილოს) ისტორიიდან“ (თბილისი, 1953); დ. ბაქრაძის „Заметки о Закавказском округе“ (1890); ზისელმანის „Двадцать пять лет на Кавказе“ (1842—1867); ი. პეტრუშევსკის „Джаро-белаканские вольные общества в первой половине XIX столетия“ (1934) და „Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI—нач. XIX в.“ (1949); ზ. ედილაშვილის (იგივე ზ. ედილი), გულისაშვილის, ელიაშვილის, გ. ფარადაშვილისა და სხვათა წერილები ქართულ პერიოდულ პრესაში; საარქივო საბუთები ჭარ-ბელაქნის შესახებ (მ. დუმბაძის რედაქციით, საისტორიო მოამბე, 4, თბილისი, 1950); ქართლის ცხოვრება; ვახუშტის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“; Акты собр. Кавк. Археограф. Комиссией და სხვ.

სოციალისტურ რესპუბლიკაში შედის და შედგება კახის, ზაქათალისა და ბელაქნის რაიონებისაგან. ტერიტორიულად მოიცავს 3.497,5 კვ. კილომეტრს¹. მისი ახლანდელი საზღვრებია: დასავლეთითა და სამხრეთ-დასავლეთით დღევანდელი კახეთი (მდ. ბაზიმ-ჩაი და მდ. ალაზანი), სამხრეთით მდ. აგრი-ჩაი, აღმოსავლეთითა და სამხრეთ-აღმოსავლეთით ნუხის რაიონი, ჩრდილოეთითა და ჩრდილო-აღმოსავლეთით კავკასიონის მთაგორებილი.

ისტორიულად საინგილო წარმოადგენდა კახეთის აღმოსავლეთ ნაწილს. აღმოსავლეთიდან მოსული მტერი პირველად ამ მშვენიერ კუთხეს აოხრებდა. საინგილოც ისევე, როგორც სამცხე-საათაბაგო, მრავალგზის გამხდარა საქართველოს დაუძინებელი მტრების სათარეშო მოედნად. საუკუნეების მანძილზე გრძელდებოდა მისი დარბევა და განადგურება. საქართველოს პოლიტიკური დაცემისა და რღვევის ეპოქაში ირან-ოსმალეთისა და დაღესტნელი ყაზალების შეუწყვეტელი თავდასხმების შედეგად იგი მოსწყდა კახეთს (XVII ს.). მეტად მძიმე პირობებში ჩავარდნენ ინგილოები. მათ ემუქრებოდათ გადაგვარება და გაწყვეტა. აიძულებდნენ ინგილოებს, რომ გამოეცვალათ გვარი და დაევიწყათ ქართული ენა.

დროთა განმავლობაში პოლიტიკურ და ეკონომიურ კეთილდღეობას მოკლებული ინგილოები თანდათან კარგავდნენ თავიანთ სამშობლო ენასაც.

საბჭოთა ხელისუფლებამ ინგილოებსაც ისევე, როგორც საბჭოთა კავშირის ყველა მშრომელს, მიანიჭა სრული ბედნიერება, მისცა შესაძლებლობა, რომ ილაპარაკონ და ისწავლონ იმ ენაზე, რომელზეც ურჩენიათ. გაიხსნა სკოლები მშობლიურ ენაზე იმ სოფლებში, რომლებშიც ქართული ენა ჯერ კიდევ ცოცხლობდა.

ამჟამად ყველა ქართული სოფლის სკოლებში სწავლება მიმდინარეობს მშობლიურ ენაზე და ახალგაზრდებიც ხალისით ეკიდებიან ამ საქმეს².

საბჭოთა ხელისუფლების დროს გაიმართნენ წელში, შვება იგრძნეს და აყვავდნენ საუკუნეების მანძილზე პოლიტიკურად და ეკონომიურად დაბეჩავებული ინგილოები.

¹ ზ. ე დ ი ლ ი, საინგილო, თბილისი, 1947, გვ. 4; შდრ. მ. ჯანაშვილი, საინგილო: ძველი საქართველო, II, განყ. IV, ტფილისი, 1911—1913, გვ. 52; Д. Б а к р а д з е, Заметки о Закавказском округе, 1890, გვ. 2.

² პირველ ხანებში ქართულ ენაზე მხოლოდ დაწყებითი სკოლები იყო ბევრ სოფელში. 1944 წლიდან კი ქართულ ენაზე სწავლება შემოღებულ იქნა შემდგომ კლასებშიც.

II. 1945 წელს ინგილოურ კილოზე მეტყველებდა 14.770 კაცი (დაახლოებით). ეს ხალხი განაწილებული იყო 11 სოფელში: „1897 წლის აღწერით ზაქათალის მაზრაში ქართულმეტყველებელი მშობლიურ ენად ეთვლება 12,394 სულს“¹.

ინგილოურ კილოზე მოლაპარაკე სოფელთა რიცხვი წინათ გაცილებით მეტი ყოფილა, ვიდრე ახლა.

დროთა ვითარებაში, საუკუნეების მანძილზე, ინგილოური კილო თანდათანობით გამქრალა რიგ სოფლებში. ესენია: ყანდახი, ენგიანი, კაპანახჩი, ვერხიანი, ლალაფაშა, მარსანი, სოსკანი (სოსკანთ გორა), ყორადანი, შოთავარი (შოთავორა), გულუგი (გულულქი, ვარდიანი) და სხვ.²

ამ სოფლებში აზერბაიჯანული ენის ადგილობრივი მეტყველებისა და ქართული ენის ინგილოური დიალექტის შეჯვარდინების პროცესი დამთავრებულა პირველის გამარჯვებით. ასევე მოსვლია იმ მხარის რიგი ტომებისა თუ ხალხების ბევრი სოფლის მეტყველებას; მაგალითად, წახურელების სოფლების უმრავლესობას ამჟამად დავიწყებული აქვს თავისი საკუთარი ენა და ლაპარაკობს აზერბაიჯანულად³.

საუკუნეების განმავლობაში გრძელდებოდა ქართული ენის ინგილოური მეტყველების შეჯვარდინება ჯერ ხუნძური ენის, ხოლო შემდეგ აზერბაიჯანული ენის საინგილოს მიდამოების მეტყველებასთან. მართალია, ზოგიერთი სოფლის მეტყველება შეიქნა ამის მსხვერპლი, მაგრამ ინგილოურმა კილომ ძირითადად შეინარჩუნა თვითმყოფობა და გაუძლო საუკუნეების ქარტეხილებს.

ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ თავისებურ პირობებს თავისი კვალი დაუმიჩნევია ინგილოურ დიალექტზე. „Можно сказать, что ни в одном грузинском говоре нет такого своеобразия, как в ингилоиском“.—საესებით მართებულად შენიშნავს ა. შანიძე მ. ჯანაშვილის „საინგილოს“ შესახებ დაწერილ რეცენზიაში⁴. რ. ერკერტი კი წერდა: „ისინი [ინგილოები] არიან ქარ-

¹ მ. ჯანაშვილი, საინგილო, გვ. 68.

² დიმ. ჯანაშვილი, სანომ მათქმევინა: „ივერია“, № 114, 1889; [დ. ბაქრაძე], ტფილისი, 29 დეკემბერს: „დროება“, № 44, 1866 (წერილი ხელმოწერელია).

³ ზ. ედილი, საინგილო, გვ. 121.

⁴ Записки Восточного Отделения И. Русского Археологического общества, XXII, вып. III—IV, 1915, гл. 345.

თველები და ლაპარაკობენ ქართული ენის ერთ-ერთ არც ძალიან განსხვავებულ (ძველ) დიალექტზე ამ სიტყვის მეტად ვიწრო მნიშვნელობით¹.

რ. ერკერტზე აღრე ინგილოურის შესახებ ვინმე წიწა შემდეგს გადმოგვცემდა: „თითქმის არც ერთი ქართული სიტყვა არ დარჩომილა, რომ არ ეჭრებოდეს ან თავი, ან ბოლო, ან ძირი“². ის ამის მიზეზად შემდეგს ასახელებს: „მაჰ-აბაჰ I-ის შემოსევის, კახეთის აოხრების, 100.000 ქრ. გადასახლების შემდეგ, მთელი ზაქათალის მაზრა უფარდებათ ხელში მაჰმადიანთ. ინგილოებს აწვევბათ მძიმე უღელი, სუსტდება საქ., არსდება ჭარის რესპუბლიკა და ძლიერდება ელისოს სულთანნი და შექის ხანი. ძაბუნდებიან ინგილოები... მათი ენაც მახინჯდება ისე, რომ ქართველ კაცს აქაური ლაპარაკი ძნელად ესმის“³.

არნ. ჩიქობავა, არკვევს რა ფერეიდნულის მიმართებას სხვა ქართულ კილოებთან, დაასკვნის: „ყველაზე ახლო ფერეიდნული დგას ინგილოურთან, რომელიც წარმოშობით ქიზიყურის ღვიძლი ძმა უნდა იყოს; ინგილოური გაცილებით უფრო, ვინემ ქიზიყური, დაშორდა ქართულს; ამას ჰქონდა თავისი მიზეზები: ინგილოურიც, ფერეიდნულის მსგავსად, თითქმის⁴ მოწყვეტილია ქართულ კილოებს და არც სამწერლობო ქართულის გავლენას განიცდის ისე, როგორც სხვა ქართული კილოები (თუნდაც იგივე ქიზიყური); თუ ფერეიდნული სპარსული მეტყველების რკალშია, ინგილოურზე თათრული (აზერბაიჯნული) ახდენს ზეგავლენას. არა მხოლოდ მსგავსი ბედი, არამედ მსგავსივე მოვლენები მოეპოვება ინგილოურს: ფონეტიკაში გ'სთან დაკავშირებული ცვლილებანი, მორფოლოგიაში ყ'ე' ნაწილაკი და არქაიზმის წყება (მაგალ., პერმანსივის ხმარება); სხვა კილოთაგან ქიზიყური, ვარე (და შიგნი) კახური და მასთან კავშირში მყოფი მთიულური ყველაზე ახლოს დგანან ფერეიდნულთან; ეს არც არის გასაკვირი; ფერეიდნული ხომ კახურ-ქიზი-

¹ „Sie [Ingiloier] sind Gruziner und sprechen einen nicht sehr unterschiedenen (älteren) Dialekt der gruzinischen Sprache im engeren Sinne des Wortes“ (R. Erckert, Die Sprachen des Kaukasischen Stammes. Wien, 1895, გვ. 328).

² „დროება“, № 138, 1883.

³ იქვე.

⁴ ხაზი ავტორისაა.

ყურ-ინგილოურის „ნაგლეჯია“, ოღონდ უცნაური ისტორიული ბედის შქონე“¹.

* * *

ინგილოურს ერთ-ერთი მეტად მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ქართული ენის დიალექტთა შორის. იგი ყურადღებას იქცევს მრავალმხრივ.

საინგილოს განსაკუთრებული ისტორიული ვითარების გამო ეს დიალექტი მეტად თავისებური გზით განვითარებულა. ინგილოურის საფუძვლიან შესწავლას მნიშვნელობა აქვს ქართული ენის ისტორიისა და ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისითაც.

III. ინგილოური დიალექტი იყოფა ორად: კაკურად და ალიაბათურად. პირველში შედის კაკის, ალათემურის, მეშაბაშის, ალიბეგლოს, ქოთუქლოს, ყორაღნის, თასმალოსა და ზაგამის, მეორეში კი — ალიაბათის, მოსულის, ენგიანისა და ითითალის მეტყველება. ინგილოური სოფლები ნაწილდება საინგილოს სამრაიონს შორის: კახში (კაკი ანუ კახ-ინგილო, ალათემური, მეშაბაში, ალიბეგლო, ქოთუქლო, ყორაღანი, თასმალო, ზაგამი), ზაქათალაში (ალიაბათი, მოსული, ენგიანი) და ბელაქანში (ითითალა). მათ შორის დიდი განსხვავებაა; ხშირად ურთიერთგაგებინებაც კი უჭირთ. განსხვავება ნათლად ჩანს ფონეტიკაში, მორფოლოგიაში, სინტაქსსა და ლექსიკაში (სხვაობას დაწვრილებით განვიხილავთ გზადაგზა, ფონეტიკურ და გრამატიკულ მოვლენებთან ერთად, თანმიმდევრობით).

ტერიტორიულად ინგილოური სოფლების ურთიერთდაშორება და მათი აღრევა აზერბაიჯანულ ენაზე მოლაპარაკე სოფლებში გარკვეულ დაღს ასვამს თითოეული სოფლის მეტყველების განვითარებას და ასხვავებს მას სხვა სოფლის მეტყველებისაგან.

კაკური კილოკავის ყველაზე დიდ ერთეულს წარმოადგენს თვით კაკის ანუ კახ-ინგილოს მეტყველება. ეს სოფელი „შეფენილია ქურმუხის ვიწრო ხეობაში, კავკასიონიდან ჩამოწოლილ საკმაოდ მაღალ კალთებ შორის“². ამ სოფლის თავსა და ბოლოში აზერბაიჯანული მოსახლეობაა, შუაზე კი ინგილოური (716 კომლი, 3280 კაცი დაახლოებით³). ამ სოფლის ქართული მოსახლეობა

¹ არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი: ტფილისის უნივ. მოამბე, VII, 1927, გვ. 221.

² მ. ჯანაშვილი, საინგილო, გვ. 68.

³ მოსახლეობის შესახებ ცნობები შეკრებილია 1945 წელს.

გაფენილია სიგრძით 4—5 კმ და სიგანით 2—3 კმ მანძილზე დაახლოებით და იყოფა შემდეგ პატარა სოფლებად (უკეთესებია: კახისტავი, თიზირი (მთისძირი), ჩაყირალი (წყლისპირი) და თოჭფალი. მეორე (თიზირი) და მესამე (ჩაყირალი) სოფლის ცენტრშია და აქვთ სრული საშუალო სკოლა; პირველი (კახისტავი) კახ-ინგილოს თავშია, ხოლო უკანასკნელი (თოჭფალი) ამ სოფლის (კახ-ინგილოს) ბოლოშია, აქვთ თითო არასრული საშუალო სკოლა.

ამ ორი უკანასკნელის მეტყველება კი განსხვავდება ერთმანეთისაგან¹, თუმცა არ არიან ურთიერთდაშორებული მაინცდამაინც და ძალიან ხშირი ურთიერთობაც აქვთ ერთმანეთთან.

კახ-ინგილოს კომლთა რიცხვს ეკუთვნის აგრეთვე ალათე-მურის მოსახლეობაც. ეს სოფელი პირველად წარმოადგენდა კაკის „ბინას“ და მუდმივად იქ არავინ სახლდებოდა, მაგრამ ამ უკანასკნელ დროს ზოგიერთი მათგანი უკვე მუდმივად (ზამთარზაფხულ) იქ რჩება. აქვთ საშუალო სკოლა. ეს სოფელი დაშორებულია კახ-ინგილოდან 14—15 კმ და მდებარეობს მის დასავლეთით².

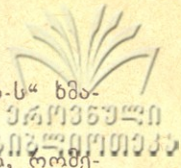
აქაური მეტყველება საერთოდ მიჰყვება კახ-ინგილოს მეტყველებას, მაგრამ შესამჩნევია განსხვავებაც, განსაკუთრებით იმ მოხუცთა მეტყველებაში, რომლებიც აქ მუდმივად დამკვიდრებულან შედარებით ადრე და კავშირი კახ-ინგილოსთან გაუწყვეტიათ ნაწილობრივ მაინც (მაგ., ამათ მეტყველებაში -**ებ**, -**ობ** სუფიქსები, კახ-ინგილოს მეტყველებასთან შედარებით, ნაკლებად იცვლება -**ევ** და -**ოვ**-ად).

კახ-ინგილოს სასოფლო საბჭოში შედის აგრეთვე ინგილოთა ერთი პატარა სოფელი—მეშაბაში (30 კომლი, დაახლ. 180 კაცი). იგი მდებარეობს კაკ-ალიბეგლოს გზის მიხლობლად; დაშორებულია კახ-ინგილოდან 7—8 კმ. აქვთ დაწყებითი სკოლა.

აქაური მეტყველებაც ძირითადად კაკურ მეტყველებას მისდევს, მაგრამ ნაწილობრივ მაინც განსხვავდება მისგან, განსაკუთ-

¹ კახისტავში ამბობენ: „მე მივაქომ, შენ მიაქომ, ის მიაქომს...“ თოჭფალში კი—„მე მუაქ, შენ მიაქ, ის მიაქს...“ და სხვ.

² პატარა სოფლები: ხარაბთალა, ქეშუთანი, ყიმურუ, ყარამეშა (შავი ტყე) წარმოადგენენ კახის „ბინებს“.

რებით აზერბაიჯანული სიტყვების სიჭარბითა და „იმათი-ს“ ხმა-რებით გამოირჩევა¹.

მეორე სასოფლო საბჭოს წარმოდგენს ალიბეგლო, რომელიც შორავს კახ-ინგილოს 15—16 კმ და მდებარეობს ალათემურის სამხრეთით კაკ-ყორაღნის გზაზე (აქ ცხოვრობს 220 კომლი ინგილო, დაახლოებით 1320 კაცი), აქვთ სრული საშუალო სკოლა, ალიბეგლო და ყორაღანი წინათ კაკის „ბინებს“ წარმოადგენდნენ².

მაგრამ აქაური მეტყველება მაინც შესამჩნევად განსხვავდება კახინგილოური მეტყველებისაგან. ამ უკანასკნელისაგან ალიბეგლოს მეტყველება გამოირჩევა უმთავრესად -ებ და -ობ სუფიქსების უცვლელად შემონახვით (მაგ., კაც-ებ, იქნ-ებ-ის, ყიდულ-ობ-ს და სხვ.), სტ-, შკ- ბგერათა კომპლექსების წინ სხვადასხვა ხმოვნების დართვით (მაგ., ესტაქან, იშკოლაჲ... კაკში კი: ისტაქან, უშკოლაჲ...), აზერბაიჯანული სიტყვების შედარებით ნაკლებად ხმარებით, წინადადების უკანასკნელი სიტყვის უკანასკნელი მარცვლის გაგრძელებით, განსაკუთრებით კითხვით წინადადებაში და სხვ³.

ალიბეგლოს სასოფლო საბჭოში შედის ქოთუქლო. იგი ალიბეგლოს სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარეობს 5—6 კმ დაშორებით (მასში ცხოვრობს 60 კომლი, 350 კაცი დაახ.), აქვთ არასრული საშუალო სკოლა.

სხვა სოფელთაგან ეს სოფელი გამოირჩევა მით, რომ აქ ყველაზე უფრო უჭირთ ქართულად ლაპარაკი. ზოგიერთ ოჯახში აზერბაიჯანულად ლაპარაკობენ, ჩვეულებრივი სასაუბრო ენაც აზერბაიჯანულია უმთავრესად (აქაური მცხოვრებნი გათქვეფილი არიან აზერბაიჯანულ ენაზე მეტყველი მეზობელი სოფლების ხალხში)⁴. ქოთუქლოს ინგილოური მეტყველება ხასიათდება აზერბაიჯანული სიტყვების სიმრავლით. ფონეტიკური მოვლენების საკითხში (მაგ., -ებ→-ევ, -ობ→-ოვ და სხვ.) კახ-ინგილოსა და მეშაბაშის მეტყველებას უფრო გასდევს, ვიდრე ალიბეგლოსას.

¹ მაგ., „ქე ღორ დორდანამათი“ (ნიშნავს: „ეს ღორი იორდანისა და მის ოჯახის წევრებისა“).

² ზ. ე დ ი ლ ი, საინგილო, გვ. 135.

³ შდრ. აგრეთვე: დარვაზაჲ (კაკი) და დაროზაჲ || დარვაზაჲ (ალიბეგ.), ვარცხლ (კაკი) და ვარცლ (ალიბეგ.), იბანეოდითა? (კაკი) და იბანებოდითა? (ალიბეგ.) და სხვ.

⁴ ამ სოფელს ძალიან ახლოს აკრავს აზერბაიჯანული სოფლები—ყივჩალი, იბახლო და სხვ.

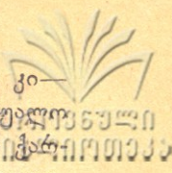
კაკ-ალიბეგლოს გზის გაგრძელებაზე (3—4 კმ დაშორებით ალიბეგლოდან) მდებარეობს ყორალანი¹. ამ სოფლის განვითარება უკეთესია ინგილოთა ერთი პატარა სოფელი სამთაწყარო (47 კმ დაშორებით; დაახლ. 280 კაცი). იგი დაარსებულია იქვე, ახლოს, მდ. ალაზნის მარჯვენა ნაპირზე.

ყორალნის მეტყველება შედარებით ახლოს ყოფილა ალიბეგლოს მეტყველებასთან. მაგრამ სამთაწყაროელებს უკვე მალე დასტყობიათ ქართულის, კერძოდ, ქედელთა მეტყველების გავლენა მათთან მჭიდრო და ყოველდღიური ურთიერთობის გამო. მაგ., აქ „იცი“ ზმნასთან უკვე ხშირად გვევლინება ქვემდებარე მოთხრ. ბრუნვაში (მაგ., „იმი ყმაწულებმა არ იციან ქართულ ლაპარაკს“, „მირზე ღდელმა ჰაქიმობას იცოდა“ და სხვ.); სტ, სკ კომპლექსებიანი ზოგიერთი სიტყვა („სტოლ, სკამ, სკლად“...) იხმარება ხმოვნის დაურთველად და სხვ.

კაკურ კილოკაცს მიეკუთვნება, აგრეთვე, თასმალოსა და ზაგამის მეტყველება. პირველი მდებარეობს კაკ-ალიბათის გზაზე (კაკს შორავს დაახლ. 22—23 კმ, ალიბათს კი—8 კმ), მეორე კი ამ გზის სამხრეთითაა 1—2 კმ დაშორებით. ორივე სოფელში არის სასოფლო საბჭო, სადაც შედიან აზერბაიჯანული სოფლებიც

¹ როგორც ცნობილია, მეფის თვითმპყრობელობა ეროვნებათა შორის შუღლს აღვივებდა. ამ მიზნით იგი ყველა საშუალებას იყენებდა, მათ შორის — რელიგიასაც. ამ პოლიტიკას აქაც უჩენია თავი. ამ სოფლის შესახებ ვინმე მხილველი 1888 წელს გაზეთ „ივერიაში“ (№ 198) შემდეგს წერდა: „სოფელს ყორალანში არის 120 კომლი მოსახლე, ამათგან ნახევარი მართლმადიდებელია და ნახევარი ქრისტიანობითგან გადამდგარნი ინგილონი მაჰმადის რჯულისანი. აქ ერთი ძმა ქრისტიანია, მეორე ძმა მაჰმადიანია, ანუ ძმა ქრისტიანია, და მაჰმადიანი. ერთს გვარში ზოგი გადამდგარია ქრისტიანობითგან, ზოგი ქრისტიანია. ყოფა-ცხოვრებითა და ლაპარაკით არ ერჩევიან ერთმანეთს. კაცი და დედაკაცი ყველანი ლაპარაკობენ, ნამდვილს ქართულს ენას. აქობამდე ერთმანეთში სიყვარულითა და თანხმობით ცხოვრობდნენ, ესლა კი ფანატიკოსობამ მაჰმადიანობისამ ძლიერ ფეხი აიდგა და იქამდის მივიდა ეს ფანატიკოსობა, რომ მაჰმადიანთ პირობა შეჭკრეს, სამშობლო მამა-პაპის ქართული ენა აღარ ილაპარაკონ. ერთმანეთში მისვლა-მოსვლასაც უკრძალავენ ფანატიკოსობის მქადაგებელნი... ამათმა ფანატიკოსობამ სწორედ საზღვარს გადააბიჯა. გარშემო რამდენიმე ლეკი და თათარი სცხოვრობს. იმათთან მშვიდობით ვსცხოვრობთ და ერთმანეთს სასმელ-საჭმელს არ ვუწუნებთ და ეს ახალი გამაჰმადიანებული მაჰმადიანები კი ასე იქცვიან“.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, რა თქმა უნდა, აქაც ისევე, როგორც საერთოდ ჩვენში, გაქრა ეროვნული შუღლი და მტრობა და მოძმეთა შორის დამკვიდრდა მეგობრობა და სოლიდარობა.

(თასმლოში ცხოვრობს 83 კომლი, 500 კაცი დაახლ. ზაგამში კი — 127 კომლი, 770 კაცი დაახლ.). აქვთ თითო არასრული საშუალო სკოლა ქართულ ენაზე, მაგრამ ახალგაზრდებმა ცუდად იციან ქართული ენა, განსაკუთრებით თასმლოში. ორივე სოფელში საოჯახო და მეზობლებში ურთიერთსასაუბრო ენაც ყველგან აზერბაიჯანულია.

ამ ორი სოფლის ინგილოური მეტყველება (ერთმანეთისაგან ცოტათი განსხვავდება), მართალია, უკავშირდება კაკურს, მაგრამ მაინც განსხვავდება კაკური კილოკავის სხვა სოფლების მეტყველებისაგან. ამ სოფლებშიც -ებ და -ობ სუფიქსები ისევე, როგორც ალიბეგლოში, უცვლელად გვენახება; ამით განსხვავდება კაკ-მეშაბაშ-ქოთუქლოს მეტყველებისაგან და უკავშირდება ალიბეგლოს მეტყველებას. მაგრამ თასმლოსა და ზაგამში სიტყვის უკანასკნელ მარცვალს ისე არ გააგრძელებენ, როგორც ალიბეგლოში და არც ალიბეგლოს მსგავსად იცის სიტყვის ბოლო ხმოვანთა ფშვინვიერი დამართვა («ცეცხლ დაანთებელავაჰ?»). სხვა შემთხვევებშიც ბევრგან ვხვდებით განსხვავებებს (მაგ., ჰაპტობაჰ || ჰაპტობაჰ¹, შდრ. კაკ-ალიბეგ. ჰაფთუფაჰ, ალიაბ, წუმწუმა; პალტონი, შდრ. კაკ-ალიბეგ. პალტოჰ; წყაროჰ, შდრ. კაკ-ალიბეგ. ბუღალ და სხვ.).

ალიაბათური კილოკავი იყოფა სამად: ალიაბათის, მოსულისა და ითითალის თქმად. ისინი ურთიერთისაგან ცოტათი განსხვავდებიან. სამივე განიცილის სხვა ქართული კილოების გავლენას და დიდად განსხვავდება კაკურისაგან.

ალიაბათური კილოკავის ყველაზე დიდ ერთეულს წარმოადგენს თვით ალიაბათის მეტყველება. ეს სოფელი საინგილოში ყველაზე დიდია და მდებარეობს კახ-ინგილოს დასავლეთით 27—28 კმ-ით (ზაქათალის სამხრეთით 16—17 კმ-ით; მასში ცხოვრობს 900 კომლი, დაახლოებით 5600 კაცი)². აქვთ ქართულ ენაზე ერთი

¹ სამთაწყაროშიც იხმარება „ჰაპტობაჰ || ჰაპტობაჰ“.

² ამ სოფელშიც ისევე, როგორც მოსულში, ენგიანში, ითითალაში, თასმლოსა და ზაგამში, ატარებენ თათრულ გვარებს. მაგრამ აქ, როგორც აქაური მოხუცები გადმოგვცემენ: „მუანი ფამილიას ხალღი ყოფილან: დათუნანი, ბოლღანი, ჟანშანები, ნაცელიანები, მალხაზანები, ფათალიანები, წაწიაშვილი“.

კაკში, ალათემური, მეშაბაში, ალიბეგლოში, ქოთუქლოსა და სამთაწყაროში კი აქვთ ქართული გვარები: თამაზაშვილი, კოსიაშვილი, გამხარაშვილი, ხუციშვილი, ნადირაშვილი, ბერაშვილი, ფოლდაშვილი, შიოშვილი, ჯანაშვილი, ყულაშვილი, ანდრიაშვილი, თოფალაშვილი, ასლამაზაშვილი, ემბრაშვილი, ყიციშვილი, სუყაშვილი, ქაჭაშვილი, სარდალაშვილი და სხვ.

სრული საშუალო სკოლა, ერთი არასრული საშუალო და ორი დაწყებითი სკოლა. აქაურმა ინგილომ ქართული თითქმის ყველაზე კარგად იცის, ოჯახებშიც უმრავლესობა ქართულ ენაზე ლაპარაკობს და ურთიერთსასაუბრო ენაც მეზობლებში ქართულია უმთავრესად.

ალიაბათელები, როგორც აღვნიშნეთ, განიცდიან ქედლები¹, ლაგოდენელებისა² და ქიზიყელების გავლენას.

მოსულის მეტყველებაც იმავე გავლენას განიცდის, რასაც ალიაბათის მეტყველება³. მოსულისა და ალიაბათის მცხოვრებლები ძალიან ახლო ურთიერთობაში არიან ერთმანეთთან და მათი მეტყველებაც ცოტათი განსხვავდება (მაგ., მოს. ჩაჲ, ალიაბ. ჩეჲ... და სხვ.).

მოსული მდებარეობს ალიაბათის სამხრეთით (უფრო სამხრეთ-დასავლეთით) და შორავს მას 6—7 კმ (მასში ცხოვრობს 240 კომლი, 1440 კაცი დაახლ.). აქეთ არასრული საშუალო სკოლა ქართულ ენაზე. აქაურებმაც ისევე, როგორც ალიაბათელებმა, კარგად იციან ქართული ლაპარაკი და ოჯახებშიც თითქმის ყველგან ქართული ენაა გაბატონებული; მეზობლებში ურთიერთსასაუბრო ენასაც უმთავრესად ქართული წარმოადგენს.

მოსულის სასოფლო საბჭოში შედის სოფ. ენგიანი (რომელშიც ცხოვრობს 108 კომლი, დაახლ. 650 კაცი). ეს სოფელი მოსულს შორავს 2—3 კმ და მდებარეობს მის ჩრდილოეთით. აქ უკვე ქართული ლაპარაკი ახალგაზრდებმა არ იციან სრულებით; ოჯახებში ყველგან აზერბაიჯანული ენაა გავრცელებული.

აქაურ მოხუცთა ინგილოური მეტყველება ძირითადად გასდევს მოსულისა და ალიაბათის მეტყველებას.

¹ ქედი 15—18 კილომეტრითაა დაშორებული ალიაბათიდან, დასახლებულია ფშავლებით, ხევსურებით, მთიულებით, კახელებით და სხვებით. სულ რამდენიმე ათეული წლის ისტორია აქვს. შედის წითელწყაროს რაიონში.

² ლაგოდენი დაშორებულია ალიაბათიდან (დაახლ. 50 კმ), მაგრამ ალიაბათში ხშირად დადის აქაური ხალხი, განსაკუთრებით ბაზრობაზე; ზოგიერთი სამსახურშიც ეწყობა იქ (ალიაბათში); ალიაბათელებსაც უხდებთ ლაგოდენში წასვლა. ამგვარად, ალიაბათელებს ლაგოდენელებთანაც უხდებთ გარკვეული ურთიერთობის დაჭერა.

ლაგოდენში ცხოვრობენ ჭიათურის, საჩხერის, გურჯაანის, თელავის, ყვარლის, სიღნაღის და წითელწყაროს რაიონებიდან ჩამოსული ქართველები. სახლობენ აგრეთვე რუსებიც, ოსებიც, სომხებიც, აზერბაიჯანელებიც, ლეკებიც და სხვ.

³ ქედი მოსულიდან 7—8 კმ-ითაა დაშორებული და ახლო ურთიერთობა აქეთ მოსულეთ ქედლებთან.

ი თ ი თ ა ლ ა¹ მდებარეობს ალიაბათის დასავლეთით (უფრო ჩრდილო-დასავლეთით) და დაშორებულია მისგან 23—24 კმ (მეტეხვესული მდინარის ნაპირით) ლე გზით, ტყის გავლით, ზაქათალის გავლით—კი 40—41 კმ (მეტეხვესული მდინარის ნაპირით). მასში ცხოვრობს 169 კომლი, დაახლ. 1050 კაცი). აქვე სასოფლო სბპკო და სრული საშუალო სკოლა (ქართულ ენაზე). ოჯახებში აქაც ისევე, როგორც ალიაბათსა და მოსულში, უმრავლესობა ქართულ ენაზე ლაპარაკობს და თითქმის ყველას თავისუფლად შეუძლია ქართულად ლაპარაკი. ითითალის მეტყველება გასდევს უმთავრესად ალიაბათის მეტყველებას. აქაური მცხოვრებლები ალიაბათიდან გადმოსახლებულან დაახლოებით 100-150 წლის წინათ. პირველად აქ „ბინა“ ჰქონიათ: „ერთი ზმა ალიაბათში იყო, ერთი აქე“,—ამბობენ აქაური მოხუცები. ნათესაური ურთიერთობა და მისვლა-მოსვლა ახლაც აქვე ერთმანეთთან ითითალელებსა და ალიაბათელებს.

როგორც ზემოთ თქმულიდან ჩანს, ამჟამად ინგილოურ კილოზე მეტყველებს 2592 კომლი (ენგიანის გამოკლებით, დაახლ. 14770 კაცი), ამათგან კაკურ კილოკავზე — 1283 კომლი (დაახლ. 6660 კაცი), ალიაბათურზე კი — 1309 კომლი (დაახლ. 8090 კაცი).

ესენი სახლობენ 11 სოფელში. აქედან 7 სოფელი (კახ-ინგილო ანუ კაკი, ალათემური, მეშაბაში, ალიბეგლო, ქოთუქლო, თასმალო, ზაგამი) შედის კახის რაიონში, 2 სოფელი (ალიაბათი, მოსული)—ზაქათალის რაიონში, 1 (ითითალა)—ბელაქნის რაიონში. ათივე სოფელი შედის აზერბ. სსრ, ხოლო 1 (სამთაწყარო)—წითელწყაროს რაიონში, საქ. სსრ.

ითითალეული სოფლის მეტყველება მეტ-ნაკლებად განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

IV. ინგილოური კილოს შესწავლის მოკლე მიმოხილვა. ალიაბათურ კილოკავზე გამოქვეყნებული ტექსტები ამ ბოლო დრომდე არ მოგვეპოვებოდა, კაკური ტექსტები კი დაბეჭდილი აქვს 1911—1913 წწ. ცნობილ ისტორიკოსს, წარმომართ ინგილოს, პროფ. მოსე ჯანაშვილს (ძველი საქართველო, II, განყ. IV, გვ. 181—211) და, აგრეთვე, ნიმუშების სახით მოცემული აქვე ამაზე აღრე

¹ ითითალა შედის ბელაქნის რაიონში (მდებარეობს ბელაქნის სამხრეთით 15—16 კმ-ით). ალიაბათი, მოსული და ენგიანი შედიან ზაქათალის რაიონში. კაკური კილოკავის წარმომადგენელი სოფლები კი ეკუთვნიან კახის რაიონს.

ვინმე წიწას („დროება“, № 138, 1883), ამავე ჯანაშვილსა (1889 წლის, ივერია“, № 191, 193, 196, 197, 198, 200; 1899 წ. „ივერია“, № 153)¹ და სხვებს (მაგ., ზ. ედილს და სხვ.) ეთნოგრაფიულ მიმოხილვასთან დაკავშირებით.

უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთ ტექსტში არ არის გადმოცემული ზუსტად ინგილოურის თავისებურება². განსაკუთრებით ბლომად ვხვდებით მათში ფონეტიკურ „შეცდომებს“; უგულვებელყოფილია ზოგიერთი ბგერა (მაგ., ხ, ჯ, ჭ და სხვ.) და ფონეტიკური მოვლენებიც. სხვაობა საგრძნობია აგრეთვე მორფოლოგიაში, სინტაქსსა და ლექსიკაში.

მ. ჯანაშვილის შრომის ლინგვისტური ნაწილის შესახებ სწორად შენიშნავს ა. შანიძე, რომ მას აკლია სიზუსტე და ბუნებრივობა³.

მ. ჯანაშვილისეულ ტექსტებსა და „ახლანდელ“ კაკურ მეტყველებას შორის დიდია სხვაობა. ბევრი მათგანი შეუმჩნეველი დარჩენია მ. ჯანაშვილს, ზოგიც შემდეგდროინდელი მოვლენა უნდა იყოს.

ჯანაშვილისეულ ტექსტებში ზედმეტია „ახლანდელი“ კაკურის თვალსაზრისით, მაგალითად, თავკილური ხმოვნის წინ ჰაეს მასობრივად ხმარება (ჰუთქომ, ჰუთხრა...), მთავარი წინადადების წინამავალი დამოკიდებული წინადადების უქანასქნელი წევრებისათვის ა-ს დართვა („ვერგლებთან ჰუმ მისულანა, ყოვს დაჭჩხავლნი“, საინგ. 183,14) და ისეთი სიტყვების ხმარება, რომლებსაც თანამედროვე ინგილოურ მეტყველებაში ვერ ვხვდებით (ჰაკ 198,27⁴; ვირ || ჰურ 184,16; ჯემწიფეჲ 188,8; ბატონ 206,17 და სხვ.)⁵. როგორც ამ სოფლის მოხუცები გადმოგვცემენ, მათ წინაპრების მეტყველებას ეს ახასიათებდა.

¹ მ. ჯანაშვილის ეს მასალა, თითქმის ყველა, შესულია მის „საინგილოს“ ეთნოგრაფიულ ნაწილში.

² ნიმუშების სახით მოცემული კაკური მასალა ძალიან ცოტაა რაოდენობით და გადმოცემის სიზუსტეც სრულიად არაა დაკული; ზოგ მათგანში უმლაუტი სრულებით უგულვებელყოფილია და ძ ბგერაც, რომელიც ინგილოურს არ გააჩნია, გადმოცემულია საერთოდ ქართული ვნის მიხედვით: „ფიქრს ეძღევა და ეხვეწება ღმერთს გააძლიეროს ქვეყანაჲ“ („ივერია“, № 153, 1899) და სხვ.

³ Записки Восточного Отделения И. Русского Археологического общества, XXII, вып. III—IV, 1915, გვ. 344.

⁴ პირველი რიცხვი აღნიშნავს გვერდს, ხოლო მეორე — სტრიქონს.

⁵ ეს სიტყვები შეცვლილია შესატყვისი აზერბაიჯანული სიტყვებით (მაღიან, ეშაქ, ფაჰჩაჲ, ბეგ და სხვ.).

თაობათა შორის განსხვავება მეტყველებაში ამჟამადაც შესამ-
ჩნევია ინგილოურში.

ცალკეული შემთხვევიდან აღენიშნავთ შემდეგს:

1) პრევერბის ხმოვნის მომდევნოდ ზედმეტია მიმდგომისეუ-
ლი ს ელემენტი შემდეგ სიტყვებში: შესაჯდომ-შესამბელიც 201,
26; შესაჭმელა 183,26; 184,19; დასაზინებლა 192,27; გასაჩენელ
197,29 (უნდა იყოს: შააჯდომ-შაამბელიც, შააჭმელა და მისთ.);

2) ჭარი ყველა სიტყვაში (ფეჭ-ის გამოკლებით) დაცულია
კაკურში ცველი ქართულის მიხედვით და არსად არ არის ის შე-
ცვლილი ჯერჯერობით ხანით. მ. ჯანაშვილისეულ ტექსტებში კი
გვაქვს: გაგიხდი 187,15, ჰუხოცი 201,21 (უნდა იყოს: გაგიჯდი,
ჰუჯოცი);

3) დ აკლია სიტყვაში „მუცელშია“ 199,20 (უნდა იყოს: მუცელ-
შიდა);

4) ე და ა ხმოვნები ზედმეტადაა ნახმარი შემდეგ შემთხვე-
ვებში: ღრიმე ორმოჲ 192,12; ექ ხეზე დაგამბოა! 186,2; ხუვალ
მამყევითა! 192,9 (უნდა იყოს: ღრუმ! ორმოჲ, დაგამბო, მამყევით
ან მამყევითა);

5) „გაგება“ მასდარისაგან. ნამყო წყვეტილში მესამე სუბი-
ექტური პირის მხ. რიცხვში ყოველთვის გვაქვს „გაგაჲ“ ზმნა და
არა: „გაგაგო“. მ. ჯანაშვილის ტექსტებში გვხვდება ამ უკანასკნე-
ლის ფორმითაც (გაგაგო 210, 3, 22), რაც არ შიიხნევა ინგილოურ
ფორმად;

6) მიცემით ბრუნვაში დაყენებული ლოგიკური სუბიექტის
მრავლობითობა თითქმის ყოველთვის გადმოცემულია კაკურში
-ყ-თი. მაგრამ დასახელებულ ტექსტებში გვაქვს თანითაც (ქალებს
შეეშინდათ 192, 17)²;

7) ისეთი სიტყვები როგორცაა: ფაჩაჲ 198,1; საგულავ-და-
ნაჲ 192, 19; დედინაცოლ 191, 19, 27; 193, 12, 26; 194, 3; წა-
რაფით 208, 16; 185, 1; იჰო! 192,5 (შორისდ.) და სხვ. იხმარე-
ბიან (ყოველთვის) სხვა ფორმით (ფაჰაჲ ან იშვ. ფადშაჲ, დანა-
გულდანაჲ, გერდედაჲ, თარაფით, იჰოგო და სხვ.);

8) დასასრულ აღენიშნავთ, რომ მ. ჯანაშვილის ტექსტებში
მოცემულ რიგ წინადადებებს ადგილობრივად შემოწმების დროს

¹ ამ სიტყვაში გალაბილებული ი (ჟ) გვაქვს.

² გვაქვს აგრეთვე: „რუმ კარგა და ამშვეცია ნა 210, 15; უნდა იყოს:
„რუმ კარგა მო ჰში ი ვა ყ“.

K125-962

არაბუნებრივად მიიზნევენ მოხუცი გლეხები და გადააკეთებდნენ თავისებურად; მაგ.:

- ა) ვერ ითხოვსავ 210, 12 („ვერ ითხოვნისავ“);
- ბ) წაა საათაც მოსულხარ 210, 10 („წაა უკანაყენ, საათიაც მოსულხარ || მოსუხარ!“);
- გ) თუ ქალი დახსნაა გინ 210, 13—14 („თუ ქალ მიცემაა არ გინდ“);
- დ) სუკდუღიზგან დაუხსნი 191,9 („სუკდუღიზგან დაუხსნი“);
- ე) თქონ აკრიფით 192, 10 („თქონ დააგრუფით“);
- ვ) კომლს მიატანეს 192, 23 („კომლზე წაუდნენ“);
- ზ) თავი ადგილზე ჯემწიფეა რუმ მისულა 188,23 („თავი ვათანზე ფაჰიაა რუმ მისულ“);
- ც) რუმ ომოვდნენა, დუნიაა დაათორიალეს 192,22 („რუმ გომოუდნენ, დუნიას შეჰხედეს“);
- თ) ამთონ ჰუხახნი 190,5 („ამთონ დოჰუხახნი“);
- ი) ჩემზე ღონიერ ყოფილ ხარავ 186,26 („ჩემგან ღონიერ ყოფილხარავ“). და სხვ.¹

1947 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომებში (XXX B — XXXI B, გვ. 249 — 294) გამოაქვეყნა რ. ლაშვაშიძემ კაქური ტექსტები, რომლებიც შედარებით უფრო ზუსტია.²

ინგილოურის ორსავე კილოკავზე სანდო ტექსტები დაიბეჭდა (თუმცა მცირე რაოდენობით) ამ უკანასკნელ ხანებში.³

¹ „ჰუენუაყ“ (წიკოებს) 189,28 აშკარა კორექტ. შეცდომაა (პირველი უ-ს თავზე ორი წერტილი).

² ამ ტექსტების ნაწილი გადმობეჭდა შ. ძიძიგურმა თავის კრესტომათიაში (ქართული დიალექტების კრესტომათია ლექსიკონითურთ, თბილისი, 1956, გვ. 76—91).

³ ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, ქართული ენის კილოთა მოკლე განხილვა, ტექსტები, ლექსიკონი, რედაქტორი ვ. თოფურია, თბილისი, 1964, გვ. 228 — 250; ნ. როსტიაშვილი, ინგილოური სალექსიკონო მასალები: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, III, რედაქტორები: ვ. თოფურია, ივ. გიგინეიშვილი, თბილისი, 1963, გვ. 99—108.

თ ა ზ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ძირითადი ფონეტიკური თავისებურებანი

§ 1. ბგერითი შედგენილობა. სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავებით ინგილოურში გვაქვს უმლაუტები (ზ, უ), დიფთონგები (აჲ, ეჲ, ოჲ, უჲ, იჲ, ოჲ, აჲ, ეჲ, ოჲ...) გემინატები (მმ, ლლ), რბილი ლ, უმარცვლო უ, ჯ, ჳ, ჴ, ც, ჳ და სხვ. გარდა ამისა, რიგი ბგერები (ზ, უ, ო, უ, ჯ, ჳ...) ზოგჯერ ძირითადი ბგერისაგან (ფონემისაგან) განსხვავებულ აკუსტიკურ შთაბეჭდილებას იძლევიან, თავისებურ ფონეტიკურ ელფერს ატარებენ და გვევლინებიან როგორც ერთისა და იმავე ფონემის ვარიანტები. ამ წხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ზ და უ, როცა ისინი ენაცვლებიან ძ და ჳ აფრიკატებს, რომლებიც ინგილოურში, როგორც ფონემა, დაკარგულა.

დასახელებულ ბგერათაგან ზოგი (რბილი ლ, ჴ, ც...) ფონემას არ წარმოადგენს, გარდამავალი ხასიათის მატარებელია. ც და ჴ ჩნდება პოზიციურად ფონეტიკურ ნიადაგზე.

ზოგჯერ შეინიშნება აგოეთვე არაფონემური ბგერა (ვ, მ, ხ, ყ, ნ) ახერბაიჯანულიდან (ან ახერბაიჯანულის გზით) შემოსულ სიტყვებში (შეიძლება შეგვხვდეს ქართულ სიტყვებშიც)¹.

მთავარი ფონეტიკური მოვლენები

ბ გ ე რ ა თ ა გ ა რ კ ვ ე უ ლ კ ო მ პ ლ ე ქ ს ე ბ თ ა ნ
დაკავშირებული სუბსტიტუცია

§ 2. ინგილოური მეტად მდიდარია სხვადასხვა ფონეტიკური მოვლენებით. მასში უხვად ვხვდებით ყველა იმ ფონეტიკურ პრო-

¹ ბგერითი შედგენილობის შესახებ დაწვრილებით: გრ. იმნაიშვილი, ინგილოურის ბგერითი შედგენილობა: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, III, თბილისი, 1963, გვ. 81—93.

ცესს, რასაც მეტ-ნაკლებად ადგილი აქვს ქართველურ ენებში და მათ კილოებში. ზოგ შემთხვევაში ფონეტიკური ცვლილებებიც შეიძლება გვხვდეთ გარკვეულ კომპლექსებთან.

§ 3. უმარცვლო უ-სა და ა ხმოვნის კომბინაცია. ვინის რეფლექსებთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი (უმლაუტი და სხვ.) სხვაგან გავარკვეეთ¹. ეს საკითხი იმდენად მნიშვნელოვანი და საინტერესოა, რომ მას სპეციალური შრომაც მიუძღვნა არნ. ჩიქობავამ², რომელმაც ძველ ქართულთან შეპირისპირებით ჩინებულად გამოარკვია ვინისა და უბრჯგუს რეფლექსები ფერეიდნულში. ჩვენ მას აქ არ გავიმეორებთ, მხოლოდ პარალელების გასავლებად გზადგაზა მიეუთითებთ მასზე.

ძველი ქართულის უმარცვლო უ ა ხმოვანთან შერწყმით გვაძლევს **ო-ს** ინგილოურში³ (თანხმოვანი + უ + ა → თანხმ. + ო); მაგ.: ზოლნი^{1*} (←ძუალი), თოლნი¹ (←თუალი), კოლნი¹ (←კუალი), დააწო (←დაიწუა), წოვს (←წუავს), გომოურთომ (ძირია რ თ უ; შდრ. ძვ. ქართ. მომართუ, შუშ.⁴ VII, 36, მივართუ, იქვე, VII, 38, მიაართუა, იქვე, VI, 10), გოქ (←გუაქუს), გოქონდა (←გუაქუანდა, შდრ. ფერეიდნ. ჩონ გოქონდა 222,32)⁵, მიაქომს (შდრ. ძვ. ქართ.: აღმოიქუას იგი, ჰაემ., მ XII, 11)⁶ და სხვ.

აქ ინგილოური სავსებით ემთხვევა მთიულურსა (თუ ამ უკანასკნელში გამონაკლისებს გამოვრიცხავთ)⁷ და ფერეიდნულს, რო-

¹ გრ. იმნაიშვილი, უმლაუტი ინგილოურში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, V, თბილისი, 1963, გვ. 165—181.

² არნ. ჩიქობავა, ვინის რეფლექსები ფერეიდნულში: ჩეჩნი მეცნიერება, № 2—3, თბილისი, 1923, გვ. 70—87; ცალკე ამონაბეჭდი, გვ. 3—21.

³ А. Г. Шанидзе; М. Г. Джанашвили, Саингило: ЗВО, XXII, вып. III—IV, 1915, გვ. 345.

* ნახევარკვადრატულ ფრჩხილებში მოქცეული ო ხმოვანი (სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ფუძეთანხმოვანიანებთან) ეკუთვნის ალიაბათურ კილოკავს.

⁴ ცუ რ ტ ა ვ ე ლ ი იაკობ, მარტვლობა შუშანიკისი, ილია აბულაძის გამოცემა, 1938.

⁵ არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნული ტექსტები (ერთვის გამოკვლევას „ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი“): ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VII, 1927.

⁶ ა. შანიძე, ჰაემეტი ტექსტები (ერთვის გამოკვლევას „ჰაემეტი ტექსტები და მათი მნიშვნელობა ქართული ვინის ისტორიისათვის“): ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, III, ტფილისი, 1923.

⁷ არნ. ჩიქობავა, მთიულურის თავისებურებანი: ენიმკის მოამბე, II, 1937, გვ. 44—46.

მელშიც თანხმობის შემდეგ ძველი ქართულის უმარცვლო უ+ა ყოველთვის გვაძლევს ო-ს¹.

გა (უა) კომპლექსის ო-დ ქცევის წინაპირობად მიჩნევა გ-ს ფონეტიკური თავისებურება, რომ იგი თანხმობის შემდეგ არსებითად წყვილბაგისმიერია². ამ ბგერის ეს თავისებურება მეტ-ნაკლებად განსხვავებულია დიალექტების მიხედვით.

უმარცვლო უ+ა-საგან ქართველურ ენებსა და რიგ მათ კილოებშიც ვიღებთ ო-ს. მაგრამ არსად არ არის ისეთი სისტემატური და ჩამოყალიბებული ხასიათის მქონე, როგორც ეს გვაქვს ინგილოურსა და ფერეიდნულში.

ინგილოურში ამ ორი ბგერის მეშვეობით ო ჩნდება იმ შემთხვევაშიც, როცა ესენი (უმარცვლო უ და ა) დამორებულია ერთმანეთისაგან თანხმობით (მოკდო←მოკუდა, დოქჩა←დაგურჩა), ამ შემთხვევაში საქმე უნდა გვექონდეს უ-ს გადანაცვლებასთან ა-ს წინ, თუმცა არ არის გამორიცხული, რომ ეს მომხდარიყო მხოლოდ ასიმილაციით; მაგ.: დამიხტო (←დამიხდო←დამიხდუა←დამიხუდა), მოკდო (←მოკდუა←მოკუდა), დასწდო (←დასწდუა←დასწუდა)... დოგლუბავს (←დუაგლუბავს←დაგულუბავს), დოქჩა (←დუაგჩა←დაგურჩა)... დოგიხტო (←დუაგიხდუა←დაგუიხუდა), გოგიყოფეს („გაგუიყვეს“), შოგიცოლეს („შაგუიცვალეს“), წოგიყონეს (|| წოგუყონეს), გოგიჯღია* („გაგვიხდია“), დოგინახია³ („დაგვინახავს“), გოგიზღია³ („გაგვიზღრდია“), დოგიკლი⁴ („დაგვიკლია“), ჩოგაბარა („ჩაგვაბარა“), დოგასხესავ („დაგვასხესო“) და მისთანანი.

ისმება კითხვა: რატომ უნდა ხდებოდეს უმარცვლო უნის წინ გადმონაცვლება ისეთ მაგალითებში, როგორიცაა: დოგიხტო, გოგიჯღი, გოგიყოფეს, ჩოგაბარა, დოგასხესავ და სხვები? ადგილობრივ ხომ შეეძლო მოეცა ახალი ბგერა: უქანასკნელ ორში ო („ჩაგობარა, დაგოსხესავ“) და დანარჩენში უ? როგორც ჩანს, ვინის მეტათეზისი საერთოდ და კერძოდ მრ. რიცხ-

¹ არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, გვ. 202; მისივე, ვინის რეფლექსები ფერეიდნულში (ცალკე ამონაბეჭდი), გვ. 11.

² არნ. ჩიქობავა, მთიულურის თავისებურებანი, გვ. 44.

* ნახევარკვადრატულ ფრჩხილებში მოქცეული ა სუფიქსი (თხრობით წინადადებაში) ეკუთვნის ალიაბათურ კილოკავს.

³ მ. ჯანაშვილი, საინგილო, გვ. 150.

⁴ იქვე.

ვის პირველი ობიექტური პირის ნიშნის გუ- პრეფიქსის დაშლა და მისი შემადგენელი ელემენტის (უმარცვლო უნის) გადმონაცვლება პრევერბის ხმოვნის წინ უფრო დიდი ხნის ისტორიის შემთხვევაში უნდა იყოს ინგილოურში, ვიდრე შმლაუტისა და ანის მიღება.

შეიძლებადა ასედაც გვემსჯელო: აქ აღვილი აქვს მეტათეზისის კი არა, არამედ მრავლობითი რიცხვის პირველი ობიექტური პირის გუ- პრეფიქსის უნის მიერ პრევერბისეული ხმოვნის დამსგავსებას და შემდეგ თვით მასიმილირებელი უნის დაკარგვასო.

ამას მხარს დაუჭირდა სვანურის მაგალითებიც, როგორცაა: ლობ-ზარ (<*ლა-ხტ-ა-ზარ) „გზოგე“, ლობ-ჭედ (<*ლა-ხტ-ე-ჭედ) „ვკითხე“, ჟოს-გომ (<*ჟი ეს-ტ-გომ) „დავასხი“, ლახუშ (<*ლა-ხტ-ღშ) „დავლიე“...¹, ოხ-ყიდ (<ოხტ-იყდ <*ან ხტ ი-ყიდ) „ვიყიდე“, ოთ-იგ (<*ათტ-ი-გ) „დავიდგი“...² შდრ. ბქვ. ლზხ. ლოხტ-იდ (<*ლო-ხტ-იდ) „ჩაიცივი“, ონ-ტედ (<*ან-ტედ) „მივიდი“...³

ასევე ხდება ობიექტურ პრეფიქსთანაც: „გუ-ს -უ- ზემოსვანურსა და ლაზხურში წინდებულისეულ ა-სა და ბალსქვემოურსა და იმავე ლაზხურში ეს- პრევერბის ე- ხმრვანს ო-დ წარმოგვიდგენს და თვითონ ორს უკანასკნელ დიალექტში (ეცრ., ლზხ.) ზმნის თავიკიდურ თანხმოვანთან მეზობლობაში ჩვეულებრივ იკარგვის“⁴: ოგ-მარე, ოგ-მარე, ოგტ-მარე (<*ან-გტ-მარე) „მოგვანზადა“, ოგ-ხატტე, ოგტ-ხატტე (<*ად-გუ-ხატტე) „დაგვხატა“, ლოგ-ლატენ, ლოგ-ლატენ. ლოგტ-ლატენ (<ლა-გუ-ლატ-გ/ენ) „შეგვიყვარდა“, ოგ-ლტა, ეგტ-ლტა (<ეს-გტ-ლტა) „მიგვაქვს“...⁵

ამასვე ადასტურებს ფერეიდნულის ზოგიერთი მაგალითიც: დოგჯერდეს („დაგჯერდენ“), ში-გჭიდეთ („შაგჭიდეთ“), დოგტდება („დაგტდება“), შოგპირდა („შაგპირდა“) და სხვა⁶, თუ აქ ნამდვილად ვინის დაკარგვასთან გვაქვს საქმე და არა მის მეტათეზისთან პრევერბისეული ანის წინ.

მოხეურში დადასტურებულია ისეთი მაგალითები, როგორცაა: დოგიდგა („დაგვიდგა“), დოგივლე („დაგვივლე“), შოგიტყო-

¹ ვ. თ. ფ. უ. რ. ი. ა., სვანური ენა, I, ზნა, ტფილისი, 1931, გვ. 12.

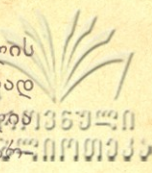
² იქვე, გვ. 13.

³ იქვე, გვ. 12, 13.

⁴ იქვე, გვ. 31.

⁵ იქვე, გვ. 31 და შემდეგ.

⁶ არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, გვ. 205.

ბინე („ზავგიტყობინე“), შოგიერთდება („ზავგიერთდება“), გოგივლის („გავგივლის“) და მისთ. მაგრამ აქ **ო**-ს გაჩენის საკითხი არასწორად არის ახსნილი. მის მიღებაში **ვ**-ს მონაწილეობა გამოირიცხება მთლიანად. აღნიშნულია, რომ „ვერ გვ კომპლექსში ვ უნდა დავიწყო და შემდეგ ი-ს უნდა გამოეწვია ა-ს დავიწროება, რაც მოგვეცემდა **ო**-ს“¹. ეს რომ ასე იყოს, მაშინ მივიღებდით **ე**-ს („დე-ვიდვა“) და არა **ო**-ს (დოვიდვა). უეჭველია, რომ აქ **ო**-ს მიღება შეპირობებულია **ვ**-ს არსებობით პროცესის დასაწყისში. **ვ** აქ ან შეერწყნის **ა**-ს მის წინ გადანაცვლების შემდეგ, ან ის ნაწილობრივ იმსგავსებს მას და შემდეგ თვითონ იკარგვის.

ინგილოურში გვხვდება სიტყვები: თავ მოგაკუნტინესავ (←თავი მოგუაკუნტინესო), მოგატყუა (←მოგუატყუა), შენთუნ მოგილია¹ (←მოგუთილია) და სხვა, სადაც აშკარად ჩანს, რომ უმარცვლო უ ნამდვილად დაკარგულა. მაგრამ ამათ **მო**-ზმნისწინი აქეთ და მათ წინა მიგალითებთან ვერ გავათანაბრებთ. აქ **უ**-ს დაკარგვა გამოწვეული უნდა იყოს შემდეგი მიზეზით: ინგილოურში **გუ**-პრეფიქსის წინამდებარე **გა**-, **და**-, **ჩა**-, **წა**-... პრეფერბთა ხმოვანი (**ა**) გვადლევს **ო**-ს უნარცლო **უ**-ს მონაწილეობით (**გავუ**→**გოგ**-, **დაგუ**→**დოგ**-, **ჩავუ**→**ჩოგ**-, **წავუ**→**წოგ**-...). ამით უკვე მრავლობითი რიცხვის პირველ ობიექტურ პირს ბუნებრივად დაუკავშირდა „**ოგ**“ (პრეფერბისეული **ა** ხმოვნისა და მრავლობითი რიცხვის პირველი ობიექტური პირის პრეფიქსის შენაერთი). იქ, სადაც პრეფერბისეული ხმოვანი **ა** კი არა გვქონდა, არამედ **ო** იყო და მას უშუალოდ მოსდევდა **გუ**-პრეფიქსი, ცხადია, მოგვეცემდა „**ოგუ**-ს“, რომლის „**ოგ**-“ გააზრებული იყო **0₁** მრ. რიცხვის ნიშნად და **უ** ზედმეტი ჩანდა.

ძველი ქართულის კბილბაგისმიერი **ვ** ინგილოურში თანხმოვნის შემდეგ წყვილბაგისმიერდება და **ა**-სთან შერწყმით ისიც ხშირად გვადლევს **ო** ს; მაგ.: მოყონ („მოვიყვანე“, შდრ. მოყავს, **ყო**←**ყუა**←**ყვა**←**ყავა**), ჩაძლო („ჩაიღვა“), დედინაცოლ (შდრ. ნაცვლად)... ორიგებ (←ჰორიგებ←ჰტარიგებ←ჰვარიგებ || ყვარიგებ || კაკური), ოსწავლოთ (←ჰოსწავლოთ←ჰტასწავლოთ←ჰვასწავლოთ || ყვასწავლოთ, კაკური), ჰოპირებ 205,1 (←ჰტაპირებ←ჰვაპირებ || ყვაპირებ) და სხვ.

ამ შემთხვევაში ინგილოური გამოეყოფა ფერეიდნულს².

¹ კ გ უ გ უ შ ვ ი ლ ი, მოხუერი კილო: გორის სახელმწ. პედ. ინსტიტუტის შრომები, I, თბილისი, 1942, გვ. 131.

² შდრ. არნ. ჩიქობავა, ვინის რედლექტები ფერეიდნულში (ცალკე ამონაბეჭდი), გვ. 11.

ა-ს წინ ვ-ს გადანაცვლებით (ან ისე, მეტათეზისის გარეშე, ვ-ს მიერ ა-ს გალაბიანობით) გვაქვს: ჭო მით („ეჭამეთ“) და წინააღმდეგობა ინგილოურში, მართალია, თანხმობის შემდეგ ნიშნული კბილბაგისმიერი ვ ჩვეულებრივ წყვილბაგისმიერდება, მაგრამ ეს გაწყვილბაგისმიერებული ვ+ა ყოველთვის ო-ს არ გადალევს.

სად გვხვდება ასეთი შემთხვევები და რა უშლის ამას ხელს? ამ მოვლენას წინ ეღობება უთუოდ მახვილი. როცა მახვილი ეცემა გაწყვილბაგისმიერებულ ვ-ს, მაშინ ის იძენს სრულხმოვნობას და არ უერთდება ა-ს ო-ში გადასასვლელად. თუ მახვილი მოუდის ა ხმოვანს, მაშინ ხშირად გაწყვილბაგისმიერებული ვ რჩება უმარცვლო უ-დევ (ზოგჯერ შეიძლება კბილბაგისმიერი ვ არც გაწყვილბაგისმიერდეს და დარჩეს პირვანდელ მდგომარეობაში).

პირველიც და მეორეც გატარებულია მასდარში; მაგ.: იმი მოკლუაჲ არ იქნევ (კაკური), და ცუაში (კაკური) და სხვ.²

ასეთივე ვითარება გვაქვს ქვაჲ, რვაჲ და ხვალ (завтра) სიტყვებში, რომლებშიც ძველ ქართულში ვ იყო; მაგ.: ქუაჲ || ქუ-ვაჲ, რუაჲ || რვაჲ (რვამეტ), ხუალ || ხუვალ.

ამ სიტყვებს პარალელი ფორმები მოეპოვება ფერეიდნულშიც. აქ ვა კომპლექსის გვერდით გვაქვს უა კომპლექსიც (მახვილიანი უ+ა)³.

როგორც არნ. ჩიქობავა აღნიშნავს, „ამ შემთხვევაში საინტერესოა: 1) ის, რომ ძირისეული ვინის ნაცვლად მახვილიანი უნი გვაქვს, პირველს უკანასკნელი შეენაცვლა. და 2) ის, რომ მახვილიანი უნი+ა უცვლელი რჩება, ონად არ გადადის. მახვილის ტარების პოტენცია სიმპტომია იმისა, რომ უნი წარმოადგენს სრულს ხმოვანს, რომელიც მარცვალს ქმნის; — ფაქტი, რომ მარცვალ-მქნო უნი+ა ონად არ გადადის, არკვევს (ჩვენის აზრით) იმ უნის (ბრჯგუს) ბუნებას, რომელსაც+ანი გადალევს ონს; ცხადია, ის მახვილის ტარების შემძლე არ უნდა ყოფილიყო, მას მარცვლის შედგენა არ შეეძლო—იგი უმარცვლო იყო“⁴.

¹ შესაძლებელია, რომ ამ გზით მიღებულ ფორმასთან კვლავ გაჩნდეს პირის ნიშანი, გამოწვეული ფსიქოლოგიური მომენტით, მეტი გარკვეულობის შესატანად; მაგ.: ვჭო მით წაუ. ჰეჩ რამ არ დოჯუხტო, წოჯუყონეს, ოგუყონეს და სხვ. (შდრ. წოგოყონეს და მისთ. იხ. ზემოთ).

² გვხვდება პარალელური ფორმებიც: მოკლუაჲ || მოკლუაჲ || მოკლუაჲ.

³ არნ. ჩიქობავა, ვინის ოფთექსები ფერეიდნულში, გვ. 78.

⁴ იქვე, გვ. 78; შდრ. მისივე, მთიულურის თავისებურებანი, გვ. 44—46.

§ 4. უე → თ, უი → უ. ძველი ქართულის უმარცვლო უ (ან გაწყვილბაგისმიერებული ვ) + ი ან ი ინგილოურში ჩვეულებრივ გვაძლევს ო-ს ან უ-ს¹, მაგრამ გვხვდება ზოგჯერ ამ კონსონანტისაგან ო და უ ხმოვნების მიღების შემთხვევებიც.

თანხმოვნას მომდევნო წყვილბაგისმიერი ვ + ი ზოგიერთ სიტყვაში გადადის ო-ში; მაგ.: ჩონ (← ჩენ), გადახორწა, მიიხორწვის (← მიიხვეწვის), მარჯონა (← მარჯვენა → მარჯონა), უშობს (← უშეებს)...

ანალოგიური მოვლენა გავრცელებულია ქართული ენის მთელ რიგ კილოებში.

იშვიათად, მაგრამ მაინც ვხვდებით ინგილოურში ისეთ მაგალითებს, სადაც ძველი ქართულის უმარცვლო უ + ი წარმოდგენილია უ-დ; მაგ.: -თუნ (შენთუნ), თუ თან...

ასეთი მაგალითები გაცილებით უფრო ხშირად გვხვდება ძველ ქართულში; მაგ.: თუსსა: C მ 5, 22, თუსით: C მ 3, 9; შენთუს: C მ 6, 23; სიტყუთა: C მ 4, 4; მკუდრი: C მ 21, 38; ძური: C მ 7, 23; შუდობით: C ლ 7, 50; ჩჩულითა: C ლ 7, 25; ღუნოჲ: C მ 2, 22; გუვის: C მ 3, 9; შემოხუდე: C ლ 7, 6 და სხვ. შდრ. მეგრ. ნანდული, ქიხიყ. ქურანი და მეგრ. ქვირა და სხვ.²

ანალოგიური მაგალითები გვაქვს რიგ ქართულ კილოებში; მაგ.: წუმა (იმერ., ლეჩხ., გურ., იმეოხ., მესხ. და სხვ.), გათხოული (გურ., იმერ...), საკურველი (იმერ., ქართლ., კახ...), გუმბრა || გვიმბრა (გურ., იმერ.), კუკური || კკვირი (საბა) და სხვ.

აღნიშნულ შენაცვლებას ყველაზე მეტად ვხვდებით ფერეიდნულში პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის ობიექტურ პირთან (მაგ., გუთხრეს, გუდგა, მუგუტანეს, გუგუხარდა და სხვ.)³ და აგრეთვე (ძალიან იშვიათად) სიტყვის სხვა ნაწილშიც, მაგრამ არასოდეს — ბოლოდან პირველ მარცვალში⁴.

§ 5. დასკვნა. ინგილოურში უნისა და ვინის რეფლექსებთან დაკავშირებით შეიძლება დავასკვნათ:

1) მარცვლოვანი უ, თუ ის ხმოვნის შემდეგ მოექცა, ჩვეულებრივ მარცვლოვნობას კარგავს და იქცევა დიფთონგის შემადგე-

¹ გრ. იმნაიშვილი, უმლაუტი ინგილოურში, 165—170.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველური და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბილისი, 1937, გვ. 103, 178.

³ არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, გვ. 204—205, 208—109, ტექსტები, გვ. 221—243.

⁴ არნ. ჩიქობავა, ვინის რეფლექსები ფერეიდნულში, გვ. 81—82.

ნელ ელემენტად¹, მაგრამ ასიმილაციის უნარს ნაწილობრივ მაინც ინაოჩუნებს;

2) ძველი ქართულის უმარცვლო უ ინგილოურში მეტად და უდევრობით ხასიათდება: ა) ე და ი ხმოვნებთან შერწყმით გვაძლევს სათანადო უმლაუტებს²; ბ) საუმლაუტო შერწყმას ხელს ვერ უშლის მათი გაყოფი თანხმოვანი და ვერც უმარცვლო უ-ს ბოლოკიდურობა; უ დაუბრკოლებრივ მოექცევა წინ იმ ხმოვანს, რომელთანაც მან უნდა შეადგინოს უმლაუტი³; გ) უმარცვლო უ+ა ხმოვანი იძლევა ო-ს; საამისოდ მას შეუძლია გადაინაცვლოს ყოველი მიმართულებით, თუ ის ბოლოკიდურ ბგერას არ წარმოადგენს⁴;

3) ძველი ქართულის კბილბაგისმიერი ვ თანხმოვნის შემდეგ და თანხმოვანთა შორის წყვილბაგისმიერდება და იზიარებს უმარცვლო უ-ს ბედს თითქმის ყოველთვის;

4) სადიფთონგო ხმოვნებს შორის მოქცეული პირველი სუბიექტური პირის ნიშნად გამოყენებული ვ ინგილოურში (კაკურში) თითქმის არასოდეს არ გვხვდება. ის ან იკარგვის (უმთავრესად პრევერბისეული ხმოვნის ასიმილაციის შემდეგ კაკურში) და ხელი არ ეშლება დიფთონგის შექმნას (მაგ., ეხლა ჩონ ოაყაროთ←ოიყაროთ←ოვიყაროთ←აიყაროთ), ან მისი მომდევნო ხმოვანი (უმთავრესად ი) იკარგვის და ვ რჩება თითქმის უცვლელად (იშვიათად კაკურში და ხშირად ალიაბათურში: მავეონო, წავეონო);

5) ოვა, ოვი, ოვე (|| უვე) კომპლექსებში და უ-სა და ვ-ს წინ კბილბაგისმიერი ვ ყოველთვის იკარგვის მიუხედავად იმისა, რომ პირის ნიშანია ის თუ ფუძისეული (იხ. ქვემოთ ბგერათა დაკარგვა);

¹ გრ. იმნაიშვილი, ინგილოურის ბგერითი შედგენილობა: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, III, თბილისი, 1963, §§ 11, 17.

² იქვე, § 1c.

³ გრ. იმნაიშვილი, უმლაუტი ინგილოურში, გვ. 166, 169.

⁴ ო-ს მისაღებად ბოლოკიდური უმარცვლო უ წინ არ გადმონაცვლებს ინგილოურში და უკვალოდ იკარგება კაკურში; მაგ.: თაგ (← თაგუ ← თაგჷ), დათ (← დათუ ← დათჷ); უმლაუტის მისაღებად კი უმარცვლო უ-ს გადანაცვლება შეუძლებელია, ბოლოკიდურობა ვერ აბრკოლებს იას; მაგ.: ღრღლ (← ღრღლუ ← ღრღლჷ) და სხვ. (გრ. იმნაიშვილი, უმლაუტი ინგილოურში, გვ. 165, 169).

6) ზმნის ორფუძიანობის საწარმოებლის (-ავ, -ევ) ან სხვა სუფიქსის კბილბაგისმიერი ვ ელემენტი ინგილოურში ჩვეულებრივ არ იკარგვის და თითქმის უცვლელადაა¹, თუ მას ო ხმოვანი წინ მოსდევს (მაგალითები იხ. მორფოლოგიურ ნაწილში);

7) ასევე უცვლელად რჩება ფუძისეული თავკიდური ვ, როცა მას ხმოვანი მოსდევს უშუალოდ (ვაძლი¹);

8) ხმოვნის შემდეგ არსებული ფუძისეული კბილბაგისმიერი ვ, თუ მას ხმოვანი არ მოსდევს უშუალოდ, მერყეობას იჩენს: ან გაწყვილბაგისმიერდება და თვით შვევა დიფთონგის შემადგენლობაში (ასიმილაციის მოხდენამდის ან შემდეგ: ბეჭრ, შაჭრ „შავი“... უფრო იშვიათად), ან უცვლელად დარჩება და არ მიიღებს მონაწილეობას დიფთონგის შექმნაში (თავ, შავ... უფრო ხშირად).

თავისებურ მერყეობას იჩენს ვ -ვიდ-ა (←ვედ) ზნაში: იგი პრევერბის დართვის შემდეგ ან დაიკარგება უკვალოდ და ჩეიქმნება ოა დიფთონგი (მოადა)², ან ამოვარდება მისი მომდევნო ი (←ე) ხმოვანი, ვ გაწყვილბაგისმიერდება და მივიღებთ კვლავ დიფთონგს (მოჭდა, წაჭდა || წოჭდა, გაჭდა, ჩაჭდა || ჩოჭდა, შეჭდა || შოჭდა)³.

§ 6. თა→უა, თე→უე, ეა→ია. როგორც სხვა ქართულ კილოებში (ფერეიდულში, კახურში, ქართლურში, მთიულურში, აჭარულში, გურულში, რაჭულში, იმერულში, მესხურსა და სხვაში), ინგილოურშიც (თვა→) თა კომპლექსი იძლევა თა-ს; მაგ.: მუაგონდა (←მოაგონდა), მუაქცივა (←მოაქცივა), ჩუმუარდა (← || ჩომუარდა || ჩუმუარდა ← ჩამოვარდა), გუდმუარდა (← || გოდმუარდა ← გადმოვარდა), ჩუმუაგდ (← || ჩომუაგდ „ჩამოვადგე“, კაკური), გუ-

¹ ასევე უცვლელად რჩება მრავლობითი რიცხვის ებ ნიშნის მონაცვლე ევგ (←-ებ); მნიშვნელობა არა აქვს იმას, მოსდევს მას ბრუნვის ნიშნის ხმოვანი თუ არა

² შდრ. მოიდა (ფერეიდნ., მთიულ., კახ., ფშ. და სხვ.).

³ ანალოგიურ ფუძეებს ვხვდებით აჭარულსა და იმერულში. აჭარულში იგი ახსნილია ისე, თითქმის ხმოვნის შემდეგ არსებული კბილბაგისმიერი ვ + ი გვაძლევდეს უ-ს, რაც არა ჩანს სწორი (მ. ხუბუა, ზემო აჭარის ენობრივი მიმოხილვა, ბათომი, 1932, გვ. 10—11). აქ ჯერ ადგილი უნდა ჰქონდეს ხმოვნის დაკარგვას და შემდეგ, კბილბაგისმიერი ვ-ს გაწყვილბაგისმიერებას. აღნიშნული პროცესი ინგილოურში ჯერაც არაა დამთავრებული. ზოგჯერ -ვედ ზნაში ჯერ კიდევ ვხვდებით კბილბაგისმიერ ვ-ს. რომელიც გადახრილია წყვილბაგისმიერობისაკენ მხოლოდ, თუმცა მისი უშუალო მომდევნო ხმოვანი დაკარგულია (გავდა, წავდა...).

მუამბუა? (← || გომუამბუა? ← გამოვამბოა?), მუალდით (← მოვალდით)... ეყუა? (← || იყუა? ← იყოა?), შენ გაქუა? (← გაქოა? ← გაქესა? ← ალიაბათური), სხო რათაარ გითხრუა მე შენ? („სხვა რა გითხროს გითხრა [გითხროა?] მე შენ?“ კაკური), ქერიუა? (← ქერიოა? ← ალიაბათური), ცეცხლ დანთეველაუა? (← დანთეველაოა? ← დასანთებელადოა?); მე ყუა? (← მეოა?), შენ-ყუა? (← შენოა?), ესიუა? (← || ესეუა? ← ესეოა? ← ალიაბათური)...

ოა→უა კაკურში ჯერჯერობით არ არის სავეებით დასრულებული სახით წარმოდგენილი. მას ხელს უშლის ზოგჯერ მახვილი, როცა ის ეცემა ო-ზე, მაგალითად, აეს ეყრა? რაჲ ამბრვა? || რაჲ ამბრა? მოკდრა? რაჲ ქნრა?...

(-ოვე- →) -ოე- კომპლექსი გვაძლევს -უე-ს: აგრუებდა (← აგროვებდა), შიშაქა* დააგრუეთავ (← დააგროვეთო, კაკური), გუმუელ (← გამოველ), გუმუეკიდ (← გამოვეკიდე, კაკური)... კალუეე/ებ¹ (← კალო+ებ) და მისთ.

ანალოგიურ მოვლენებს ვხვდებით აჭარულში, იმერხეულში, ქართლურში, გურულსა და სხვ.

კაკურში -ავა-, -ევ- და -ავე- კომპლექსებისაგანაც ხშირად ვღებულობთ -უა- და -უე- კომპლექსებს (თუ ამ კომპლექსებში არსებული ვ პირველ სუბიექტურ პირს უკავშირდება):

-ავა- → -ოვა- → -ოა- → -უა-: გუაპირით (← გოაპირით ← გოვაპირით ← გავაპირეთ), გუაქითებ (← || გოაქითებ ← || გოვაქითებ ← გავაქითებ), გუაქითოთ (← || გოაქითოთ ← || გოვაქითოთ ← გავაქითოთ)...

-ევა- → -ოვა- → -ოა- → -უა-: შუაგდოთ (← || შოაგდოთ ← || შოვაგდოთ ← შევაგდოთ), შუაბათ (← || შოაბათ ← || შოვაბათ ← შევაბათ)...

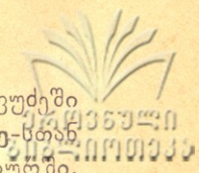
-ავე- || -ევ- → -ოვე- → -ოე- → -უე-: წუელით (← || წოელით ← || წოველით ← წოველით), შუელით (← || შოელით ← შოველით ← შეველით)...

ეა→ია დადასტურებულია ცველ ქართულშიც², მოდებულია ქართული ენის რიგ კილოებში. იგი ჩვეულებრივი მოვლენაა ინგი-

* ნახევარკვადრატულ ფრჩხილებში მოქცეული ა (სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ფუძემოვნიანებთან) ეკუთვნის კაკურ კილოკავს.

¹ ამის პოალებულად ინმარება „კალუეე/ებ“. აქ ლ-სა და ე-ს გავლენით უ-ს არტიკულაცია წინ წამოწეულა.

² Н. М а р р, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград, 1925, გვ. 57—58.

ლოურშიც. აქ **ეა** კომპლექსი იცვლება **ია**-დ: 1) სიტყვის ფუძეში მთელ ინგილოურში, 2) შედგენილ შემასმენელში ფუძისეულ **ე**-სთან შემასმენლისეული **ა**-ს (←**არს** || **არის**) მოხვედრისას ალიაბათურში, 3) **ე**-ზე დაბოლოებულ სახელებზე კითხვითი ან ემფატიკური **ა**-ს უშუალოდ დართვისას მთელ ინგილოურში, 4) ნამყო წყვეტილის ან **-ყე** სუფიქსის **ე**-ს უშუალო მომდევნოდ კითხვითი **ა**-ს ხმარების დროს ალიაბათურში; მაგ.: თიათორაი¹ („თეატრი“), შიაცოლა (←**შე**ყოლა)... მაალებია (←**მა**ალებეა←**მა**ალებელია←**მო**საალებელია, ალიაბათური)... დღია ველოდეგ (← || დღეაც ველოდეგ←**დღე**საც ველოდები), ღამიაც (← || ღამეაც←**ღამე**საც)... იგრია? (←**იგრე**ა?), საქმია? (←**საქმე**ა?), ვიცაი¹ მია? (←**ვიცი** მეა?), არსაქნია? (←**არსაქნე**ა? ←**არსაქნელია**?)... დაჰწერია? (←**დაჰწერე**ა?), გაჰცოლია? (←**გაჰცვა**ლია?), გინდაყია? (←**გინდაყე**ა?) და სხვ.

არც **ეა**→**ია** პროცესია სავსებით დასრულებული სახით კაკურში მოცემული. ზოგჯერ, მახვილის ნიადაგზე, შესაძლებელია **ეა** კომპლექსში **ე** იქნეს შენარჩუნებული უცვლელად (მაგალითად, მოვლდა?..).

ცალკეულ ბგერათა სუბსტიტუცია

§ 7. ხმოვანთა სუბსტიტუცია. ცალკეულ ხმოვანთა სუბსტიტუცია ინგილოურში ისე არ არის გავრცელებული, როგორც სხვა სახის ფონეტიკური მოვლენები. საამისოდ მხოლოდ ცოტა მაგალითის დასახელება შეიძლება, მაგრამ მასშიც საეჭვოდ ჩანს. შესაძლებელია, რომ აქ მისი შეტვლის მიზეზი იყოს ან მორფოლოგიური ხასიათის მოვლენა, ან ასიმილაციური თუ სხვა.

ი—**ე**: ეყო (|| იყო), ეყავ (|| იყავ)... აქ არ არის გამორიცხული არასრული სახის შორეული რეგრესული ასიმილაცია. არც მორფოლოგიური მიზეზია უგულებელსაყოფი. შესაძლებელია, რომ ეს ზმნა მიმდინარეობდეს არა ერთპირიანი ვნებითიდან, არამედ ორპირიანიდან: შემდეგ ირიბი ობიექტი ჩამოსცილდა მას და გაქვევებული სახით მექანიკურად გადმოვიდა ერთპირიან ვნებითში (მაგალითად, იგი ეყო მას).

ა—**ი** გვაქვს სიტყვაში „სიმუარ“ (самовар), მაგრამ ეს სიტყვა ამ ფორმით შეთვისებული ჩანს ადგილობრივი აზერბაიჯანული მეტყველებიდან.

ა—**ე** ადგილი აქვს ზოგჯერ შემდეგ სიტყვებში: ნასოედინა (|| ნასარდინა || მასარდინა), პოვერ („повар“), ფეჩეთ („печать“), რებე (ალიაბათური || რაბე, კაქური), ჩეა¹ და სხვ. მაგრამ ეს გამოწვეული ჩანს ასიმილაციით).

¹ „ჩეა“ იხმარება მხოლოდ ალიაბათში, სხვაგან კი სწორად ამბობენ.

ა—ო: ტონიან („ტანიანი“), ყროლ („ყრალი“, კაკურთი; აქმე-
დან ალიაბათურში: აყრულდა←აყროლდა←აყრაღდა) და სხვ.

ე—ო: რამთონჟერ, ამთონ, ექთონ || ემთონ, იმთონ, რაქ-
თონ¹ და სხვ. შესაძლებელია, რომ აქ **ო** ფუძისეულიც იყოს (შდრ.
ოდენ: ეგოდენ...).

ე—ა: გაჰზახეო („გაჰძებნიო“, ალიაბათური), სამნიმაც (←სამ-
ნი-მი-ც←სამ-ნი-ვი-ც), ფაყი¹ და სხვ.

უ—ო: ლოკმაჲ (კაკური), გაცორევაჲ („გაცურება“, კაკური)...

ო—ე: რემენი¹... (აქაც ალბათ ასიმილაციით არის).

ო—უ: რუმ (← || რომ), რუგრუმ (←როგრუმ ←როგორ +
რუმ). თურემ („თორემ“), იქრულა (←იქროლა), გუგრაქ¹ (←გოგ-
რაქ¹), არაგუნი (прагон), უჩერეთი² (очередь), პაპრუც (|| პაპ-
რუჟ „პაპიროსი“, ს. ალიბეგლო), ტანსმუსი¹ (←ტანისამო-
სი), გრამულ („გარმონი“, ს. ალიბეგლო), ბერკაცი ჩავარდა ამ
ბიჭის სუ რ ა ლ ზ ე (←сорак „დაკითხვა“, ალიაბათი) და სხვ (შდრ.
მეგრ. ქოთომი, ჭან. ქოთუმე³; მეგრ. თომა || თუმა. ყონ || ყუნა, ხო-
მაფა || ხუმაფა⁴; ნუსა || ნოსა, ნოკრი || ნუკრი⁵ და სხვ.).

ი—უ: ეს თულა საცა ფეყ და აბუჟეებს, შენც იქ და აბუ-
ჟე ფეყი (ალიაბათი, შდრ. გირინი || გურუნი, ნისალი || ნუსალი⁶...
ზუმ || ზიმ...⁷).

ე—რ: ცრზმელ (|| ცრზმრლ „ცრემლი“, კაკური)...

ი—ჟ: შააჟღუნა (კაკური || შააჟღინა, ალიაბათური), ჩააჟღუნა
თოლებ (ს. ალიბეგლო)...

აზერბაიჯანულში არსებული სიტყვები—უმუდ („იმედი“), ყა-
ვან („პასუხი“), атрача და სხვ. ინგილოურში გადმოცემულია

¹ „ფაყი“ მხოლოდ ალიაბათურში იხმარება „ფეყი-ს“ პარალელურად, კაკურში კი ყველგან ამბობენ „ფეყ-ს“ ფეჟ-ის ნაცვლად.

² ამ ფორმით იხმარება ალიაბათურში, კაკურში კი „ოჩერედ-ს“ ამბობენ.

³ ივ ჯავახი შვილი, ქართ. და კავკ. ენების თავდაბ. ბუნ. და ნათ., გვ. 614—615; შდრ. ს. ჟღენტი, ქართული ენის ფონეტიკა, თბილისი, გვ. 218.

⁴ И. Кипшидзе, Грамм. мингр. языка, СПб., 1914, გვ. 011 და ტექსტები.

⁵ ივ. ჯავახი შვილი, იქვე, გვ. 182—184; გ. როგავა, ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, I, თბილისი, 1962, გვ. 84—85, შდრ. კარლ ჰორსტ შმიდტი, ქართველური ფუძე ენის ბგერათსისტემის რეკონსტრუქციისათვის: სამეცნიერო-ბიბლიოგრაფიული კრებული, 2—3, თბილისი, 1964, დაძაბება, გვ. 39—40.

⁶ ივ. ჯავახი შვილი, იქვე, გვ. 179, 183.

⁷ არნ. ჩიქობავა, ჭანუო-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, ტფილისი, 1938, გვ. 276; მისივე, ჭანუოის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებით-
ურთ, ტფილისი, 1936, გვ. 136 და შეიდეგ.

ჯალამი
სამთაწყაროსა
სადაც სწავლიან

უმედ-ად || უმედ-ად (მთელს ინგილოურში ჩვეულ.), ეს უმედ-ად
|| ჯუღაბ-ად (კაკურში)¹, ჰაფთუფა-დ (კაკურში, სამთაწყაროსა
და ზაგამის მეტყველების გამოკლებით) და ჰაპტობა-დ (|| ჰაპ-
ტობა-დ სამთაწყაროსა და ზაგამში) და სხვ.

უმეტესი სიტყვების ხმოვნები კი ისეა გადმოცემული, რო-
გორც აზერბაიჯანულში; მაგ.: ახური (ахур „ბაგა“)², ახშამ (ах-
шам „სალამო“) ჰაზირი (|| ჰაზირის һазыр, შდრ. გურ. ხაზირი),
ოთად (отад), ხალყ (халг „ხალხი“), მანათ (манат) და სხვ.³

ვხვდებით „ლოპატკა-ს“, რომელიც სავსებით იმავე ფორმით
იხმარება, როგორც რუსულში წერენ მას (лопатка). საინტერესოა:
რატომ წერას ემთხვევა და არა გამოთქმას („панапка“). მაგრამ
ამ ერთი მაგალითით რაიმე დასკვნის გაკეთება შეუძლებელია. რუ-
სულის გზით შემოსულ ფრანგ. ოდეკალონს გამოთქვამენ ადი-
კალონ-ად, ე. ი. ისე, როგორც მას გამოთქვამენ რუსები („алека-
шон“)⁴. ასევე ანად გამოთქვამენ ოს-ს „ნოტიнок-ში“ (ფათინკა⁵).

შე- და მო- წინდებულები ინგილოურშიც ისევე, როგორც
აღმოსავლურ მთელ რიგ კილოებში (კახურში, ქართლურში, ფერე-
იდნულში, მთიულურში, ხევსურულში და სხვ.), წაომოდგენილია
ხშირად შა- და მა-დ, თუ ასიმილაცია ან სხვა ფონეტიკურ-მორ-
ფოლოგიური მოვლენა არ ჩაერია⁶; მაგ.: შაჟდა, გულს შამაჟყრის,
მაჟლა, წამაჟწივა, მაჟულა, შამკდარ⁷, მამიყონა...

§ 8. თანხმოვანთა სუბსტიტუცია. კაკურში (თვით კაკა და
ქოთუქლოში)⁸ მეტად გავრცელებულია (ალიაბათურში კი შედა-
რებით იშვიათია)⁹ წყვილბაგისმიერი ბანის შენაცვლება კბილბაგის-

¹ ალიაბათურში (ითითალის მეტყველების გამოკლებით) ჩვეულებრივ
„ჯაჟაბ-ს“ ანუ „ჟაჟაბ-ს“ ამბობენ.

² შდრ. ვ. თოფური, ქართლური: კრებ. არილი, ტფილისი, 1925,
გვ. 138.

³ აზერბაიჯანულიდან შემოსულ სიტყვებში აზერბ. ა ქართ. ანითა და
ენით გადმოიცემა.

⁴ ზოგან (მაგ., ითითალაში) ატაკალონ-საც ამბობენ.

⁵ იხ. წინდებულები (მორფოლოგიურ ნაწილში).

⁶ ს. ალიბეგლოს მეტყველებაში ამ შენაცვლებას სრულებით არა აქვს ად-
გილი. ამ მხრივ ის აშკარად გამოეყოფა ს. კაკისა (განსაკუთრებით) და ქოთუქ-
ლოს მეტყველებას.

⁷ ალიაბათურში მას ვხვდებით სპორალურად და იმასაც მხოლოდ მაშინ,
როცა ებ-ს ან ობ-ს თანხმოვანი მოსდევს (მნიშვნელობა არა აქვს იმას, ეს თან-
ხმოვანი ამჟამად რეალურად არსებობს, თუ იგულისხმება იგი), მაგ., ვაგრუჟე-
დით („ვაგროვებდით“), აკაბეჟში, პატრონეჟს, თოფეჟს, ახლევ გოცმეჟდენ და
სხვ.

მიერი ვინით მრავლობით რიცხვსა და თემატურ სუფიქსებში (და იშვიათად სხვებშიც)¹.

-ებ→ -ევ: ზმევ („ძმები“), კაცევ („კაცები“)... ღვევის („ღვება“), ანთვეინევს („ანთებინებს“), მოშიევოდაყ („მოშიებოდათ“), საცხოჭრეველ („საცხოვრებელი“)...

-ობ→ -ოვ: ამბოვს, სრიალოვს, იცნოვთა? სწავლოვს, ფიქროვს, ნადიროვან („ნადირობად“) და სხვა მრავალი.

ანალოგიური ვითარება ცნობილია დაღესტნის რიგ ენებში (მაგ. ლაკურსა და სხვ.). არ არის გამორიცხული, რომ ამ პროცესის ასე ფართო მასშტაბით გავრცელებაში წილი მიუძღოდეთ ამ ენებსაც.

კაკურშივე (თვით კაკში) ვხვდებით ამავე -ებ, -ობ სუფიქსების -ემ, -ომ-ად შეცვლას, თუმცა ეს არ არის მასობრივად გავრცელებული. მას მხოლოდ აქა-იქ ვაწყდებით ზოგიერთის მეტყველებაში; მაგ.: სახლემ (←სახლებ, სახლებში)²... დაავაზირემელ (←დასავაზირებელი)³... ყიდულომს, მუცელში ხანჯალ ურჭომს და სხვ.

კიდევ უფრო იშვიათად ვხვდებით (მთელს ინგილოურში) -ევ→ -ებ: აჭამებ („აჭამევ“), აჭამებს და სხვ.

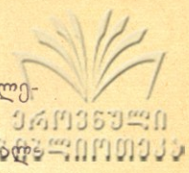
აწმყოს თემის -ავ სუფიქსისა და ფუძისეული ან კაუზატიური -ევ, -ოვ-ის -ამ, -ემ, -ომ-ად შეცვლას, რაც ფართოდაა გავრცელებული აღმოსავლურ კილოებში, ინგილოურში ძალიან იშვიათად ვხვდებით (ხედავს, განსომს და სხვ.). სამაგიეროდ ვ→მ ჩვეულებრივია ზოგიერთ სიტყვაში; მაგ.: დაამირწყდა (←დაავიწყდა), დამირწყდა (←დამამირწყდა←დამავიწყდა), მიწრო (←ვიწრო)⁴, კიდემ (|| კიდევ), მენაქ'ი (←ვენაჯი), სამნიმაც (←სამნივაც←სამნივეც), სამიმნი (←სამივნი←სამივენნი, ალიაბ.), კიდმან (←კიდვან←კიდობან, კაკური), მემრე (|| მეგრე) და სხვ. (მღრ. აჭარული:

¹ ჯანაშვილისეულ ტექსტში ეს მოვლენა სრულებით არაა ასახული (თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ერთადერთ სიტყვას — „ამბოვ, ამბოვენ“, რომელიც ასე იხმარება მთელ ინგილოურში).

² ნ. მარს მ მრავლობითი რიცხვის მარჯვენადად მიაჩნდა (Грамм. древнелит. груз. языка, §5 51. 52). მაგრამ აქ ჩვენ გვაქვს უბრალო ფონეტიკური მონაცვლეობა და მეტი არაფერი,

³ დავაზირება დავალება.

⁴ „ძვ. ქართულში მოცემულია „იწრო“—ს სახით (მეგრულში სწორედ ამ სახითაა ეს სიტყვა დაცული, ოღონდ წ-ს წინ ნ არის განვითარებული: იწრო); შემდეგ განვითარდა თავკიდური ვ: ვ-იწრო; მთიულურში ვ-ს შეენაცვლა მ: მივილეთ მიწრო... იწრო→ვიწრო→მიწრო...“ (არნ. ჩიქობავა, მთიულ. თავისებურებანი, გვ. 47).

ამსილი, მარსკლავი, დამირწყდა, მითამ...¹ გურ.: ამამსო ტყულე-
ბით, მარსკულავები...² მესხ.: სამსე და სხვ.).

აგრეთვე ვინის ნაცვლად გვაქვს მანი ვინ კითხვით ნაცვლად
სახელში და ვარსკულავეში, მაგ., ეს მინაა? („ეს ვინ არის?“)...
მასკულა³ და სხვ.

მეორე (მასკულავი) სხვა კილოებშიც³ ვხვდებოდა ამ ფორმით
და ძველ ქართულშიც. ხოლო პირველი მეგრულ-ჭანურის ძირითად
ფორმას წარმოადგენს⁴ და გაბატონებულია აგრეთვე ფერეიდ-
ნულშიც⁵ ისევე, როგორც ინგილოურში.

ვხვდებით აგრეთვე სხვა ბგერათა შენაცვლების თითო-ორო-
ლა შემთხვევასაც:

ყ—კ: წკინავს (|| სწკინავს⁶ ← ბრწყინავს), ერ ფუთი ყირი
(ალიაბ.; შდრ. ყურგრძელი → ყურდგელი → კურდღელი, ბრწყინავლე,
გა-ცა-ბრწყინდა, საყისარი || საყისარი⁷).

აქ პირველ მაგალითში ადგილი აქვს ყ-ს წარმოების ადგი-
ლის (ენის ძირიდან) შედარებით წინ (უკანა ენასთან) გადმონაც-
ვლებას (ალბათ, წ-ს გავლენით) და ყ-ს გადმოსვლას უკანასკნელი
სამეულის შემადგენლობაში, ხოლო მეორე მაგალითში (ყირი) პი-
რიქით მოვლენასთან გვაქვს საქმე, რის გამოც კ გადადის დეფექ-
ტური სამეულის შემადგენლობაში.

მ—ნ: ჩააცონს (← || ჩააცომს), მიაქონს (← || მიაქუმს), გა-
მაქონს (← || გამააქომს), მაქონს (← მააქომს), ააქონს (← || აა-
ქომს), „სუნკა“ (← „сумка“, ალიაბ., შდრ. გურ. „სუნკა“), ნასრა-
დინა (← მასრადინა || → ნასრედინა)...

ლ—ნ: ნუსმარს დაჰკარონ (← ლუსმარი ← ლურსმანი), მეს-
როვნა (← მესროლა, კაკური), ცუნ (← ცული, კაკური)⁸, ჩრიან
(← ზრიალ ← ზლიერ ← ძლიერ)...

¹ ჯ. ნოღაი დელი, აპარა დიალექტოლოგიურად, ბათუმი, 1936, გვ. 9.

² ს. ქდენტი, გურული კილო, თბილისი, 1936, გვ. 47.

³ მაგ., შდრ. ხევს. მასკვლავივით (ბ. გაბუური, ჯეგს. მასალები: წე-
ლიწდულო, ტფილისი, I—II, 1923—1924, 159, 16); მთიულ. მასკულევიანი
(არნ. ჩიქობავა, იქვე, გვ. 47), მასკულავი (იქვე, ტექსტ., 60, 33) და სხვ.

⁴ არნ. ჩიქობავა, ჭან. გრამ. ანალიზი, § 19, გვ. 83—85; მისივე,
შედ. ლ., გვ. 224; H. M. A. P. P. Grammatika чан. яз., СПб., 1910, 28, § 45;
И. Кишидзе, Грамматика мингр. яз., §§ 51, 52, 53.

⁵ არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, გვ. 201.

⁶ შდრ. ვ. თოფურია, ფონ. დაკვ. ქართ. ენებში, IV, ბუნებრივი კომპ-
ლექსებისათვის: ენიშკის მონაბე, I, 1937, გვ. 119—121. ინგილოურში სხვა სიტ-
ყვებში წყ კომპლექსს უცვლელად ვხვდებით, მაგ., წყულ.

⁷ ივ. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, XII—XVIII სს.,
I, თბილისი, 1964, გვ. 224, 225.

⁸ შდრ. მ. ჯანაშვილი, საინგილო, გვ. 226.

- ნ—ლ: გრამულ (←გარმონი), მილამ (←მინამ)...
- რ—ნ: ნუმ (|| რუმ, კაკური)...
- რ—ლ: ჩილი (←ჩირი)...
- ლ—რ: განავარს, გამონავარს შატდუშეები ამიბე (←განავალს, გამონავალს = „გამველეს, გამომველეს...“ ალიაბ.)...
- ბ—მ: კმენა (←კბენა), უნდა დაკმინო უენ (←დაგკბინო)...
- ბ—პ: წაპრი (←ძაბრი)...
- ხ—ჯ: თოჯ (←თოხი, კაკური), ფაყლა თოჯავს („ლობოს მარგლის“)...

ჭ—ჩ: აფუჩეფს („აფუჭებს“), ესნები დაეჩათნენ (ალიაბათი; შდრ. ჭიჭილაკი || ჩიჩილაკი: И. К и п ш и д з е, Грамм. мингр. яз., გვ. 06).

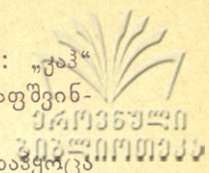
ლანის ხანით შენაცვლებას ვხვდებით მხოლოდ ალიაბათურში და იმასაც იშვიათად, მაგ., დიახ←დიად←დია+ლ[მერთო], უენ სა გაჰხახე (←გაჰქელ)...

პირველი, მართალია, კაკურში უფრო ძველი ფორმითაა შემონახული („დიად“), მაგრამ რიგ კილოებში ისევეა დაცული, როგორც ალიაბათურში. მეორე მაგალითში შეკუმშვისას ისევე, როგორც სხვა კილოებში, ალიაბათურშიც აღდგება პირველადი ბგერა, მაგ., გა ხ ლ ა და არა: „გა ხ ხ ა“.

აგრეთვე ვხვდებით:

- ზ—უ: შუვაზე ჟის („ზის“, შდრ. გურ. ჟის)...
- ხ—ზ: ტანსმოზ (კაკური || ტანსმუსი, ალიაბ.)...
- გ—ღ: მადრ (← || მაგრ←მაგრე), მამიქარღა←მომიქარგა...
- ღ—თ: იმთონ, ემთონ...
- ღ—ნ: კენემ მუშიოვს (←კედემ←კიდევ)...
- ბ—პ: პალკონით უყურებენ (←ბალკონით)...
- ბ—ფ, ტ—თ: ფათინკა¹ (ТОТИНОК)...
- ღ—ტ: გოროტებში, ტანაჲ (←დანა „ხბო“, კაკური), ტავარ (←დავარ „წვრილფეხა საქონელი“), ტაჲ (←დაჲი „ღედის ძმა“)...
- ფ—ბ, ფ—პ: ჰაბტობაჲ || ჰაპტობაჲ (афтаба), კარტობილ (←კარტოფილი)...
- კ—ქ: ქილო¹ (←კილო), გააქითა || გააქეთა (←გააქეთა)...
- გ—ქ: ხაქსი 'აეტანეს (←загс ალიაბ.¹), ციქნები (←ციფნები, ალიაბ.)...

¹ აქ მიღებული ჩანს ასიმილაციით.

ა—ჰ: ერ მანათ ბეჰს მისცემს (ალიაბ.), უთხრა: „ჰაჰ“ (გვხვდება კაკურში სპორადულად; აქ საქმე გვაქვს ა-ს გაფშვინ-ვიერებასთან).

ჟ—ყ: დაყენე! (ალიაბ. || დაჰეჩ! „გატეხე“! კაკური), დაყოცა || დაყოცა (ალიაბ. ← || დაჰოცა, კაკური), დაყოცეს (ალიაბ. ← || და-ჰოცეს, კაკური), იყოცებოდნენ (ალიაბ.), ორიენი დაყოცნენ (ალი-აბ.), დაყოცილი (ალიაბ.), ნაყეჩ მიაქომენ (ალიაბ. ← || ნაჰეჩ „ნა-ტეხი“, კაკური; შდრ. დაჰშობილი || დაჰშობილი, დაჰოცენ || დაყო-ცენ)¹.

ბ—ჟ—ყ: თოყი (ალიაბ. „თოხი“)²...

აქ მოტანილი ყარიანი მაგალითები ყველა ალიაბათურია, კაკურში ამ შენაცვლებას იშვიათად ვხვდებით (ფეყ და სხვ.).

სიტყვა „ხალხი“ კაკურში იხმარება „ხალყ-ის“ ფორმით (ჟა-მაათ-ის || ჯამაათ-ის პარალელურად), მაგრამ ეს არაბული სიტყ-ვაა და აქ შეთვისებული ჩანს აზერბაიჯანულის გზით ამ ფორმით. ალიაბათურში კი ეს სიტყვა „ხალღ-ის“ სახით გვაქვს, თუ ასიმი-ლაცია არ ერევა (ხალღი). ასიმილაციის ჩარევისას კი ღანი იცვლება ხანით (იქ ნაქნარ ხალხს სრუ შეეხაწა). სიტყვა „ოთახიც“ ღანითაა გადმოცემული ინგილოურში (ოთაღი¹ აზ. otar).

აზერბაიჯანულ სიტყვებს, როგორცია: ლაჰან (ტაშტი), დაჰ-იშან (ცვლილი), იჩირმი (ოცი) და მისთ. ინგილოები გამოთქვა-მენ: ლაგან, დეგიშენ, იგირმი და ა. შ.

თითქოს, აქ, ერთი შეხედვით, აზ. იჰ შეცვლილია განით, მაგ-რამ სინამდვილეში პირიქით მოვლენასთან გვაქვს საქმე: ინგილოურს კი არ შეუცვლია ა (იჰ) განით, არამედ შეუნარჩუნებია მისი ძვე-ლი სახე. ლიტ. აზერბაიჯანულში პალატალიზებული ო (გ), რომე-ლიც გვხვდება წინარიგის ხმოვნებთან, ორ ხმოვანს შორის (და დახურული მარცვლის ბოლოში) შეცვლილია ი-ღ.

ზემოთ დასახელებულ სიტყვებს ძველი ფორმით გამოთქვამენ ადგილობრივი (საინგილოში მცხოვრები) აზერბაიჯანლებიც, მაგ-რამ საინგილოს ერთ-ერთი სოფლის სახელში წინარიგის ორ ხმო-ვანს შორის არსებული პალატალიზებული გ მათ შეუცვლიათ ა-ით: ჰაჰამ ← ჰაჰამ ← ჰაჰამ. ინგილოებს კი -ეს სიტყვაც განით შე-მოუნახავთ (ზაგამ).

¹ მ. ძიძიშვილი, ფონეტიკური პროცესები ძველ ქართულში, თბი-ლისი, 1960, გვ. 88; ივ. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, XII—XVIII სს., თბილისი, 1964, გვ. 220—223; შდრ. Г. А. Клилов, Этимологи-ческий словарь картвельских языков, Москва, 1964, გვ. 264—265 (ჟეჩ).

² აზ. тоха, кәрки; შდრ. კაკ. თოჯ. (აქვე, მე-3 პარაგრაფში).

§ 9. ბგერათა შერწყმით მიღებული აფრიკატები და აფრიკატოზაცია (ხშულის შერწყმა სპირანტთან, სპირანტიზაცია და პალატალიზაცია). სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში დადასტურებულია ბგერათა შერწყმით მიღებული აფრიკატები, მაგრამ მას, როგორც გავრცელებულ მოვლენას, არ ვხვდებით.

ინგილოურშიც იშვიათია ის, ზოგჯერ დაუმთავრებელ პროცესთანაც გვაქვს საქმე. მაგალითად, ზოგჯერ ამბობენ ერცხო¹ (←ერთსხუა) და ზოგჯერ—ერთსხო: ერცხო თუ გავზახე („გავძელ“, ალიაბ.), დედას ერცხო შულ უჩნდევ (კაკი), ერცხო ფენდ დავასწავლო, სახლი დიც ნათესაევ მოჭლოცენ (←სახლი + დითს←სახლის დიდს, კაკი) და სხვ. მაგრამ პარალელურად ამბობენ ასეც: ერთსხო ქათამიც გავლიტო (ალიაბ.) და სხვ.

უკვე დამთავრებულია პროცესი „გორც“ (←გურტს←გურდს „ახლოს“) სიტყვაში. ეს სიტყვა მხოლოდ ამ ფორმით იხმარება მთელ ინგილოურში.

ანალოგიური მოვლენის ჩანასახი მოცემულია ჯერ კიდევ ძველ ქართულში², ვხვდებით ჭანურშიც³.

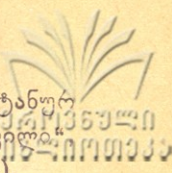
ინგილოურში აფრიკატებს ვიღებთ ზოგჯერ ხშულის დამართვის სპირანტიზაციითაც, მაგ., ციკანი (თიკანი, ალიაბ; შდრ. ძვეს←ღვეს)⁴.

¹ შდრ. ცამეტი (←ათსამეტი), ჩვიდმეტი (←ათშვიდმეტი), ბეჩავი (←ბედშავი), ჩა-(←შთა←შდა←შედა): ჩავიდა (←შთავიდა) და სხვები, რომლებიც ჩვეულებრივ ფორმადაა ქვეული სალიტ. ქართულსა და დიალექტებში.

² მესხური დავითის ქორონიკაში: „გუჭოც“ (სამი ქრონ., ე. თაყაიაშვილის გამოცემა, გვ. 89; მოხსენებული აქვს მ. ჯანაშვილსაც, საინფ., გვ. 242, შენიშვ.); შდრ. ძვ. ქ.: ვდ შობად უც მას ყრმაჲ წული (კიმ., I, 218, 12); ძალ მიც (←ძალ მიძს←მიძეს) ესე ყოფად (მათე 9, 18, ბენეშ. გამოც.); ძალ გიც (ib., 20, 22←ძალ გიძს←ძალ გიძეს); შდრ. ივ. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, XII—XVIII სს., I, თბილისი, 1964, გვ. 297—299; აღჭინქარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, თბილისი, 1960, გვ. 22—23.

³ მაგალითად, თურქ. დავეთსუ „დაუპატიჟებელი“←davet+siz ჭანურში გვამღვეს დავეცუზ-ს, ზს→ც (მაგალითი ამოღებულია ს. ჟღენტის მიერ გამოცემული „ჭანური ტექსტებიდან“. ამაზე ავტორის ყურადღება ს. ჯიქიამ გამაძახებია).

⁴ ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს: „ოთხთავის თარგმანში თხის ჩვილი შვილის სახელად თიკანი ნახმარი. საშუალო საუკუნეებისა და თანამედროვე ქართულში ამ სიტყვის მეოთხე ფონეტიკური სახესხვაობა ციკანი გაბატონდა, მაგრამ გურიაში დღევანდლამდის ძველებურად თიკანს ხმარობენ“ (ქართ. და კავკ. ენების თავდაპ. ბუნება და ნათ., გვ. 103). შემდეგ განაგრძობს: „შესაძლებელია ვინმემ იფიქროს, რომ, რაკი ოთხთავისა და დაბადების ქართულ თარ-

ვხვდებით აგრეთვე ზოგიერთ სიტყვაში ხანის სპონტანურ გააფრიკატებასაც, მაგ., წუცქულნი¹ (|| ცუცქულნი¹ „წისქვილი“ შდრ. ცანდალი←სანდალი¹... სუნდი || ცუნდი ποса² და სხვ.).

დებუფრიკატიზაციას, რომელიც მეტად გავრცელებულია გურულსა და აჭარულში (სტორი, სასტორი, სტავლა, მასტავლებელი და სხვ.)³, ინგილოურში თითქმის არ ვხვდებით. „სემენტი“ (ცემენტი) და „ტრაფათ“ (სწრაფად)⁴, რომლებიც ალიაბათურში შეენიშნეთ, მხედველობაში არ მიიღება. პირველი ალბათ ალიაბათურში შემოსულია აზერბაიჯანულის გზით ხანით, რადგანაც აზერბაიჯანულს ც ბგერა არ გააჩნია (კაკურში ეს სიტყვა იხმარება ცანით); მეორე კი ქართული წარმოშობის სიტყვაა, მაგრამ მას ალიაბათურში მასობრივად არ ვხვდებით ტარით (კაკურში ეს სიტყვა შეცვლილია აზერბაიჯანულიდან შეთვისებული სიტყვით „ეგინა || იგინა“).

კაკურში ჩ—ტ გვაქვს მხოლოდ აზერბაიჯანულიდან შემოსულ „ტომაყ“ სიტყვაში (←чумаг „კომბალი“).

ასიმილაცია

§ 10. ასიმილაციას მეტად ფართო ადგილი უჭირავს ქართველურ ენათა დიალექტებში და ხშირად გვხვდება თვით ამ ენებშიც.

გმანში ციკანი-ს მაგიერ თიკანი გვაქვს, თითქოს თ-ს ც-დ შენაცვლება და ციკანი-ს ფორმა ახალი იყოს, მაგრამ იმავე ხანაში, როდესაც თიკანი იყო გაბატონებული, ციკანი-ს ფორმაც რომ ყოფილა, ამას იმავე დაბადების თარგმანში დაცული ქურციკი-ს სახელიც ამტკიცებს“ (ib., გვ. 191). დააკვნის, რომ ქურციკი-ს მეორე ნახევარი „აქ ბერძნ. ტრაგოს-ს, ე. ი. თხას უდრის და ციკანი-ს, ისეთივე ბოლოშეკვეცილი ფორმაა, როგორიც ვაციკ-შია. მაშასადამე ციკანი-ს, თიკან-თან შედარებით, მერმინდელ შენაცვლებულ სახესხვაობად მიჩნევა არასგზით არ შეიძლება. ამ ორ სახესხვაობას შორის იმდენად ქრონოლოგიური არაა, რამდენადც დიალექტური განსხვავებაა საგულისხმებელი“ (ib., გვ. 191).

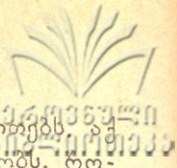
ეს თუ ასეა, მაშინ შეიძლება ნელი აგველო ამ სიტყვაში თ-ს ც-დ შენაცვლებაზე; მაგრამ არ არის გამორიცხული, რომ შენაცვლება ძველთაგანავე მომხდარიყო ზოგიერთ დიალექტში და სწორედ ამის ანარეკლი იყოს თვით ქურციკ-შიც ამ სიტყვის ნეორე ნახევარი.

¹ Н. Марр, Грам. древнелит. груз. яз., გვ. 016.

² И. Кипшидзе, Грам. мингр. яз., გვ. 06.

³ აჭარულსა და გურულში სწ კომპლექსი ყოველთვის გვაძლევს სტ-ს. აქ ადგილი აქვს დებუფრიკატიზაციას. წ აფრიკატი, როდესაც მას წინ ხვდება ხანი, ე. ი. ისეთი ელემენტი, რომელიც მის შემადგენლობაში შედის, კარგავს სწორედ იმ შემადგენელ ელემენტს, რომლის მსგავსიც მას წინ დაუხვდა და მარტივი ს+წ აფრიკატის (ს+ტ+ს) ნაცვლად ვიღებთ გამარტივებულ ბგერას: მარტ. ს+ნარტ. ტ-სტ-ს.

⁴ სწრაფად→წრაფად→ტრაფათ.

ინგილოურშიც უხვად ვხვდებით ასიმილაციის მაგალითებს მეტ-ნაკლებად თითქმის ყველა სახის ასიმილაცია არსებობს, როგორც ხმოვნებისა, ისე თანხმოვნებისა: პროგრესული, რეგრესული, სრული, არასრული, შორეული, კონტაქტური და საურთიერთო.

ასიმილაციის ერთ-ერთი სახე, რომელიც უმლაუტს უკავშირდებოდა, სხვაგან გავარკვეეთ¹. აქ განვიხილავთ ასიმილაციის სხვა შემთხვევებს.

ხ მოვანთა ასიმილაცია

§ 11. ხმოვანთა რეგრესული ასიმილაცია. ხმოვანთა დამსგავსების მხრივ ინგილოურში (კაკურში)² მეტად დიდ როლს ასრულებს ვინი (უფროა წყვილბაგისმიერი). ხშირად თვით მასიმილირებელი ვინი იკარგვის, მაგრამ ასიმილირებული ბგერა კი საკმაოდ მკვიდრობს ამა თუ იმ სიტყვაში. ასიმილაციის გამოწვევაში განსაკუთრებით აქტიურია S_1 ნიშანი. ის თითქმის ყოველთვის ახდენს ნაწილობრივ ასიმილაციას პრევერბისეულ ხმოვანზე. ეს მოვლენა არც ერთ კილოში არ არის ჯერჯერობით დადასტურებული. ამ მხრივ ინგილოური (კაკური) გამოეყოფა სხვა ქართულ კილოებს, თუნდაც უახლოეს მონათესავე კილოებსაც კი, როგორცაა: ფერეიდნული, კახური, მთიულური და სხვა.

შეიძლება ითქვას, რომ ასიმილაციის ეს მოვლენაც, როგორც ბევრი სხვა ფონეტიკური ცვლილება, გამოწვეული ჩანს აზერბაიჯანული ენის ხანგრძლივი და მჭიდრო ურთიერთობით. აზერბაიჯანულ დიალექტებსა და სალიტერატურო ენაში ვ თანხმოვნის წინ ა ხმოვანი ყველგან გალაბიალებულია. მაგალითად, სხვა თურქული ენების დავშან გვაძლევს დოვშან-ის „კურდღელი“, тавуг→тоуг „ქათამი“, тавла→товла „თავლა“ და მრავალი სხვა. აღსანიშნავია, რომ ეს ფონეტიკური პროცესი, რომელიც აზერბაიჯანულში ძალიან გავრცელებულია, არ არის დადასტურებული ანატოლიური თურქულის არც ერთ დიალექტში, როგორც ამას სათანადო სპეციალისტები აღნიშნავენ.

ა→ო და S_1 გ დაცულია: დოვკალით (|| დოქკალით || დოჭკალით || დოჰკალით „დავკალით“), გოვჭროთ (|| გოჰჭკროთ || გოჭკჭკროთ || გოპჭკროთ), აჲ ადგილ გო დო ვჭ რ თ, გოვთხაროთ

¹ გრ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, უმლაუტი ინგილოურში, გვ. 171—174.

² ალიაბათური ამ მხრივ არავითარ თავისებურებას არ შეიცავს სხვა მის მონათესავე კილოებთან შედარებით.

209, 18¹ (|| გოჭტხაროთ || გოჭტხაროთ), გოჭწვე (|| გოჭწვე || გოჭწვე), მეროვ 186,4 (←მე+რა+ვიცი)...
 ე→ო და S₁ ვ დაცულია: შოვეარ (|| შოვეარ || შოჭქარ)...
 ა→ო და ე→ო და მახსიმილირებული ვ (S₁ ნიშანი) დაკარგულია:

ა→ო: ოატან („ავიტანე“), ოაშენო („ავიშენო“), გოაჩინო („ავიჩინო“), დოაზართ („დავიძართ“), დოანახ („დავინახე“), დოალოციო („დავილოციო“), გოდოაზორწ („გადავიზორწ“), გომოალებდი („გამოვილებდი“)...
 ე→ო: შოანახ (←შოინახ←შოვინახ←შოვეინახე), შოაქრავე („შოვეიქრავე“)...
 ავა→ოქვა: ეგეც მე ვერ ოთავენებავე (←ოვათავენებავე←ავათავენებო)...

თუ ოვ-ის უშუალო მომდევნო ა ხმოვანი არ დაიკარგა, მაშინ ზემოთ განხილული წესის თანახმად -ოვ- კომპლექსი შეიცვლება -უა-დ; მაგ., ერთიც მრგვრკლას, სამს უათიევედით (←ავათავებდით) და სხვ.

კაკურში დამხმარე ზმნის S₁ ვინიც ხშირად იმსგავსებს მიმღებობის სუფიქსის ე ელემენტს, თუ დაკარგულია სუფიქსის მეორე ელემენტი ლასი, რაც არც ისე იშვიათი შემთხვევაა ინგილოურში; მაგ.: ე→უ: მააცემუვარ (←მააცემოვარ←მოსაცემელ ვარ, შდრ. შენ მააცემეხარ, ის მააცემელი), შენ თავ მააკლუვარ („მოგკლავ“), მააკდომუვარ („მოგვედები“), მასლუვარ („მოვალ“), წასლუვარ („წავალ“), დააწერუვარ („დავწერ“), დააჯოცუვარ („დავხოცავ“), შენზე მე ერ რამ გააჩიებუვარ („გაგიმუღავენებ“)²...

ასიმილაციის ეს მოვლენები არ არის საერთოდ დამახასიათებელი მთელი ინგილოურისათვის; მათ ვხვდებით მხოლოდ კაკურში. პირველი ხუთი შემთხვევა სისტემატურადაა გატარებული მთელ კაკურში და დიდი ხნის ისტორია უნდა ჰქონდეს, როგორც ჩანს, ხოლო უკანასკნელი ჯერ კიდევ არაა ფართოდ გავრცელებული. იგი უნდა იყოს შედარებით ახალი მოვლენა³ და ამის გამო ძალზე

¹ მაგალითები, რომლებსაც მითითებული აქვთ გვერდები და სტრიქონები (აქაც და სხვაგანაც) ანოლებულია მ. ჯანაშვილის მიერ გამოქვეყნებული ტექსტებიდან (ინგილოური ზღაპრები და თქმულებანი: ძველი საქართველო, ტ. II, 1911—13, განყ. IV, გვ. 181—211).

² ანალოგიურ მოვლენასთან უნდა გვეკონდეს საქმე აქაც: ჭმუაში 189,4 (←ჭმოვაში←ჭმევაში←ჭამ+ვე, შდრ. გურ. ჭმოვა)...

³ მ. ჯანაშვილისეულ ტექსტებში მას არ ვხვდებით.

მერყეობას იჩენს: ხან ლასს არ კარგავს და, ცხადია, ხმოვანიც არ იცვლება (მააცემელ ვარ); ხან კიდევ, ლასი იკარგვის (ლოგოროც ეს ხდება ზოგჯერ ალიაბათურშიც), მაგრამ ხმოვანი უცვლელი რჩება (მააცემევარ).

ასიმილაციის სხვა მოვლენები, რომლებიც დამახასიათებელია მთელი ინგილოურისათვის, არ წარმოადგენს მხოლოდ და მხოლოდ ინგილოურის კუთვნილებას; მას სხვა კილოებშიც აქვს ადგილი.

ენებითის მაწარმოებელი ე იმსგავსებს პრევერბისეულ ანს რეგრესული ასიმილაციის გზით სრულად, თუნდაც მათ შორის პირის ნიშანიც იყოს; მაგ.: დენახა, დეეკინა, დეეწერა, უნდა მოლლას დეემარხას, დეეგლიჟა, დეეგწივ, დეეგხსენ, დეეგხსენ (ალიაბ.), დეეეწივე (ალიაბ.)... გეეგზაენას („გაეგზაენა“), გემეგა, გემეცინა, გემეკეთას, გეეგყრებ, გეეეყარ (ალიაბ.)... წეეპარა... ჩეეკეცა...

ამ სახის ასიმილაცია ცნობილია ფერეიდნულში (ისევე უხვად, როგორც ინგილოურში), კახურში, ქართლურში, რაჭულში, იმერულში, მესხურსა და სხვაგან.

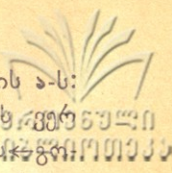
გურულში ამ სახის ასიმილაციას მოჰყოლია დისიმილაცია: დიეცა←დეეცა←დაეცა, ჩიეყარა←ჩეეყარა←ჩაეყარა და სხვ.

ინგილოურში, როგორც ფერეიდნულსა და ზოგიერთ სხვა კილოში (იმერულში და სხვ.), ენებითის ე სრულად იმსგავსებს პრევერბისეულ ონსაც, ხშირად — ობიექტური ნიშნით დაშორებულსაც კი; მაგ.: მეეკლას(←მოეკლას), თუ არ მეემეკლა (ალიაბ.), მეეყონას, მეეწონა, მეეეცესო („მოეეცესო“, ალიაბ.), მეეესწროს (ალიაბ.) და სხვ.

გურულში კი აქაც მომხდარა ასიმილაციის შემდეგ დისიმილაცია (მეეწონა←მეეწონა←მოეწონა და სხვ.).

ეხვდებით ზოგჯერ პრევერბისეული ანის, ონისა და ინის სრულ რეგრესულ დამსგავსებას ფუძისეულ ენთან (თანხმოვნით გაყოფილთანაც კი); მაგ.: დედექ! (←დადეგ!), დედექით!.. ჩედეგ!.. ჩეეგლ (|| ჩრველ)... წეეელით (|| წრველით), წეეელ (|| წრველ)... გეეელ (|| გრველ)... მეეელ (|| მრველ), მეეელით (|| მრველით)... მეეეც („მეეეცი“), ამას არ მეეეც... თუ არ მეეეეცი (|| მრვეეცი), მეეეეც (|| მრვეეც).

ფუძისეული ინიც იმსგავსებს ზოგჯერ თანხმოვნით გაყოფილ პრევერბისეულ ა ხმოვანს და გვაქვს არასრული რეგრესული ასიმილაცია: ჩედიან (←ჩადიან), ჩე დის კაჲ ქორწილ...

-**ობ** სუფიქსის **ო-ც** იმსგავსებს მის წინამდებარე სახელის **ა-ს**:
 კაც მუშოვს (|| მუშობს←მუშაობს), ბებრ მუშოვავს, ვაჭარ
 უზღვეს, მთაწილა კოლხოზში მუშოვავ, თათი გოროვს, გორ
 როვს←გორაობს (შდრ. გურ.: მუშობა, მუშოვს და სხვ.).

ზოგჯერ ფუძისეული უნიც (სასხვისო ქცევის მაწარმოებელი
 თუ სხვა) იწვევს ნაწილობრივ რეგრესულ ასიმილაციას როგორც
 პრევერბისეული ანისას, ისე სხვა ა პრეფიქსისაც, თუ ის უშუა-
 ლოდ წინ მოექცევა; მაგ.: ოჭვი (←აუვია), ჩოჭდგამ (←ჩაუდგამს),
 გოჭთავდა, წოჭდა (←წაჭდა←წავიდა)... როჭყავი? (←რა+უყავი?¹
 ალიაბ.) და სხვ. (შდრ. იმერ. დოუჩოქა, გოუფუჭა, გოუწყრა, გო-
 უშვა: Ш. Дзидзигური, К характ. нижеимер. гов. груз. яз.:
 „Памяти акад. Н. Я. Марра“, М.-Л., 1938, გვ. 121; გურულში კი
 ამ შემთხვევაში სრული სახის ასიმილაცია გვაქვს: დუშუბახა და სხვ.:
 ს. ჟღენტი, გურული კილო, გვ. 52).

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მოვლენას ინგილოურში არა აქვს
 სისტემატური ხასიათი; მას მხოლოდ ზოგჯერ ვხვდებით. მის პა-
 რალელურად გაცილებით მეტია უასიმილაციო ფორმები (ჩაჭყ-
 რია¹, ჩაჭყარეს და სხვ.).

ამგვარად, ინგილოურში ხმოვნის უშუალო მომდევნო უნი
 სუსტად ამქლავნებს დამსგავსების უნარს; ინი კი სავსებით მოკლე-
 ბულია ამას. ამით ინგილოური უპირისპირდება დასავლურ კილო-
 ვებს და ნაწილობრივ აღმოსავლურსაც.

ეს გარემოება ნაწილობრივ მახვილითა და ნაწილობრივ აზერ-
 ბაიჯანულის გავლენით უნდა აჩხნას. მარცვლოვანობას ნაწილობრივ
 მოკლებული ი და უ, ცხადია, მოკლებულია ხმოვნის დამსგავსების
 უნარსაც ნაწილობრივ.

რთული პრევერბი **ამო-** (←**აღმო-**) და რთული პრევერბის
 (**გამო-**ს, **ჩამო-**ს, **წამო-**ს) ნაწილი **-ამო-** იქცევა **ომო-**დ სრული
 სახის შორეული რეგრესული ასიმილაციით, თუ ამ ნაწილის ონი
 თვით არ შეიცვალა ანით (ჩამაასხ!←ჩამოასხი!) ან ენით (გემეცა-
 ნა←გამოეცანა) ან კიდევ უნით (ჩუმუარდნილ←ჩომუარდნილ←
 ჩამოვარდნილა); მაგ.: ომოსულამდინ (←ამოსვლამდის), ომოდის...
 გომოჩნდა, გომოღება¹, გომოღლებდი, გომორბენულან, გომოურ-
 თომ, გომოქუებულ, გომოვდა, ჩომოვდა, ჩომოცუჭდა...

შემო→**შომო**:- შომოჰყონს, შომოვიდა, შომოჰკრა...

გურულში კი **შემო-** პრევერბი შეცვლილია **შამო-**დ ან **შამე-**,
შამი-დ, ან კიდევ **შამუ-**დ. უკანასკნელი ხმოვანი (ო) იცვლება ასი-

¹ შდრ. ი. ყიფშიძე, ასიმილაციისა და დისიმილაციის წესი მეგრულ-
 სა და ქართულში: ტფილისის უნივ. მოამბე, ტ. I, 1919, გვ. 7.

მილაციის წესის მიხედვით, ხოლო პირველი ხმოვანი (ა) უცვლელია.
ვის უცვლელია.

ეგვე შეიძლება ითქვას ყველა რთული პრევერბის შესახებ გურულში და საერთოდ დასავლურ კილოებში.

ამ დებულების გავრცელება შეიძლება აღმოსავლურ კილოებზედაც მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ აქ რთული პრევერბის მეორე შემადგენელი ნაწილი (-მა- || -მო-) ნაკლებად განიცდის ფონეტიკურ ცვლილებებს ფუძისეული ხმოვნის გავლენით.

ინგილოურში კი, როგორც ფერეიდნულში, სულ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე. აქ რთული პრევერბის პირველი ნაწილის ხმოვანიც იცვლება მეორე ნაწილის ხმოვნის ცვალებადობასთან დაკავშირებით, რასაც იწვევს მომდევნო ფუძისეული ხმოვანი; მაგ.: უმუაზრო (←ომუაზრო←ამოვაზრო), უმუაგდებ... გუმუართ (←გომუართ←გამოვართ)... გოდოვჭროთ... შუმუავლო (←შომუავლო←შემოვავლო)... ჩემეველ (|| ჩემეველ || ჩომოველ) || ჩუმეულ (←ჩომეულ←ჩომოველ←ჩამოველ) და სხვ. (იხ. ზემოთ).

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ინგილოურში ისევე, როგორც გურულში, პროფესიის საწარმოებლის მე-ს ე-ზე გავლენას ვერ ახდენს ფუძისეული ხმოვანი; მაგ., ინგილოურში: მეჩონგურეა (და არა: „მოჩონგურეა“), მენადირეა (და არა: „მანადირეა... გურულში: მეუნაგრე, მეურმე...) და სხვ.

ფუძისეულ ხმოვნებში ასიმილაცია, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ უმლაუტებს, იშვიათია ინგილოურში. სულ რამდენიმე მაგალითის დასახელება შეიძლება; მაგ.: სეველია¹ (←სოველია, შდრ. გურ. სობელი), ჩონობურა იცია? (←ჩუნებურად იცი²)... ჩუნგურ (←ჩონგური)... ჟევე³ (←მჟევე)... მეშინა (←მაშინა, ალიაბ.), მეშინაზე შეჭსხედით (ალიაბ.)... რემენსაც (|| ჰემენსაც←რომელსაც), კედე იზახის (←კიდევ)... ფრინეველ (←ფრინაველ, შდრ. ფრინავს, მფრინავი)...

გვხვდებით ასეთ მაგალითებსაც მითითებით ნაცვალსახელებში: ევზ (←ავს←აჲ+ევს←აი ევს), ეემ (←აემ←აჲ+ემ←აი ემ)⁴...

არ არის გამორიცხული, რომ მიღებული იყოს სხვა გზითაც: ჰე+ემ→ეემ. მესამე გზა, სახელდობრ შემდეგი: აი+ემ→ეი+ემ→

¹ იგულისხმება ლაპარაკი.

² შდრ. ბ. გაბუური, ჟვეს. მას.: ევს 127,5 (← || ავს 126,7←აჲ+ევს←აი ევს), ევლა 165,34 (←აებლა 123,28←აჲ+ებლა←აი ევლა), აევ 218,17 (←აჲ+ევ←აი ევ), აევრ 125,3, აემ 143,5 (←აჲ+ემ←აი ემ), აებლა 155,22 და სხვ.

ე+ემ→ეემ გამორიცხულად მიიჩნევა ინგილოურში (განსაკუთრებით კაკურში), რადგანაც აქ ინს არ შეუძლია წინამდებელ ხმოვანზე გავლენა მოახდინოს და დაიმსგავსოს იგი. ასევე გამორიცხულად უნდა ჩაითვალოს მეოთხე გზაც: **აი+ამ→ეი+ამ→ეა+ამ→ეამ→ეემ**, რომელსაც კიდევ მეტი წინააღმდეგობა ელოდება.

გვაქვს „ზომოთჲან“ („ზემო მხარეს“), მაგრამ აქ საქმე უნდა გვექონდეს „ქომოთჲან-ის“ (←ქუმოთჲან) ანალოგიასთან და არა ასიმილაციასთან.

§ 12. ხმოვანთა პროგრესული ასიმილაცია. მარტივ ხმოვანთა პროგრესული ასიმილაციის შემთხვევები იშვიათია ინგილოურშიც, თუ უმლაუტიზაციას არ მივიღებთ მხედველობაში, რაც განვიხილეთ უკვე ცალკე¹.

ა→ე: ჰესი (←ჰასი, яс „გლოვა“), წელზე ჰერა აქო (←ჰარა яра „ჭრილობა“), ჰევაშ-ჰევაშ (←ჰავაშ-ჰავაშ, яваш-яваш „ნელა-ნელა“) და სხვ.

ამ მავალითებში ვიწრო ა-მ დაავიწროვა მომდევნო ა და მოგვეცა ე.

ო→ვე: ველდამ (← || ჰოლდამ йолдам „ამხანაგი“), ვერლან (← || ჰორლან йорған „საბანი“)...

აქაც ალბათ ა-ს მოუხდენია ნაწილობრივი ზეგავლენა ო-ზე: მისი არტიკულაცია წინ წამოუწევია (ბავისმიერობა კი შეუწარჩუნებია) და თვითონ დაკარგულა.

ენსაც შეუძლია მოახდინოს ზეგავლენა ონზე პროგრესული ასიმილაციის გზით: წამოსწიოს წინ მისი არტიკულაცია და ბავისმიერობა არ დაუკარგოს, მაგ., მევეერე და სხვ.

თ ა ნ ხ მ ო ვ ა ნ თ ა ა ს ი მ ი ლ ა ც ი ა

§ 13. თანხმოვანთა პროგრესული ასიმილაცია. თანხმოვანთა ასიმილაცია საერთოდ არაა ფართოდ გავრცელებული ინგილოურში. ამ მხრივ იგი, მართალია, არ ჩამოუვარდება ზოგიერთ აღმოსავლურ კილოს, მაგრამ დიდად ჩამორჩება დასავლურ დიალექტებს, სადაც თანხმოვანთა პროგრესული ასიმილაცია ძალზე გავრცელებულია.

¹ უმლაუტებთან დაკავშირებული პროგრესული ასიმილაცია: გრ. იმ-ნა ი შ ვ ი ლ ი, უმლაუტი ინგილოურში, გვ. 171—172.

ინგილოურში თანხმოვანთა პროგრესული ასიმილაციის მაგალითები, მართალია, მოიპოვება, მაგრამ არა აქვს მკვეთრი ნაპიჯი დაგი; ხშირად განიცდის მერყეობას (ერთსა და იმავე სიტყვაში ერთისა და იმავე პირის მეტყველებაშიც კი). ამის მაგალითებია:

ღ→თ: ავთ გამხთარვარ (შდრ. გურ. ავთ გახთი, შეხთებოლა და სხვ.)...

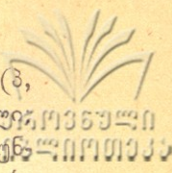
ღ→ტ: კტარი¹ (←კუდარ), ღორ არმაშკტარ ყოფილ (კაკურთი; შდრ. გურ.: კტება, მოკტა, კტარი...)... ფერმაზე კეთტებიან (←კეთდებიან „იმყოფებიან“), იმი ოჯახში კეთტევის (ს. კაკი), ნაპტევ (←ნაპთტევ←ნათტევ←ნათდების←ნათლდების), გამათტა (ალიბ.←||გამათდა „გაკვირდა“)... დამიხტო (←დამიხდო←დამიხდუა←დამიხტუა), ჰეჩ რამ არ დოგუხტო, მოხტო (←მოხდო←მოხდუა←მოხუდა), შეხტო („შეხვდა“), კისერში ხტევის (←ხტდების, კაკური)... შემსტარვარ (←შემსტარვარ←შემსტარვარ; შდრ. ვ. თოფურია, ფონ. დაკვ., II, გვ. 299, 303-304; მისივე, ქართ. ენათა სიტყვაწ., II, გვ. 536), ჰაბე დაასტინი? (←დაასტინი?←დაასტინი?), გზას ამსტარ (კაკური) და სხვ.

მოყვანილ მაგალითებში ასიმილაციასთან ერთად შეიძლება დისიმილაციაც ვივარაუდოთ (ღ→თ→ტ: კეთდება→კეთთება→კეთტება, დამიხტუა→დამიხდო→დამიხტო→დამიხტო...), მაგრამ ეს ინგილოურში ნაკლებადაა მოსალოდნელი. ინგილოურს, დასავლური კილოებისაგან განსხვავებით, ყრუ ფშვინვიერ ბგერათა ერთად თავშეყრა არ უყვარს და, როგორც ჩანს, არც ახასიათებდა მას ეს მოვლენა ისტორიულად.

უმრავლეს შემთხვევაში კი უასიმილაციოდ (დაყრუებული დონით) გვაქვს შემონახული რიგი ფორმები; მაგ.: მოკდო, მოკდომაში, მოკდომი¹, ამასაც უწყდებოდა ჩარა¹, შეწუხდა, შეწუხდნენ და სხვ.

გვხვდებით აგრეთვე სპორადულად: ღ→ხ: მისხა აგონდების (←მისლა←ვისლა, კაკური; შდრ. გურ.: ვინცხა, რაცხა და სხვ.)... ლ→რ: ზორრამა (←ზორლამა „დამომრეობა“), ჰარრამა (←ჰარლანმა „ტრიალი“)... კ→ქ: ჰაჩიჩინა¹ (←||ჰაჩიჩინა¹←||ჰაჩიჩი კინა¹←ჰაჩიჩის კინა „სახნისი“).

§ 14. თანხმოვანთა რეგრესული ასიმილაცია. ასიმილაციის ამ სახეს ინგილოურში, თანხმოვანთა პროგრესულ ასიმილაციასთან შედარებით, უფრო მკვიდრი ნიადაგი აქვს მოპოვებული: გავრცელების არეც მეტია და მერყეობაც ნაკლებია, თუმცა საეგვებით ჩამოყალიბებული არც ესაა.

გ→ქ→კ ხდება მაშინ, როცა გ მოექცევა ყრუ მკვეთრი (ბ, ტ, წ, ჭ, კ, ყ) ბგერების წინ, თუნდაც ვინით იყოს დაშორებული კვტანუადნენ, დაკუწავ, არ კკლავ, გაკკრონდა (←გაკკრონდა და, ალიაბ.), დოკტირდევ („დაგვჭირდება“, კაკური) და სხვ. (ზღრ. გურ.: კკლავს, კპარავს, კწვავს, კჭრის, მოკყიდა და სხვ.).

ინგილოურში ანალოგიურ მაგალითებში ხშირად გვაქვს ყრუ mediae გ.

გ→ქ გვაქვს ყრუ ფშვინიერ ბგერათა წინ (უშუალოდ ან ვინით დაშორებულ მეზობლობაში): თუ ქ ცი ვ, ცეცხლთან დაე! დაქცბრნდა („დაგრცხენდა“), რაქთონ თეთრ მოქციე? (ალიაბ.), აღარ დოქჩა („დავერჩა“), დაქხურუა? (←დაგახურუა?), მოქვშიები! („მოგვშიები“), აქთონ (←აგთონ←აგდონ←აგოდენ), ექთონ (←ეგთონ←ეგდონ←ეგოდენ←ეგოდენ)...

გ→ჭ ვხვდებით ყრუ მკვეთრ და ყრუ ფშვინიერ ბგერათა წინ; მაგალითები ალიაბათურიდან: მოჭჭწრლეთ ცხორი, ჭჭნავდი, ჭთქუ („ვთქვი“), სხუებს მიჭჭყონდით გარები გაალაღელა, ჭჭამ (ზღრ. კაკური: ჭომ მე), ჭჭრი (ზღრ. კაკური: ჭრუ მე), შრლი დაჭკალღე, დაჭკლოთ; ჟიხი თუ ვერ გამავცანე, მე იმიზგან ნაკლები ჭკეთტები („ჯოხი თუ ვერ გამოვიცანი, მე იმაზე ნაკლები ვიქნება“); დაჭბი (←დავლბი)... მაგ. კაკურიდან: ჭყუროვდი (მე, ს. ზავ.), შაჭყოფ, ჭჭომო (|| ჭომო) და სხვ.

ინგილოურში არც ესაა სისტემატურად გატარებული: ამავე ყრუ მკვეთრ და ყრუ ფშვინიერ ბგერებთან ჩვეულებრივი ვინიც ხშირად ისმის.

ბ→ფ ასიმილაციის გზით ყრუ ფშვინიერ ბგერათა მეზობლობაში მეტად გავრცელებული მოვლენაა დასავლურ კილოებში; აღმოსავლურ კილოებში საერთოდ და კერძოდ კი ინგილოურში მის ადგილს იჭერს ბგერათა უბრალო სუბსტიტუცია (§ 8). ასიმილაციის გზით მის (ბანის) შენაცვლებას მხოლოდ სპორადულად შეიძლება წავაწყდეთ ინგილოურში: აამთავრეფს, იგეფს, შუფში, მაქთაფში („სკოლაში“, ალიაბ.), ყაფში (ზღრ. ყაბი, რან „ჭურჭელი“) და სხვ.

ამავე ადგილას ზოგჯერ გვაქვს ყრუ mediae ბ, მაგ., უშობს და სხვ.

ფ→პ ყრუ მკვეთრ ტ-სთან: სიბტა(← || სიფტა← || სიფთა, სიფთა „პირველად“, კაკური), სიბტანდელ(← || სიფტანდელ← || სიფთანდელ), ჰაბტობაჲ (← || ჰაბტობაჲ← || ჰაფტობაჲ ← || ჰაფთოფაჲ აფთაფა, კაკური) და სხვ.

წ→ც: ცუტკუღნი¹ (←წუტკუღლ, მხოლოდ ამ სიტყვაში ვხვდები).

ს→ზ მღერ გ-სთან: იმიზგან (←იმისგან, ალიაბ.); იმიზგნი (←იმისგნით←იმისგნით←იმისაგნით←იმისაგანით, კაკ.); ჩემზგნი (←ჩემსგნით←ჩემსგანით, კაკ.); შენზგნი (კაკ.); ცოლიზგან, სხუზგან და სხვ. (შდრ. გურული: მიზგან, მიზდა, მიზდევს და სხვ.).

ჟ→შ მკვეთრ კ-სთან: ვაშკაცებისთუნ 189,11, ვაშკაცი¹, კრუშკეპისი, კრუშკას (რუს. „крыжка“) და სხვ. (შდრ. გურ.: ვაშკაცი, „კურუშკა“ და სხვ.).

თ→ტ ყრუ მკვეთრ კ-სთან: ქუტკირი (←ქვითკირი, ალიაბ.) და სხვ. (შდრ. ქვითკირი გურულსა და სხვებში).

ღ→ტ მკვეთრ კ-სთან: ატკალონი¹ (← || ადკალონი¹← || ადიკალონი¹ და სხვ.).

ქ→ხ ყრუ მკვეთრ ყ-სთან: რა გახყე გააყოფელი? (←გაქყე ←გაქსყე←გაქუსყე, ალიაბ.) და სხვ.

ჰ→ხ უკანაენისმიერ ყ, ხ-სთან: ხყონდა (←ჰყონდა←ჰყვანდა, ალიაბ.¹), მოხყონს (ალიაბ.), გახყიდა (ალიაბ.), დახხურა (ალიაბ. || დაჰხურა || დაჰხხურა, ალიაბ.) და სხვ.

ღ→ხ ძალზე მერყეობას იჩენს ინგილოურში; ხშირად გვხვდება პარალელური ფორმა: დაახჩო || დააღჩო, დეეხწივა || დეელწივა, ოთახში || ოთაღში (მაგრამ: ოთაღით არ გადის; შდრ. ახ. отаг) და სხვ. (შდრ. გურ.: „ბახში“ და „ბაღი“, „ძახს“ და „ძაღლი“).

ს→შ: შიმშილი¹(←სიმშილი), შაჰმელი¹(←საჰმელი || შიჰმელ || შეჰმელ).

შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილის მრავლობითი რიცხვის ნ ხშირად იმგავსებს მიმღეობისეულ ლ-ს; მაგ.: გაათლენნი¹ (← || გაათლენნი¹ „გაათლიან“, „გაითლებიან“), დააკლრნი¹ (← || დააკლრნი¹ „დაკლავენ“, „დაიკვლებიან“), დააყურენნი¹ (← || დააყურენნი¹ „დაუყვირებენ“, „დაიყვირებენ“) და სხვ.

§ 15. ასიმილაციასთან დაკავშირებით შეიძლება დავასკვნათ:

1) ინგილოურში ძალზე გავრცელებულია პრევერბისეულ ხმოვანთა რეგრესული ასიმილაცია. ხმოვანთა პროგრესული დამსგავსება აქ თითქმის არ გვხვდება, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მაუმილაუტებელ ასიმილაციას და რამდენიმე სხვა შემ-

¹ კაკურშია „აქონდა“.

თხვევას, რომელიც უმთავრესად აზერბაიჯანულიდან შემოსულ სიტყვებში გვხვდება.

2) დამსგავსებლის როლში ყველაზე აქტიურად გამოდის S_1 ვინი. იგი იმსგავსებს მის წინამდებარე პრევერბისეულ ა, ე და ი ხმოვნებს ყოველთვის და მიმდებარისეულ -ე- ხმოვანს კი ზოგჯერ. ამ დამსგავსებისას ის ზოგჯერ სავსებით იკარგება (განსაკუთრებით მაშინ, როცა ის მოექცევა სადიფთონგო ხმოვნებს შორის: -ეე- || -ავი- → -ოვი- -ოი- → -ოა-).

ამითაც გამოეყოფა ინგილოური (განსაკუთრებით კაკური) სხვა ქართულ კილოებს.

3) ი და უ, რომლებიც დასავლურ კილოებში საერთოდ და კერძოდ გურულში ყოველთვის იმსგავსებენ წინამავალ ხმოვნებს, ინგილოურში მოკლებული არიან ასიმილაციის უნარს (პირველი მთლიანად და მეორე ნაწილობრივ). ისინი თვით სუსტდებიან, ეკედლებიან წინამავალ ხმოვნებს და მათთან ერთად ქმნიან დამავალ დიფთონგებს (დატუჭერიაყ, ჩომოტუგდო, წაქცა, ჩაღაგა, აღა და სხვ.), რაც აზერბაიჯანულის გავლენასა და მახვილს უნდა მიეწეროს.

4) თანხმოვანთა ასიმილაცია, როგორც საერთოდ აღმოსავლურ კილოებში, ისე აქაც სუსტადაა განვითარებული; განსაკუთრებით მერყეობას იჩენს თანხმოვანთა პროგრესული ასიმილაცია. ამ მხრივ ის დიდად „ჩამორჩება“ დასავლურ კილოებს. თანხმოვანთა რეგრესული ასიმილაცია კი უფრო მასობრივადაა გატარებული, თუმცა სავსებით ჩამოყალიბებული არც ისაა.

დისიმილაცია და მატათეზისი

§ 16. ხმოვანთა დისიმილაცია. დისიმილაცია ნაკლებგავრცელებულია ასიმილაციასთან შედარებით.

ხმოვანთა დისიმილაციაც თითქმის მხოლოდ რეგრესულია ინგილოურში; მაგ.: -ეე- → -იე-: სამარიებ¹ი (←სამარეები), ხიები (აღიაბ.), ტყიები (აღიაბ.), დღიები¹ (აღიაბ.), ღელიები² (აღიაბ.), იმერ მეღუქნიებმა (აღიაბ.), მეზროხიებმა¹ (აღიაბ.) და სხვ. (შდრ.

¹ კაკურში უდისიმილაციოდ იხმარება.

² ღელი—წყლის მიერ ჩანგრეული ადგილი.

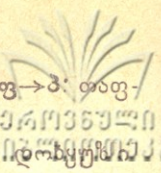
ხმოვანთა რეგრესული ასიმილაციის შემდეგ ხმოვანთა რეგრესული დისიმილაცია ჩვეულებრივი მოვლენაა დასავლურ კილოებში (გურ., აჭარ., რაჭ.: მიეტანა←მეეტანა←მოეტანა, დიეწერა←დეიწერა←დაეწერა, წიელო ← წიელო ← წიელო, გადიეგლო←გადიეგლო←გადიეგლო, გიეკეთებია, გიელანძლა, გამიეტანა, ჩამიეგლო, წამიეყვანა... იმერხ.: თმიები←თმეები←თმაები...); იგი გამორიცხული არ არის არც აღმოსავლურ კილოებში. მაგრამ საერთოდ, როგორც დასავლურ, ისე აღმოსავლურ კილოებში ფუძეხმოვნიანი სახელების ბოლო ხმოვანს შედარებით იშვიათად მოსდის ასეთ ცვლილება. თითქმის არც ერთი კილო, გარდა ინგილოურისა, ასე ფართოდ მასშტაბით ხმოვანთა გარკვეულ კომპლექსებთან დაკავშირებულ სუბსტიტუციასა და სრული სახის ასიმილაციას არ გასცილებია.

კითხვა ისმის: რატომ მაინცდამაინც სუფიქსურ წარმოებასთან დაკავშირებით გვაქვს ეს მოვლენა ასე ფართოდ გავრცელებული ინგილოურში და არა პრევერბებთან, როგორც დასავლურ კილოებში, ან სიტყვის ფუძეების შიგნით? პრევერბებთან ინგილოური ჯერჯერობით ასიმილაციას არ გასცილდება. ამიტომ პრევერბებში ეს საკითხი უნდა მოიხსნას ინგილოურში. სიტყვის ფუძეებში ასიმილაცია და მსგავს ბევრათა თავმყერა შედარებით ნაკლებია არა მარტო ინგილოურში, არამედ საერთოდ ქართულ კილოებში. ცხადია, დისიმილაციაც ნაკლები იქნება აქ. დარჩა ფუძეხმოვნიანი სახელების ბოლო ხმოვანი, რომელმაც შეიძლება ასიმილაცია განიცადოს სუფიქსური წარმოების დროს მომდევნო სუფიქსის ხმოვანთან და დისიმილაციაც მოგვცეს შემდეგ.

§ 18. თანხმოვანთა დისიმილაცია. ინგილოურში თანხმოვანთა დისიმილაცია პროგრესულიც გვხვდება და რეგრესულიც, მაგრამ ფართოდ მასშტაბით არც ერთია გავრცელებული და არც მეორე. პირველი (პროგრ. დის.) საერთოდ დამახასიათებელია ქართული ენისა და მისი კილოებისათვის, მეორე კი უფრო იშვიათია.

პროგრესული დისიმილაციის მაგალითებია: რ→ლ: არალის (ასე იხმარება თითქმის ყველა კილოში), ორ-ოლი... მ→ბ: ამბა¹ (← || ამბა „მაგრამ“, „ხოლო“)... თ→ტ: დაფტარი (←დაფთარი,

¹ ასე იხმარება მხოლოდ ქოთუქლოში. სხვაგან კი ყველგან უდისიმილაციოდ გვაქვს (ამბა). ეს ფაქტი ცნობილია აზერბაიჯანულში. არაბულმა Rammal-მა აზერბაიჯანულში Рамнал-ი მოგვცა.

დაჭტარ „რვეული“, ალიაბ.), სიფტა (← || სიფთა)... მ→ფ→მ: თიფ-
 ბაქაა (←თაფთაქაა←თაფმაჯაა, тапмача „გამოცანა“). ქართული
 რვერესული დისიმილაციის მაგალითია: ყ→ხ: ხიფტაქა (←
 ←доггуз „ცხრა“)...

§ 19. მეტათეზისი. ვინის მეტათეზისი ცნობილია არა მარ-
 ტო კილოებში, არამედ სალიტ. ქართულშიც. „განსაზღვრულ ბგე-
 რათა მეზობლობაში დღეს ქართულში ვინს არა აქვს თავისი მტკიცე
 დამოუკიდებელი არტიკულაცია და ამის გამო ბგერათა განსაზ-
 ღვრულ კომპლექსში თავის საკუთარი სახე ვერ დაუჭვრია“¹. მის
 გადანაცვლებას რ, ლ და ნ ბგერების სონორობას უკავშირებენ.
 გადანა ხდება შემდეგ კომპლექსებში: „labialis, dentalis, gutturalis
 + რგ, ლვ, ნვ + ხმოვ. → lab., dent., gut. + ვრ, ვლ, ვნ + ხმოვ.“²
 ქართული ვინის ზოგადი კანონი ინგილოურში დაჩრდილულია,
 რადგანაც აქ ვინის მეტათეზისი დამოკიდებულია უმთავრესად სხვა
 მიზეზებზე.

ეს მიზეზები ჩვენ ზევით (ბგერათა სუბსტიტუციისა და უმ-
 ლაუტებთან დაკავშირებით) გავარკვეით და დავინახეთ, რომ ინ-
 გილოურში უმარცვლო უნისა და ვინის გადანაცვლება ხდება
 იმისდა მიხედვით, შეუძლია თუ არა მას მეზობელ ბგერასთან შერწყ-
 მა და ახალი ბგერის მოცემა ინგილოურში არსებული წესის მიხედ-
 ვით³ (აკნუთავ ← აკუნითო, შეზრო ← შეზრტა ← შეზურა ← შე-ცტერ-ა,
 ჩონ დიდ სოფელ გომოფარით ← გომოფიარეთ და სხვ.).

სპორადულად ვხვდებით გარდამავალ საფეხურსაც: გადანაც-
 ვლება მომხდარა, მაგრამ უმლაუტი არ მოუცია: დოტკლეს ცხრტებ
 (ალიაბ.) და სხვ.

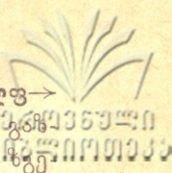
მეტათეზისის სხვა შემთხვევების საილუსტრაციოდ შეიძლება
 შემდეგი მაგალითების დასახელება: ნ-ლ→ლ-ნ: ბლენ (← ბნელი),
 აბლენებდა, დაბლენდა, სხლინში (← სხნილში ← ქსნილში)... ლ-რ→
 რ-ლ: დაათორიალა (← „დაათალიერა“), ტალერკა (რუს. „тапел-
 ка“), ტალერკები (← || ტარელკები), ზრიან (← ზრიალ ← ზრიელ ←
 ძლიერ⁴)... ნ-რ→რ-ნ: ფარანი („фонарь“)... ბმ→მბ: შაამბელ⁵.

¹ გ. ახვლედიანი, „მარცვლის“ საკითხის გამო: ყურნ. მომავლი, № 2, ტფილისი, 1921, გვ. 10-12.

² იბ., გვ. 12.

³ ვეაქვს „დანავლიანებულ“ 182,3; მაგრამ ეს უფრო სწორი უნდა იყოს წარმოების მიხედვით, ვიდრე „დანადვლიანებული“. „ნავდელი, ნადველი“, „ნავ-
 დლიანი, შენავდლოსანი, რომელ არს სვედიანი“. ძველ ქართულში იყო და სა-
 ბას აქვს შეტანილი ლექსიკონში.

⁴ შდრ. არნ. ჩიქობავა, გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად: კრებ. არილი, ტფილისი, 1925, გვ. 71.

დამბულნი (შდრ. გურ.: შესამბელი, დამბული და სხვ.)... **ღვ**→**ფლ**: ჩიფლაყნი (←ჩილფაყ, чыплаг „ტიტველი“)... **გზ**→**ზგ**: გზაგანა(←„გაგზავნა“), ზგავნის, მე გამაზგავნა, ზგა (← || გზა)¹... **ზგე**ლნი (←გზელი←გრძელი), სიზგე (←სიზგე←სიგარძე), აზგელებენ... **მგ**→**გმ**: გოგმიზგავნიყე (|| გოგმიზგავნიყე←გომგიზგავნიყე←გომოგიზგავნიყე ←გამოგიზგავნიყე, ალიაბ.), შენ ერ თოლს გაგმიღებ (←გამგიღებ←გამოგიღებ), აგმივისია¹ (←ამგივისია←ამოგივისია), სათთიაც აგმიყონი ჩემ თავ, წაა იქავ (←ამგიყონი←ამოგიყონი←ამოგიყვანია). გოგმიყონ(←გომგიყონ←გომოგიყონ←გამოგიყვანე)... **ღღ**→**ღღ**: ღღელ (ალიაბ. || ღღელ, კაკ.)... **სქ**→**ქს**: ქსელი (←სქელი)... **ჯს**→**სხ**: სხნის, გადსხნა, სხლინი (←ქსნილ)... **ჯშ**→**ხშ**: ხშირად...

ჯს→**სხ** და **ჯშ**→**ხშ** დამახასიათებელია მეგრულისათვის ქართულიდან ნასესხებ სიტყვებში² და არაიშვიათია ქართულის დიალექტებშიც³.

ინგილოურში რაე და ხმოვანიც იცვლიან ადგილს: **გარ**→**გრა**: გრამულ დოჭკარ („გარმონი დავუკარი“)... **რჯუ**: ღურბელ (←ღრუბელი), ტურბაე (←ტრუბაე, რუს. труба), ტურბებ და სხვ. (შდრ. ზრუგი || ძრუგი←ზურგი, ღურბელი←ღრუბელი... ჩლუქი←ჩულქი... გირგალი←გრიგალი, გირგოლ←გრიგოლ, გირგოლა და სხვ.).

ბ გ რ ა თ ა დ ა კ ა რ გ ვ ა დ ა ჩ ა მ ა ტ ე ბ ა

§ 20. ბგერის დაკარგვა გავრცელებულია ქართველურ ენებში. დიალექტებში კიდევ უფრო ხშირია ეს მოვლენა. ამ მხრივ ინგილოური არ „ჩამორჩება“ არც ერთ ქართულ დიალექტს. აქ ხშირად იკარგვის როგორც თანხმოვანი, ისე ხმოვანი. ზოგიერთის მიმართ გარკვეული წესის გამომუშავებაც კი შეიძლება.

§ 21. თანხმოვანთა დაკარგვა

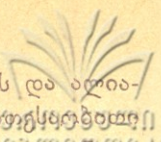
ა. სანის დაკარგვა

ინგილოურში (განსაკუთრებით კაკურში) სანი თითქმის ყოველთვის იკარგვის, როცა ის აფიქსის შემადგენელი ნაწილია; სახელდობრ:

¹ „გზა-ში“ მეჭათეხის ვხვდებით თითქმის მარტო მისულში, თუმცა ალიაბათურში სხვაგანაც შეიძლება წავაწყდეთ. კაკურში კი ყველა სოფელში ყოველთვის სწორად ამბობენ ამ სიტყვას („გზაა“), მაგრამ მისგან ნაწარმოებ სიტყვებში კი გვაქვს მეჭათეხისი („ზგავნის“ და სხვ. იხ. ზევით).

² ვ. თოფური, ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში, III, 7 და ს სიბილანტ-აფრიკატებთან ძეხობლობაში: საქ. არქ., წიგ. II, ტფილისი, 1927, გვ. 181.

³ ვ. თოფური, იქვე, გვ. 180, შენიშვ. 1.

ა) ხანი იკარგვის (კაკურში თითქმის ყოველთვის და ალია-
ბათურში¹ ზოგჯერ), როცა ის მსაზღვრელი სიტყვის ნათესაობითი
ბრუნვის ნიშნის ელემენტი, წინ უსწრებს საზღვრულს და —
-თუნ თანდებულები არ დაერთვიან²; მაგ.: კაკალი წორზე, ბებ-
რი შულ, კარები პირზე, კამეჩი დაახებნელა (ალიაბ.)... ხი
ზირზე, ტყე პირზე, ზოხაჲ ნაჰამ ვადაჲ შომოსულ სოფელში
(„ძროხის მჭამელი ბიჭი შემოსულა სოფელში“), მელაჲ მუცლი
ტყვილიც ეეს ყოფილ 182,6 და სხვ.

აქ მოყვანილი მაგალითებიდან მხოლოდ ზოგიერთში შეიძლე-
ბოდა ფონეტიკურ ნიადაგზე დაკარგულიყო ნათესაობითი ბრუნვის
ნიშნის ხანი. უმრავლეს სიტყვებში კი ამ ბრუნვის ხანის დაკარ-
გვა წარმოადგენს სინტაქსურ მოვლენას; გამოწვეულია ფსიქოლო-
გიური მომენტით და წილი მიეძღვის სიტყვის მნიშვნელობით მხა-
რეს — ნათესაობით ბრუნვაში დასმული მსაზღვრელისა და საზღვ-
რულის ერთგნებთანობას, რომელიც იწვევს მას ვაკომპაზიტებისა-
კენ. ანალოგიური მაგალითებია სხვა კილოებშიც.

ბ) ხანი იკარგვის მთელ ინგილოურში, თუ ის მყოფადის
მიმლეობის მაწარმოებლის (ხა-ს) ნაწილია და მოქცეულია პრეგერბის
ხმოვნის შემდეგ; მაგ.: მააკდომელ (← მოსაკჷდომელი), გააცოცხლე-
ბელ, მაანრლ, მააკლრლა, მააცემელა, მაალბელა, დააწერელა, მა-
სული ვარ (ალიაბ.) || მასლრ ვარ (კაკური), წააყონი ვარ (ალიაბ.) ||
წააყონე ვარ (კაკური), მაალები ვარ (ალიაბ.) || მაალებუეარ (კაკუ-
რი ← || მაალებე ვარ, კაკ.), მე იმი თავ დააჭერი ვარ (ალიაბ.) და სხვ.

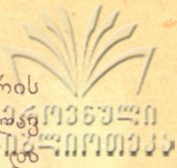
აქ აუცილებლად დიდი წილი მიუძღვის სიტყვის ფონეტიკურ
მხარეს: ხანის დაკარგვით შესაძლებელი ხდება ორი ბგერის („აა“)
გამოთქმა სამეტყველო სიმების ერთი შემართვით.

ანალოგიურ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე (მხოლოდ კაკურ-
ში) აგრეთვე მაშინ, როდესაც ბოლოხმოვნიან სახელი ან ზმნი-
ზედა მოცემულია მიცემითი ბრუნვის ფორმით და მას დაერთვის
ემფატიკური ა³; მაგ.: იმ აა ც უთქომ (← იმასაც)... ლამიაც (← ლა-
მესაც), დლიაც ველოდევ („დლესაც ველოდები“) და სხვ.

¹ ალიაბათურში კი ხანმოკვეცილი ნათესაობითის პარალელურად ხშირად
ინშარება სრული ფორმის ნათესაობითიც: ქაღის ნანდომ ბიჭი, წყლის ქა-
ბი, ხალცი იმის სანახელა მივა და სხვ.

² -თუნ თანდებულის დართვის შემთხვევაში ინგილოურშიც ისევე, რო-
გორც სალიტ. ქართულში, სრული ფორმით გენახვება ნათ. ბრუნვა. — გან თან-
დებულის დართვის დროს კი ს გადადის ზ-ში ასინილაციის გზით (იხ. ზემოთ).

³ ემფატიკური ანის დართვა კი შეიძლება გამოწვეულ იქნეს -ც- ნაწილა-
კის დართვით.

გ) ავ და -ამ ფუძიანი ზმნები ყოველთვის კარგავენ პირის ნიშანს სანს თურმეობით პირველში¹ მთელ ინგილოურში: მოტკლავ (←მოუტკლავს), დოტკლავ, შეტკრავ², უნახავ, მოტუნავ, უთქომ და სხვ. (შდრ. ხევს.: მაუტკლავ 152,27, რომაეუტკრავ ჯმალი 159,28, ამაწულ უნახავ 160,25, შაურტყამ ჯმალი 160,28, უთქომ 152,30³...

დ) აგრეთვე ყოველთვის იკარგვის პირის ნიშანი სანი საშუალო გვარის -ავ-იან და ამ-იან ზმნებში: მზინავ, მინგავ, მყავ... მაქ (კაკ.) || მაქო (ალიაბ.), „მაქვს“), გაქ (კაკ.) || გაქო (ალიაბ.), აქ (კაკ.) || აქო (ალიაბ.), გოქ („გვაქვს“) და სხვ. (შდრ. გურ.: მაქ, გაქ, აქ, გვაქ... ხევს.: მყავ 191,12... კახ.: მყავ, გავ, აქვს || აქ⁴... ქართლ.: მაქ, გაქ, მძინამ, მიჭირამ⁵ და სხვ.

ე) სხვა შემთხვევაშიც ვხვდებით სანის დაკარგვის მაგალითებს, მაგრამ მას არა აქვს სისტემატური ხასიათი. შეიძლება ზოგჯერ დაიკარგოს მიცემითი ბრუნვის სანი⁶ ბოლოთანხმოვნიან ფუძეებთან; მაგ.: ამ ბიჭს ჰარ დილაზე ფლავ უქეთებენ, ზედაც უზოლო ეორც ადებენ (ალიაბ.), მოლლამ უთხრა ამ ბიჭ (ალიაბ.) და სხვ.

ასევე ზოგჯერ იკარგვის ეს ჩვენებით ნაცვალსახელშიც სანი. „სწოორა“ სიტყვის თავკიდური სანი თითქმის ყოველთვის იკარგვის (წოორა, წოორ).

ზშირად იკარგვის აგრეთვე თავკიდური სანი „სპარსეთ“ სახელში და სუფიქსისეული სანი „არის“ ზმნაში (ეს უკანასკნელი შეეხება მხოლოდ ალიაბათურს).

სხვაგან ინგილოურში თითქმის არც ვხვდებით სანის დაკარგვის მაგალითებს თანამედროვე სალიტ. ქართულთან შედარებით.

სანის ა-დ დასუსტების შემთხვევები გვაქვს (კაკურში) ხმოვნის შემდეგ, როცა ის მიცემითი ბრუნვის ნიშნადაა მოსალოდნელი; მაგ.: გუგრაა შინ მინ წაღვესა? („გოგრას შინ ვინ წაიღებს?“), დროა ეზევის („დროს ეძებს“), პატარა ზმაა ცოტა ღუნრა ლევის ერ კაა დევაა (|| ერ კაა დევას) აზლევს („ერთ კარგ აქლემს ად

¹ დროთა I სერიაში კი სანი არ იკარგვის; დაგლოცავს, დაჭფარავს, დაგ-ლუპავს, ნახავს, შეჭხედავს, ჰკლავს...

² უფრო ზშირად იხმარება: „შატკრავ“.

³ ბ. გაბუური, ქვესურული მასალები.

⁴ არნ. ჩიქობავა, გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად, გვ. 68.

⁵ ვ. თოფური, ქართლური, გვ. 133.

⁶ კაკურში კი მხოლოდ სპორადულად შეიძლება წავაწყდეთ მიც. ბრუნვის სანის დაკარგვის შემთხვევებს (იხ. მორფ. ნაწ.).

ლევს“), იწყოვს სახლ და დგმა **ა** („იწყებს სახლის დაგმას“), ის ხე **ა** ჭრის და სხვ.

სანის დასუსტება და დაკარგვა ჩვეულებრივია კილოებში, განსაკუთრებით ქართულსა¹ და კახურში². ქიზიყურში სანის დაკარგვა ყველაზე შორს წასულა. არნ. ჩიქობავა ქიზიყურის ხანის შესახებ შემდეგ დასკვნას იძლევა: „ნათესაობითი ბრუნვის სუსტდება და **ა**-ს გვაძლევს ან სულ იკარგება... მიცემითს ბრუნვაში -**ს** იკარგება თანხმოვნის შემდეგ... სუსტდება **ა**-დ ხმოვნის შემდეგ... ზმნის უღვლილებაში -**ს** სუსტდება **ე**, **ა**, **ო** ხმოვნის შემდეგ და **ა**-ს სახეს იღებს“³.

ბ. დონის დაკარგვა

ა) ინგილოურში (განსაკუთრებით კაკურში) დ თითქმის ყველგან დაკარგული ჩანს ვითარებით ბრუნვაში: წაჭდა ს ა ზ ე ბ ნ ე ლ ა, მათყუებელა, დააჭერელა, წითლა, დააზინებლა, წააყოვნელა || წააყოვნლა, მააჭერელა და მისთ⁴.

ეს მოვლენა, როგორც სისტემა, გატარებულია მთელ კაკურში; არც ალიბათურშია იგი მაინცდამაინც დარღვეული.

ანალოგიურ მოვლენებს ვხვდებით, თუმცა სპორადულად, გურულსა და იმერულში (მაგალითად, ძირფესვიანა, ცოლშვილიანა და სხვ.) და აგრეთვე ძველ ქართულში (მაგ., ჯოჯოხეთა, სალოცველა, სადიდებელა, მოუკლებელა, საბერძნეთა, სივინეთა, თოშეთა⁵...). „თანამედროვე სალიტერატურო ქართულშიც ზმნისართების წყება ა-ზე ბოლოვდება: მაღლა, დაბლა, ახლა, ნელა, ჩქარა“⁶...

„მეგრულში გარდაქცევითი ბრუნვისათვის თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძებთან -**ო** იხმარება: კოჩო მიმოჩქულუ = კაცად მიმაჩნდა“⁷ და სხვ.

„მეგრულის ეს **ო** ქართულისათვის **ა**-ს გვაგარაულებინებს“⁸.

¹ ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, ქართლ., გვ. 129—130, 132—133, 144—145.

² არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, გარე-კახეთი დიალ., გვ. 55—69, 75—76.

³ არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, სანის დასუსტება ქიზიყურში, ენიმკი-ს მოამბე, ტ. I, 1937, გვ. 67—68.

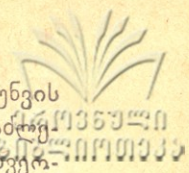
⁴ ამ ბრუნვისაგან მიღებულ ზმნისართებშიც არა გვაქვს დონი: მაღლა, დაბლა, კარგა, კალა (+კულად) და სხვ.

⁵ მაგალითები ამოღებულია არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა-ს ნარკვევიდან, რომელიც მან სპეციალურად ვითარებით ბრუნვას უძღვნა ქართველური და ხალდური ენების ურთიერთობასთან დაკავშირებით (მიმართლებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის: ენიმკი-ს მოამბე, I, 1937, გვ. 17).

⁶ ib., გვ. 18.

⁷ ib., გვ. 17.

⁸ ib., გვ. 17.

ზემოთქმულის შემდეგ ინგილოურში ვითარებითი ბრუნვის დონის დაკარგვის საკითხი კითხვის ქვეშ უნდა დადგეს. შესაძლებელია, რომ ინგილოური ამ შემთხვევაში ისტორიულად ემთხვეოდეს მეგრულს და ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად ბოლოთანხმოვნიანებთან იყენებდეს მხოლოდ ა-ს (უფრო ვრცლად იხ. მორფ. ნაწილში).

ბ) სხვა შემთხვევებში კი დონის დაკარგვის მაგალითები მხოლოდ ზოგიერთ სიტყვაში გვაქვს; მაგ.: სა წაასლრლია? მოა! შიგ შაა! და სხვა (შდრ. გურ.: სა იყავი? მოი! წაი! შეი!..).

სპორადულად ვხვდებით: შენ არ მოჰკი („მოჰკუდი“, ალი-აბ.), ჩნ ე ბ ის („ჩნდების“, ს. ალიბეგ.), ვაგონებზე შეეცხეჯთ (← || შეეცხედით, ალიაბ.) და სხვ.

ც. ვინის დაკარგვა

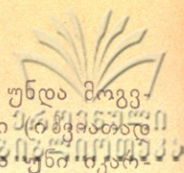
უმარცვლო უნისა და ვინის რეფლექსები ზემოთ განიხილეთ. როგორც დავინახეთ, ინგილოურში უმარცვლო უ და ვ მრავალფეროვანი რეფლექსებით ხასიათდება.

ა) თანხმოვნებს შორის მოქცეული და ბოლოკიდური ძველი ქართულის უმარცვლო უ ინგილოურში დაიკარგება იმ შემთხვევაში, თუ მას აღარ შეუძლია ინგილოური წესის მიხედვით უმლაუტის ან ო-ს მოსაცემად გადანაცვლება; მაგ.: ამააქს (←ამააქუს), თაგ (კაკ.), დათ (კაკ.), ხახ (←ხახვ, კაკ.)¹ და სხვ.

ბ) თანხმოვნებს შორის მოქცეული კბილბაგისმიერი ვინი იზიარებს თანხმოვნებს შორის მოქცეულ უმარცვლო უ-ს ბედს, ოღონდ იმ დამატებით, რომ ის შეიძლება დაიკარგოს (უმთავრესად ალიაბათურში) ზოგჯერ იქაც კი, სადაც ინგილოური წესის მიხედვით შესაძლებელია მისი გადანაცვლება და უმლაუტის ან ო-ს მოცემა; მაგ.: შაყრილიყენენ, ეყენენ („იყენენ“), ეხლა დევ მ ა ა ს-ლე ლ ი ა და სხვ.

გ) თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის მოქცეული ძვ. ქართულის უმარცვლო უ იკარგვის უმეტეს შემთხვევაში იქ, სადაც ის არ გვაძლევს უმლაუტს. ო და უ ხმოვნების წინ კი ჩვეულებრივ იკარგვის არა მარტო ინგილოურში, არამედ საერთოდ უმრავლეს დია-

¹ ალიაბათურში კი ბოლოკიდური უ (უმარცვლო) ზოგჯერ არ იკარგება და სახელობითი ბრუნვის ნიშანთან შერწყმით გვაძლევს უ-ს, მაგ., თაგუ, დათუ და სხვ.

ლექტში და ძვ. ქართულშიც. ა-ს, ე-სა და ი-სთან მან უნდა მოგვეცეს ახალი ბგერა. მაგრამ ზოგჯერ ირღვევა ეს წესი (რამდენადაც ალიაბათურში და კიდევ უფრო იშვიათად კაკურში) და სწორი უნდა გვეს უკვლოდ; მაგ: ხეცს ამას თეთრ სუფრაში („ხეცეს“), ჩინარს შო მოჰხეცენი გრლ („შემოჰხეცეია“), და ახვი კლიეზზე („დახვიევე მკლავებზე“), ყელზე ეხეცის („ეხეცის“), ვერხის ხეა... შემოჰხეცენი 196,17 და სხვ. (შდრ. ფერეიდნ.: ლედი, ქეშაგები, ქვერთ...).

ეგვე შეიძლება ითქვას კბილბაგისმიერი ვინის შესახებ, რომელიც თანხმოვნის შემდეგ წყვილბაგისმიერდება და იზიარებს უმარცვლო უნის ბედს; მაგ.: რამეტ ოთალი, რეშლ (კაკ., შდრ. გურ. რეული), ინახენ, მარხენ, ნახენ, ხედენ, დედენ გელები, ბეჭდის გაყიდა² ვირწყდება, ამ ბიჭი კითხებით (ალიაბ.), იპარენ 191,25 (შდრ. ი-პარ-ავ) და სხვ.

დ) S₁ გ -ოვი- და -ოვა- კომპლექსებში ყოველთვის იკარგვის კაკურში (მეორეს იზიარებს ალიაბათურიც):

-ოვი- → -ოი- → -ოა-: მოაოხოვო (← მოითხოვო ← მოვიოხო-ვო), მოაყონო, მოალო, მოაღ [მე] და სხვ.

ვინის დაკარგვის ანალოგიურ მოვლენას ადგილი აქვს ფერეიდნულში, კახურ-ქიზიყურსა და მთიულში³.

-ოვა- → -ოა- → -ოა-: შუმუავლო (← შომუავლო ← შომოავლო ← შემოვაავლო), შუმუაზრო... (წნ; შდრ. ფერეიდნ.: გამუართით („გამოვარით“), მუამბილეყე („მოვამბილეყე“), მუაჯდინე („მოვაჯდინე“)⁴... მსგავსი მოვლენები გვაქვს გურულში, იმერულში, აჭარულსა და სხვაში.

ამ კომპლექსში ფუძისეული ვინიც ჩვეულებრივ იკარგვის ინგილოურში, მაგ., გუმუარდნილა (← გამოვარდნილა) და სხვ.

ე) S₁ ვ ბრევერბისეული ხმოვნის დამსგავსების შემდეგ ყოველთვის იკარგვის კაკურში ხმოვანთა შემდეგ კომპლექსში: -ავი- → -ავი- → -ოი- → -ოა-: დოაზინ, დოაჭირ, დოაჭირით, დოანახ, წოაყონო, წოაღ, ოაღ, ოატანო, ოაშენო...

-ევი- → -ევი- → -ეი- → -ეა-: შოატან, შოაკარ, შოაყონ, შოანახო, შოანახ, შოანახით...

¹ არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის შთავარი თავისებურებანი, გვ. 203.
² შესაძლებელია, რომ აქ არც გაჩენილა ვინი მასდარში (შდრ, ჭრა-ჭრის, ყიდა-ყიდის) და, ცხადია, ვერც დაიკარგებოდა. ლიტერატურულში კი აქ ვინი მოგვევლინა მასდარში (ყიღვა-გაყიღვა, შდრ. გაყიდა).
³ არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნ., გვ. 202.
⁴ იქვე, გვ. 201-202.

-ევა- → -ოვა- → -ოა- → -უა- : შუაგლო, შუაგდო...

-ავა- → -ოვა- → -ოა- → -უა- : ჩუაგდით, გუაქეთებ (გავაქეთესული თებ“); გუაპირით მენ და ჩემ ძოლდაშეგმა, ღდელიბე დრეჭიროთეა სმინას; წულდით...

ვ) ფუძისეული ვინის დაკარგვის შემთხვევები გვაქვს მთელ ინგილოურში ხმოვანთა შემდეგ კომპლექსში:

-ოვე- → -უე- : აგრუებდა... (§ 6).

-ოვო- → -აო- : არ გააჩაო (გაამხილო“)...

-ივო- → -იო- : ჩიოდა, ქუად აქ ვადამაქციო (←გადამაქცი- ვო... შდრ. გურ.: ჩიოდა, ციოდა...).

-ივე- → -იე- : განაჩივევებ (←განაჩივევებ)...

ბანისავან მიღებული ვინი¹ მხოლოდ ნაწილობრივ იზიარებს ვინის ბედს ინგილოურში. იგი იკარგვის მხოლოდ უნის წინ, როგორც საერთოდ (იკარგვის ვინი) ქართულ ენასა და მის კილოებში; მაგალითად, ბ → გ → 0 : დაღონეტლ¹ (←დაღონევეული←დაღონე- ბული), დაფიქრეტლ¹ დგას (←დაფიქრევეული←დაფიქრებული), დაბრუნეტლ¹ (←დაბრუნევეული←დაბრუნებული), გამათეტლან (←გამათევეულან←გამათებულან „გაკვირვებულან“), შაწუხულან (← || შაწუხეტლან←შაწუხევეულან←შეწუხებულან), გაბრაღეტლ¹ (←გაბრაღევეულ¹←გაბრაღებულა) და სხვ.

თითქმის ყველა შემთხვევა ვინის დაკარგვისა მეტ-ნაკლებად დადასტურებულია ზოგიერთ სხვა კილოებშიც, მაგრამ არც ერთ კილოში, გარდა ინგილოურისა, არ ვხვდებით ყველა ამ მოვლენას ერთად.

d. ლასის დაკარგვა

ალიაბათურში უფრო ხშირად იკარგვის ლასი, ვიდრე კაკურში. პირველში მისი დაკარგვა მოგვაგონებს ლასის ბედს გურულში, სადაც ის ორ თანხმოვანს შორის ყოველთვის იკარგვის. კაკურში კი ჯერჯერობით მერყეობას აქვს ადგილი ლასის დაკარგვაში. ვხვდებით ზოგჯერ ბარაღელურ ფორმებსაც ერთისა და იმავე კაცის მეტყველებაშიც კი (მაგ., სახლში || სახში)². ალიაბათურში, როგორც გურულში, სისტემატურად იკარგვის თანხმოვანთა შორის

¹ წყვილბაგისმიერ ბანი ნაწილობრივ კარგავს ბაგისმიერობას და იქცევა კბილბაგისმიერ ვ-დ.

² მ. ჯანაშვილისეულ ტექსტებში ლასი გვაქვს ისეთ სიტყვებშიც, როგორიცაა: აკლდა 204,10, სახლს 205,15 და სხვ.

ლასი; მაგ.: გაყუთდა, დააკდა, (|| დააკტა), სახდებიან, იჭერენ/ერ სახს ქირაათი, სახში, ცეცხში, ცეცხთან, ვაშზე, ვაშტზე, სისხს გაჰყო, წაბს („წაბლს“), თაფს („თაფლს“), შუფში („შუფში“), შინაუროვად იმი იშლით ნაჰტევ (← ნაჰტევ ← ნაჰტდეგ ← ნათლდების) და სხვ. (შდრ. ძვ. ქ.: ხლდომა → ხლომა → ხტომა || ხტომა).

ლასის დაკარგვას ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის კაკურსა და ალიაბათურში ვხვდებით მიმღეობებსა (ზოგჯერ) და სხვა ზოგიერთ სიტყვაში; მაგ.: ქინხარა? (← ქნილ ხარა?), საქნეხარა (← საქნელ ხარა?), დანახეხარ, ჩემზე დაადგმეხართ სახლემ, შენ დამშროხარ, მოსუხარ... სუ მუდამ, სუ ცოდნისა და სხვ.

ლასის დაკარგვით ალიაბათური გვერდით უდგას გურულს, ხოლო კაკური—კახურსა და ქართლურს.

მ. ჯანაშვილისეულ ტექსტებში (ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის) მხოლოდ ორ სიტყვაში („სუ ცოდნი“ 190,21; „ხემწიფეა“ 188,23) ვხვდებით ლასის დაკარგვის შემთხვევას.

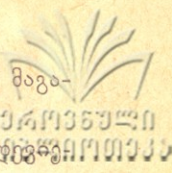
ე. რაეს დაკარგვა

რაე ინგილოურში, როგორც გურულში, თითქმის საცვებით იზიარებს ლასის ბედს: ყოველთვის იკარგვის თანხმოვანთა შორის და თანხმოვანმიმდევნო თავკიდური რაე; მაგ.: გოჯდებოდი (← გავიზრდებოდი), დამჩა (← დამრჩა), კაცი გული შეფთხა (შდრ. ფრთხ-ილი), ზგელნი (← გრძელი), სიზვე (← სიგრძე), ბხანებით (← ბრძანებით), ტყელ-ტყელნი (← ბრტყელ-ბრტყელი)... ქაქა (← რქა), ქებით, ჩებოდა, კინაქა, წყილისი, ზეჩა (← რძე), ზალნი (← რძალი), ჟულნი (← რჯული) და სხვ.

სხვაგან (ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის, თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის, ხმოვნის წინ სიტყვის თავში და ხმოვნის შემდეგ სიტყვის ბოლოში)¹ რაე იკარგვის მხოლოდ ზოგიერთ სიტყვაში და ისიც ზოგჯერ; მაგ.: მოპასუსუკან ჩახედა სარკეში (← მოპარსეის უკან, ალიაბ.), შენუმ (← შენ + რომ, კაკ.), მემლან (← მერმელა), როგო დაჰჩა (← || დაჰჩა), აბია? (|| აბეა? || ჰაბია? || ჰაბეა? || ყაბია? || ყაბეა? || რაბია? || რაბეა? კაკური), ახსა? (|| ჰახსა? || ყახსა? || რახსა? კაკ.) და სხვ.²

¹ ხმოვანთა შორის კი არ იკარგვის არასდროს.

² არსებობს აზრი, რომ „რაე მეტად სუსტი ბგერაა და ინგილოურში ძალიან იწყვეა, თითქმის გაქრობის გზაზეა დამდგარი“ (სტ. მენთეშაშვილი,

სხვა შემთხვევებშიც ვხვდებით თანხმოვნათა დაკარგვის მაგალითებს და ამით ბგერათა კომპლექსების გამარტივებას:

ბ → **ბ**: წკინავს (|| სწკინავს „ბრწყინავს“, იხ. ზემოთ), მა (სპორადულად, ალიაბ.)...

ზზ → **ზ**: ერ კუნზე დავე (ალიაბ. ← კუნზზე ← კუნძზე)...

გგ, გკ → **გ, კ**: მე გონივარ¹, მე კითხავ (← კკითხავ ← გკითხავ)...

ანალოგიურ მოვლენებს ვხვდებით გურულსა და სხვა კილოებში.

შ → **შ**: კაკალ ქ რ ა ც კა ბულალ ყოფილ (← ქრშაც ← ქშეშაც), ხე ქ რ დამარხა, ამლამ ყარაულ დედქე ქათმევ ქ რ...

ქ → **ქ**: მახმადამ ხანჯალი ჩომოტნივა (ალიაბ., სპორადულად), ჩომოტნივს გააჭრელა შიშკას (ალიაბ., სპორ.)...

ყ → **ყ**: შენ ცოტა უკანაყივი (ს. ქოთ., სპორ. ← უკანაყ+იყვი ← უკანაყ+იყავი ← უკანაყენ იყავი)...

თ → **თ**: ერ (← || ერთ), რამეტი² (ალიაბ. ← თრამეტი←თრვამეტი←ათრვამეტი), ავე (← ავეთი), ეგე ტბილ რამე არ მეჭამა (ალიაბ.), მიდიან ერ ფინ (|| ფინთ) ზაღლებიან ადგილში (ალიაბ., აზერბ. ПИНТ „ბინძური“; შდრ. გურ.: ფინთი ადგილია, ფინთი ძაღლები ხავს და სხვ.), კვჭტევ (კაკ.) || კვჭტება (ალიაბ. ← კვჭტების ← კეთლების), ნაჭტევ (კაკ. ← ნაჭტევ ← ნათლების) და სხვ.

-ვით თანდებულის **თ** თითქმის ყოველთვის იკარგვის ინგილოურში.

მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის **თ** ჩვეულებრივ მაშინ იკარგვის, როცა საქმე გვაქვს ფუძის განმეორებასთან ან **-ვე** ნაწილაკის დართვასთან; მაგ.: მოღის ჯნ რ შ ი-ჯნ რ შ ი 187,28, მოღის მოკითხი-მოკითხი, მევღან ეს გარბენი-გარბენი წოჟდა... ქაჩალმა იმ ღამივე ბეჭედ ყბაში ჩაადო და მისთ.

შ → **შ**: ზეღ, ღღელი, ევეღ („მევეღ“) და სხვ.

ჰემეტობა ინგილოურში: საქ. სახ. მუზეუმის მონაშე, X—B, 1940, გვ. 201). ინგილოური მასალები ამას არ ადასტურებს. რაე იჩენს „სისუსტეს“ და „მერყეობას“ (რ → რ → ჰ → ი) მხოლოდ ნაცვალსახელებში და „რომ“ კავშირში (სიტყვის თავში ხმოვნის წინ): ჰაქთონ || რაქთონ, ჰადასა? || რადასა? ჰემენ || რუმენ, ჰუმ || რუმ და მისთ). სხვაგან კი რაე არაავითარ მერყეობას არ იჩენს და ჩვეულებრივი რისმის სიტყვებში: ერ || ერთ, კარცხი, ვიცევარ, ცხორი, ღორი, ჯარი, რამეტი¹ და სხვ.

¹ აქ დაყოვნებული გისმის.

² გვაქვს აგრეთვე „შუღმეტ“ (← თშუღმეტ—ათშუღმეტი).

³ ფუძის განმეორებისას ლიტ. ქართულშიც იკარგვის თანი, მაგრამ არა ორსავე ნაწილთან, არამედ პირველთან.

აგრეთვე იხმარება თავკიდური მანის გარეშე შემდეგი სიტყ-
ვები: კოხელა („მკვახე“), წონელა („მწვანე“), თაქა („მთა“), თეოსო
(„მთელი“), ტრედისი („მტრედი“), კლავისი („მკლავი“),
და (207.13) და სხვ.

ეს სიტყვები ამ სახით იხმარება კახურში, ფერეიდნულში,
ქართლურში, გურულსა და სხვა კილოებშიც. ბევრ მათგანს შესა-
ტყვისი მოებოვება მეგრულში. გარეკახურის თავისებურებათა გან-
ხილვისას არნ. ჩიქობავა წერს: „თანამედროვე სამწერლობო ქარ-
თულის თვალსაზრისით თავკიდურ თანხმომანთა დაკარგვის შთა-
ბეჭდილებას სტოვებს სიტყვები თა (=მთა), ტერი (=მტერი), „ტრე-
დი“ (=მტრედი), „ხარე“ (=მხარე), „შვილდი“ (=მშვილდი); ნამ-
დვილად კი, ამ სიტყვებს თავკიდური მანი არ უნდა ჰქონოდა“¹.

ვ. თოფურიას აზრით, „ტერი, კლავი, რვეალი, ხალი“ და
მისებრ სიტყვებს [ქართული ჯგუფის ენათა—გ. ი.] განყოფის შემ-
დეგ უნდა გასჩენოდა მ, როგორც ამას მეგრულ-სვანურთან შედა-
რება გვიდასტურებს. მაგრამ ძველს ქართულში მათი მანით ხმა-
რება გვიჩვენებს, რომ იგი დიდხანია რაც სახელებს დაჰრთვია.
ამის დასამტკიცებლად სათანადო მაგალითები დღესაც საკმაოდ
მოგვეპოვება, მაგ.: ძველი ქართულის „შუენიერი, ტრედი“ და სხვა
ახალს ქართულში მან-დართული მოგვევლინა“².

იხმარება „წიგნ“ (კაკურში), მაგრამ -ში თანდებულის დართ-
ვისას წარი იკარგება („წიგში“). ნ არ არის აგრეთვე „გოჭრედა“
ზნნაში (ალიაბ.): „დიდ ზმას ბიჭი გოჭრდა“ (ალიაბ.) და სხვ. ასე-
ვე უწაროდ არის ეს სიტყვა წარმოდგენილი პრევერბის დართვი-
სას რიგ დიალექტებში (კახურში, გურულში და სხვ.).

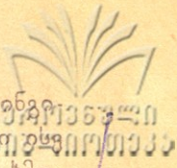
სამწერლობო ქართულთან შედარებით აქ წარი დაკარგულად
გვეჩვენება. მაგრამ შესაძლებელია, რომ სამწერლობო ქართულში
გვექონდეს წარის განვითარებასთან საქმე და დიალექტებში კი არ-
ქაული ფორმის შემონახვასთან ამ სიტყვაში³. თუმცა ძველ ქარ-
თულში ორსავეს ვხვდებით⁴.

¹ არნ. ჩიქობავა, გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად, გვ. 70.

² ვ. თოფურია, ქართლური, გვ. 134.

³ არნ. ჩიქობავა, გარე-კახეთი დიალექტ., გვ. 69; შდრ. მისივე, მესა-
მე პირის სუბ. უძვ. ნიშ. ქართვ. ენებში: ენიმკის მოამბე, V—VI, 1940, გვ.
13—42; ვ. თოფურია, ფუძედრეკად ზნნათა სუფიქსაციისათვის: ტვ. სახელმწი-
ფო უნ. შრომები, III, 1936, გვ. 227—233; მისივე ნ და ს ენებისათვის ქართვ.
ენებში: საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, II, № 1—2, 1941, გვ. 189—195; მისივე,
ქართვ. ენათა სიტყვაწარმოებიდან, III, ენ- მ—-არ, ხე-, -აქა აფიქსები-
სათვის; თბ. სახელმწიფო უნ. შრომები, ტ. XV, 1940, გვ. 41—45.

⁴ ძვ. ქართულში ორსავეს ვხვდებით, მაგ., ხუჩნდა (ა. შანიძე, ძვ. ქარ-
თვ. სპ., I, გვ. 2, სტრ. 19), ჩას (ფიხ. კთ 14, იე ბოლნელი, 22, 17) და სხვ.

§ 22. ხმოვანთა დაკარგვა მეტად გავრცელებულია ენაში. თითქმის არც ერთ კილოში არ არის ეს პროცესი. თართო მასშტაბით, როგორც აქ. დაკარგვა შეეხება ყველა ხმოვანს. სულ ერთია, ფუძისეული იქნება თუ აფიქსისეული (ჭმაღა — ჭამაჲ, გავვი — გავიგვი, მოჭდა — მოვიდა, ჩმოღის — ჩმოღის — ჩამოღის, გამნაღბის — გამონაღბი, ყიდლოზენ — ყიდულოზენ, მემღან — მერმელა, გაჭ — გაჭდა — გავიდა).

კაკურში **o** ჩამოსცილებია თანხმოვანფუძიანებს სახელობით ბრუნვაში (ქალ — ქალი), **a** დაკარგულა შედგენილ შემასმენელთან, თურმეობითებთან და სტატიკურ ზმნებთან (კაცი — კაცია, ყოფილ — ყოფილა, გდი — გდია). ე მოკვეცილი აქვთ -**ყე**, -**ვი** და **შე** ნაწილაკებს. ე არა გვაქვს აორისტში ზმნებთან (გოაგ — გავიგე, გააგ — გაიგე) და სხვ.¹

§ 23. ბგერის დაკარგვა და მახვილი. თანხმოვანთა დაკარგვა თითქოს გამორკვეულია: უმეტეს შემთხვევაში „მის გამომწვევ მთავარ მიზეზად, რასაკვირველია, ფიზიოლოგიური ფაქტორი უნდა ჩაითვალოს. განსაკუთრებით ბგერის დაკარგვა ხდება ისეთ ფონეტიკურ კომპლექსში, სადაც რამდენიმე თანხმოვანია თავმოყრილი. რომელიმე ბგერის დაკარგვით ნაკლები ძალა იხარჯება და გამოთქმაც გაადვილებულია. აქ, ასე ვთქვათ, ძალთა ეკონომიას აქვს ადგილი“².

ამიტომ ბუნებრივია ის ნაწილობრივი შეხვედრები, რომელთაც ადგილი აქვს თანხმოვანთა დაკარგვის მხრივ კაკურ-ალიბათურსა და სხვა კილოებში.

გამორკვეულია აგრეთვე რედუქციაც — ხმოვნის ამოვარდნის შემთხვევებიც. რედუქცია „გამოწვეულია ხოლმე პრეფიქსებისა და სუფიქსების გავლენით... თვით პრეფიქსისა და სუფიქსის წმონების ემორჩილება რედუქციის კანონს... პრეფიქს-სუფიქსის გავლენა ფუძის წმონანზე, როგორც ჩანს, განსაკუთრებით ძლიერი უნდა ყოფილიყო ძველად... ძველებური სახე დღეს მას უმთავრესად სვანური ენის სამს კილოში აქვს დაცული“³.

¹ დაწვრილებით: გრ. იმნაიშვილი, ხმოვანთა დაკარგვა ქართული ენის ზოგიერთ კილოში: იბერ.-კავკ. ენათმეცნიერება, XIII თბილისი, 1962, გვ. 135—155.

² ვ. თოფურია, ქართლური, გვ. 132.

³ ა. შანიძე, წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის: ქართ. საენათმეცნიერო საზოგ. წელიწადეული, I—II, 1923—1924, გვ. 7—8.

სვანურში რედუქციის წესი ამჟამად ასეთია: „1. რედუქცირდება ყველა არაგრძელი ხმოვანი, 2. რედუქციას არ ემორჩილება ერთმარცვლიანი გაორმარცვლიანებისას, 3. რედუქციას იწვევს პრეფიქსიც და სუფიქსიც და 4. რედუქცირდება ერთი ხმოვანი“¹.

„ქართულში, სვანურისაგან განსხვავებით, ა) კუმშვას იწვევს მხოლოდ სუფიქსი, ბ) რედუქცირდება მარტო სამი ხმოვანი (ა, ე, ო), გ) იკუმშება ერთმარცვლიანებიც გაორმარცვლიანების შემთხვევაში და დ) ერთდროულად ამოიღება ორი ხმოვანი.

რედუქციის წესები საერთო უნდა ყოფილიყო თავის დროზე ქართველური ენებისათვის; სახელდობრ, ძველ ქართულში ა) კუმშვას იწვევდა პრეფიქსიც და ბ) რედუქცირდებოდა ი და უ ხმოვნებიც. ამდენად, სვანურსა და ქართულს შორის რედუქციის მხრივ სხვაობა არ იყო“².

უდავოა, რომ გარკვეული წილი მიუძღვის ხმოვნის დაკარგვაში მახვილს.

ქართველურ ენათა მონაცემების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზის საფუძველზე არნ. ჩიქობავას გამორკვეული აქვს³, რომ „მახვილია ის ფაქტორი, რომელიც ხმოვნის ამოღების პირობას (—ხმოვნით დაწყებული სუფიქსის დართვას—) აქცევს ხმოვნის ამოღების მიზეზად. მართალი მიზეზი მახვილია. მის ზემოხსენებული პირობის გარეშეც შეუძლია გამოიწვიოს ხმოვნის დაკარგვა, იქნება ის ძირისეული, თუ აფიქსისეული ხმოვანი“⁴.

დიფერენციაცია ხმოვნის დაკარგვის საკითხთან დაკავშირებით მეორეული მოვლენა ჩანს მთელი ქართველური ენებისა და მათი კილოებისათვის.

„სრულხმოვნობა მეორეული მოვლენა არაა, იგი ამოსავალი ვითარებაა.

სრულხმოვნობა ქართულისთვისაც ისტორიულად ისევე დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო, როგორც სვანურისათვის (მეგრ.-ქანურ.): ქართულმა ეს ვერ შეინარჩუნა—მახვილის მიზეზით“⁵.

¹ ვ. თოფურია, რედუქციისათვის ქართველურ ენებში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, 1946, გვ. 70.

² ვ. თოფურია, რედუქციისათვის ქართველურ ენებში, გვ. 88.

³ არ. ჩიქობავა, მახვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში, I, II: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, III, 2, 3, 1942, გვ. 191—198, 291—303.

⁴ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართვ. ენებში, თბილისი, 1942, გვ. 107—108.

⁵ ib., გვ. 129.

3. ფოტის აზრი იმის შესახებ, რომ თითქოს ხმოვნის რედუქციასთან კავშირი არ ჰქონდეს მახვილს, არაა დამაჯერებელი (Alternances vocaliques en Géorgien, NTS, XI, Oslo, 1939, გვ. 118).

მახვილი ქართულში ამჟამად სუსტია, მაგრამ ძველად იგი ძლიერი უნდა ყოფილიყო¹.

არნ. ჩიქობავამ გამოარკვია, რომ

„1. ძველ ქართულში მახვილი შეიძლებოდა ყოფილიყო, როგორც უქანასკნელ მარცვალზე, ისე თავმარცვალზე, იქნებოდა იგი მეორე მარცვალი ბოლოდან თუ მესამე;

2. მახვილი იყო ინტენსიური, დინამიკური;

3. მახვილი არ იყო ფიქსირებული, არამედ — მოძრავი;

4. მახვილთან შინაგან კავშირში იყო ხმოვნის დაკარგვა (ფუძეში თუ აფიქსში)².

„ინტენსიური მახვილის მქონე ორი დიალექტობრივი (თუ ენობრივი) დენა ძველ ქართულში ფაქტია: ერთი უპირატესად ბოლომარცვალზე სვამს მახვილს (იმბ), მეორე უპირატესად თავმარცვალზე (თბჟ-ლ, რბჟ-ლ).

ორივეში მახვილი ინტენსიურია, დინამიკურია, არაფიქსირებულია. ალბათ, ისეთი კილოებიც იყო, სადაც მახვილი არ იყო არც ინტენსიური, არც დინამიკური, არამედ — მუსიკალური³: ფუძე-უკუმშველობა ამ კილოს (თუ კილოების) შემონატანია ძველ ქართულში⁴.

როგორი მახვილია ამჟამად ინგილოურში? როგორი უნდა ყოფილიყო იგი წინათ, რომ ასე საგრძნობი კვალი დაუმჩნევია ხმოვანთა დაკარგვის საქმეში?

მახვილი ამჟამად ინგილოურ კილოში არ არის სავსებით ერთნაირი. საერთოდ შეიძლება ითქვას, რომ ის მეტ-ნაკლებად ყველგან სუსტია და ხშირად ფრაზის მახვილი უფრო გვაქვს, ვიდრე სიტყვის მახვილი.

მახვილი განსხვავებულია სიტყვების მიხედვითაც: ზმნებსა და ნაცვალსახელებში ის უფრო ძლიერად იჩენს თავს, ვიდრე არსებით სახელებში.

¹ სწორი ჩანს ნათქვამი: „Früher muss das Georgische einen ziemlich starken expiratorischen Akzent gehabt haben; aber jetzt gleicht die Betonung „dem geglätteten Meer nach dem Stürme“ (Schuchardt)⁴: Adolf Dirr, Einführung in das Studium der Kaukasischen Sprachen, Leipzig, 1928, გვ. 57; H. Schuchardt, über das Georgische, გვ. 14.

² არნ. ჩიქობავა, მახვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში, II, გვ.

³ ტონური იგივეა — გ. ი.

⁴ იქვე, გვ. 299.

ბრძანებით წინადადებაში მახვილი გვაქვს შედარებით ინტენსიური და დინამიკური. იგი ეცემა უმთავრესად სიტყვის მარცვალს ისევე, როგორც სხვა ქართულ კილოებში, და ხასიათდება მეტი „მოსხლექილობით“, რის შედეგადაც ხდება მომდევნო მარცვლის (უფრო ხშირ შემთხვევაში კი უკანასკნელი მარცვლის) მოწყვეტა (მაგ., მამ! ← მამეცი! და სხვ.).

შენი შვნა: ბრძანებით წინადადებაში მახვილის წყალობით გვაქვს ფუძისეული ან აფიქსისეული ხმოვნის ამოვარდნის შემთხვევებიც; მაგალითად, აზნი! („ააშენე!“), ჩმოა! („ჩამოდი!“) და სხვ.

კითხვით და გაკვირვებით (ძახილის) წინადადებებში მახვილი უფრო ინტენსიურია შემასმენელზე (ჩვეულებრივ კაკურში) და კითხვით ნაცვალსახელზე (ალიაბათურში უმთავრესად). მისი ადგილი განისაზღვრება ბოლოდან მეორე მარცვლით¹, მაგრამ არც უკანასკნელი (ბოლოდან I) მარცვალთა თავისუფალი ამ მახვილისაგან (მასაც ეცემა II ხარისხ. მახვ.). შეკითხვის დროს ჩვეულებრივ უკანასკნელ ორ მარცვალზე ტონი იცვლება: ისმის საგრძნობლად აწეულად (უმთავრესად კაკურში); მაგ.:

კაკურ-ალიაბათური: კაა ხარა? მოყონრა? მოგიყონრა? მოდრსა? მოქცესა? ვერ იგებსა? დაჰირესა? აზლევენა? იყონა? იყუა? წასულანა? (← წასულანო?), მაღლესა? (← მოიღესო?), მაღლასა? მოგიღრა? მაღლაჰა? ჩამაღლაჰა? მეყუა? (← მეოა?), შენყუა?..

კაკური: ჩემ სახლჰა? (← ჩემი სახლიოა?), ბრინჰა? (← ბრინჯიოა?), წასლოზნრა? მასლოზნრა? როგო ხრა? ჰაბე მოსუხრა ექ? თმა ჰაბე არ ამამდრსა? სა იყონა? სა იყუა? მინ არისა? მინაა ჰეგ? ჰაქთო ნაა? რაშ (|| რაშუ)? გრდა ჰექთონ? ჩემ ავადოვაა ჰაშ გრდა შენ? („ჩემი ავადმყოფობა რაში გინდა შენ?“)... სა არინა? სა წაალებხრა ჰე დანაწერ? მინ დააწყოველა ჩემბე? („გინ უნდა დაიწყოს ჩემთვის?“), რა კაა სიზმარა, მე მამყიდ! შენუმ ყახაჲ არ გოზღვედრე! შენუმ არ მრეცხავდრე! და სხვ.

¹ შდრ. არნ. ჩიქობავა, გრძელი ხმოვნები მთიულურში: ტფილისის სახ. უნივერსიტეტის ნაშბე, IV, 1924, 333-348; გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, გვ. 127-141; ს. ქლექტი, ქართული ენის ფონეტიკა, 1956, გვ. 249-290.

² კითხვითი ა ნაწილაკის შესახებ იხილეთ სინტაქსურ ნაწილში (§ 105).

³ -ში თანდებულის ინი ხშირად იკარგვის ან სუსტდება გ-დ, თუ ეს თანდებული დართვის „რა“ კითხვით ნაცვალსახელს. დაკარგვა (ან დასუსტდება გ-დ) გამოწვეულია იმით, რომ მახვილიანია ფუძისეული (რა) სიტყვის ხმოვანი. სხვა სიტყვაზე დართული -ში თანდებულის ხმოვანი შედარებით ნაკლებად იკარგვის. -ზე თანდებულის ხმოვანიც შეიძლება დაიკარგოს ზოგჯერ კაკურში; მაგ., ცოტა დანხ გაუდა (მმ+ზე „გვერდზე“).

ალიბათური: გარიჰა? კაციჰა? ზროხაჰა? ნანაჰა? („დე-
დაოა?“), კვლავი არაა? („ხელმოწერილია?“), იცრა, რა არი? ქობი
დააზობაყრა? („ქვაბი დაიბადება ხოლმე?“), რემენ სინიფსა
(„რომელ კლასში ხარ!“), რრგო ხარ? და სხვ.

ინტენსიური დინამიკური მახვილის წყალობით შეიძლება -ეა
და -ოა კომპლექსებიც უცვლელად შემოგვენახოს ზოგჯერ კაკურში,
როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ; მაგ.: მოტღნა? ეყრა? მოკღრა? კატაა
რაქთონ ამბრა? და სხვ.

მახვილის ნიადაგზე შეიძლება ვ→უ (ხმოვ.): მოკლუაა, ნახუ-
აა, ქუვაა || ქუაა¹ და სხვ.²

თხრობით წინადადებებში მახვილი თავს იჩენს უმთავრესად
პრევერბის ხმოვანზე პრევერბიან ზმნებსა და პრევერბიან მიმღებ-
ებში (ზოგჯერ სხვა პრევერბიან სიტყვებშიც ამათი ანალოგიით);
მაგ.: გრგგ („გავიგე“, კაკური), ღრანახ („დავინახე“, კაკ.), რღღ
(„ავიღე“, კაკ.), წაჰ (კაკ.← || წაჰდა), გჰდა, დჰზინოთ („დავი-
ძინოთ“, ალიაბ.), დჰენახეო („დავინახეო“, ალიაბ.), გარბინა (ს.
ქოთ.← || გჰარბინა), გჰქეთევისა, ღრჰკრეფისა, ჩრჰყრისა, მბა-
ცემელისა, მბაცემუვარ, წაღებელისა...

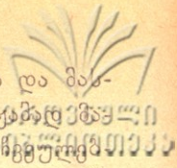
რთულ პრევერბიან სიტყვებში კი მახვილი შეიძლება იყოს
პირველი ან მეორე პრევერბის ხმოვანზე; მაგ.: ამმიყონისა (←ამო-
მიყუნისა), გმმიღისა (←გამომიღისა) განნაღბისი (←გამონაღბისი),
გმრჰდა (←გამოვიდა, კაკ.), ჩმრჰდნენ (←ჩამოვიდნენ, კაკ.), ჩმჰ-
არდა (←ჩამოვიარდა, კაკ.), გღმრსულ (გაღმოსულა, კაკ.)...

პრევერბის მახვილი ზოგჯერ კითხვით წინადადებაშიც იჩენს
თავს; მაგ.: მრჰყონრთა? წაჰდნენა? და სხვ. (აქ პირველი ხარისხის
მახვილი ეცემა ბოლოდან მეორე მარცვალზე, ხოლო მეორე ხარისხის
მახვილი — პრევერბის ხმოვანზე).

ჩვენებით-მითითებითსა და კითხვით ნაცვალსახელებში და
უპრევერბო ზმნებში (ჩვეულებრივ თხრობით წინადადებებში) უმ-
თავრესად თავკიდურ მარცვალზეა მახვილი, რის შედეგადაც ვი-
ღებთ ზოგჯერ თავკიდური ხმოვნის ძლიერ შემართვას; მაგ.: ცე-
სენ, ცემათმა, ცე კაც, ცუთქომ (კაკ.), ცუშეზრავს (კაკ.) და სხვ. (იხ.
ქვემოთ).

¹ შდრ. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, მახვილის საკითხისათვის ძვ. ქართ., I, გვ. 192.

² გვაქვს „მეც თქუა?“ (კაკ.), „იმამ თქუა?“ (კაკ.) და სხვა. მაგრამ აქ უნი
მიღებულია არა უშუალოდ უმარცვლო უნისაგან, არამედ ონისაგან (ო — ჰა):
თქუა? ← თქოა? ← თქუა-ა? შდრ. თხრ. თქო ← თქუა.

კაკურში არსებით სახელებში, ზედსართავ სახელებსა და მადართა უმრავლესობაში (ზოგიერთ სხვა სიტყვაშიც) ამჟამად უმეტესად ხელს ვხვდებით უმთავრესად (თხრობით წინადადებაში) ბოლოკიდურ მარცვალზე; მაგ.: მამა, დედა, ზროხა, კამეჩი, კაკლ... სმრნ („სიმინდი“), კიდბან („კილობან“), კრებ („კარები“), სტვლის („სტოლი“)... იმიზგნ (← იმისგნით), მასკნ (← მასკანით ← მასუკანით)... პატრ („პატარა“), პაწწ („პაწაწა“)... ჭმა („ჭამა“)...

„ნახუა, მოკლუა“ და მსგავსი მასდარები, რომლებშიც ვეპქს ვ → უ (ხმოვ.), მერყეობას იჩენენ: ზოგჯერ შემოდის ამ რიგში (უკანასკნელი ბგერები გამოითქმის ისე, როგორც ტრიფთონგი, ნახუა, მოკლუა, ან კიდევ ისე, როგორც დიფთონგი — ნახუა, მოკლუა), მაგრამ ზოგჯერ კი არა (მახვილს ლებულობს თვით უნი [← ვ] ან პრევერბის ხმოვანი).

თანდებულები და ნაწილაკები (და აგრეთვე ზოგიერთი სხვა სიტყვაც), რომლებიც მჭიდრო კავშირში იმყოფებიან სხვა სიტყვებთან, მოკლებული არიან მახვილის ტარების უნარს აქაც ისევე, როგორც აზერბაიჯანულსა და ზოგიერთ კავკასიურ ენაში (მაგ., უდურში¹ და სხვ.); მაგ.: კარმ (← || კარმე ← || კარში)... ღანზ (← || ღანზე), ხეზ (← || ხეზე)... ორიე (← ორიევე)... სადამ (← სადამე)... უთქომე (← უთქომევე) და სხვ².

ინგილოურში დინამიკურ მახვილთან ერთად თავს იჩენს ტონური მახვილიც, რომელიც მეტი მუსიკალობითა და ნაკლები „მოსხლეტილობით“ ხასიათდება. ამ მახვილის წყალობით უნდა გვექონდეს ხმოვნის დაგრძელება ზოგიერთ სიტყვაში მთელ ინგილოურში³; მაგ.: წოორა („სწორედ“), წოორისა („სწორია“), მოოდგომი („მოოდგომია“, კაკ.), რაბე არ მოოდი? თავქო მიიდ, თუ პირანყ? (შდრ. თხრ. პირანყ მიედ)⁴, სა მიიდი? (|| სა მიიდი? || სა მიიდი?)...

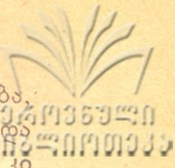
აქ ისმის დაგრძელებულად, თითქმის უდრის ორ ხმოვანს, მაგრამ არასოდეს დაყოფილად (მარცვლებად) არ გამოითქმის.

¹ А. Дирр, Грамматика удинского языка: сб. МОМПК, вып. 33, Тифлиси, отд. IV, 1904, გვ. 3.

² გრ. იმნაიშვილი, ხმოვანთა დაკარგვა ქართული ენის ზოგიერთ კილოში, გვ. 143—144.

³ შდრ. არნ. ჩიქობავა, გრძ. ხმ მთიულ., გვ. 339; გ. როგავა, მახვილის საკითხისათვის ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, თბილისი, 1963, III, გვ. 7—10.

⁴ პირანყ — || პირანღ — პირამღ — პირალღ — პირალღა (ზმნისართი); იხმარება „ზევით“, „ზევითენ-ის“ მნიშვნელობით. „თავქო მიიდ თუ პირანყ“ ნიშნავს: ქვევითენ (ქვევით) მიდიხარ, თუ ზევითენ (ზევით)?

ასეთი სიტყვა, რომელიც ხმოვნის დაგრძელებით ხასიათდება, შედარებით ცოტაა. მაგრამ აღნიშნული მახვილის არსებობა, და მისი წყალობით (როგორც წესი) ბოლო ხმოვნის დაგრძელება კი ყველაზე უფრო შესამჩნევია (თითქმის ყველა სიტყვაშიც კი) კახის რაიონში ალიბეგლოელთა ურთიერთსაუბარში¹; მაგ.: ჰაბება? ჰე კაც მინა? ჰას წვრავა? წაყონესა? კაა ხართა? გეზინებისა? (|| გეზინება?² სოფელში წასულა?³ იქნებისა? ესენ კაცებინა? მაღლასა? მაღლასავე? მაღლესავე? წაღლესავე? პურ მოჭლიაყა? დაჭ-წერიაყა? (|| დოჭწერიაყა?), გოჭწევთა? საათი მოდრიას?..

სოფ. ალიბეგლოში ბრლოდან პირველ მარცვალზე შეიძლება გეჭონდეს ტონური მახვილი მაშინაც კი, როდესაც ამავე სიტყვის სხვა მარცვალზე ეცემა დინამიკური მახვილი; მაგ.: ჰაბენ? რა გინდნ? წაყონესა? გრჭწევთა? პურ მოჭლიაყა?..

ანალოგიური მოვლენა კაკურში სშეაგანაც იჩენს თავს ზოგჯერ (სპორადულად); მაგ.: როგო მინგავა? ჰაე მიქინა? ჰაებე წვრავსა? ჰაბე ამბოვსა? ათავნევა? წამიყონავა?..⁴

ალიბათურშიც ვხვდებით მსგავს შემთხვევებს ისევე სპორადულად (თავიანთ წრეში ურთიერთსაუბრის დროს), როგორც კაკურში (ალიბეგლოს მეტყველებების გამოკლებით); მაგ.: მინ საწყრ-ტია? („გინ უნდა ვადაიხადოს?“), რათა ნალილი დაწერა? („რამდენი ზღაპარი დაწერა?“), აზღევენა? არ მოდისა? ჰარი დაჭირესა? ბრინჭი დაავრუესა?.. სხო რა დაწერა? სა ყოფილსა?.. მე ვიცო-ლია? ვერ ხედავა? იცია? მინ თქრო?..

მას ვხვდებით აგრეთვე ზოგჯერ თავის წრეში „ჩვეულებრივი“ საუბრის დროს თხრობით წინადადებაშიც ინგილოურში, განსაკუთრებით კი — ალიბეგლოელთა მეტყველებაში; მაგ.: საღმოა იქ-ნებრს, იცხოვრანს, თითო ტომაც ადღეს, წაჭდნენ გზასუკან, თუ გააცალკან, თუ ის დაზრნეს, გაჩენის შემდგე, მოჭდაა, შემჭიდვე, სალამ მისცან, სალამ ადღვე; სიზმარში ხედღეს, წაჭდნენ დევი სახ-ში...⁵

„ამჟამად საყოველთაოდ მიღებულია აზრი, რომ დინამიკური და მუსიკალური მახვილი ერთიმეორის გვერდით გვაქვს ყველა

¹ შდრ. არნ. ჩიქობავა, იქვე, გვ. 336—337.
² თხრობითში იქნება: „გეზინების“ ანუ „გეზინებ“ (და არა: „გეზინება“).
³ თხრობითში: „წასულ“ (და არა: „წაჟულ“).
⁴ მოტანილი მაგალითები ჩაწეოილი გვაქვს მხოლოდ კაკელთა ურთიერთ-საუბრის დროს (ბაზარში შეხვედრისას).

ენაში. ოღონდ ერთ ენაში ერთი გადაწონის ხოლმე, მეორეში მეორე¹.

ქართველური ენებისათვის წარსულში ორივე მასობა დასაშვებია².

ინგილოურში ამჟამად, როგორც დავინახეთ, მუსიკალურ (ტონურ) მახვილსაც ვხვდებით დინამიკური მახვილის პარალელურად, მაგრამ ინგილოურისათვის წარსულში ნიშანდობლივად უნდა იქნეს მიჩნეული მხოლოდ ინტენსიური დინამიკური მახვილი, რომელიც ამჟამად გადაშენების გზაზეა დამდგარი. მუსიკალური მახვილი ინგილოურში არ უნდა იყოს დიდი ხნის ისტორიის მქონე. იგი შეიძლება მიღებული იყო აზერბაიჯანულის გავლენითაც³. მას თანამედროვე აზერბაიჯანულის მსგავსად ვხვდებით ბოლოდან პირველ მარცვალზე⁴.

ინგილოური უნდა ეკუთვნოდეს ქართულ დიალექტთა იმ ფენას, რომელსაც ახასიათებდა მოძრავი, ძლიერი, დინამიკური მახვილი. მისი გადმონაშთი უნდა იყოს ის მახვილი, რომელიც ახლაც თავს წამოყოფს ზოგჯერ ზოგიერთ სიტყვაში და იწვევს ხმოვნის დაკარგვას (კრებს, კმას, ვალა, გომოლით, ჩმოჭდა, გდმოჭდა, განნაღებ, ამმიყონია და სხვ.).

არსებით სახელებში კაკურში მახვილი თანდათანობით დამკვიდრებულა ბოლოდან მეორე მარცვალზე, რის შედეგადაც ბოლო მარცვალი მოსწყვეტია ბოლოთანხმოვნიან სახელებს; ბოლოხმოვნიანებთან კი მომხდარა მომდევნო ხმოვნის შემოერთება ამ მეორე ხმოვანთან, მეორე ხმოვნის წარმოთქმისათვის დაჭიმული სახმო სიმების დაშვებამდის უკანასკნელ ხმოვანზე გადასვლა, რის გამოც ხდებოდა ამ ხმოვნის დაჩრდილება და დიფთონგის შემადგენლობაში შესვლა მეორე ხმოვანთან⁵.

სწორედ ამას უნდა მიეწეროს სახელობით ბრუნვაში **ა-ს** (**← ი**) გადარჩენა ბოლოხმოვნიანებთან.

¹ არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, მახვილის საკითხისათვის ძვ. ქართულში, II, გვ. 299.

² იქვე.

³ ადგილობრივი აზერბაიჯანული მეტყველების გავლენას ზმნებში უფრო ფართოდაც ვხვდებით ინგილოურში. მაგ., არ ვ ი ც ი დ ნ, ამ კაცმა უ თ ხ რ ა და ცოლს, რაბე შიჭმელ არ გოქან? იმამ უ თ ხ რ ა და, ტ ა ლ ა ხ ი ა და და სხვ. (მდრ. ადგილ. აზერბ. მეტყველება: Билмирамда და სხვ.).

⁴ აზერბაიჯანულში კი „Основное ударение, как это явствует уже из закона гармонии гласных, первоначально находилось на первом слоге; в современном языке ударение ставится обыкновенно на последнем слоге“ (В. А. Гордлевский, Грамматика турецкого языка, Москва, 1928; გვ. 10).

⁵ ბოლოხმოვნიანთა ჯგუფში უნდა გავაერთიანოთ აგრეთვე მასდარებიც კაკურში.

ამჟამად აქ მახვილი გვაქვს უმთავრესად ბოლოდან პირველ მარცვალზე როგორც თანამედროვე აზერბაიჯანულში.

მორფოლოგიური დანიშნულების მქონე სუფიქსისეული ხმოვნების დაკარგვა კაკურში მაჩვენებელია იმისა, რომ ისინი არ ატარებდნენ მახვილს.

ხმოვნის დაკარგვასა და მახვილთან დაკავშირებით შეიძლება დავასკვნათ შემდეგი:

1) ინგილოურში მახვილი ამჟამად სუსტია; ხშირად ფრაზის მახვილი უფრო გვაქვს, ვიდრე სიტყვის მახვილი.

2) ისტორიულად ინგილოური უნდა ეკუთვნოდეს ქართულის იმ დიალექტებს, რომლებსაც ახასიათებდა მოძრავი, ინტენსიური, დინამიკური მახვილი.

3) ამ მახვილის ნიადაგზე წარმოშობილი უნდა იყოს ინგილოურში ხმოვანთა ძლიერი და ფშვინვიერი შემართვა-დამართვა.

4) მახვილის გავლენით ხმოვნის დაკარგვა არა ერთგან და ორგან უნდა ხდებოდეს ინგილოურში, სახელდობრ:

ა) აფიქსისეული მახვილიანი ხმოვანი უდავოდ აძლიერებს ფუძისეული ხმოვნის დაკარგვას;

ბ) აფიქსისეული მახვილიანი ხმოვნის გავლენით უნდა იყოს დაკარგული რთულ პრევერბებში პრევერბისეული ხმოვანი;

გ) ფუძისეული მახვილიანი ხმოვნის გავლენით უნდა იყოს დაკარგული ფუძისეული ხმოვანი კომპოზიტებსა და მარტივ სიტყვებში;

დ) მახვილის მატარებელი ფუძისეული ხმოვნის გავლენით უნდა იყოს დაკარგული კაკურში მორფოლოგიური დანიშნულების მქონე სუფიქსისეული ისეთი უმახვილო ხმოვნები, რომელთაც არ შეეძლოთ მახვილის მატარებელ ფუძისეულ ხმოვანთან შერწყმა და დამავალი დიფთონგის უკანასკნელ წევრად ყოფნა¹.

პირველი სამი შემთხვევა (ა, ბ, გ) საერთოა მთელი ინგილოურისათვის. უკანასკნელი (დ) კი მხოლოდ კაკურის კუთვნილებას წარმოადგენს.

ჩანს, რომ მახვილის საკითხში კაკური და ალიაბათური მთლიანად არ ემთხვევა ერთმანეთს. დროთა ვითარებაში მომხდარა

¹ ამ უკანასკნელი დებულების საფუძველზე უდავოდ მართლდება არან. ჩიქობავას მოსაზრება იმის შესახებ, რომ -ყე ინგილოურში მახვილის ზეგავლენით უნდა იყოს შეკვეცილი (-ყე ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოლიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით: ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწადი, I—II, 1923—1924, გვ. 34).

მათი განმსგავსება ნაწილობრივ მახვილის საკითხშიც, რაცაც სათანადო შედეგი მოჰყოლია ხმოვნის დაკარგვაში.

§ 24. **ბგერის ჩამატება.** ბგერის ჩამატების მხრივ ინგილოური ბგერი თავისებურებით არ ხასიათდება ქართული ენის სხვა კილოებთან შედარებით.

ო-სა და ო-ს შორის და უ-სთან + გ: მოკდოვო (ალიაბ.), გაჭყიდოვო (ალიაბ.), უდროვო 210,28... ყრუენის, ქუენის, ქუენთან, შუეა 211,1, მუეაში 211,3, მეუა? (კაკ)¹...

+ გ → უ: მესროენა 202,8, ხუეალ 192,9, ქუეაა, ჭამუაა 205, 31, პოენუაა 209,8²...

+ ი: ჰყიდიდა (ასე იხმარება იმერ., კახ...). კინიაზმა (კაკი), შიტოებსაც 181,27, ციხეა ზმარ („ცხარე ძმარი“, ასე იხმარება გურულშიც)...

ამბობენ აგრეთვე: ხათირ 150, ფიქირ 138 და სხვ. მაგრამ ეს არაბული hatir და fikr სიტყვებია; ბოლო ორი თანხმოვნის გასაყრელად თურქულ ენებში ვიწრო ხმოვანს ჩაურთავენ ხოლმე; აზერბაიჯანულიდან ინგილოურში გადმოქსულია ასეთი ფორმით.

+ უ: ღრუმ ორმოა³ (შდრ. ქიზ., ფშ. ღრიმე; ხევ. ღირმა და სხვ.⁴)...

იხმარება „ცრემელ“ („ცრემლი“, კაკ.), მაგრამ აქ ე ჩამატებული არ უნდა იყოს. ამ სიტყვაში სუფიქსი (-აღ || -ელ) ხმოვნით უნდა იყოს შემონახული ინგილოურში (შდრ. არნ. ჩიქობავა, შედ. ლექს., გვ. 73; მისივე, სახელის ფუძ. უცვ. ავებ., გვ. 50).

„შემონახულია ფორმა ბ რ ი მ ა „ბრმა“ ინგილოურში და ქიზიურში“⁵; მაგ.: ეემ დევას⁶ ერ თოლ ბ რ ი მ ა ა ჰქონი (კაკი)...

იმ სიტყვებს, რომელთაც აქვთ თავკიდურ ბგერად სტ-, სკ-, შკ-, სფ- (← || სპ-), თავში დაერთვის ხმოვანი; მაგ.: ასტარჩინაა (სამთაწყ., რუს. „старшина“), ისტანციამა, ისტამბულში⁷, ისტოლი (|| სტოლი), ისტაქანის (კაკი, ქოთ., ალიაბ... || ესტაქან; ალი-

¹ ზოგი ამათგანი ძველ ქართულშიც გვხვდება ვინით (მაგ. შუეა და სხვ.).

² მ. ჯანაშვილისეულ ტექსტებში წერია „ზუუჟსაც“, მაგრამ აქ უ არ იხმარება.

³ მ. ჯანაშვილისეულ ტექსტებში იკითხება „ღრიმე ორმოა“ 192,22, მაგრამ ამბობენ „ღრუმ ორმოა“.

⁴ ალ. ჭ ი ნ ჭ ა რ ა უ ლ ი, ხევსურულის თავისებურებანი, თბილისი, 1960, გვ. 31.

⁵ ვ. თოფური, მესამე ტიპის ვნებითის წარმოება ქართულში: საქარ. თველს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, III, № 9, 1942.

⁶ „აქლემს“.

⁷ შდრ. იმერს. ისტამბულზე ახლოს (Н. Марр, Дневник поездки Шавш. и Клардж., გვ. 61).

ბეგლო, ზაგ., სამთაწყ.), ისკამისი (კაკი, მოს., ალიაბათი || სკამისი; კაკი, სამთაწყ., ალიაბათი), ისკლადისი (კაკური, ალიაბათურული სკლადისი; სამთაწყ., კაკი, ალიაბ.), ისკლადისი (კაკი, ალიაბ. || სკლადისი); ჩი; სამთაწყ., კაკი, ალიაბ.), იშკოლ (ალიბეგლო, ქოთ. || უშკოლ; კაკი)¹, იშკაფისი, ისტინჩიქაი და სხვ.

ეს სიტყვები შემოსულია რუსულიდან აზერბაიჯანულის გზით. ადგილობრივი აზერბაიჯანლებიც ამ ფორმით ხმარობენ მათ.

ამავე აზერბაიჯანულის გავლენას უნდა მიეწეროს აგრეთვე ხმოვნების ჩართვა თანხმოვანთა შორის შემდეგ სიტყვებში: გარა-დუზი (← გრადუსი „თერმომეტრი“), ალასტაფა („ალსტაფა“)... თიათორ და სხვ.

ინგილოურშიც ისევე, როგორც სხვა კილოებში ჩვეულებ-რივად მ დ ნ ნახალი ბგერების განვითარების შემთხვევები; მაგ.: მაამზა (მდრ. გურ. მუამზა...), შამსრულდა, ამსრულდა, თუ შამიმ-სრულევე, საქმეს ომსრულევედი, იმცხოვრებს, მემცხრო (მოს., ითით.), მამსულ ხალხს („მოსულ ხალხს“); წამსულს კაა გზაა, ნამ-ჩომს შუდობაა (ალიბეგ.); გადაყლამაა, მე გედმეყლამაა, ემგრე („ემგრე“, ალიაბ.), ამგრე („ამგრე“, ალიაბ.), ჰემგე 186,14... მინგავ („მიპგავს“), არ მინგონდა („არ მიპგუანდა“), მემლან („მერმელა“), ჟირინგულ (← ჟირიგულ ყырыг „დახეული“ კაკ.)...

პირველი პირის ნაცვალსახელთანაც გვაქვს ზოგჯერ ნარი უმეტესად მაშინ, როცა ის მეორე პირთან ერთად იხმარება: „მენ და შენში მინ ლონიერი“ 185,27). მაგრამ აქ საქმე უნდა გვქონ-დეს უძველესი ფორმის შემონახვასთან (მენა). ეს სიტყვა სრული ფორმით უნდა გვქონდეს შემონახული „ჭირიმენ-ში“ („ღმერთისიცი სახელის ჭირიმენ, ყონადებისიცი თავის ჭირიმენ...“ ალიბეგლო; „შენ თავის ჭირიმენ, შენ გულყევაას ჭირიმენ...“ სამთაწყ.).

მენ გვხვდება ქართული ენის სხვა კილოებშიც².

¹ ალიაბათურში ყველგან და აგრეთვე კაკურის ორი სოფლის მეტყველე-ბაში (ზაგანსა და თსმალთში აზერბაიჯანული სკოლების გავლენით) ამბობენ: „მაქთაბ-ს“ („მექთებ“ || „მექთაბ“), სოფ. სამთაწყაროში კი — „შკოლა-ს“.

ასევე წინახმოვნის გარეშე იხმარება სოფ. სამთაწყაროში აგრეთვე „სტოლ“, „სკლად“, „სკამ“ და სხვა. ამ სიტყვებში აქ საქმე უნდა გვქონდეს წინახმოვნის არდართვასთან კი არა, არამედ მის ჩამოცილებასთან, რაც ახალი (მათი ახალ ადგილზე დასახელების შემდეგდროინდელი) მოვლენა უნდა იყოს და უნდა მიეწეროს ქართულის გავლენას.

² ა. შანიძე, ქართ. კილოები მთაში: „კრებული“ ივ. ჯავახიშვილი ს რედაქტორობით, პეტერბურგის უნივერსიტეტის „ქართული სამეც-ნიერო წრის“ გამოცემა, ტფილისი, 1915, გვ. 195.

არნ. ჩიქობავას აზრით, „ჭანურსა და მეგრულში პირველისა და მეორე პირის სახელები უნდა ყოფილიყო ასეთი სახისა: **ჩიქობავას** **სი-ნ, ჩქუ-ნ, თქვა-ნ**; ქართულში კი—**მე-ნ(ა), შენ(ა), ჩვე-ნ**“¹. ნა სადეტერმინაციო ელემენტად არის მიჩნეული².

ივ. ჯავახიშვილს -**ნ(ა) || -ნ** სქესის კატეგორიის ნიშნად მიაჩნია³.

გვაქვს სხვა ბგერების ჩართვის მაგალითებიც: დაამირწყდა, დაამირწყებოდა⁴... მუთაქაჲ („მუთაქა“, ზაგ.), ვარცხლი⁵ (კაკ. || ვარცლი, ალიბეგლო, კაკი, ალიაბათი)... იმპურგლივ (←იმ-გ-ჟივ-ლივ ← იმ-[ის] + გ + ი-რგულ-ივ)...

ადგილი აქვს ზოგჯერ (იშვიათად) ფუძის განმეორებასაც, მაგალითად, „მეზინების“ ზმნაში: მეზინზილებ (|| მეზინების)...

ვხვდებით აგრეთვე, თუმცა სბორადულად, ფორმებს: „**იმათ-ზგან**“ და „**იმათღანი**“, რომლებშიც **ზ** და **ღ** გაჩენილია იმიზგანისა (←იმისგან) და იმიღგანის (←იმითგანი←იმითგან-ით) ანალოგიით.

ბ გ ე რ ა თ ა შ ე მ ა რ თ ვ ა - დ ა მ ა რ თ ვ ა

§ 25. ხმოვანთა მაგარი ანუ ძლიერი შემართვა-დამართვა. ინგილოურ კილოში შეიძლება მკაფიოდ განვასხვაოთ ერთიმეორისაგან ხმოვნის შემართვის სამი თავისებურება (მაგარი ანუ ძლიერი, ფშვინვიერი და ვიწრო მუღერი ანუ იოტირებული) და დამართვის ორი თავისებურება (მაგარი ანუ ძლიერი და ფშვინვიერი).

ძლიერი შემართვა-დამართვის თითო-ოროლა მაგალითს ქართული ენის ბევრ კილოში ვხვდებით, მაგრამ ინგილოურში ხმოვანთა ძლიერი შემართვა მეტად ფართო მასშტაბითაა გავრცელებული.

¹ არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 73.

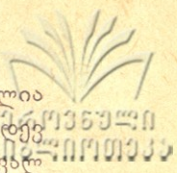
² იქვე, 72; შდრ. თ. გამყრელიძე, სიბილანტა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი, თბილისი, 1959, გვ. 36—50.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, გვ. 428—454, კერძოდ: 454.

⁴ კაკურში ხბო-ს ტანა-ს ეპახიან, მეზბოე-ს კი—ტანა-ჩი-ს; ალიაბათურში კი ორსავეს ვხვდებით: 1) ტანა, ტანაჩი, 2) ხბორი, ხბორები, მეზბორე. მეორე ყოველთვის მოცემულია ხბორ ფუძით. ეს სიტყვა ამ ფორმით სხვა კილოებშიც გვაქვს. ვხვდებით სალიტერატურო ქართულშიც (მეზბორე), ყველა ეს ვბოვარ-ხბორ ფუძეს გულისხმობს: ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 97; შდრ. ს. ქლენტი, გურული კილო, გვ. 56.

ამბობენ აგრეთვე: მიიხორწყვის, გადახორწინილ და სხვ. მაგრამ აქ შესაძლებელია, რომ რ ფუძისეული იყოს (შდრ. ა. შანიძე, იქვე, გვ. 30).

⁵ ასე იხმარება გურულშიც და სხვა ზოგიერთ კილოშიც.

ბული, თუმცა ის ბგერა, რომელიც ფიზიოლოგიურად მიღებულია ძლიერი შემართვის ან ძლიერი დამართვის შედეგად, ჯერ კიდევ არ არის დამდგარ ბგერად ქცეული და წარმოადგენს გარდამავალ ბგერას.

ამ გარდამავალ **ც** ბგერაზე სხვაგან გვქონდა საუბარი¹. აქ აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ხმოვანთა ძლიერი შემართვა ისტორიულად წარმოშობილი უნდა იყოს ინტენსიური დინამიკური მახვილის ნიადაგზე. ამასვე მიუთითებს მისი თანამედროვე მდგომარეობაც. ძლიერ შემართვიან ხმოვანთა უმრავლესობა ამჟამადაც მახვილს ატარებს. შემდეგ კი, დროთა ვითარებაში, ინტენსიური დინამიკური მახვილის „შენელებასთან“ დაკავშირებით აქედან წარმოშობილა ფშვინვიერი შემართვა.

ინტენსიური დინამიკური მახვილი, რომელიც დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო ინგლოურისათვის წარსულში, თურქულის (კერძოდ აზერბაიჯანულის) გავლენით უმეტეს შემთხვევაში შეიძლება გაჩენილიყო პირველ მარცვალზე თავიდან. ამ მახვილის წყალობით თავკიდურ ხმოვანს მიუღია ძლიერი შემართვის სახე. შემდეგ კი, ალბათ, იმავე თურქულის² გავლენით, მახვილი თანდათან შესუსტებულა თავკიდურ ხმოვანზე და მაგარი შემართვაც ფშვინვიერი შემართვის საფეხურის გავლით გაქრობის გზაზე დამდგარა.

ამჟამადაც ზოგჯერ ნაშთის სახით თავს წამოყოფს ძლიერი შემართვა ისეთ სიტყვებშიც კი, რომლებშიც დიდი ხნის დაკარგულად უნდა მივიჩნიოთ. მაგალითად, მას არაიშვიათად წავაწყდებით ზმნის თავკიდურ ხმოვანზე კაკურში³: ყუთქომ (კაკი) || ჰუთქომ (ალბიგლო), ყუსროვნი (კაკი) || ჰუსროვნი (ალბიგლო), დაჰვაჟ ქნაჟ ყუნდ ყოფილ (|| ჰუნდ ყოფილ, ზაგ.) და სხვ.

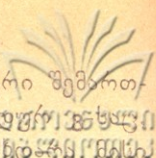
მითითებით (ჩვენებით) ნაცვალსახელებში ასეთი შემართვა ჯერ კიდევ ცოცხალია⁴.

¹ გრ. იმნაიშვილი, ინგლოურის ბგერითი შედგენილობა: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, III, თბილისი, 1963, გვ. 82-83.

² თურქულში თავდაპირველად მახვილი ყოფილა პირველ მარცვალზე თავიდან, შემდეგ კი დამკვიდრებულა ბოლო მარცვალზე (В. Гордлевский, Грамматика тур. языка, გვ. 10).

³ იშვიათად ალიაბათურშიც შეიძლება წავაწყდეთ, მაგ., ყულრდეს (ალიაბათი), ყუთქომ: სახში წამიყონეა (მოს.) და სხვ.

⁴ გრ. იმნაიშვილი, ინგლოურის ბგერითი შედგენილობა, გვ. 82.

იმავე წინა მარცვლის მახვილის წყალობით ძლიერი შემართვა სკოდნია ინგილოურში (კერძოდ კაკურში) თავკიდურ მხარეზე მაგრამ შემდეგ მახვილის შესუსტების ნიადაგზე მოფენიერება და სავსებით გაქრობაც კი უმრავლეს შემთხვევაში.

ამჟამად გადმონაშთების სახით ვხვდებით მას მხოლოდ კაკურში სხვა ფორმების პარალელურად; მაგ., ცუთ ხოვე || ჰუთხოვ || უთხოვ (← ცუთხოვ ← ცვითხოვ), ის გარაქ ცუთ ხოვ ნოთ, ამათ თქრს, კაჲ, ცუთ ხოვ ნოთ (ქოთ.), ამა მე ვერ ცუქქ || ჰუქქ || უქქ (← ცუქქ ← ცვიქქ ← ვიქქ, ც რ ს რ ო ვ ე ნ || ჰ რ ს რ ო ვ ე ნ || ო ს რ ო ვ ე ნ (← ცუქსნოვ ენ ← ცვიროვ ენ ← ვესროვ ენ „ვესროლე“), ც რ ლ ა პ ა რ ი კ ე ო დ ი ყ . || ჰ რ ლ ა პ ა რ ი კ ე ო დ ი ყ || ო ლ ა პ ა რ ი კ ე ო დ ი ყ (← ცუელაპარიკეოდიყ || ცველაპარიკეოდიყ ← ველაპარიკეობოდიყ), ც ო პ ი რ ე ვ დ ი ყ || ჰ ო პ ი რ ე ვ დ ი ყ (← ცუაპირედიყ ← ცვაპირედიყ ← ვაპირებდიყ)... ცუო || უტო (← ცუტირ ← ცვირ ← ვირი¹) და სხვ. (მდრ. ცვანა „ყანა“, ცვილუა „კვლა“, ცვირე „ბრმა“, ცვა „შუბლი“, ცვაიჭარა „ბედისწერა...“²).

ძლიერი დამართვა არ არის ინგილოურში გავრცელებული. მას მხოლოდ სპორადულად ვხვდებით მარტო ზოგიერთ სიტყვაში; მაგ., აყრ, არაყ და სხვ. (ამ მხრივ ინგილოური ვერ შეედრება თუშურს).

§ 26. ხმოვანთა ფშინიერი შემართვა. ს. ჟღენტი სპეციალურ ნარკვევს უძღვნის ხმოვანთა ფშინიერი შემართვის საკითხს სვანურში. მისი ნარკვევის თანახმად „ქართველური ენებიდან ფშინიერი შემართვის ხელშესახებ მასალებს იძლევა სვანური ენა: ბალსზემოური (ბზ) და ბალსქვემოური (ბქ) კილოები“³. ამ კილოებიდან სათანადო მასალების მოტანის შემდეგ ავტორი აღნიშნავს, რომ „სვანურის ამ მონაცემებს კიდევ უფრო ამაგრებს სვანურის მოძმე ენათა ცოცხალი ენობრივი მასალები. ასე, მაგალითად, ჭანურის ვიწურ-არქაბული კილოს ჩვენებით ნაცვალსახელებსა და ზმნისართებს ხმოვნის ფშინიერი შემართვა დღესაც ახასიათებს“⁴.

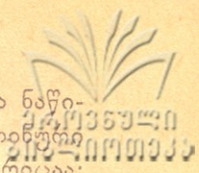
¹ ამ სიტყვას მხოლოდ იშვიათად წვააწყდებით ინგილოურში; მის ადგილს იჭერს ახერბ. სიტყვა „ეშაქ“ (← ԵՄՄԱԾԻ).

² არნ. ჩიქობავა, ჭან. გრამ. ანალიზი, § 7, გვ. 20.

³ ს. ჟღენტი, იმოვანთა ფშინიერი შემართვა სვანურში: საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, VI, № 5, 1945, გვ. 386; მისივე, სვანური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები, თბილისი, 1949, გვ. 122.

⁴ ს. ჟღენტი, სვანური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები, გვ. 126.

მოსხენებული აქვს ინგილოურიც; მის შესახებ წერს: „საფიჭრებელია, რომ ინგილოურში თავკიდურ ხმოვანთა წინ მასობრივად განვითარებული ჰ მიუთითებდეს ხმოვნის ფშინიერი შემართვაზე; მაგ.: ჰ ე ლ ვ ა , ჰ ა პ ა ქ , ჰ ა ლ ა ვ , გ უ თ ა ნ - ჰ ა ჩ ი ჩ ა ჲ , ე მ ჰ ა რ ა კ ი მ , ჰ უ ნ დ , ჰ ე გ ი , ჰ ა გ უ ბ ა “ და სხვ. (გვ. 126).

ჭანური კილოს ვიწურ-არქაბულ კილოკავს შეიძლება ნაწილობრივ ამოვუყენოთ გვერდით აგრეთვე ამავე ჭანურის ათინური კილოკავიც შემდეგნაირი მაგალითების საფუძველზე, როგორცაა: ჰაქ 87,3 „აქ“, ჰიქ 112,9 „იქ“, ჰამ 87,31 „ეს“, ჰიმ 87,8 „ის“, ჰაშო 90,20 „ასე“, ჰიშო-ჰაშო 98,4 „ისე-ასე“, ჰასტერი 100,17 „ასეთი“ და სხვ¹.

ინგილოურში უხვად ვხვდებით ხმოვანთა ფშინივიერი შემართვის შემთხვევებს. დავასახელოთ სათანადო მაგალითები.

ხმოვანთა ფშინივიერი შემართვა ჩვენებით-მითითებით ნაცვალსახელებში: ჰეგ¹ის, ჰიგი, ჰეკაქის, ჰეს (ალიაბ.), ჰემამ (კაკ.), ჰემავ (+ჰე+მავრე), ჰემვე რამე 197,30 („ეგეთი რაიმე“), ჰეგენ 203,11 და სხვ².

დაახლოებით ასეთივე ფშინივიერი შემართვა გვექნება რაე თავიკიდურბერიან კითხვით ნაცვალსახელებთანაც მაშინ, როდესაც რაე იმდენად დასუსტდება (რ → γ → ჰ), რომ წარმოადგენს მხოლოდ მომდევნო ხმოვნის შემართვის ობიექტს; მაგ.: ჰაბეა? (|| ოაბეა? || რაბეა? „რატომ?“ კაკ.), ჰაესა? (ოაესა? || რაესა? „რა არის?“ კაკ.), ჰაშ უნდა? (|| ოაშ უნდა? || რაშ უნდა? „რაში უნდა?“ კაკ.), ჰათაარ (|| ოათაარ || რათაარ „როგორ?“ კაკ.), ჰოგო (|| ოოგო ||) როგო „როგორ?“ და სხვ.

ინგილოურში ასეთივე ფშინივიერი შემართვის შემდეგობით ჰე გვაქვს როგორც უცხოური წარმოშობის, ისე ქართულ სხვა სიტყვებშიც; მაგ.: ჰენგა (← енка „ცხენოსანი მყრიონი ქალი“)³, ჰამბარი (← амбар „საწყობი“, აქედან: „ტორი რაბე ააჰამბარე?“ ითით.), ჰაფთუფა (კაკი || ჰაბტობაჲ || ჰაბტობაჲ, ზაგ, სამთაწყ. афтафа „თუნგი“), ჰარაწ (← არაწ, კაკ.), ჰაჩიჩა (კაკ.←აჩაჩა, საბა, ლ.), ჰაგუბაჲ 187,7 („აბგა“), ჰაკაკ (აკაკი, მცენ., შაჯანაშვილი, ლექს.), ჰოდენ, ჰოდენ, მუშუტის ოდენ (ალიაბათი), ჰალავ ← алав || алов „ალი“, კაკ.); ჰიგინა⁴ (← егин → ейин „სწრაფად“ კაკ.)...

¹ მაგალითები ამოღებულია არნ. ჩიქობავას ჭან. გრამ. ანალიზიდან, ტექსტები.

² შდრ. Н. Марр, Грамм. древнелит. груз. яз., § 120.

³ აქედან უნდა გვეთანდეს მიღებული სოფლის სახელი ჰენგიანი || აენგიანი || ენგიანი.

⁴ სტ. მენტეშაშვილს „ჰიგინა“ მიაჩნია „რიგიანად“ სიტყვისაგან მიღებულად, განმარტებაში უწერია „რიგიანად“. ჰაეს რაესაგან მიღებულად თვლის (ჰაემეტობა ინგილოურში: საქ. სახ. მუხუმიის მოამბე, X-B, 1940, გვ. 201,7).

ხმოვანთა ფშვინვიერ შემართვას სხვათა სიტყვის გადმოსაცემი $\alpha \rightarrow \psi$ -ს წინაც ვხედვით ინგილოურში; მაგ.: კედემ-ჰუა? (← კედემ-ო-ა?), სახლევ-ჰუა? (|| სახლევ-უა? „სახლებიო?“ კაკ.), თამროა-ჰუა? (კაკ.), ჰასანა-ჰუა? (ალიაბ.), შენ-ჰუა? (← შენ-ო-ა?), მე-ჰუა? და სხვ.

კაკურში ამავე სიტყვებში ხშირად ვხედვით ფშვინვიერი შემართვის პარალელურად ძლიერ შემართვასაც. ალიაბათურშიც ზოგჯერ ამ მაგალითებში ძლიერი შემართვის შთაბეჭდილებას უფრო ვღებულობთ, ვიდრე ფშვინვიერისას; ყოველ შემთხვევაში ჰ ყრუ მსკდომ ψ -ს უფრო უახლოვდება ვიდრე ყრუ ფშვინვიერ ჰ-ს (გვაქვს საყვებით გაქრობის შემთხვევებიც).

სხვათა სიტყვის გადმოსაცემი $\alpha \rightarrow \psi$ -ს წინაც ფშვინვიერი შემართვა ინგილოურში მეორეული მოვლენა ჩანს. იგი მიღებული უნდა იყოს მაგარი შემართვის „გაფშვინვიერებით“. თვით მაგარი შემართვა კი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, წარმოშობილი ჩანს მახვილის ნიადაგზე. ანალოგიურ მაგალითებში ახლაც მკაფიოდ გაირჩევა მახვილი სწორედ იმ ხმოვანზე, რომელიც ხასიათდება მაგარი (ან ფშვინვიერი) შემართვით.

ფშვინვიერი შემართვის წყალობით უცხოური წარმოშობის ჰაენი სიტყვები უცვლელად შემონახულა ინგილოურში; მაგ.: ჰალალი (halal „ღირსი“), ჰალალობაქა („ნების დართვა“), ჰალა (hala „ჯერ“, „კიდევ“), ჰალაქი („ჯერჯერობით“), ჰამ (ham „ასევე“, „კიდევ“), ჰალვაქა (halva „ხალვა“), ჰარრამა (harrahma „ტრიალი“), ჰუჟუმ (huchum „თავდასხმა“, „შეტევა“), ჰარ (har „თითოეული“, „ყოველი“), ჰარაი (harai „განგაში“, „დასახმარებლად ძახილი“, „მიწვევა“), ჰაზირი (hazir „გამზადებული“, „შდრ. გურ. ხაზირი, გახაზირება), ჰამამი (hamam „აბანო“), ჰაქიმი (hakim „ექიმბაში“ ინგილოურად), ჰურმათ (hurmat, hormat „პატივისცემა“, „მორიდება“). ჰუნარ (hunar „გმირობა“, „გამბედაობა“), ჰისაბდარი (hisabdari „მოანგარიშე“, ალიაბ.), ჰეჩ (hech „არაფერი“), ჰოჟათ (hojat „ჯიუტობა“)...

ასევე ჰაეთი შემონახულა ინგილოურში: ჰელვაქა, ჰადუქლი, ჰომობს („იბრძვის“, „ომობს“, კაკ.) და სხვ.

აგრეთვე გვაქვს ზოგჯერ ვიწრო მქდერი α -ს (სპორადულად ვინისაც) გაფშვინვიერების მაგალითებიც ქართულსა და არაქართული წარმოშობის ზოგიერთ სიტყვაში; მაგ.: ჰერ (← || ჰერ ← იარ, კაკ.), ჰამ (← ჰამ яш „ასაკი“, კაკ.), ჰეშიკ (← || ჰეშიკ ← ია-შიკ, რუს. „ящик“), ჰარად (← || ჰარად яраг „იარალი“, ჰევაშ-ჰე-

ვაშ (← ჰევაშ-ჰევაშ ← || ჰევაშ-ჰევაშ яваш-яваш „ნელ-ნელა“) ... ჰორ-
ლან (← || ჰორლან йорған „საბანი“ || → ვერლან || → ჰერლან), ჰოლ-
დაშ (← || ჰოლდაშ йолдаш „ამხანაგი“; „მეუღლე“ || → ველდაშ ||
→ ჰელდაშ, კაკ.), ჰასილა (← || ვასილა, ალიაბ.), ჰუქად („წყობად“,
← йүк, „საბალნე“, „ტვირთი“) და სხვ.

ფშვინვიერი შემართვის წყალობით ფართოდ გავრცელებულა
კაკურში „ჰაემეტობა“ ანლაუტში მოქცეულ ხმოვანთა წინ ზმნებ-
ში, როგორც ეს ჩანს მ. ჯანაშვილის მიერ ჩაწერილი მასალებიდან
და იმ გადმონაშთებიდან, რომლებიც კაკურის თანამედროვე მეტ-
ყველებში აქა-იქ ახლაც წამოყოფენ თავს: ჰუთქომ (ალიბეგ.),
ჰუსროენი (იქვე), ჰუჭამიაც (იქვე), დაჰვაჰ ქნაჰ ჰუნდ ყოფილ
(ზაგ.)... ჰუნახი 195,10, ჰუკითხნი 197,3, ჰუვაზირაც 197,9, ჰუსწავ-
ლები 197,29, ჰუენავ 202,1... ჰოლაპარიკეოდიც (|| ჰოლაპარი-
კეოდიც, კაკი), ჰუთხოვ 205,16, ჰუტ 197,30, ჰუქ 205,19
და სხვ.

დასკვნა: ინგილოურში ხმოვანთა ფშვინვიერი შემართვის
დამკვიდრებაში საგრძნობი წილი მიუძღვის მაგარი შემართვის გა-
ფშვინვიერებას მახვილის შესუსტებასთან დაკავშირებით. ხმოვანთა
ფშვინვიერი შემართვა, რომელსაც ასე ფართოდ ვხვდებით ინგი-
ლოურში, პარალელს ჰოულობს სვანურსა და ჰანურში. წინათ იგი
ქარაფელურ ენებში უფრო ფართოდ უნდა ყოფილიყო გავრცელე-
ბული, ვიდრე ამჟამად გვაქვს. ინგილოურმა კი სალიტ. ქართულ-
თან და ქართული ენის ყველა სხვა დიალექტთან შედარებით
მეტე უნარი გამოიჩინა თავკიდური ხმოვნის წინ ჰაეს შენარჩუნება-
ში. ამაში გარკვეულ როლს თამაშობს ის უცხო ენობრივი გარე-
მოც, რომელშიც მოქცეულია ინგილოური კილო და რომელთა
გავლენას განიცდის. ესაა აზერბაიჯანული და დაღესტნური ენები,
რომლებშიც ფართოდ ვხვდებით ხმოვანთა ფშვინვიერ და მაგარ
შემართვას (პირველში ფშვინვიერი სჰარბობს, მეორეში კი—მაგარ-
რი). ქართული წარმოშობის ინგილოურ ზმნებში, რომლებშიც ამ
ენების გავლენა, შედარებით სხვა სიტყვებთან, ნაკლებ მოსალოდ-
ნელია, თავკიდური ხმოვნის წინ ჰაე თანდათან გაქრობის გზაზე
დამდგარა. ამ სიტყვებში უფრო მეტი ზემოქმედება უპოვია ქარ-
თული ენისა და ქართული კილოების გავლენას. საესებით გამქრა-
ლა ალიაბათურში, სადაც ეს გავლენა უფრო მეტია¹.

¹ ფშვინვიერი შემართვა-დამართვის შემთხვევები ახასიათებს თანხმოვ-
ნებსაც.

§ 27. ხმოვანთა ფშვინვიერი დამართვა. ინგილოურში ხშირად ვხვდებით ფშვინვიერი დამართვის მაგალითებსაც. ამ მხრივ ინგილოურს ვერ შეედრება ქართული ენის ვერც ერთი კვანძი.

ინგილოურში ფშვინვიერი დამართვის მაგალითები გვაქვს უმეტეს შემთხვევაში პრევერბისეული მახვილიანი ხმოვნის შემდეგ, თუ მას თანხმოვანი მოსდევს; მაგ.: დაჰ-ჩებიახ (|| დაჰ-ჩებინ, იშვიათად, ალიაბ.), დოჰჩ (|| დავჩ „დავჩი“, კაკ.); დაჰ-ჭეწე (|| დოჰ-წეე || დოჰ-ჭეწე, კაკ.), ჩერთმა გაჰ-ტყრო (მოს.), შიმშილი მოჰ-ვეკ („სიმშილით მოვეკდი“, კაკი), მოჰ-ჭეკდობოდი (ალიაბათი)...

ორ- და სამპირიან ზმნებში არსებულ ჰესაც ხშირად ვერ მივიჩნევთ პირის ნიშნად: პრევერბისეული ხმოვნის გამოთქმის დასრულება ჩვეულებრივ ხდება ფშვინვიერი დამართვითა (ჰესე გაჩენით) და ოდნავი ინტერვალით, რის შემდეგაც მოსდევს მომდევნო თანხმოვნისა და სხვა ბგერათა გამოთქმა; მაგ.: დაჰ-ჭეკარეჟ (|| დოჰ-კარეჟ), დაჰ-ჭეკლოთ (|| დოჰ-კლოთ), მე ერ ინსნი თავ დოჰ-წე („მე ერთი კაცი დავწე“, კაკი), დაჰ-ჭეჭრო (|| დოჰ-ჭრო), გაჰ-ჭეჭროთ (|| გოჰ-ჭროთ); ექთონ ჟაფაა გაჰ-ჭეწი (|| გოჰ-წი), ემდეფაც ჩემზე შენ გაჰ-სწი (|| გაჰ-სწი, ალიბეგლო)...

პრევერბისეული ხმოვნის ფშვინვიერ დამართვის შეიძლება შევხვდეთ მიმდევრებსა და მასდარებშიც; მაგ.: განაჰ-წეე ზაჰად (|| ჟაფა), კლავის გაჰ-წეეა და სხვა.

პრევერბიანი ზმნების ანალოგიით ჰ-ს ვხვდებით შემდეგ ზმნებშიც: აჰ-ხეჩ (←აქეჩ←აქესეე, ალიაბ.), კეჰ-ტევის (კაკ. || კეჰ-ტემა, ალიაბ.), კეჰ-ტევიან, შინაუროგაა იმი იშილით ნაჰ-ტეე (კაკი) და სხვ.

თუ პრევერბისეულ მახვილიან ხმოვანს ქვევის საწარმოებელი ან სხვა რომელიმე ხმოვანი მოსდევს, მაშინ მის გამოსათქმელად დაჭიმული სახმო სიმები ფშვინვიერი დამართვის გარეშე გადადიან მომდევნო ხმოვნის გამოთქმაზე და შესაძლებელია ფშვინვიერი დამართვა მივიღოთ ამ ხმოვნის შემდეგ; მაგ.: შაჰ-წრეს (კაკი), მუჰ-ჰეჩ (←მოაქესეე, ალიაბ.), მინ გაჰ-წეე ელია ჰაზირულ (|| ჰაზირულ „მხადება“, ქოთ.), თმა აჰ-წიეა მალლა (მოს.), თოღებ გოჰ-წეე ორ და (თასმ.), დედაკაც ჰრჯათ¹ ნუ გოჰ-წეე (ითით.) და სხვ.

მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში ეს ხდება ყოველგვარი ფშვინვიერი დამართვის გარეშე (წაჰყონა, ჩოტედა, შემეეყარა, გდმუარ-დინი¹ა და ა. შ.).

¹ იხილეთ 1) ჯიუტობა, ჩხუბი, დავა; 2) ჯიუტი, მოჩხუბარი.

ფშვინვიერ დამართვას შეიძლება შევხედეთ ინგილოურში სიტყვის ყველა ნაწილში. კახის რაიონის სოფ. ალიბეგლოში, რომლის მეტყველებაში ზოგჯერ თავს იჩენს ბოლოკიდური ხმოვნის გაგრძელება, ვხვდებით კითხვითი ანის დამართვას იმ შემთხვევაში, თუ იგი არ დაგრძელდა; ე. ი. აქ ხმოვნის დაგრძელება იცვლება მისი ფშვინვიერი დამართვით; მაგ.: ცეცხლ დაანთებელავაჰ? სახლებვაჰ? (←სახლებ-ავ-აჰ?) და სხვ.

აქ გვეხმის ძალიან სუსტი ჰ ან ანის ოდნავი დაგრძელება¹.

ანალოგიურ მოვლენას შეიძლება წავაწყდეთ (იშვიათად) ალიაბათურშიც, მაგრამ აქ არა სიტყვის ბოლო ხმოვანთან, არამედ პრევერბის ხმოვანთან; მაგ., ჩეღირა დაჰ-სუეს („კარავი დაასვებს“)...

ხმოვნის ფშვინვიერი დამართვის წყალობით ჰ ინარჩუნებს არსებობას ხმოვნის შემდეგ აზერბაიჯანულის გზით შემოსულ ინგილოურ სიტყვებშიც: მოჰჰკამა ჰტოჰენ (←მოჰკამ „მაგრად სცემენ“, კაკ.), ფაჰაჰ (კაკ. ← ო ფაღშაჰი, ალიაბ., падишах „ფადიშა“, „მეფე“) და სხვ.

აზერბაიჯანულის გზით შემოსულ თითქმის ყველა ინგილოურ სიტყვაში ჰაე უცვლელად შემონახულია ორ ხმოვანს შორისაც²; მაგ.: შაჰ-აბასი (ალიაბ.), დაჰარ (←ჩეჰარ „უნავარი“), გაჰაღულე-ბა (ალიაბ.), დაჰარჰათენ („წაიკიდნენ“, იქვე), გაჰაჰირა (შდრ. გურ. გაახაზირა) და სხვ.

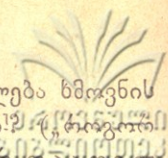
აქ ჰაეს გამოთქმა უერთდება ხან წინა ხმოვნის დამართვას და ხან მომდევნო ხმოვნის შემართვას.

დაახლოებით ასეთივე აკუსტიკური შთაბეჭდილება შეიძლება მივიღოთ ზოგჯერ ქართული სიტყვების გამოთქმის დროსაც; მაგ.: გაჰაზახე („გაჰაძელ“, ალიაბ.), დაჰაბანა („დაჰაბანა“) და სხვ.³

¹ მაზგილი აქაც (თუმცა ტონური) გვაქვს იმ ხმოვანზე, რომელიც ხასიათდება ფშვინვიერი დამართვით ან დაგრძელებით.

² თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ზოგიერთ გამოწაკლის (მაგ., შაჰ-მეღლა — ო შაჰსიმეღლა, ალიაბ.), რომელშიც ვხვდებით ზოგჯერ მის დაკარგვის შემთხვევასაც.

³ შდრ. არნ. ჩიქობავა, ზოგი პრეფიქსული წარმოების ისტორიისათვის ქართულ ხმნებში: იბერ.-კავკ. ენათმეცნ., XI, თბილისი, 1959, გვ. 166—167; ნ. როსტიაშვილი, ინგილოურის ძირითადი თავისებურებანი სოფელ კაკის მეტყველების მიხედვით: თბილისის სახ. უნივერსიტეტის სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, № 8, 1958, გვ. 282, 286.

ფშენივეიერი დამართვა ხშირ შემთხვევაში იცვლება ხმოვნის გაგრძელებით; მაგ.: ჰათაარ დაადგი ეს სახლები! („სოფ. ალიბეგლო), ჩემზე ნრქა... ვი? („ჩემ მოსამსახურედ დაჰდგები?“ სოფ. ქოთოქლო), შენ სად გააზახე? („შენ სად გაჰძედი?“ ალიაბათი), ჰაბე გააჟავრდი? („რატომ გაჰჯავრდი?“), როგო გააბედითა? („როგორ გაჰბედეთ?“ სოფ. კაკი), სა მიიდი? ნუ მიიდი! ნუ მიიდივ! ნუ მიიდიხარ! ნუ მოოდიხარ! ემ მამას ჟავრ მოოდიხ... ამ კაცს შეებრალდა კატა და ზალი (სოფ. ალიაბათი)... ქეერიზ (← || ქეჰრიზ кәһриз ჰა) და სხვ.¹

დასტურდება ისეთი შემთხვევაც, სადაც ორი იდენტური ხმოვანი შეცვლილია ერთი ხმოვნითა და ფშენივეიერი დამართვით; მაგ.: ერთი ჟოხი დაჰსუეს გზაში (ალიაბათი)?.

არ არის გამორიცხული, რომ ინგილოურში გადმონაშთის სახით შემონახული გეჰონდეს ზმნის უღვლილების პრეფიქსული წარმოების ხმოვანი ვარიანტი (დაჰაბანა→დააბანა), რასაც არნ. ჩიქობავა ვარაუდობს ქართული ენის უძველესი ვითარებისათვის², თუშეცა ამას ეწინააღმდეგება ისეთი ფორმების გაჩენა, როგორიცაა: წოორა, დიდი, ფიქიროოვს და მისთანა; მაგ.: წოორა თქუ! წინ ერდიდი წყალ უხტევ (კაკი); ე ნადირ ვიქიროოვს, ფიქიროოვს; ჩონ საამის ერთ მოშბარი („ჩვენ სამში ერთს მოუშბარავს“, კაკი)...

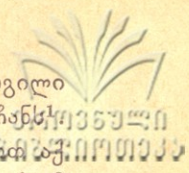
§ 28. იოტირებული შემართვა. მაგარი და ფშენივეიერი შემართვის გვერდით ინგილოურში ვხვდებით ვიწრო მუღერ ანუ იოტირებულ შემართვასაც; მაგ.: ჰეზნამ (|| ჰეზნამ ← езнә „სიძე“, კაკ.), ჰენგილაჲ (|| ჰენგილაჲ || ცენგილაჲ, კაკ.), ჰენგიან (|| ჰენგიან || ენგიან, სოფლის სახელია), ჰოლქამ (← олкә „ქვეყანა“), ჰემაჲ (|| ჰემაჲ), ჰეხლა („ახლა“), ჰერიოთ! (|| ჰერიოთ! კაკ.)...

ახერბაიჯანულიდან შემოსული ამ სახის სიტყვები უმეტეს შემთხვევაში უცვლელად იხმარება ინგილოურში (მახშილულ „სიკეთე“, ჰოლდამ, ჰევაშ || ჰევაშ „ნელა“ და სხვ.)...

¹ შდრ. რ. დამბაშიძე, სამაგიერო სიგრძე ინგილოურში: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, XIV, № 2, 1953, გვ. 123—124; გ. მაჭავარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, თბილისი, 1965, გვ. 38.

² შდრ. ცეფარა ← ეეფარა ← აეფარა.

³ არნ. ჩიქობავა, ზოგი პრეფიქსული წარმოების ისტორიისათვის ქართულ ზმნებში, გვ. 151—168.

ამ იოტირებული შემართვის ანალოგიურ მოვლენებს ადგილი აქვს ქვემოსვანურში, როგორც ეს რიგი გამოკვლევებიდან ჩანს ქართული კილოებიდან შეიძლება გვერდით ამოფუყენონ ინგილოურს თუშური. სათანადო შრომებიდან ცნობილია, რომ თუშურში ა უჩნდება თავში ხმოვნით დაწყებულ ზოგიერთ ნაცვალსახელსა და ზმნისართს (მაგ., აამ, აახლ. ააგრ...)².

§ 29. ინგილოურში ხმოვანთა შემართვა-დამართვასთან დაკავშირებით შეიძლება დავასკვნათ შემდეგი:

1) ინგილოურში ჩვეულებრივ ვხვდებით ხმოვანთა შემართვის სამსა და დამართვის ორ სახეს.

2) ამ მხრივ ინგილოური კილო მკაფიოდ გამოეყოფა ქართულ ენასა და ქართული ენის სხვა კილოებს, მაგრამ მას ანალოგიური მოვლენები ზოგიერთ შემთხვევაში მოეძებნება ქართველური ენებიდან სვანურსა და მეგრულ-ჭანურში.

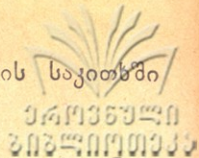
3) ინგილოურში არსებულ ხმოვანთა შემართვის ზოგიერთი სახე არ უნდა იყოს უცხო არც ქართული ენისათვის ისტორიულ წარსულში.

4) ინგილოურში ხმოვანთა შემართვის ფშვინვიერი სახის შემონახვასა და შემართვა-დამართვის ყველა სახის განვითარებაში გარკვეული წილი მიუძღვის აზერბაიჯანულსა და დაღესტნური ენების გავლენასა და ქართული კილოებისაგან ნაწილობრივ მოწყვეტას.

¹ ს. ჟღენტი, ხმოვანთა ფშვინვიერი შემართვა სვანურში: საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, VI, № 5, 1945, გვ. 387; მისივე, სვანური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები, გვ. 125; მ. ქალდანი, სვანური ენის ლაზამულური კილოკავის ფონეტიკური თავისებურებანი: იბერ-კავკ. ენათმეცნიერება, VII, თბილისი, 1955, გვ. 140—141; მისივე, ა-ს გენეზისისათვის სვანურში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, I, თბილისი, 1959, გვ. 91—100; მისივე, სვანური ენის ლენტეხური კილოს ზოგიერთი ფონეტიკური თავისებურება: ქართვ. ენათა სტრუქტ. საკითხები, II, თბილისი, 1961, გვ. 168—169; შდრ. ს. ჟღენტი, ჭანურ-მეგრულის ფონეტიკა, თბილისი, 1953, გვ. 29—32; მისივე, ქართული ენის ფონეტიკა, თბილისი, 1956, გვ. 160—162; თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, საერთო-ქართველური სტრუქტურის ტიპოლოგია, გ. წერეთლის რედაქციითა და წინასიტყვაობით, თბილისი, 1965, გვ. 64—72.

² პ. ხუბუტია, მთათუშურის თავისებურებანი (მანქანაზე გადაბეჭდილი საკანდ. დისერტაცია), 1942, გვ. 23; თ. უთურგაიძე, თუშური კილო, ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1960, გვ. 9.

5) ინგილოურში ხმოვანთა შემართვა-დამართვის საკითხში გარკვეულ როლს თამაშობს აგრეთვე მახვილი.

§ 30. ზოგადი დასკვნა ფონეტიკური ნაწილისათვის. ინგილოური კილო მეტად მდიდარია ფონეტიკური თავისებურებებით. ქართული ენის არც ერთ კილოში არ ვხვდებით იმდენ ფონეტიკურ თავისებურებას, რამდენსაც ინგილოურში. აქ გვაქვს უმლაუტი, ლაბიალიზაცია, პალატალიზაცია, თანხმოვანთა და ხმოვანთა ასიმილაცია-დისიმილაციის ყველა სახე, სუბსტიტუცია, აფრიკატიზაცია, ბგერათა დაკარგვა, ბგერათა ჩამატება, შემართვა-დამართვა და სხვ.

უცხო ენობრივი წრის გავლენას ინგილოურის ბგერითი შედგენილობისა და ფონეტიკური მოვლენებისათვის თავისი დალი დაუსვამს (ძ და ჯ ბგერების დაკარგვა, უმლაუტების გაჩენა, ხმოვანთა შემართვა-დამართვა და სხვ.).

თ ა ზ ი მ ე ო რ ა

ძიანარ მოწყოლოციურ მოციქუნათ ანალიზი

სახელი

ბრუნება

§ 31. სახელობითი ბრუნვა სხვადასხვანაირადაა წარმოდგენილი კაკურსა და ალიაბათურში. ამ მხრივ მათ შორის თვალსაჩინო განსხვავებაა.

კაკურში ხმოვანფუძიანი სახელები სახელობით ბრუნვაში *ი* (\rightarrow *ჟ*)-ს დაირთავენ მიუხედავად ბოლოკიდური ხმოვნის რომელობისა და მარცვლის რაოდენობისა¹; მაგ.: დაჟ, ზმაჟ („ძმა“), დედაჟ, მამაჟ, თორნეჟ, კალოჟ, ზუზუჟ („ძუძუ“)... დემურჩიჟ („მჭედელი“), ტანაჩიჟ („მეხბორე“), ქეჩიჟ („თხა“) და სხვ.

თანამედროვე ქართულ კილო-თქმებში საერთოდ და კერძოდ კი კაკურში *ი* \rightarrow *ჟ* სახელობითი ბრუნვის ნიშნად მოუღის საკუთარ არსებით სახელებსაც; მაგ.: ვასილაჟ, ნიკოჟ, მიხაკოჟ...

¹ რომელთაც სახელობითი ბრუნვის ნიშნის დართვისათვის მნიშვნელობა აქვთ გურულში. აქ ერთმარცვლოვანი ყველა ხმოვანფუძიანი სახელი დაირთავს *ი*-ს, ხოლო ერთზე მეტმარცვლოვანთაგან — მხოლოდ *ა*-ზე დაბოლოებულიები, მაგრამ არა ყველა, არამედ ისეთები, რომელთაც *ა* ქონების აღმნიშვნელად (შავთვალაი, დიდგულაი) ან კინობითობის საწარმოებლად მოუღით (შეიძლება ეს ფუნქცია ამჟამად დაკარგულიც ჰქონდეს მას. სულ ერთია, ის საკუთარი სახელი იქნება თუ ზოგადი). გამონაკლისია უცხოური წარმოშობის *ა* ბოლოხმოვანი სახელები, რომლებიც დაირთავენ (ხინაი, აკოშკაი) და ნათესაობის აღმნიშვნელი *ა* ხმოვანფუძიანები: მამა, დედა, მამიდა და სხვები, რომლებიც ზოგჯერ (მაგალითად, მაშინ თუ მთქმელი საკუთარ მამაზე ლაპარაკობს) დაირთავენ და ზოგჯერ კი არა (თუ სხვის მამაზე ლაპარაკი). ასევე ითქმის *ა* ბოლოხმოვანი საკუთარ არსებით სახელებზედაც (თუ შინაურზე, ოჯახის წევრზე ან ახლობელზე ლაპარაკი, მაშინ დაირთავს).

ამავე კაკურში თანხმოდანფუძიანი სახელი თითქმის ყოველთვის ფუძით არის წარმოდგენილი, თუ ამ ბრუნვას ნაწილაკი არ დაერთო, ანდა თუ წინადადება კითხვითი და ანდა ეს სახელი მის ბოლო წევრს არ წარმოადგენს, ანდა კიდევ თანხმოდანფუძიანი სახელი შედგენილი შემასმენლის მნიშვნელობით არაა მოცემული აწმყოსა და მყოფადში; მაგ.: კ ა ც მოსულ, ღ ო რ მოჭკლავ, გ ა რ წაჭყონი, ე რ ქ ა ლ ყოფილ...

სახელობითი ბრუნვის ნიშნის არქონა სხვა კილოებსაც ახასიათებს (მაგალითად, ხევსურულს, თუშურსა და სხვ.)¹. მაგრამ მას ისეთი სისტემატური ხასიათი არსად არა აქვს, როგორც კაკურში.

ერთ-ერთ ქართველურ ენას (სვანურს) სრულებით არ გააჩნია სახელობითი ბრუნვის ნიშანი.

კითხვა ისმის: კაკურში უძველესი მდგომარეობის შემონახვასთან გვაქვს საქმე თუ მეორეულ მოვლენასთან? *

სვანურში რომ სახელობითი ბრუნვის ნიშანი გაჩენილა და შემდეგ დაკარგულა, ეს უკვე დამტკიცებულია².

ფაქტია, რომ კაკურში საქმე გვაქვს სახელობითი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვასთან და არა გაუფორმებელი ბრუნვის შემონახვასთან. ამას ამტკიცებს: 1) ამ ბრუნვის ნიშნის შემონახვა ხმოდანფუძიანებთან, 2) მისი გაჩენა ნაწილაკის დართვის შემთხვევაში თანხმოდანფუძიანებთან. (კაკიც, ორივ, კაცივი ← კაცივით), 3) გაქვავებული სახით მისი არსებობა და კავშირით შეერთებულ რიცხვით სახელებში (ოციდაერთ, ოციდაორ, ოციდასამ...), 4) მისი აღდგენა შედგენილი შემასმენლის მნიშვნელობით ნახმარ სახელებსა და მიმღობებში (კაცი ← კაცია, დიდი ← დიდია, დააწერელი ← დასაწერელია, გააკეთებელი ← გასაკეთებელია), 5) მისი გამოვლენა კითხვითი წინადადების ბოლოს მოხვედრილ სახელთან (ჰაბა კაცი?), 6) ამ ბრუნვის ნიშნის არსებობა ალიაბათურში თანხმოდანფუძიანებთან, 7) მორფოლოგიური დანიშნულების მქონე სუფიქსისეულ ხმოდანთა დაკარგვის ხშირი შემთხვევებია კაკურში და სხვ.

ქართული კილო-თქმებისა (თუნდაც იმავე ალიაბათურისა) და სალიტერატურო ენის გავლენით, რაც თანდათანობით იჩინს თავს

¹ ა. შანიძე, ქართული კილოები მთაში: „კრებული“ ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით, 1915, გვ. 195.

² ა. შანიძე, უმლაუტი სვანურში: კრებ. არილი, 1925, გვ. 218—220; ვ. თოფურია, სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში: ტფილისის უნივ. მოამბე, VII, 1927, გვ. 285—312; მისივე, კვლავ უმლაუტისათვის სვანურში: ტფილისის უნივ. მოამბე, VIII, 1928, გვ. 337—346.

და ძლიერდება ქართული სკოლების, ჟურნალ-გაზეთების, სხვადასხვა ლიტერატურის, რადიოს, საქართველოსთან მჭიდრო ერთობისა და სხვათა მეშვეობით, ამეამად კაკურში შეიძლება შევხედეთ სახელობითი ბრუნვის ნიშნის უქონლობის შემთხვევებსაც ბოლოხმოვნთან, ხოლო ბოლოთანხმოვნთან — პირიქით მოვლენას. ამას ადგილი აქვს ერთისა და იმავე პიროვნების მეტყველებაშიც კი; მაგ.: იყო ერ მამა და ერ დედა... მამა ყოფილ მენადირეა... ის მამა კდობოდა... ერ დღეს მამა მოკდო... მამა რუმ მოკდო, სულ თავი ცხოვრევა გამტრდა... შული დედადღე გააზარდა...

სახელობითი თანხმოვანფუძიანებთან ი-ს დართვის შემთხვევებს ვხვდებით უმთავრესად და¹ კავშირის წინ; მაგ.: ცხენი და ყუმ აწყონიაყ || ყუ ში და ცხენ აწყონიაყ²...

ალიაბათურში ხმოვანფუძიანებს სახელობითი ბრუნვის ნიშანი დაკარგული აქვთ (მამა, დედა), ხოლო თანხმოვანფუძიანები - ი ნიშნით გვევლინებიან სახელობითში (კაცი, ქალი).

§ 32. მიცემითი ბრუნვა ინგილოურში უმეტეს შემთხვევაში -ს დაბოლოებით გვევლინება. -ს ნიშნის დაკარგვას მხოლოდ ზოგჯერ ვხვდებით (კაკურში უფრო იშვიათად, ვიდრე ალიაბათურში); მაგ.: პოლ რეცხენ, ჩედიან ქორწილ, მოჰყონენ დეკაც, ამ ქაჩალ უყიდნია... იმაც (←იმასაც) უთქომ... მეეკიდა იმასთან შექიდა...

ზმნიზედებშიც იკარგვის ზოგჯერ სანი; მაგ.: კაც ადგა ერ დღე, ტყეში წაჭდა; თქო ერ დღე; მევრე დღე აყონა ყმაწულევ; ამ დღეაც (←ამ დღესაც) ცომ მათეღელ ყოფილ; ამ დამეაც (←ამ დამესაც)...

მიცემითი ბრუნვის -ს ნიშნის იოტიზაციის შემთხვევები მხოლოდ კაკურში შეინიშნება; მაგ.: ჟანავარმა თულქუ და დათს უთხრა („მგელმა მელასა და დათეს უთხრა“), ენაა ნუ უგდევ („ენას ნუ იჩლექ“), ფენავს სუფრაა, იწყოვენ სახელევ და დგამაა, აყოლევს აოლდაშეგებ ჯმაა ქნუაა... (§ 21, ა).

¹ „და“ კავშირი ჩვეულებრივ საუბარში ნაკლებად იზარება (განსაკუთრებით კაკურში).

² „და“ კავშირის წინ გაჩენის ტენდენცია ზოგჯერ იმდენად ძლიერია, რომ -ი ჩნდება იქაც, სადაც ის არაა მოსალოდნელი. მაგალითად, ტავარი და ეშაქა მომატყუეს („ცხვარმა და ვირმა მომატყვიეს“, ს. ალიბეგლო) და მისთ.

§ 33. ნათესაობით ბრუნვაში დასმული მსაზღვრელი ჩვეულებრივ წინ უსწრებს საზღვრულს და იკვეცს -ს ნიშანს (ძალრიან ხშირად კაქურში და ზოგჯერ ალიაბათურში) ისევე, როგორც ამახ ადგილი აქვს კახურში, ქართლურში და სხვა აღმოსავლურ კილოებში.

ინგილოური ამაზე უფრო შორსაც მიდის: ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ ბოლოთანხმოვნიან მსაზღვრელს მთლიანად ეკვეცება ბრუნვის ნიშანი მაშინ, როცა იგი საგნის ნათესაობაზე არ მიუთითებს; მაგ.: პურ ჭმაჲ, დიდ ზმაჲ პურ უჭმელა დგევ, პატრა ზმაჲ თავ დააზებნელა მივ (კაკი), კიდემ ერცხო ინსან დააწოლელ ადვილ არის...

ინგილოურმა ნათესაობით ბრუნვაში ემფატიკური -ა არ იცის¹. მის მაგივრად აქ ინი გვევლინება.

ნათესაობით ბრუნვაზე დართული ინი, ნაცვალი ემფატიკური -ა-სი, ალიაბათურში გვხვდება ყველა შემთხვევაში: ბოლოხმოვნიან და ბოლოთანხმოვნიან ფუძეებთან, მომდევნო და წინამავალ მსაზღვრელთან².

მსაზღვრელს წინ უსწრებს საზღვრული: ქალიზი მაჲლი დობტურ-ის-ი, კარ გააღეს კიღობნ-ის-ი, ტყავ კარზე გოქო ჟანავრ-ის-ი, ჩამაღლეს ქობი წყლ-ის-ი, ქალი პატარა ბიჭ-ის-ი-ა, ეს ბინა ჯომარდი ყასაბ-ის-ი-ა, არმუტან ფადშა-ას-ი-ა, ტანსმოსი ჰუსენა-ას-ი-ა...

მსაზღვრელი წინ უსწრებს საზღვრულს: ხანჟლ-ის-ი ყუას უღებენ; ჟობ-ის-ი წინწლაქ თავ რემენია, ქსელ თავ რემენია? ბატ-ის-ი კაჲ ჯორცი რემენია? ამჲმ ჯორც-ის-ი ტკბილი გამაჲცნო, შენ ზაღლებ-ის-ი ერ ცალი არ მოსულა; მერდმა ნამერდ-ის-ი ბატებით თეთრიც აატანა, ორ ბატიც მაჲყონა („გულუხვმა ძუნწის ბატებით ფულიც ააღო“); კინ-ის-ი კრები ყოფილა, კობლია სარ-ის-ი და კობალა-ას-ი მაჲჭრელა წაჲდა, აჰმადა-ას-ი და მაჰმადა-ას-ი ნაღილი უთქომ, აქე ვეზირ აჰლავერდია-ას-ი დედაკაცს ქალი ექნა...

¹ ემფატიკურ -ა-ს შეიძლება წავაწყდეთ მიცემით და მოქმედებით ბრუნვებში მხოლოდ ც ნაწილაკის დართვისას: გოლსაც დაჰკუწავს, ერ ჟიბეჲაც (← ჯიბეჲათაც) იყოს წაჲდ და სხვ.

² შდრ. არნ. ჩიქობავა, სახელთა ბრუნების ისტორიიდან ქართულში: თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, XXIII, 1942, გვ. 89; მისივე, ისტორიულად განსხვავებული ორი მორფოლოგიური ტიპისათვის ქართულ ბრუნვათა შორის: საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, III, № 6, 1942, გვ. 621.

ინი კაკურშიც უნდა ყოფილიყო დართული, მაგრამ იგი შემდეგ დაკარგულა სუფიქსისეულ ზოგიერთ სხვა ხმოვანთან ერთად აქ -ი ვლინდება -ც- ნაწილაკის ან კითხვითი ანის დართვისას და ამ ბრუნვაში დაყენებული სახელის შედგენილი შემასმენლის წევრად გამოყენებისას; მაგ.: ღმერთ-ის-ი-ც სახელის ჭირიმენ, ყონაღებ-ის-ი-ც თავის ჭირიმენ, არც პურ მაქ, არც დააწოლელ ფართალ (კაკი); იმ ქალ-ის-ი-ც მალ-დოვლათ ააღეს (სამთაწყ.); თეთრ გრლ მამაა ყოფილ, გრლებ-ის-ი-ც ტემწიფეა 197, 2—3... ყე ღორ მზზზბლ-ის-ი-ა? ყე ჯორც ღორ-ის-ი-ა? ყე კამბეჩ ვახტანგ-ის-ი-ა?... მოკითხაში უთხარ: ზროხაა არმუტან ბეგ-ის-ი (←ბეგ-ის-ი-ა); ყე ღორ ჩემ არა, მზზზბლ-ის-ი (ეს ღორი ჩემი არაა, მე-ზობლისია)... ყე ქალ ჩემ ზმ-ის-ი (←ზმ-ის-ი-ა)... ყე წიგნ ძასე-ძს-ი (←ძასე-ძს-ი-ა)... ყე ღორ ჯორდანანთი (←ჯორდანანთია ←ჯორდანანთია←იორდანანიანთია←იორდანან-ე-ან-თ-ი-ა)¹ || ჯორდანანამათი² (←იორდანანაძს მათია), ყე ქათამ ჭურანთი || ჭურანამათი, ყე კამბეჩ შოთანთი || შოთამათი, ყე ცუღლ გიორგინთი || გიორგიამათი და სხვ.

აქ რომ წყობა შევცვალოთ, ე. ი. მსაზღვრელი მოვაქციოთ საზღვრულის წინ (ჩვეულებრივ ასე იხმარება ინგილოურში), მაშინ კაკურში ნათესაობით ფორმაზე დართული ინი დაიკარგება, სამაგიეროდ საზღვრული გაიჩენს ინს და თვითონ იქნება შედგენილი შემასმენლის წევრი; მაგ.: ჩემი მზზზბლი ღორი (←ჩემი მეზობლის ღორია), ჩემ მამი ცხენი (←ჩემი მამის ცხენია), ჯორდანანთ³ (|| იორდანანამათ) ღორი (←ღორია), შოთანთ (|| შოთამათ) ქათამი (←ქათამია)...

ნათესაობით ბრუნვაში დასმული მსაზღვრელი, თუ არაა შედგენილი შემასმენლის წევრი, კაკურში ინს არ დაირთავს; მაგ.: ქორწილ ყოფილ თავი ზმების (და არა: „ქორწილ ყოფილ თავი ზმების“). ამდენად არ არის სწორი რ. ერკერტი, რომლის განმარტებითაც ბოსტან მამისი უღრის მამი ბოსტან-ს (der Garten des Vaters, des Vaters Frucht—[Gemüse]—Garten [a]);

¹ ვ. თ. ფ. უ. რ. ა., გეოგრაფიულ სახელთა -თა სუფიქსისათვის ქართულში: ჩვენი მეცნიერება, № 11—12, 1924, გვ. 9; ს. ჯანაშია, თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი: ენიმკის მოამბე, I, 1937, გვ. 210—220; ა. შანიძე, ქართ. გრამ. საფუძვლები, I, § 163, 1.

² ეს ფორმა („ჯორდანანამათი“) იხმარება მხოლოდ სოფ. მეშაბაშში მეორე ფორმის („ჯორდანანთი“) პარალელურად.

³ თ-ც იკარგება ზოგჯერ კაკურში: ჯორდანან ღორი...

ზმაჲ მამისი უდრის მამი ზმაჲ-ს (der Bruder des Vaters, des Vaters Bruder); ცხენებ მამისი უდრის მამი ცხენებ (die Pferde des Vaters, des Vaters Pferde)¹.

უნდა ვიფიქროთ, ინგილოურს ემფატიკური ანი ნათესაობით ბრუნვასთან არ გაუჩენია და ამით დაუმკვიდრებია სხვაობა ნათესაობით ბრუნვის ფორმასა და ნათესაობით-მიმართულებითი ბრუნვის ფორმას შორის: მიაქომს მ ო ზ ო ბ ლ ის ა...

ნათესაობითში ინის დართვის შემთხვევებს ვხვდებით ფშაურ-სა² და სხვაგანაც, მაგრამ იქ მსაზღვრელი უნდა მოსდევდეს საზღვრულს და მოვლენაც შედარებით ახალი ჩანს.

მოვლენის განვითარების თვალსაზრისით ინგილოურს გვერდში უდგას მეგრული, რომელსაც ნათესაობითის -ი გაუჩენია წინმავალ მსაზღვრელთანა³.

§ 34. მოქმედებითი ბრუნვა ბოლოთანხმოვნიან სახელებთან ჩვეულებრივ -ით ნიშნიანია, თუ ფუძის განმეორებასთან არ გვექნება საქმე და შედარებით იშვიათ შემთხვევებს გამოვრიცხავთ⁴.

ბოლოხმოვნიანებთან კი -ით იქცევა -ათ-ად და ბოლოში დავერთვის -ის⁵; მაგ.: დააჩბეს ცხენი ზუაჲთი, ზუზუჲთი, დანაჲთი, ყინვაჲთი...

„ძველ ქართულში კითხვაზე საიდან? ჩვეულებრივად უთანდებულო მოქმედებითი მიუგებდა, მაგრამ გვხვდება -გან თანდებულებიც -ით დაბოლოების შემდეგ, ე. ი. კითხვაზე—საიდან? მიუგებს უთანდებულო მოქმედებითიცა და -გან თანდებულებიანიც“⁶. ახალ სალიტ. ქართულში კი მხოლოდ თანდებულებიანი მიუგებს, ზოგიერთ დია-

¹ R. Erekert, Die Sprachen des Kaukasischen Stammes, Wien. 1895, II Theil, გვ. 322, 323).

ასევე აქვს მ. ჯანაშვილსაც (საინგ.: ძვ. საქ., II, 1911—1913, გვ. 232), რაც არ მართლდება სათანადო შემოწმებით.

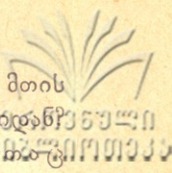
² მაგ.: „დაუთავ პალო რკინისი... გონება კაცისი აქვ“: აღ. ლექსიაშვილი, ივრის-ხეური ფშაური: სტუდენტთა სამეცნ. შრ. კრებული, წიგნი I, 1941, გვ. 163; ა. შანიძე, ქართ. გრამ. საფუძვლები, § 131.

³ არნ. ჩიქობავა, სახელთა ბრუნების ისტორიიდან ქართულში: თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, XXIII, 1942, გვ. 93.

⁴ სრული ფორმის პარალელურად შეიძლება წავაწყდეთ თანმოკვეცილ მოქმედებით ბრუნვასაც; მაგ., ფეყი (|| ფეყით) იჭერს და სხვ.

⁵ -ი ზოგჯერ შეიძლება დაერთოს ბოლოკვეცილებსაც და ბოლოთანხმოვნიანებსაც ბოლოუკვეცილების ანალოგიით; მაგ., ქაჩალმა ააშინა დიდი სახლები ბატი გაყოფითი (მოს.) და მისთ.

⁶ არნ. ჩიქობავა, ერთი უცნობი თანდებულები ახალ ქართულში: ვნიშკის მოამბე, I, 1937, გვ. 55.

ლექტში კი—ორივე. ინგილოურში ჩვეულებრივ¹, როგორც მთის კილოებში², უთანდებულო მოქმედებითი მიუგებს კითხვაზე საიდან? მაგ.: გომოდის იმ სახლით, ბაზრით მოშდა, თიფლიზ...
 ემ გადას ზგავნიან მანგლისში (კაკი), აქიფთაც ერ ორმოც ცხენიანი მიჰყრბიან (ალიაბათი), ჩემ მიწაფთ გავდეს (იქვე)...

-ით (|| → -ფთ) ბრუნვის ნიშანს ყველაზე უფრო ხშირად აქ დაერთვის -ი; მაგ.: თავლაფთი ელათ გამოფყონ! დერიფთი გამოშდა, იქიფთი გოდმუალდი, ახლა ლამაზ კაც საფთი ვიპოვნო? (ალიაბ.), გამიშუთ ამ ციხეფთი... დერიფთი შიგაფთი ერ შეხრვილი ზონზი გადმაფდებელნია (ალიაბ.), ცეცხლის შიგაფთი გამიყონ, ემ დარვაზაფთი ზედაფთი გადაშდე, გადავხორწოთ თაფ ქაშაფთი (მოს.)...

მსგავს ფორმებს ვხვდებით ბოლოთანხმოვნიანებთანაც (ალიაბათურში); მა.: ჯიდიფთი მოვდა; ჯელიფთი, რაც გინდა, გომოდის; წევდა სახლიფთი³... (შდრ. „არცა იზარებდა სელად ქალაქიფთი ქალაქად და ქყნითი ქნად“, კიმ., I, 2,9—10; ა. შანიძე, წელიწადის ეტიმ., გვ. 1—11).

-ით-ი დართულ გამოსვლით (Ablativus) ბრუნვას შეიძლება დაერთოს თანი და მივიღოთ ორმაგი ნიშანი ბრუნვისა; მაგ., იქიფთიფთ || იქიფთი, აქეფთიფთ || აქაფთი და სხვა. ეს იშვიათია.

ზოგჯერ გამოსვლით ბრუნვა თანმოკვეცილიც შეიძლება იყოს; მაგ.: ქიბი გამაქს, ჯიდი ზედაფთ გოდმოსლაში, დერიფთი გამონასულმა კაცმა არწყივა, დერიფთი შიგაფთი ჯმა საქნელია შენთუნ (ალიაბ.), იქიფთი აქე ცხენი ჯმა მოშწევსა? (ალიაბ.), იმათ ზგნი მალვი წაშდა (კაკი)...

§ 35. სადაობით-გამოსვლით ბრუნვასაც წავაწყდებით⁴ ზოგჯერ ინგილოურში მთის კილოების მსგავსად; მაგ.: ერ დღე ამ ქეფრიზთანი არაბოღლიებ ივლიან (სამთაწყ.), გოდმოვ ნეფესთანიფთ ერ კაც (კაკი); გადაფ მიდის, ქუასთანი ეზახის (კაკი);

¹ გამონაკლისის სახით თანდებულდართულიც გვევლინება, მაგ., იქიდგან და სხვ.

² ა. შანიძე, ქართ. კილოები მთაში, გვ. 197; მისივე, ქართ. გრამ. საფ., § 93; ბ. გაბუურთ, ჯეფს. მასალები, პროფ. ა. შანიძის რედაქციით, წელიწადიფთი, I—II, ტფილისი, 1923—1924.

³ შდრ. „წლიფთი-წლიფთი ფართოვდება“ („კომუნისტი“, 1941, 18 მაისი)

⁴ ამ ბრუნვების შესახებ: ა. შანიძე, ქართ. გრამ. საფ., I, § 100; მისივე, ქართ. კილოები მთაში, გვ. 195.

კარშიდით დაკლიტა კარ (კაკი), ცხრა თას იქითყენი მადლა საათ (სამთაწყ.).

§ 36. ნათესაობით-გამოხვლით ბრუნვასაც ვხვდებით ინგოლოურში; მაგ.: ყიდულობდა იმ კაციზგნით (←კაცი-ის-გან-ით), ბაგლებ დედისგნით მათორით (კაკი), ე გადაა დიად მადლობელი შურა ატქმათიზგნით („ეს ბიჭი ძალიან მადლობელია საბჭოთა ხელისუფლებისა“), წაა, . ათალით ლად ბუთუმიზგნი სუქან ყოჩ მაყონ! („წადი, ფარებიდან ყველაზედ მეტისმეტად მსუქანი ვერძი მოიყვანე!“ კაკი), ჰუსეანააზგნი (ითით)...

§ 37. საერთოდ ინგოლოურში და კერძოდ კაკურში ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად ბოლოთანხმოვიან სახელებთან ჩვეულებრივ გვევლინება -ა და არა -ად (→-ათ)¹; მაგ.: ემი გააგველა (კაკი), ღუნეა დაალეველა თქონსა მახლრვარ (ქათ.), ოვე იმი სანახელა ვდგევართ (ითით.) და მისთ.

ხმოვანზე გათავებულ ფუძეებთან გვაქვს -დ (|| → -თ)². ხშირად ვხვდებით ვითარებით ბრუნვაში დაყენებულ მასდარებს (საწყისებს), რომელთანაც უმეტეს შემთხვევაში ბრუნვის ნიშნად გვევლინება ნარი; მაგ.: ზი ამოსტლისყენ წაჭედეს ნადიროვან (ნადირობად, კაკი), ნუ წაჭედეს ზი ჩასლი ჯარეზე ნადირობან (ალიბეგლო), ვეზირები გაზგაენა ნადირობან (ალიაბათი, შდრ. და ჰდევთ ბადღ თქნი ნადირობად, ჰამეტი ტექსტ., ლუკა, 19, r, V, 16, 19, v, V, 1), გადაა მიდის ყურდღლოვან (კაკი), ტანაჩიოვან ნაქნარ ზმასაც უშკოლოში ზგანთან (ტანა-ჩი-ობ-ად, „მეხბოდელ“, „მეხბორეობად“, კაკი), ოტჩიობან ვეტარეობი („სანადიროდ დადვიოდ“, მოს.), წასულა ატჩიობან (ალიაბათი), მამა წაჭედა მაჭაკობან (ალიაბ.), ხუალ ყონაღობან ვეზახი („სტუმრად“, „სტუმრობად“, ალიაბ.), მოჭედა ყონაღობან (ზაგ.),

¹ -ად (|| → ათ) გვხვდება სპორადულად: ნრქრად დგევ („მოჯამაგირედ დგება“, კაკი); ნრქრად დადგომა მინდა (ითით)... ჩქართ მოწუნა გაათავა (ითით.); დედაკაცმა დაწყეთ ყუზილი დიდრუანათ (ითით)... ავადათ (←ავ-ად-ად) გაჯდა (კაკი).. გვაქვს გაქვავებული სახით ავადი (შდრ. პურადი, თვალადი, პირველადი..).

² ვხვდებით დონის დაკარგვის შემთხვევებსაც დონიანი ფორმის პარალელურად. მაგ., რქს ზმაა წაჭედენ სანადირო (სანადიროდ, კაკი); მე წავალ დღეს ნადირობა (ნადირობად, ალიაბათი)..

შეიძლება დონის ადგილზე -ი (→ -ა)-ს განვითარების შემთხვევებსაც წავაყვდეთ სპორადულად: იმიზგნი პატრა ზმას ბინაზე ტანაჩი აყენევს („ტანაჩიდ“, კაკი); გონები, მასხარა მიგდებსაც („გონებია, მასხარად მიგდებსო“, სამთაწყ.) და სხვ.

ადე, შიშობან წაჲ! (კაკი), მეზროხეტუან („მეძროხედ“, „მეძროხეობად“, კაკი), ზახლობან ეზახისყე (ალიაბ...)

ა. შანიძის აზრით, ძველი ქართულის ინფინიტივის ნაშთი უნდა გვექონდეს მოხეურშიც შეკვეცილი სახით: „მაჩი წავალ ნადირობ“ (ყაზ. 310,34), „ნადირობ მივდიოდი“ (ყაზ. 276,18), „დადიოდა ხილობ“ (ყაზ. 290,13), მეც ხილობ წავალ (ყაზ. 239,38), „ტყეში წავიდნენ შეშობ“ (ყაზ. 343,26)¹.

არნ. ჩიქობავა წერს, რომ ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად ქართველურ ენებში ორი ფორმანტი (-ა და -დ) გვექონდა.

„დ- და -ა ფორმანტების შეფარდებითი წონის გასათვალისწინებლად უნდა მოვიგონოთ, რომ -დ ქართულშიაც არის, მეგრულშიაც (-თ-ს სახით) და სვანურშიც, -ა კი ქართულსა და მეგრულს აქვს -თ-ს სახით, მაგრამ სვანურს კი—არა...“

მეორე მხრივ, -ა ფორმანტი დაუხვდა -დ ფორმანტს თანხმობაზე დაბოლოებულ ფუძეებთან, და -დ-ს მოცილეობა ამგვარ ფუძეებთან (ბეთლემ-დ ტიპი!) მისი დამარცხებით გათავდა. ეს ცხადყოფს -ა-ს სიძველეს. ყოველ შემთხვევაში არც ერთი აფიქსია ჩვენი ენებისათვის შემთხვევითი და არც მეორე, ორივე დამახასიათებელია ქართველური ენების ძველი ვითარებისათვის. ეს ორი აფიქსი ქართველურ ენებში ორ სხვადასხვა ენობრივ ფენას განეკუთვნება. მათგან გარდაქცევითი ბრუნვის -დ ქართველურ ენებში ააშკარავებს იმ ფენას, რომელიც ხალღურისათვის (ურარტულისათვის) არის დამახასიათებელი“².

ინგილოურში კი ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად გვევლინებიან -ა, -დ და -ნ ფორმანტები. ამათგან, თუ ზემოთქმულს გავიზიარებთ, -ა ერთ ფენას განეკუთვნება, -დ და -ნ კი—მეორეს³.

ამ ორი უკანასკნელიდან რომელია პირველადი?

¹ ა. შანიძე, ქართ. გრამ. საფუძვლები, გვ. 63.

² არ. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოშობისა და ისტორიისათვის: ენიშკის მოამბე, I, ტფილისი, 1937, გვ. 22 (ზახეველჯან ავტორისა); შდრ. ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბილისი, 1957, გვ. 408—415; Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, Москва, 1962, გვ. 78—86.

³ შდრ. ზენა—ზედა, სანა (სანამდის)—სადა, მანა (მანამდის)—მადა და სხვ. (არნ. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში: თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, X, 1939, გვ. 174).

ზმნებში, როგორც ზოგიერთი მკვლევარი ვარაუდობს, ვნებითის ნიშანი -დ მიღებულია ნ-საგან დისიმილაციის გზით, რამე საქმის ვითარება სხვას გვიჩვენებს. -დ გვევლინება არა თანხმოვანთა მეზობლად... ჩანს, რომ ვნებითს პარალელურად აწარმოებდა ორი სუფიქსი, რომელთა თანხმოვნითი ელემენტი იყო -ნ და -დ. ამათგან -ნ გადაშენდა და -დ გაბატონდა¹.

ინგილოურის ვითარებითი ბრუნვის დონის წარმოშობის დასამტკიცებლად ჯერჯერობით არავითარი მასალები არ მოგვემოგვება არც ძველ ქართულში და არც სხვა ქართველურ ენებსა და მათ კილოებში. არ არის გამორიცხული, რომ პირიქით მოვლენასთან გვექონდეს საქმე (დ→ნ) ან პარალელური წარმოშობისა იყოს.

§ 38. ინგილოურში გვაქვს ნათესაობით-მიმართულ ებითი ბრუნვა, სადაც მიმართულებითი ბრუნვის მაწარმოებლად გამოდის -ა; მაგ.: წაჭდა ბეგისა, წახოლ იმ კაცისა მაჭაკლა, წაყონა თავისა... მიდის თავი მამაქსა, საღმოზე წაჭდენენი ფაჭაქსა... აღარ წაჭდა იმისა... თქონსა წაჭდენ... მიდის თავი დედაანთა, წაყოლა თავიანთა, ხანუმაანთა წაჭდენენ, მოსეენთა მივდივარ, გიორგინთა მივდივარ... იმათა წასლრლი იქნენ.

მართებული იქნება მისი ახსნა ძველი ქართულის საფუძველზე: მივედ მამისა იოანშსა შეყენებულისა (კიმ., I, 25,22), მაშინ მოვიდა იწ იოანშსა ნათლისღებად მისგან (კიმ., I, 12,9).

ამასთან საერთო აქვს ინგილოურს ფუნქციაცა და ფორმაც. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ეს დამთხვევა.

როგორც ჩანს, ინგილოურშიც საქმე გვაქვს ნანათესაობითარ მიმართულებით ბრუნვასთან, სადაც მიმართულებითის ნიშანია ან მარტო -ა², ანდა -ად || -და და დონი დაკარგულა³.

¹ ა. შანაიძე, ნასახლარი ზმნები ქართულში: ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, I, 1919, გვ. 88—96; მისივე, ქართ. გრამ. საფუძვლები, I, გვ. 298.

² ვ. თოფურია, ვნის განვითარების შინაგან კანონთა ერთი ნიმუში ქართულში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, V, გვ. 525; მისივე, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან, II, -ედ, -ურ, -რ აფიქსებისათვის: ენიმკის მოამბე, V—VI, თბილისი, 1940, გვ. 533—536.

³ არნ. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოშობისა და ისტორიისათვის, გვ. 22.

⁴ შდრ. ა. კიხირია, ნანათესაობითარი მსაზღვრელის ურთიერთობისათვის საზღვრულთან: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, 1946, გვ. 332; ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 379—380.

მაშასადამე, „წაჲდა ბეგისა“ უნდა მომდინარეობდეს ან „წაჲდა (სახლად) ბეგისა“, ანდა „წაჲდა (სახლად) ბეგისა“ ან კიდევ „წაჲდა (სახლად) ბეგისდა“ ფორმისაგან.

დონის არსებობას მხარს უჭერს ნაცვალსახელებიც: ღნ მამავლინა მე შენ-და (კიმ., I, 25, 18—19), მიავლინა მისა (←მის-და¹...

ნათესაობით-მიმართულებითი ბრუნვა (მიმართულებითი ბრუნვის სახელწოდებით) უფრო ჩამოყალიბებული და განზოგადებული სახით გვაქვს მეგრულ-ჭანურში².

იქ ეს ბრუნვა და აგრეთვე დაშორებითი (დაწყებითი) და დანიშნულებითი ბრუნვები ნათესაობითი ბრუნვის დიფერენციაციას წარმოადგენს³.

ამ ბრუნვების საწარმოებლად მეგრულ-ჭანურის ზოგად სახელებს ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაზე (იშ'ი) დაერთვის ფორმანტები -ა (კოჩ-იშ-ა, მიმართ. ბრ.), -ე'ნი (კოჩ-იშ-ე'ნი, დაშორ. ბრ.) და -ოთ (კოჩ-იშ-ოთ, დანიშნ. ბრ.); ხოლო ნაცვალსახელებთან კი პირველი ორი ბრუნვის საწარმოებლად გვაქვს -და (ჩქიმ-და) და -დე'ნი (ჩქიმ-დე'ნი) ფორმანტები.

ვ. თოფურიას აზრით, „ზოგადი სახელების -ა მიმართულებითში (კოჩ-იშ-ა) და -ე'ნი დაწყებითში (კოჩ-იშ-ე'ნი) იგივეა, რაც ნაცვალსახელების -და (ჩქიმ-და) და -დე'ნი (ჩქიმ-დე'ნი)⁴.

ძველი ქართულისა და მეგრულ-ჭანურის გათვალისწინებით ირკვევა, რომ ინგილოურის ეს ბრუნვა წარმოადგენს ნანათესაობითარ მიმართულებით ბრუნვას, რომელსაც დონი ან დაჰკარგვია ფონეტიკურ ნიადაგზე, ანდა თავიდან არ ჰქონია იგი მას.

სალიტერატურო ქართულსა და რიგ კილოებში ამ ბრუნვის მონაცვლეობას ეწევა ნანათესაობითარი მიცემითი ბრუნვა (მიდის მოყვრისას).

¹ ვ. თოფურია, ზოგიერთი ბრუნვის გენეზისისათვის მეგრულ-ჭანურში: ენმკის მოამბე, I, გვ. 181; შდრ. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, გვ. 621; მისივე, გ. მთაწმიდლის ენა იოვანეს და ეფთჳმეს ცხოვრების მიხედვით: ძველი ქართული ენის ძეგლები, III, თბილისი, 1946, გვ. 79; Н. М а р р, Грамматика древнелитературного грузинского языка, გვ. 87—88; მისივე, Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка, С.-Петербург, 1908, ტაბ. VIII; ი. იმნაიშვილი, იქვე, გვ. 491—495.

² არნ. ჩიქობავა, ჭან. გრამ. ანალიზი ტექსტებითურთ, ტფილისი, 1936, § 10.

³ არნ. ჩიქობავა, იქვე, § 12.

⁴ ვ. თოფურია, იქვე, გვ. 181.

დადასტურებულია, რომ „მიც. და მიმართ. სინტაქსური ფუნქციით რიგ შემთხვევაში ფარავენ ერთმანეთს და შესაძლებელი მათი მონაცვლეობა“¹.

§ 39. ზოგჯერ ინგილოურში (ალიაბათურში) ვხვდებით მოთხრობითი ბრუნვის ორმაგ ნიშანსაც; მაგ.: იმ კაც-მა-მ უჩივლა, ამ კაც-მა-მ უთხრაო, ამ კაც-მა-მ თქო, გარ-მა-მ დაპტრუმა, ქა-ჩალ-მა-მ თქო, შაჰ-აბას-მა-მ თქო, ყოშუნებ-მა-მა² მოწუწია და მისთ.

ინგილოურში (ალიაბათურში) მოთხრობითი ბრუნვის ეს ორმაგი ნიშანი გამოწვეული უნდა იყოს ფსიქოლოგიური ფაქტორით: სუბიექტი (მოქმედი) რომ უფრო აქტიური ჩანდეს, მსმენლის ყურადღება გაამახვილოს სუბიექტის მოქმედებაზე.

მოთხრობით ბრუნვაში მესამე პირის ნაცვალსახელთან შანი გვევლინება წარის ნაცვლად ინგილოურშიც ისევე ზოგჯერ, როგორც გურულში; მაგ.: ამამ ალა, ამამ წაყონა, გამაყონა ამამაც, იმამაც უთხრა, მაგამ მამიპარა და სხვ. (შდრ. გურ.: იმამ უთხრა, იმამ მეიყვანა...).

აქ საქმე უნდა გვეკონდეს ანალოგიასთან (ამა+მ→ამამ, მაგა+მ→მაგამ... შდრ. დედა-მ, ძმა-მ...).

§ 40. ბრუნვებთან დაკავშირებით შეიძლება დავასკვნათ:

1) ძირითად ბრუნვებს გარდა ინგილოურში გვაქვს მეორეული ბრუნვებიც, წარმომობილი თანდებულნი და უთანდებულო ძირითადი ბრუნვებისაგან.

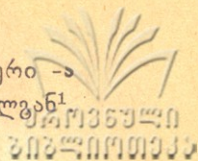
2) ბრუნვის ნიშნები იგივეა, რაც ქართულ ენასა და ქართულ კილოებში, ოღონდ სახელობით ბრუნვაში კაკური გამოეყოფა ქართულ კილოებსა და თვით ალიაბათურსაც კი; ბოლოთანხმოვნიანი სახელები სახელობითში გვევლინებიან მხოლოდ ფუძით.

3) ნათესაობით, მოქმედებით და ვითარებით ბრუნვებში ინგილოურში უმეტეს შემთხვევაში საქმე გვაქვს ფუძის კუმშვადობასა და კვეცადობასთან, თუმცა ვხვდებით ბარალელურ ფორმებსაც: მიწით || მიწაჲთ || მიწაჲთი, ფენქერაჲთი ზრობ და სხვ.

¹ ვ. თოფურია, ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნვასთან შედარებით: საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, V, № 3, 1944, გვ. 339.

² მა (←-მან) მოთხრობით ბრუნვაში შეიძლება ბოლოხმოვნიანთანაც შეგვხვდეს სპორადულად; მაგ.: „ფაჰჩა-მა ამ ქართულს უკან შულებ გააცალკავა“ და სხვ.

4) ნათესაობით და მოქმედებით ბრუნვებში ემფატიკური არ იცის ინგილოურმა; აქ მისი ადგილი ინს უჭირავს ყველგან¹

თანდებულიანი ბრუნვები

§ 41. -გან თანდებულიან ფორმას ერთვის მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანი -ით, რის გავლენითაც -გან იკუმშება, მაგ., კაციზგნით (←კაც-ის-გან-ით) და სხვ. (§ 36).

ანალოგიური მოვლენა გვაქვს რიგ კილოებში.

შენიშვნა: ალიაბათურში მოქ. ბრუნვის ნიშნის დასურთველადაც ხშირად იხმარება; მაგ., ხაბარი მოქცე ქალიზგან, მოკლიზგან, შემეშინდა ასლანიზგან და სხვ.

§ 42. -თჳს || -თუნ ინგილოურში შეცვლილია -თუნ-ით (§ 4). იგი ნათესაობით ბრუნვას დაერთვის; მაგ.: დედაასთუნ უთქომ, ჩემ ზმისთუნ მინდა, იმისთუნ ჰრკათ მიჰწევ („იმითომ ჯიუტობას მიწევ“, ალიაბათი), შენ იქენ ჩემთუნ შულ, მე შენთუნ მამა ვიქენე (ზაგ.), თქონ თავი რაათუნ დამიზახნია, იცითა? (ალიაბათი), ჰალალი იყოს შენთუნავ (კაკი).

-თან თანდებული ზოგჯერ გვხვდება ნათესაობით ბრუნვასთანაც ძველი ქართულის მსგავსად; მაგ., დევისთან წაჟდა (კაკი), იმ ფაჰჩას ქონი თავისთან კარგა ნაცოდნ ვეზირ (იქვე) და სხვ.

§ 43. -ყენ (←-კენ→) || -ყე || -ყ იხმარება -კენ თანდებულის მნიშვნელობით; მაგ.: მოტბრუნა ცხენს პირი ამ სოფლისყენ (ალიაბათი), მიდის ცახრიანისყენ (ქოთ.), წაჟდა კახეთისყენ... პატა უკანაყენ მიდიან (ალიაბათური), უკანაყენ გადაახტონს (ალიაბათური), წყლის უკანაყ გადამახტუნა (კაკური), წინაყ ჭრტავს (კაკური), წინაყ წეველ (კაკური)...

§ 44. -ებრ || -ებრა „მსგავსების“ გამოსახატავად იხმარება ინგილოურშიც; მაგ.: თოლებიც ახლა მასკულაგისებრი ანათებს (|| მასკულასებრე ანათებს, მოს.); თუ დავიჭირეს, ტოლმასებრა დაკჳწენ (ალიაბათი); შენსებრა ლამაზ დეკაც ჰენ არ დამინახავ (|| ჰეჩბეთ არ დამინახი „სრულებით არ დამინახავს“, კაკი), თქონსებრა ინსანთან ემაშინსუკან მინდორში არ გავალ მე (ქოთ.), ქელლებ დახეეთქა დამბალ გუგრასებრა (სამთაწყ.)...

¹ მოქმედებით ბრუნვაში -ც ნაწილაკის დართვისას ანსაც შეიძლება წავაწყდეთ (თიფლიზითაც და სხვ.), მაგრამ ეს ახალი მოვლენა უნდა იყოს.

-ებრ || -ებრა ჩვეულებრივ დაერთვის ნათესაობით ბრუნვის, მაგრამ სპორადულად შეიძლება მიცემით ბრუნვასთანაც იყოს. მსგ. კოტა თროლსებრა ვარ (ქოთ.) და სხვ.

§ 45. -ზე←-ზედა თანდებული ინგილოურშიც მიცემით ბრუნვას დაერთვის ჩვეულებრივ (იმაზე←იმასზე, ერ დროზე...). სრული სახითაა კაკურში მაშინ, როცა ის გამოყენებულია რთულ შემას-მენელთან (დერიაა შუაზედა...), ან მას დაერთვის -ც ნაწილაკი (ხეზედაც...), ან კიდევ, როცა ის დაყენებულია სადაობით-გამოსვლით ბრუნვაში¹ (დგევის სტოლის ზედაათი, კაკ.)

§ 46. შიგნი (შიგნით) || შიგა (შიგან) || შიგ || შიდა || შიდ || ში || შგ || შ: შიგნი შავეონ (მოს.), შიგ დავასხდენ (მე ქათმებს, მოს.), შიგაც ერ ფრინველ არის (კაკი); ხედავს, რომ თავი დაა თევზი მუცელში და („ხედავს, რომ თავისი და თევზის მუცელშიდა“, კაკი); თავი ტუმრევ რზრში და (ეზოშიდაა, კაკი), ასკარშიდა (←ასკარშიდაა „ჯარშიდაა“), პოტულკაშიდა („ბოთლშიდაა“, კაკი), ყულუხში შაჭდე („სამსახურში შევიდე“), რაშგ || რაშ (კაკი || რაში) და სხვ².

-ში თანდებული ზოგჯერ დაერთვის მასდარს და მასთან ერთად გამოყენებულია დროის გარემოების გამოსახატავად, დროის ზმნიზედად; მაგ.: მამას მოკდომაში უთქომ („მამას სიკვდილის დროს უთქვამს“)³, გზაში წასულაში ხედენ ერ დევაა კოლს („გზაში წასვლის დროს ხედავენ ერთი აქლემის კვალს“, კაკი), წყალი დაღევაში უჭრტტიან („წყლის სმის დროს უჭვრეტენ“, ალიაბათი), ამ ქუაზე ინსან დაჟომაში სახლი პატრონევე თავში ვარდევიან ყოფილ („ამ ქვაზე კაცის დაჟდომის დროს სახლის პატრონები თურმე ხდებიან“, კაკი) და სხვ⁴.

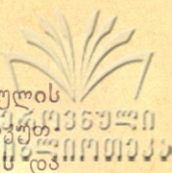
¹ ამ ბრუნვაში დაყენებული (ზედაათი || ზედაათ || ზედაა) სახელს მართავს ნათესაობით ბრუნვაში: ჟი დი ზედაა გოდმოსლაში და სხვ.

² შიგნი (← შიგნით — შიგანით), შიგა (← შიგათ — შიგან-ით) — მთქ. ბრუნვაში დაყენებული თანდებული მართავს სახელს ნათ. ბრუნვაში: დერიაა შიგაა ჟმა საქნელია (ალიაბათი) და სხვ.

შინა→ში თანდებულის შესახებ დაწვრილებით: ა. მარტიროსოვი, თანდებული ქართულში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, 1946, გვ. 217—220.

³ შდრ. ლიტ. „მამას, როცა კვდებოდა, უთქვამს“.

⁴ შდრ. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, § 133.

§ 47. -**უკან** (|| → -**კან**) **თანდებული** (ზმნიზედაა თანდებულის მნიშვნელობით) კაკურში ზოგჯერ კარგავს უ ხმოვანს (განსაკუთრებით „მა“ ნაცვალსახელთან), დაერთვის მიცემით ბრუნვას და ხშირად გვევლინება შეხორცებულად; მაგ.: ამ გზას უკან ავტო (გვესმის: „გზა-სუკან“); იმი თქმას უკან ებნების, მამაჲ მოკდო-მას უკან, ნახორ თრს უკან, ამაშინს უკან ეს სახლ-კარ ჩე-ბის, წასტლას უკან (|| წასლას უკან), კაკში მოყონას უკან... მასკან...

ალიაბათურში ყოველთვის სრული ფორმით გვევლინება და სახელს მართავს მიცემით ბრუნვაში; მაგ.: ფარდაგს უკან, სამ დამეს უკან, მოყონას უკან, იმაშინს უკან ახმედას ეს ქალი მოჰწონს...

-**უკან** თანდებულს შეიძლება დაერთოს მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანი -**ით** და მოხდეს მისი შეკუმშვა; მაგ., პატრა ხანს უკანი ილაპარაკა (←უკნით←უკანით) და სხვა, რასაც ვხვდებით ინგილოურში სპორადულად.

§ 48. **ქვეშ ზმნიზედა** გვევლინება თანდებულის მნიშვნელობით. იგი ინგილოურში „ქჷ“ (← || ქჷშ) სახითაა მოცემული და ერთვის მიცემით ბრუნვას ჩვეულბრევ; მაგ.: ლოგინქო დაამალა, მოუდნენ ქაჩლი სათიექო (|| სათუოქო), ხექო, ქუეაქო...

§ 49. -**ვითა** **თანდებული** ინგილოურში შეკვეცილია ვი-ს სახით და სახელობითსა და მიცემით ბრუნვებს დაერთვის; მაგ.: ერ ქალ არის, კაცივი ეტარევე (კაკი); კტარივი (←მკვდარი-ვით, კაკი)... კტარვი (←მკვდარსავით, კაკი), ჩემსვი, ზროსვი სქელ გოლ წოლილ 197, 1—2 (←ზროსავით)...

§ 50. **დამ**¹ თანდებულსაც ვხვდებით ზოგჯერ ინგილოურში (ალიაბათურში). იგი დაერთვის მოქ. ბრუნვას; მაგ.: გოდმოუდნენ

¹ ამ თანდებულის გენეზისის შესახებ: არნ. ჩიქობავა, ერთი უცნობი თანდებული ახალ ქართულში, გვ. 55—63 (დაღმა || დაღმე→დამ); თ. ყორღანი, ქართ. გრამ., 1889, გვ. 153; ა. კიხია, მართვა-შეთანხმების საკითხები ძველს ქართულში ჯრუჭის თხზავის მიხედვით, სადისერტაციო შრომის თეზისები, თბილისის სახელმწ. უნივ., 1940—41 აკად. წ., გვ. 5 (-ით+გამო→იდ+გამო→იდამო→დამ). პირველი გზა (დაღმა || დაღმე→დამე || დამა→დამ) რამდენიმე საფეხურიანია, მაგრამ „ყველა ეს საფეხური ისტორიულად დასტურდება მეცამეტე საუკუნიდან მეთვრამეტემდის (ჩარიცხვით)“ (არნ. ჩიქობავა, იქვე, გვ. 63).

სოფლიდამ, აკრომია ზურგიდამ ქერეჭი, მოჭდნენ ქაღალ-
ქიდამ...

§ 51. ქართული თანდებულების გვერდით ინგილოურში გვაქვს არაქართული წარმოშობის თანდებულებიც: -ინჯახ || -ინჯახ || -ინჯა („-მდე“), -ზე || -ზეა || -ზეათ || -ზეთ („-თვის“); მაგ.: გათენებინჯახ, გომისლინჯახ, მოსლინჯა; თავიზე, ზმიზე, კაციზეათ, რაზეთ, ფაჰ-ჩაზე ებნება („მეფეს ეუბნება“) და სხვ¹.

ნაცვალსახელი

§ 52. პირის ნაცვალსახელი. პირველი პირის ნაცვალსახელი ინგილოურში ხშირად ნარიანია ფშაურისა და მთიულურის მსგავსად²; მაგ.: მენ და ერისტოჲ და სხვ. შდრ. მენ, ჩვენ, თქვენ, ისენ (ამის მესახებ: § 24).

მესამე პირის ნაცვალსახელთა ფორმათაგან აღსანიშნავია ისი (შდრ. იგი). აქ იგი სრული ფორმით შემონახულა³ (უმთავრესად ალიბათურში; მაგ.: ისი ებნება, ისი მოგონებს, ზმაჲ ისი ზმას აღვილზე მოაყონავს...).

ალიბათურში ზოგჯერ ეს (←ესე) ნაცვალსახელი სახელობითის (ესი) ფორმითაც გვევლინება; მაგ.: ესი დარჩებოდა ცარიანო, ბებერმა გააგა ესი....

§ 53. ჩვენებითი ნაცვალსახელი. ინგილოურში (უმთავრესად ქაქურში) ეს (←ესე) ჩვენებითი ნაცვალსახელი მსაზღვრელად ზოგჯერ იხმარება მხოლოდ ე-ს სახით⁴; მაგ.: ე ქალ, ე კაც; ზმაო, ე რა საქმესა?....

იგი ჩვენებითი ნაცვალსახელი გვხვდება სრული ფორმითაც და შეკვეცილადაც (ჰიგი || იჲ || ი); მაგ.: ჰიგი ზოლ ნუ ააქომ! ჰემგე

¹ ვრცლად: გრ. იმნაიშვილი, ერთი თანდებულის გენეზისისათვის ინგილოურში: იბერ.—კავკ., ენათმეცნიერება, XIV, თბილისი, 1964, გვ. 221—226; ნ. როსტიაშვილი, -ზე სუფიქსისათვის ინგილოურში: მაცნე, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების ორგანო, 6 (21), 1964, გვ. 290—293.

² ა. შანიძე, ქართ. კილოები მთაში, გვ. 195.

³ თანამედროვე სალიტ. ქართულში კი ისი აღდება მხოლოდობითი მხოლოდ -ც (ა) ნაწილაკის დართვისას (მაგ., ისიც მოვიდა და მისთ; შდრ. ხვეს. და იმერ., აგრეთვე „ვეფხისტყ.“).

⁴ ჩვენებით ნაცვალსახელთა ხმოვნის წინ ც-სა და ჰ-ს გაჩენის შესახებ: ფონეტიკურ ნაწილში.

რამი ჰიგი 186,14... ერ დღე ია შულებ მამას ეტყუნ... იმ ქალ-
მა დაბარა ი უსტაჲ, ი ზნებიც ამბოვენ...

ეგ (←ეგე) ნაცვალსახელი იხმარება **ჰეგი** (←ჰე+ეგე) და **ეგე**
(←ეგე) ფორმითაც; მაგ.: რა არი ჰეგი? (←რა არი ჰეგეი?←რა
არის ჰე+ეგე? მოს.), ჰეგიც ურემზე მოვადლო! ჰეგენი გამე-
ცნო (ალიაბათი)... ეჲ სოფელი სრუ დაჯოცილა (ალიაბათი); ეჲ
ქალი ეჲ იმ ბიჭებისი რემენისთუნ იქნეს? (ალიაბ.)...

ეგეთი და **აგეთი** გვხვდება **ეგე** და **აგე** ფორმებით: ისი ეგე
ტანსმოს ნაქარს აცომდა (მოს.)... აგე ხტევის (ქოთ.)...

გვხვდებით **ეეს**, **ეე** და **ეემ** || **ემ** ნაცვალსახელებსაც: **ეეს** (←აეს
←აჲ+ეს←აი ეს): ეეს ზმაჲ ყოფილ 200,26... **ეე** (←აე←აჲე←აჲ
+ეს←აი ეს): ეე მაგ ქალს ე მაგრ დომევი გულში (კაკი)... **ეემ**
(←აემ←აჲემ←აი+ემ): ეემ სახლის ქრშაჲთი ზეთყენი სიმაღლეზე
შაასლოლ კარ არის (კაკი), ეემ ბებერმა რაზე დამაჯოცინა? (კაკი)...
ემ ბებერმა უთხრა, ემ ზუზუჲთი გაგზარდ... (შდრ. გეგს. მას.:
ეეს 127,5← || აეს 126,17... აემ 143,5...).

ჩვენებითი ნაცვალსახელი შორისდებულთან შეხორცებულა-
დაც იხმარება: **ოგი** (←ოჲგი←ოიგი←ოჲ+იგი || ჰ+იგი): **ოგი**
ჟამაათ! ხედავა? **ოგი** ჟამაათ მე დამდეგს (კაკი), **ოგი** ადგილ
გორჩნე (ალიაბათი)... **უგე** (←უჲგე←ო+უგე←ოჲ+უგე || ჰ+უგე):
უგე იმზე დარჩომილა (ალიაბათი), უგე ის გეგ გაწინდ (კაკი)...¹
ოგე (←ოჲგე←ოჲ+უგე): **ოგე**, **ი** კაც... (შდრ. **ოგ ქე**←**ოგ ქე**:
ოგ ქე ერ დიდ დუმა არი, ალიაბათი)... **ოჲგემ** (←აჲგემ←აჲჲგემ
←აჲ+უგე+ემ←აი+ოგე+ემ←აი+ო+უგე+ემ): **ოჲგემ** ქალ...
ოგემგე (←ოგ [ე]ემ [ე] გე [თ]): **ოგემგე** კაც...

ალიაბათურში მოიპოვება **აჰი** და **ჰა** ჩვენებითი (მითითებითი)
ნაცვალსახელებიც: **აჰი** ბეჭედი იმის ნიშანგამა არის (ალიაბ.)...
ბებერო, **ჰა**, **ჰა**, ეს ლაფაში (ალიაბ.)... (შდრ. „და აჰა ორნი მათ-
განნი მივიდოდეს მასვე დღესა შინა დაბასა“: ხანმეტი ლექს. ლ
24,13; „აჰა იწ შეხემთხზა მათ“: იქვე, მ 28,9).

§ 54. კითხვითი ნაცვალსახელი. ვინ კითხვითი ნაცვალსახე-
ლი ინგილოურში, მეგრულ-ჭანურისა და ფერეიდნულის მსგავსად,
მინ ფორმით არის წარმოდგენილი (§ 8); მაგ., მინ არის'ა?..

¹ უკვე-ს მნიშვნელობითაც იხმარება სპორადულად: უგე იქე თჷლქჷჲ
დადვა (ალიაბათი); მე უგე ი ქალი ვარ (ითით.)...

რამდენი კითხვითი სახელის მნიშვნელობით ინვილოტურში (განსაკუთრებით ალიაბათურში) რათა იხმარება; მაგ.: რათა იხმარება? რათა გაქო? მოლლა, რათა ქალი კვაფ? რათა კაცი იყო?..

§ 55. მიმართებითი, განსაზღვრებითი და განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები. მიმართებითი ნაცვალსახელია **მინც:** მინც (|| მინაც) აქ პურს მაღლებს...

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელება: თუთან „თვითონ“, ჰარ „ყოველი“: თუთან მოჭდა... ჰარ კაცზე („ყოველ კაცზე“), ჰარ დღი („ყოველ დღით“)...

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელება **მიმე || მინმე** (ალიაბათურში) || **მინამ** (კაკურში) „ვინმე“, **რამე || რამ** (კაკურში) „რაიმე“: სხო ღუქანში მიმე (|| მინმე) აღარ წაჭდა... ჰემ მინამ არ ყოფილ („სრულებით ვინმე არ ყოფილა“... შდრ. ჰევს. მას.: ვინამ 155,4...)... ჰარ რამე თავი ენაზე ლაპარაკობს 198, 16... ჰემ რამ არ უთქომ („სრულებით რაიმე არ უთქვამს“)...

რიცხვითი სახელი

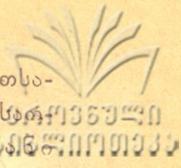
§ 56. რიცხვით სახელებად გამოყენებულია აზერბაიჯანული სიტყვები ქართულ სიტყვებთან ერთად; მაგ.: ელლი ფუთი („ორმოცდაათი ფუთი“), ორი მინ მანათ („ორი ათასი მანეთი“)... ბირინჟი || ბირინჯი („ბირველი“), იქინჟი || იქინჯი („მეორე“)...

ალიაბათურში ვხვდებით შემდეგი სახის პარალელურ ფორმებსაც: ათი და რვა || რამეტი, ათი და უჭდი || უჭმეტი...

კაკურში და კავშირით შეერთებულ რიცხვით სახელებში (ოციდან ასამდე) სახელობითი ბრუნვის ნიშანი შემონახულა გავრავებული სახით.

§ 57. მრავლობითის წარმოება გავრცელებულია ჩვეულებრივ -ებ-ის¹ საშუალებით, მაგრამ არცთუ იშვიათად იხმარება ნარიცა და

¹ კაკურში (სოფ. კაკა და სოფ. ქოთუქლოში) -ებ-ის ნაცვალ უმეტეს შემთხვევაში გვევლინება -ევ: კაცევ, ქალევ, ზმევ, კარევ და სხვ. (იხ. § 8). შდრ. ა. შანიძე, ქართ. გრამ. საფ., § 171, გ; მისივე, Два чано-мингрельских суффикса в грузинском и армянском языках, 1916, 1—8 (Отдельный оттиск из Записок Вост. Отд. Имп. Русского Археолог. Общества, XXIII); მისივე, ევ კილოს კვალი საქართველოს გეოგრაფიულ სახელებში: საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, II, № 8, 1941, გვ. 763—767.

თანაც. უკანასკნელი ორი გამოყენებულია უმთავრესად რიცხვითსახელებთან, ნაცვალსახელებთან, რთულ შემასმენელთან და ნათესავების გამოხატველ ზოგად და საკუთარ სახელებთან; მაგ.: რათა ხართ? (ალიაბ.), სამი ვენისი გაუტდნენ, სამნისი, ოქსნისი, ისენ ხეა! გაათელენისა! (|| → გაათლენნისა!), ისენ ხეა! მიაჭრულნისა! (|| → მიაჭრენნისა!, შენ დუდრუან ზმებიც ჰემაგეთნისა!, დერია შიგაათი შეხრვილ ზონზ გადმააგდებელნისა!, ისენ ჰენგილა-ვენისა!... დედაანთა წაუტა, მამაანთა არ მიდიოდა, შოთაანთ ლორის!, შოთაამათ ლორ (სოფ. მეშაბ.) და სხვ.¹

ინგილოურში ვხვდებით ზოგჯერ მრავლობითის ორმაგნიშანსაც, განსაკუთრებით — შემდეგ შემთხვევებში:

1) ნაცვალსახელებთან (ალიაბათურში): **ეგენები**: ეგენები მოუტდნენ... **ესენები** || **ესნები**: ესენები გადმოაზხორწნენ... ესნები მათანე... **ისინები** || **ისნები**: ისინები წაუტდნენ... ისნები ერგან სხედან...

აქ, როგორც ჩანს, ნარი ფუძისეულად გაუგიათ და ამიტომ -ებ დაურთავთ.

2) თუ სახელი შედგენილი შემასმენლის წევრია, მას (კაკურში) -ებ-თან (resp. -ეგ-თან) ერთად ნარიც დაერთვის მესამე პირში (მრავლობითში); მაგ.: ისენ კაცებნია? (|| კაცვენია?), გარებნია? (|| გარვენია?), ქათმებნია? (|| ქათმვენია?), ლორებნია? (|| ლორვენია?), ყმაწულებნია? (|| ყმაწუვლვენია?)... ისენ კაცვენნი (|| კაცებნი, „ისინი კაცები არიან“), ისენ ქათმვენნი („ისინი ქათმები არიან“), ისენ ლორებნი („ისინი ლორები არიან“), ისენ ყმაწულებნი („ისინი ყმაწვილები არიან“).

აქ ნარის დართვა გამოწვეული უნდა იყოს ფსიქოლოგიური მომენტი: რადგანაც სუბიექტის მრავლობითობა არაა გამოხატული მეშველ ზმნაში, ამიტომ ამის საკომპენსაციოდ -ებ-იან (resp. -ეგ-იან) სახელს ნარიც დაერთვის.

თუ მეშველი ზმნა მრავლობით რიცხვში გამოვიყენეთ, მაშინ აღარ იქნება საჭირო ნარის დართვა სახელთან; მაგ.: ისენ კაცებ (|| კაცეე) არიანა? ქალებ არიანა? ზალებ (|| ზალეე) არიანა? ისენ ყმაწულებ (|| ყმაწულეე) არიან, ისენ კაცებ (|| კაცეე) არიან...

3) ვხვდებით გაორკეცებულ -ებ-იან მრავლობითსაც; მაგ., ვირს ირმი ქებებ გაუქეთოთ 207,20 და სხვ. (შდრ. კარ-ებ-ებ-ი,

¹ სხვა შემთხვევაში ნარიან მრავლობითს მხოლოდ იშვიათად შეიძლება წავაწყდეთ: შერანი (ალიაბ.), ქესიბნი („ლარბინი“, ალიაბ.), სრუნნი („სრულნი“, ალიაბ.) და სხვ.

რაჭ. და სხვ.). მაგრამ ეს აიხსნება ალბათ იმით, რომ „რქები“ (← რქები) ერთ წყვილ რქას აღნიშნავს, ხოლო წყვილ რქას გამოსახატავად უმატებენ კიდევ -ებ-ს.

სხვა შემთხვევაში იშვიათია ორმაგნიშნის მრავლობითი; მაგ.: ესენი იქნენ ზმებნი (მოს.), წავდნენ სამნიენი (სამთაწყ.)... ჰაჟი-ლარ-ებ¹ (ალიბეგ., შდრ. თუმ. მოდიან თათრის აღალარ-ნი: ძვ. საქ., ტ. II, განყ. V, გვ. 16) და სხვ.

-ლარ სიტყვებთან ერთადაა შემოსული აზერბაიჯანულის გზით.

ზ მ ნ ა

პირის ნიშნები

§ 58. პირველი პირის ნიშანი გ ხშირ შემთხვევებში შერწყმულია პრევერბის ან ძირის ხმოვნებთან კაკურში (§§ 11,21):

ა + გ → ო: ოაღ („ავიღე“), ოატან („ავიტანე“), ოაფაღებდით („ავიფარებდით“), ოაჩემიებ („ა-ვ-ი-ჩემ-ი-ებ“)...

ა + გ → უ: უათიებდით („ავათავებდით“)...

და + ვ → დო: დოაჭირ („დავიჭირე“), დოანახ („დავინახე“), დოაზინით („დავიძინეთ“), დოაუტთ („დავიცვით“)... დოჰკლოთ („დავკლოთ“), დოჰწე („დავწვი“)...

და + ვ → უ: დუაგდით („დავაგდეთ“, „დავტოვეთ“), დუაპირით („დავაპირეთ“)...

გა + ვ → გო: გოაგ („გავიგე“), გოაჩინ („გავიჩინე“)... გოჰყიდოთ („გავყიდოთ“), გოჰჭროთ („გავჭრათ“)...

გა + ვ → გუ: გუაგდით („გავაგდეთ“), გუაქითით („გავაქეთეთ“), გუადით („გავადეთ“)...

ჩა + ვ → ჩო: ჩოარბინ („ჩავირბინე“), ჩოაყონ („ჩავიყვანე“), ჩოატან („ჩავიტანე“)...

ჩა + ვ → ჩუ: ჩუაგდით („ჩავაგდეთ“), ჩუაბარით („ჩავაბარეთ“)...

ჩა → ჩე + ვ → ჩი: ქორწილ ჩიღ შენზე („ქორწილს ჩავდივარ შენთვის“)...

წა + ვ → წო: წოადით („წავიღეთ“), წოაყონით („წავიყვანეთ“)... წოჰკროთ („წავჭრათ“)...

¹ ჩахы მეჩეთის მსახური მუსულმანი, მლოცველობის წეს-ჩვეულებათა შემსრულებელი.

წა + ვ → წუ: წუალდით („წაუალდით“), წუაქცივ („წაუვაქცივ“)...

შე + ვ → შო: შოანახ („შეეინახე“), შოაქიღნოთ („შეევიქიღნოთ“)... შოპირდეთ („შეევიპირდეთ“)...

შე + ვ → შუ: შუაგდით („შეევაგდეთ“), შუაგრუვით („შეევაგრუვით“)...

ვ + ა → ო: ოჩუქებ („ვაჩუქებ“), ოთხუებდით („ვათხუებდით“)... პოპირებ 205,1... ქნოთ („ვექნათ“), ნოხით („ვენახეთ“), ჭომ („ვეჭამე“), ჭომო („ვეჭამო“)...

ვ + ე → ო: ხრდავთ („ვეხედავთ“), კლრბი („ვეკვლევი“), ქრნ („ვექენი“)...

ვ + ი → უ: მე უქ („ვეიქ“), მე უც („ვეიცი“)... პუთხოვ 205,16, პუქეფუებ 195,17... მე თქუ¹ („მე ვთქვი“), ჩონ თქუთ („ჩვენ ვთქვით“), მე ცლუ („ვეცვლი“), მე ხეა¹ ჭრუ („შეჭრუ || შეჭრუ || ვჭრუ“), მე ჰუტრ („მე ვუტრავარ „ვეყვირი“), მე ყუღუღუქ („ვეყიდდიყე“)...

მო + ვ + ი → მო: მოატანო („მოვიტანო“), მოყუნო („მოვიყუნო“), გომოეცანით („გამოვიცანით“), გომოღით („გამოვიღით“)... შომოეკრავდით („შემოვიკრავდით“)...

მო + ვ + ა → მუ: მუაქდი („მოვაქდი“)... შუმუავლო („შემოვაავლო“)... ჩუღუავდ („ჩამოვაავდე“)...

ალიბათურში მსგავს შემთხვევებს მხოლოდ სპორადულად ვხვდებით: ქნრვთ (ჩონ), ჩომოატან (მე), ცლუ (მე), პოტლობ (მე) და სხვ. აქ უმეტესად საქმე გვაქვს ვინის გაფშვინვიერებასთან (§ 14), ან მის გაწყვილბაგისმიერებასთან მომდევნო ხმოვნის (ინის) დაკარგვით, ან კიდევ მის „უცვლელად“ შენარჩუნებასთან იმავე ხმოვნის დაკარგვით (§ 22) ან ისე, ხმოვნის დაუკარგავად; მაგ.:

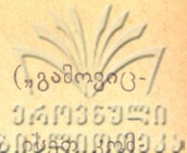
ვ → ჭ (მკვეთრ და ფშვინვიერ თანხმოვნებთან): ჭთქუ, ჭქნეგ, ჭქნო („ვექნო“), ჭუნავდი, ჭუამ, ჭკეთდები, ჭყიდით, დაჭკალე, გაჭჭმინჯოთ, გომოჭკყური, მიჭყყონდით, მიჭყცემ, შეჭყკრო, ვადაჭყყონ...

პრევერბი + S_L ვ + ი → პრ. + უ || ვ: აუღებ („ავღებ“), აუღებ („ავღებ“), გაუგო || ვავგო („გავვიგო“), დაუვირო² („დავიჭირო“), წაუყონ || წაუყონ („წაუვიყვან“), აუღებდით || აუღებდით („ავღებდით“),

¹ ს. ქოთუქლოში ანის პარალელურად ხშირად იხმარება: „მევეტუ“ ან „მევეტუ“ (ერთად).

² ასიმინაცია ვინისა მომდევნო თანხმოვანთან ამ შემთხვევაში ჩვეულებრივ არ ხდება, რადგანაც ხმოვანი (დაკარგული) იკარაუდება მათ შორის.

ამაჟყონეთ ო ამავეყონეთ („ამოვიყვანეთ“), გამავცნო („გამოვიცნო“)...

ალიბათურში S_1 გ უცვლელად გვენახება ბგერათა პლექსში, როგორცაა: „ვაზრახე, ვამბოვდი, წავაქცევო, ვიქეფდებ“ და მისთ.

ვინის გაფშინვიერება კაკურშიც იჩენს თავს (მაგ., დაპ-ჭქრო, დაპ-ჭქარგ, დაპ-ჭქწვე, შაპ-ჭყოფ და სხვ.), მაგრამ მას ჯერ არა აქვს აქ ისეთი მასობრივი ხასიათი, როგორც ალიბათურში:

ინგილოურში საერთოდ ისევე, როგორც ძველ ქართულში, აბსოლუტური ვნებითი მესამე სერიის ფორმებში მიმღეობისეული ნაწილის წინ პირველი სუბიექტური პირის ნიშანს არ დაირთავს; მაგ.:

თურმ.: ყოფილ'ვარ, დამშროლ'ვარ... ო **თურმ.:** ყოფილ'ვიყავ, დამშროლ'ვიყავ... ო **კავშ.:** ყოფილ'ვიყო, დამშროლ'ვიყო...

§ 59. პირველი პირის ობიექტური ნიშანი მრავლობით რიცხვში გუ (გვ) ჩვეულებრივ განიცდის ფონეტიკურ ნიდაგზე სათანადო ცვალებადობას¹:

$გვ + ა \rightarrow გო$: გოქ („გვაქვს“), გოქონდა („გვექონდა“), გოზლევს („გვაძლევს“), გოტყუებს („გვატყუებს“)...

$ა + გვ \rightarrow ოგ$: ოგტკივდა („ავგტკივდა“)... დოგლუბავს („დადგლუბავს“), დოქჩა („დადგვრჩა“)... დოგასხესავ („დაგვასხესავ“), გოგინდი („გავგინდია“), წოგვიყონეს („წავვიყვანეს“)...

ო-ს მეზობლად $გვ \rightarrow გ$: მოგაკუნტინესავ („მოგავაკუნტინესავ“), მოგაკარეს („მოგვაკარეს“), მოგასრნეს („მოგვასვენეს“)²...

$გვ + ი \rightarrow გუ$: გუჩივლეს („გვიჩივლეს“), გუნდა („გვინდა“), გუთხრა („გვითხრა“), ოგუყონეს (ო ოგვიყონეს „ავვიყვანეს“), დო-გუბტო (ო დოგვიბტო „დაგვიბვდა“)...

$გვ + ე \rightarrow გე$: გეჩქარებ („გვეჩქარება“), გექონებ („გვექნება“)...

$გვ + ყრუ თანხ.$ \rightarrow კვ.: კვტანჯავდნენ, კვყავ... (გურულში ეს უქანასკნელი მოვლენა უფრო მასობრივადაა გავრცელებული).

¹ შდრ. არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, გვ. 202—205, 208—209.

² ო-ის ნიშნის ან მისი შემადგენელი ნაწილის დაკარგვის შემთხვევას ვხვდებით მ. ჯანაშვილისეულ ტექსტებშიც; მაგ., კლავდნენ (=მკლავდნენ) 197,6; მოგატყუა (=მოგვატყუა) 190,9 და სხვ.

§ 60. მეორე პირის ობიექტური ნიშანი გ ფუძისეული განის
წინ ჩვეულებრივ იკარგვის (შენ გონი^ა), ხოლო ყრუ მკვეთრ და
ყრუ ფშვინიერ ბგერათა მეზობლობაში ან იკარგვის, ან ემსგავსე
ბა და ყრუვდება:

გპ, გჭ, გწ და სხვ. → კ (← || კკ), კჭ, კწ და სხვ.: კლავ
(← || კკლავ), უნდა დაკმინო შენ (← || დაკკმინო ← დაგკმინო)...
შეკჭამს, უნდა მოკჭრო... მოკწყურდა... რაჲ კტკივა... კყავ... (§ 14).

გც, გხ და სხვ. → ქც, ქხ და სხვ.: მოქცემ, დაქხურა (← დაგ-
ხურა), ქთხოვს... (§ 14).

§ 61. S₂ ნიშანი დაცულია, როგორც სალიტ. ქართულში,
დინამიკური ვნებითისა (აწმყოში), სტატიკური ვნებითისა და პირ-
ველი თურმეობითის გამოკლებით კაკურში. აქ პირველის წარმოება
არქაული ფორმით შემონახულა (კდრბის), ხოლო უკანასკნელ ორს
მოსწყვეტია ანი (ასხი ← ასხია, უჭამი ← უჭამია, ყოფილ ← ყოფი-
ლა), როგორც ამას ინგილოურის ფონეტიკურ-მორფოლოგიური
ანალიზი ადასტურებს (დაწვრილებით ქვ.).

S₂ და O₃ პრეფიქსები ინგილოურში

§ 62. მეორე პირის სუბიექტური და მესამე პირის ობიექ-
ტური პრეფიქსების შესახებ ა. შანიძის მეტად მნიშვნელოვან სპე-
ციალურ გამოკვლევაში პრეფიქსების ხმარების დადგენილ კანონ-
ზომიერებას ინგილოური არ ექვემდებარება.

ჰაე არის „ძირითადი პრეფიქსი“ ინგილოურშიც ისევე, რო-
გორც ქართულ ენასა და ქართული ენის სხვა კილოებში. მაგრამ
ინგილოურის თავისებურება ისაა, რომ ჰაეს ხმარება აქ თითქმის
შეუზღუდველია. იგი შეიძლება მეტ-ნაკლებად შეგვხვდეს ყველა
თანხმოვნის წინ¹ (მათ შორის ისეთი თანხმოვნების წინაც, როგო-
რიცაა სპირანტები: ხ, ლ, ს, ზ, შ, ჟ)². მის ბგერანაცვალს ხანს

¹ ჰ ფიქსირებულია მქლერ თანხმოვანთა წინაც: ნუ მოჰდიხარ (ალიაბათი),
ნულარ მიჰდიხარ (იქვე), მარტო შენ არ მოჰდი (იქვე), ნუ ჩაჰვარდებ მიწროსა
(ალიბგლო); მას ყბით გაჰვარდა თხილი (ალიაბათი), თქონ შაჰლებავთ (ალა-
თემური), იმას დაჰნაყავდნენ (ალიაბათი), დაჰმარცხავს (იქვე), დაჰმარხონ (კაკი),
დედაკაცები ჰბანენ (ალიაბათი), ხანუმას ჰუსენა მოჰკონდა (იქვე), კაცს დაჰრჩე-
ვოდა (კაკი), შეიერი არ დაჰრჩეთ! (ალიაბათი) და სხვ. შდრ. რ. ლ ა მ მ ბ შ ი ძ ე,
სამაგიერო სიგარძე ინგილოურში: საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე,
XIV, № 2, 1953, გვ. 123.

² შდრ. ა. შანიძე, ქართ. გრამ. საფუძვლები, I, გვ. 177.

(ენისწვერისმიერი ბგერების: დ, თ, ტ; ძ, ც, წ წინ)¹, შინს (ნუნის-
მიერი ბგერების: ჯ, ჩ, ჭ წინ), ხანს (უკანანისმიერი უკანაწინა
რების წინ) და აოტს მხოლოდ ზოგჯერ წავაწყდებით.
ახლადა იკიდებენ ფეხს.

აშკარად ჩანს, რომ ჰაეს ხმარება ინგილოურში სცილდება
მორფოლოგიურ კანონს: იგი გვხვდება იქაც, სადაც მისი არსე-
ბობა გაუპართლებლია.

თანხმოვნის წინ S₂ პრეფიქსი: ჰ: აჰტრინდებ, მოჰკდრბ (კა-
კი), მოჰკდრბი (ალიაბათი), გაჰზახეო („გაჰძელიო“, ალიაბ.), ჩაჰვ-
დებით (ალიაბ.)... ს → შ: მოშჭრი, ნუ შეშჰამ, შჰამ...

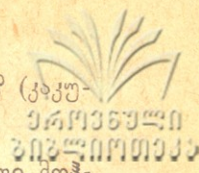
გაბატონებულია ჰ ცხრა თანხმოვნის წინაც: ჰდ: თუ კი მიჰ-
დი, ჩემ ნაქნარ ბეჰედი ჰაჰ, ჰაო! (ალიაბათი); სადთი მოჰდი?
185,20... ჰტ: რაბე ჰტირი? (ითით)... ჰწ: ნუ შაჰწუხდებ/ევ/ემ
 („ნუ გეწყინება“, „ბოდიშს გიხდი“), დაჰწერია? შენ ბეჰრ ჟადაჰ
გაჰწივ; დედაჰაც ჰრჰათ ნუ გოჰჰწეგ (|| გოჰწწეგ, ითით)... ჰჰ: ნუ
შეჰჰამ (|| ნუ შეშჰამ)...

ეგვემ წესია დაცული ბრძანებით კილოშიც.

თანხმოვნის წინ S₂ პრეფიქსი წართქმით ბრძანებითშიც გვხვდებ-
და: ჰ: შენ ქეჰფ გაჰწივ (|| გაჰსწივ)! დაჰწუ! („დაწვი“), მოჰთხოვ,
ერჟა ყბაში ჩაგაჰტას! 196,22... შაჰხედით! („შეხედეთ!“ კაკ)...
ს: ასწივ!²... ჰ: ყბაჰ გააღ, თოლევ დაჰხუჰ! (კაკი)... ოლონდ შე-
დარებით იშვიათია პრეფიქსის გაჩენის შემთხვევები წართქმით
ბრძანებითში. ამ უკანასკნელს სხვა დრო-კილოსაგან განასხვავებენ
ჩვეულებრივ მით, რომ აქ არ ჩნდება პრეფიქსი და არც პრეფერბი-
სეული ხმოვნის გაგრძელებასთან გვაქვს საქმე: დარეცხ! დარეცხ-
ით! დადგ! დაჟ! მოჯან! მოჯანით! დაწერ! (კაკური); გაზხეგ! დადგ!
დადგით! (ალიაბ.) და მისთ. შდრ. თხრ.: დაარეცხ, დაარეცხით,
დაარეცხი? დაარეცხითა? დაადგ, დაადგი? დაადგით, დაადგითა?..

¹ ქართლურში ადგილი აქვს დ, თ, ტ ბგერების წინ ჰაეს ხმარების შემ-
თხვევებს ხანის ნაცვლად. „მართალია, ეს შინცადამაინც ხშირად არ გვხვდება.
მაგრამ, როგორც გარკვეული მოვლენა, ყურადსაღებია; მაგ.: „დაჰტკებნა, ჰთბრი-
ან, ჰდებია“ და სხვ.“ (ვ. თ. ფ. უ. რ. ი. ა, ქართლური, გვ. 144). თუმცა ქართლურ-
ში ჰაეს წარმოშობა ხანის სუბსტიტუციით შეიძლება ავხსნათ (იქვე, გვ. 132)
„ლაჰტი, პრიჰტავი“... (იქვე, გვ. 148) და ეს მოვლენა, შესაძლებელია, აქაც არ
იყოს გამორიცხული.

² ეს ზნა მესამე პირშიც ასე იხმარება: „მან ასწივა“.

მოჰან, მოჰანი? მოჰანითა? დაჰწერ || დასწერ, დაჰწერი? (კაკუ-რი), გააზხეხე || გაჰზხეხე (ალიაბათური) და მისთ.

S₂ ორმაგი პრეფიქსი: სა მიჰდიხართა? 187,23; დედალი მოჰ-დიხართ, თუ მამალი? (ალიაბათი)... ახმედ, რაჲბე არ ჰხეციდი ბეჰედებ? (ალიაბათი); რაჲბე არ გაჰხეციდე ბეჰედი? (იქვე)...

თანხმოვნის წინ O₃ (ირიბი) პრეფიქსი: ხ: დასწლო (|| დაჰ-წლო)... შ (← || ს): შჰამს (|| სჰამს || ჰჰამს ის მის მას)... ჰ: გაჰ-ყოლია¹, გაჰყრნ, ჰკრავს, დაჰკრა, შომოჰკრა, ჰკითხავს, გადაჰკი-დეს, ჩამოჰკიდა... დაჰპირები¹ა, ჰპარენ, მოჰპარაყე¹... ჰქონდა, ჰქონია¹... ჩაჰფლოდა... მოჰგონდა („მოაგონდა“), ყბით გაჰვარდა ტურას, დაჰვაზირა („დაავალა“)... მოჰშიედესყე¹, პურ¹ი მოჰშიევია? შაჰშინები¹ა... შეჰხრწობია¹, შეჰხედა, გაჰხარები¹ა, ტყავ¹ი გაჰჯა-და, მოჰჯადა, მოჰჰეჩა წელი (მოს.)... გაჰჰავრები¹ა... დაჰხინები¹ა, გაჰხლოლი¹ა...

ჰ ცხრა თანხმოვნის წინ: ჰდ: დაჰდეგს, კარს მიჰდგომიან 196,23... ჰთ: გაჰთიევი პურ (კაკი), მოჰთხოვეო (ალიაბ.), მოჰთ-ხოვა ქობ¹ი... ჰტ: ამას გული აჰტკიედა... ჰც: მიჰცა (|| მიჰსცა)... ჰწ: დაჰწლო (|| დასწლო), შეჰწორდა, შეჰწორებულ¹ა („მორიგებულა“), ჰწყრტავს, შენ აგუნაჲ შენ სახლ არ ჰწონოგს („შენ სიძეს შენი სახლი არ მოსწონს“), ჰწყურთან... ჰჩ: გაჰჩენია¹... ჰჭ: არ ჰჭრის (კაკი), ბატს თავი მოჰჭრა, ჯრები დაჰჭრა (ითით.), გომო-ჰჭრა ყელი (მოს.), გაჰჭირები¹აყ თავ (ალიბეგლო)...

O₃ (პირღ.) პრეფიქსი თანხმოვნის წინ, როცა O მიცემით ბრუნვაშია: შ: კუჰს თუთან შჰამს... ჰ: შეჰჰამენ... გომოჰწევს დახილს... პურს აჰტანდა¹ თუთან სამ აბაზა (მოს.), არ აჰტანსო (იქვე)... დაჰკლრნ, მოჰლლაგს ცხორს შინ... ხ: ახეონს ამ ქალს, მიდის, მიხეონავს (|| მიჰყონავს, ალიბეგლო)... ჯ: მამაჲ ახომს ყბაჲ, თოლვე ახუ ჰავს (კაკი)...

O₃ პრეფიქსი თანხმოვნის წინ, როცა O სახელობით ბრუნვა-შია: ჰ: ერთმერთი ამ ცხენებმა გომოჰჭრრს (ალიაბათი), მოჰკლეს...

¹ ალიაბათურში ჩვეულებრივ „აჰტანდა“ არ იხმარება, არამედ—„აჰქონ-და“. „აჰტანდა-ში“ ძირია ტან, ა პრევერბისეული ხმოვანია („აღტანდა“, შდრ-მი-ტან-ა, მო-ტან-ა, აღ-ტან-ა → ა-ტან-ა, აღმო-ტან-ა → ამო-ტან-ა, ჩამო-ტან-ა...).

შთ: ერთი ორმო მოპთხარა (ალიაბათი)... ჰდ: წყალში ჰდგუნა
მალლიდგან 190,16... ჰჰ: ნიქაე გაჰჰრა (კაკი), დაჰჰრეს, მოჰჰრა
ყავარი (ალიაბათი)... ჰწ: ალიალი აჰწივა (ითით.), ხანა უხეი
გაჰწორა (ალიაბათი)... ჰ: ცხენმა თავ აჰ წივა 203,8...

O₃ პრეფიქსი S₁ ნიშნთან: ხშირად ვხვდებით ჰაეს პირველი
სუბიექტური პირის ნიშნის ვინის (|| →ჰ-ს) წინაც: **O₃** (ირიბ.):
აჰჰკიდე¹, მოჰჰკითხით, დაჰჰკროთ (|| დაჰჰკროთ)... მიჰჰსცეთ
(|| მიჰჰსცეთ || მიჰჰცეთ || მიჰჰცეთ), მიჰჰცე (|| მიჰჰცე)... მოჰჰტხუო
(|| მოჰჰტხუო უნდაო, მოს.)... **O₃** (პირდ.): ჩონ დაჰჰტესავთ (|| დაჰჰ-
ვტესავთ)... ხალიჩას მოჰჰტქსოვნი (|| მოჰჰტქსოვნი)... ხუალ გაჰჰყი-
დი (|| გაჰჰყიდი)... მე ჰჰომ (|| შჰომ || ჰჰომ, კაკ.), ჰჰთხოვ 205,10,
ჰჰმეგას ჰჰჰ 205,19, ჰჰობირებ 205,1, ჰჰტყუ 204,7... დოჰჰკლოთ
(კაკური), დოჰჰკლო (კაკ.), დოჰჰკალ (კაკ.), დაჰჰკლოთ, დაჰჰკლო,
დაჰჰკალ (|| დაჰჰკალ), მოჰჰკლო (|| მოჰჰკლო), გაჰჰჰროთ, მოჰჰმეო,
მეც კლავი გაჰჰწივე (|| გაჰჰწივე, ალიაბ.), გაჰჰყიდო, გოჰჰყუდუა?
(კაკური); ცხორი გაჰჰკრინჩხეთ (ალიაბათი), ჰჰპოვნოთ! 209,6...

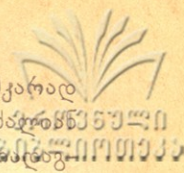
მჩიზბლი პრეფიქსი¹ (O₃^{d,n}): ჰშ: მოჰშჰრა, ცხრანივ თავებს
მოჰშჰრის, მამამთილს კისერ მოჰშჰრა... ჰხ (ალიაბ.): ფათიშას
ჰხოლია ცხრა შჰლი; ღორღანიც დახჰურა, თავზე ქუდიც დაჰხ-
ხურა (|| დაჰხურა || დახხურა); თავი მიწათი გადაჰხყონენ, მოჰხ-
ყონს ჰაქიმს... ჰხ: მამამ ჰალალობაჰ მიჰსცა (ალიაბეგლო), მიჰჰ-
სცემ (|| მიჰჰსცემ, ალიაბ.)...

ითიქოს სვანურის მსგავს ინკლუზიურ კატეგორიას² ვხვდე-
ბით ინგილოურში, მაგ., ასეთ ფორმებში: დაჰჰწივეთ (მე და შენ
ალიაბათური), გოჰჰმათლით (მე და შენ, „გავმათლრთ“, „გავკვირ-
ლით“, კაკური), გაჰჰხარდებით (მე და შენ) და სხვ.

მაგრამ აქ ინკლუზივთან არა გვაქვს საქმე. ამას ცხადყოფენ
ანალოგიური პრეფიქსებიანი ზმნები, რომლებშიც ამ კატეგორიაზე
ლაპარაკიც კი არ შეიძლება; მაგ., ხუალ-ხუალზეთ იქნებ მოჰჰ-
კტე (|| მოჰჰკტე, ზაგ.); თუ მე მოჰჰკ, თქონ ამ მიწაში ნუ
დაჰდებით (ზაგ.); ვეღარ გაჰჰლა (ალიაბათი); იჰწევა, ვერ
დგება, იჰწევა, ვერ დგება (მოს.) და სხვები, რომლებშიც ჰაეს
ხმარება მორფოლოგიურად ყოველად გაუმართლებელია.

¹ შდრ. ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექ-
ტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, ტფილისი, 1920, § 49.

² К. Д о н д у а, Категория инклюзива-эксклюзива в сванском и ее сле-
ды в древнегрузинском: Памяти академика Н. Я. Марра, 1938, გვ. 134—151.

აქ მოყვანილი მრავალრიცხოვანი მაგალითიდან აშკარად ჩანს, რომ ჰაეს მორფოლოგიური ფუნქცია ინგილოურში ძალიან შერყეულია. უმეტეს შემთხვევაში ჰაე ჩნდება ფონეტიკურ ნიშნულზე: ბგერათა ფშვინვიერი შემართვა-დამართვით (§§ 26, 27).

§ 63. ჰ „პრეფიქსი“ ხმოვნის წინ ინგილოურში. „ცნობილია საზოგადოდ, რომ სპირანტი ჰაე ხმოვნის წინ ქართულში ადვილად იკარგება (ჰამბავი—ამბავი, ჰამბორი—ამბორი, ჰალალი—ალალი და სხვ.)“¹. ძველ ქართულში არსებული ჰაემეტობა სწორედ ამ ნიადაგზეა გამქრალი.

ინგილოური ამ მხრივ განსაკუთრებულ თავისებურებას იჩენს. ის ჰაეს ინარჩუნებს სახელებში თითქმის ყველგან; ზმნებში კი მისი არსებობა აშუამდ აქაც ძალზე შერყეულია.

თუ მ. ჯანაშვილის მიერ ჩაწერილი ტექსტების მიხედვით ვიმსჯელებთ, შეიძლება ითქვას, რომ ინგილოური ჰაეს ინარჩუნებს ზმნებშიც უ, უ, ო, ო ხმოვნების წინ ანლაუტში; მაგ.: ჰუთხრა 193,18, ჰუთქომ 188,7, ჰუქნი 189,11, ჰუცხოვრიაყ 189,13, ჰუცნტყ 189,28, ჰუზახნი 190,3, ჰუცოდლინი 190,5, ჰუწუხნიაყ 208,30, ჰუკითხნიაყ 190,30, ჰუბოვნიაყ 191,6, ჰუტოცი² 200,21, ჰუგარუმა 190,15, ჰუგრუები 201,22, ჰუყვარს 207,16, ჰუტაყე 190,24, ჰუსრრმიაყ 184,26... ჰუც (=ვიც) 183,6, ჰუქ 205,19, ჰუთხოვ 205,16, ჰუქეფებ 205,17, ჰუყო 205,9... ჰრყავ (=ვეყავ) 185,21... ჰობირებ 205,1...

ასეთი ფორმები ძველი ქართულისათვის არ არის უცხო³. შესაძლებელია, ვივარაუდოთ, რომ ინგილოურში ძველი ქართულის ჰაემეტობასთან გვაქვს საქმე.

ხანმეტისა და ჰაემეტი ტექსტების აღმოჩენამდის ა. შანიძე მ. ჯანაშვილის მიერ გამოქვეყნებული ტექსტების საფუძველზე ასკვნია: „ჰაეს წარმოშობას თავკიდური უნის წინ ზმნის ფორმებში არავითარი მორფოლოგიური საფუძველი არ უძევს, არამედ იგი წმინდა ფონეტიკური წარმოშობისაა“⁴.

¹ ა. შანიძე, S₂ და O₂ ქართულ ზმნებში, გვ. 3.

² ტექსტში წერია: „ჰუხოცი“ (შეცდომაა. აქ გარკვევით ამბობენ ყოველთვის ქარს).

³ შდრ. ჰუქმ (ოთხთ. მ 21, 27), ჰუყავ (ოთხთ. მ 25,36), სათხო ჰუყავ (ა. შანიძე, ჰაემეტი ტექსტები და მათი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის: ტფ. უნივ. მოამბე, III, 1923, 6, v, 12); ჰუცოდე (ჰაემეტი ტექსტ., იფარული პალიმესტი) და სხვ.

⁴ ა. შანიძე, ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის ემარების ემოვნის წინ ქართულ ზმნებში: ტფილისის უნივ. მოამბე, II, 1922—1923, გვ. 264.

ჰაემეტი ტექსტების გამოცემასთან დაკავშირებით ავტორი წერს: „ხანმეტისა და ჰაემეტი ტექსტების აღმოჩენის შემდეგ, როგორც უნდა, უნდა გადასინჯულ იქნეს საკითხი ინგილოურ კილოში ჰაემეტი გაჩენის შესახებ ზმნის ფორმებში... სხვანაირად უნდა შეფასებულ იქნეს ინგილოურში ჰუ ყ ვ ა რ ს, ჰ უ ნ დ ო დ ა, ჰ უ თ ხ რ ა, ჰ უ ნ ა ხ ი და მსგავსი ფორმები, სადაც, როგორც ახლა ირკვევა, ჰაემეტობის კვალი უნდა იყოს დარჩენილი“¹.

მ. ჯანაშვილს 1924 წლის 10 თებერვალს ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების საჯარო სხდომაზე წაკითხულ მოხსენებაში („ინგილოური ჰაე და ჰაემეტი ტექსტები აღიშისა და ხანმეტურთან დაკავშირებით“) ინგილოური ჰაე პრეფიქსი მიუჩნევია იმავე ჰაემეტობად და გაუზიარებია ა. შანიძის მიერ გამოთქმული აზრი, „რომ ჰაემეტობა და ხანმეტობა სხვადასხვა დიალექტური წრის დამახასიათებელი მოვლენაა“².

ამავე მოხსენების გამო აზრთა გაცვლა-გამოცვლის დროს გ. ახვლედიანს საესებით მართებულად შეუნიშნავს, რომ „საკითხი ასე უნდა დაისვას: ინგილოური ჰაე არის წმინდა ფონეტიკური წარმოშობის თუ მორფოლოგიური მნიშვნელობის მატარებელია?“³

სტ. მენტეშაშვილი სპეციალურად ინგილოურის ჰაემეტობისადმი მიძღვნილ ნარკვევებში წერს, რომ „ინგილოურ კილოში ჰაემეტობა არ არის მორფოლოგიური მოვლენა, არამედ ფონეტიკური“⁴.

ეს აზრი ძირითადად სწორად უნდა იქნეს მიჩნეული, რამდენადაც ჰაე ჩნდება ხმოვანთა შემართვის ნიადაგზე (§§ 26, 28).

§ 64. ჰაეს მორფოლოგიური ფუნქციის საკითხი ინგილოურში. დადასტურებულია, რომ ქართულში ბგერათა შემართვა-დამართვის საფუძველზე გაჩენილი ჰაე „ძირითადად გარდამავალი ბგერაა, მაგრამ ზოგ შემთხვევაში მეტი მკაფიობის კვალობაზე მან მოიპოვა მორფოლოგიური ფუნქცია (პირის ნიშანი ზმნაში), რამაც მას კიდევ მეტი მკაფიობა მისცა, და ამ გზით იქცა იგი დამდგარ ბგერად“⁵.

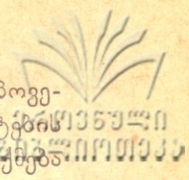
¹ ა. შანიძე, ჰაემეტი ტექსტები და მათი მნიშვნელობა, გვ. 362.

² წელიწადეული, გვ. 359.

³ იქვე, გვ. 360.

⁴ სტ. მენტეშაშვილი, ჰაემეტობა ინგილოურში: საქ. სახ. მუხ. მოამბე, X—B, 1940, გვ. 203.

⁵ გ. ახვლედიანი, ზოგადი და ქართული ენის ფონეტიკის საკითხები, I, თბილისი, 1938, გვ. 102.

არ არის გამორიცხული, რომ ჰაეს ინგილოურშიც მოეპოვებინა ერთ დროს პირის ნიშნის ფუნქცია ჰაემეტური ტექსტების ნორმებისდაგვარად და შემდეგ მომხდარიყო ამ ფუნქციის გაუქმება (ჩამოცილება).

ეს უკანასკნელი შესაძლებელია მომხდარიყო ფშინვიერი შემართვის მასობრიობის ნიადაგზე, ერთი მხრივ, ხოლო მეორე მხრივ, ქართული ენისა და ქართული კილოების გავლენით.

ამ გავლენით უნდა იყოს ჰაე გამქრალი ზმნის თავკიდურ ხმოვანთა წინ ალიაბათურში. რომ ალიაბათურს ქართული ენისა და ქართული კილოების ძლიერი გავლენა განუცდია, ეს სხვა მოვლენებიდანაც აშკარად ჩანს.

კაკურშიც, სადაც ეს გავლენა ნაკლებია ყველაზე, ძალზე შერყეულია ჰ-ს არსებობა ზმნის თავკიდური ხმოვნის წინ და მორფოლოგიური ფუნქციაც, რა თქმა უნდა, არ გააჩნია (შდრ. ყუნდ || ჰუნდ || უნდ, ყუთქომ || ჰუთქომ || უთქომ...).

იმ დროს, როდესაც მ. ჯანაშვილი ინგილოურ ტექსტებს იწერდა, კაკურში ჰაე ფართო მასშტაბით ყოფილა გავრცელებული ზმნის თავკიდური უ, უ, ო, ო ხმოვნების წინ, როგორც ეს მისი ჩანაწერი ტექსტებიდან ჩანს. მაგრამ მორფოლოგიური ფუნქცია კი არც მაშინ ჰქონია. ამას ამტკიცებს: 1) იმავე ტიპის ზმნებში სხვა თავკიდურ ხმოვანთა წინ მისი არქონა (აქ, აქონდა, აჭამეს, ასხი, თოლს არ აშორებდა, შენ მართლა ამბოვა? ეზახიან, ესახლა, ებნება, ექნა, ელაგა, გეეყო, ჩეეყრა, იცის ის მას, შენ არ იცი და სხვ.); 2) ინლაუტში მისი არ გამოვლენა (ჰუზახნი—დაჰუზახნი, ჰუჭერი—დაჰუჭერი, ჰუნახი—დოჰუნახი) და სხვა.

მაშასადამე, იმ დროსაც არ გააჩნდა ჰაეს მორფოლოგიური ფუნქცია და იგი წარმოადგენდა მომდევნო ხმოვნის ფშინვიერი შემართვას.

ფშინვიერი შემართვა, როგორც ზევით ფონეტიკურ ნაწილში აღვნიშნეთ, წარმოშობილი ჩანს ძლიერი შემართვის გაფშინვიერების საფუძველზე, ხოლო თვით ძლიერი შემართვა—მახვილის ნიადაგზე. მახვილი კი ძველად უნდა ყოფილიყო თავიდან პირველ მარცვალზე ინგილოურშიც ისევე, როგორც აზერბაიჯანულში (ამ ნიადაგზე უნდა იყოს კაკურში დაკარგული მორფ. დანიშნულების მქონე ზოგიერთი სუფიქსისეული ხმოვანი). ინგილოურში ამჟამადაც თავს იჩენს ფშინვიერი შემართვის გვერდით ძლიერი შემართვაც. ეს ხდება მაშინ, როცა მახვილი ეცემა თავკიდურ ხმოვანს.

ზმნებში¹ ამჟამადაც გვევლინება ხშირად მახვილი თავიდან პირველ მარცვალზე. თუ ეს მახვილიანი მარცვალი თავიდან ხმოვანს წარმოადგენს და ამავე დროს მახვილიც ძლიერია, მაშინ მის წინ წარმოიშობა გარდამავალი ბგერა **ჟ** (მაგარი შემართვა); მაგ.: ერ ბერ კაც ქეყო (სამთაწყ.), ყუთქომ (კაკი), ყუნდ (იქვე), ყუთხონოთ (ქოთ.)...

ზოგჯერ ისე სხარტად და მოწყვეტილად გამოითქმის მახვილიანი ხმოვანი, რომ შეიძლება ორი ერთნაირი ხმოვნის ნაცვლად ერთი მივიღოთ (ყ ე ფ ა რ ა თიანს ← ე ე ფ ა რ ა ← ა ე ფ ა რ ა ქებას, კაკი)².

თუ მახვილიანი ხმოვნის გამოთქმის სისხარტისა და მოწყვეტილობის (ე. ი. მახვილის) შენელებასთან გვექნება საქმე, მაშინ წარმოიშობა **ჰ** (ფშენვიერი შემართვა); მაგ.: დაჰვაჰ ქნაჰ ჰუნდ ყოფილ (ზაგ.), ამ ქალს ჰუჩნდებ ერ შუღ (ალიბეგლო), მოლლა ნასრადინას ბეჰრ გააცინეველ საქმე ჰუქნი (ზაგ.), ხალხს უგე იმაზე ჰუცინი (იქვე) და სხვა (§ 26).

ამჟამად კაქურში ამ ორივე სახის გარდამავალ (ჟ, ჰ) ბგერას ვხვდებით ზმნის თავიკიდური ხმოვნის წინ მხოლოდ გადმონაშთის სახით.

მახვილის მატარებელ ხმოვანს როცა წინ თანხმოვანი უზის, მაშინ მის წინ **ჟ**-ს ან **ჰ**-ს წარმოშობის საკითხი იხსნება და საქმე გვექნება მის უშუალო მომდევნოდ ჰაეს გაჩენასთან, თუ მის უშუალო მომდევნოდ თანხმოვანია (დაჰ-წევნი, მოჰ-კალით, მოჰ-პირდით... § 27).

თუ მახვილიან ხმოვანს უშუალოდ მოსდევს ხმოვანი, მაშინ მახვილიანის შემდეგ ჰაეს გაჩენა ჩვეულებრივ არ ხდება, რადგანაც მახვილიანი ხმოვანი მომდევნო ხმოვანს უშუალოდ მიიკრავს. ასეთ შემთხვევაში ჰაეს გაჩენა შესაძლებელია მხოლოდ ხმოვნის შემდეგ; მაგ., შააჰ წორეს, გაჰჰ-წორას და სხვა, რასაც ვხვდებით ზოგჯერ (§ 27).

შეიძლება ანლაუტში მოქცეული ხმოვნის შემდეგაც მივიღოთ ჰაე (ფშინვ. დამართვა), თუმცა ძლიერ იშვიათად (ეჰ-წევნის „ეშველება“, „ეხმარება“).

მახვილიანი ხმოვნის ფშენვიერი დამართვისას ჩვეულებრივ ადგილი აქვს ოდნავ პაუზას და შემდეგ გადასვლას მომდევნო თან-

¹ სახელებში კი ძალიან შენელებულია მახვილი და ადგილიც შეცვლილია. ძველ მდგომარეობას ინარჩუნებენ ნაწილობრივ ნაცვალსახელები და აზერბაიჯანულიდან შეთვისებული ზოგიერთი სიტყვა, მაგ., ინსან და სხვ.

² შდრ. დაჰსუნს (§ 27).

ხმოვნის გამოთქმაზე. ამის გამო ხელი ეწლება ჰაეს ასიმილაციას
ზომდენო ბგერასთან. სწორედ ამით უნდა აიხსნას ჰაეს არსებობა
დ, თ, ტ, ძ, ც, წ, ჯ, ჩ, ჭ, ზ, ს, ჟ, შ, ლ, ხ ბგერების წინააღმდეგ
გილოურში.

დასკვნა ასეთია: ინგილოურში ჰაე ჩნდება ხმოვანთა ფშვინ-
ვერი წემართვა-დანართვის საფუძველზე. ამ ნიადაგზე ჰაეს გაჩე-
ნას აქ მეტად დართო სახე მიუღია და წარმოშობილა „მასობრივი
ჰაემეტობა“, თუმცა მის პარალელურად ც-საც ვხვდებით იმავე
ზმნებში. არ არის ნოსალოდნელი, რომ ამ ნიადაგზე წარმოშობილ
„ჰაემეტობას“ კავშირი ჰქონდა ძველი ქართულის ნორდოლოგიურ
ჰაემეტობასთან. დღევანდელი ინგილოურის მიხედვით მხოლოდ
ისლა შეიძლება ითქვას, რომ აქ ჰაე ჩნდება ფონეტიკურ ნიადაგ-
ზე, მას ნორდოლოგიური საფუძველი არ გააჩნია.

§ 55. პრევერბები ინგილოურში. ინგილოურში ვხვდებით
თანამედროვე სალიტ. ქართულში არსებულ ყველა პრევერბს
და აგრეთვე ფონეტიკურ ნიადაგზე წარმოშობილ ამ პრევერბთა
შემდეგ სახესხვაობებს:

მო-: მაჲლა, მანიჲონეს, მუაგრჲვ, მუაღდი, მეველით || მოვე-
ლით...

მი-: მიეც („მიეცი“), მივეცით („მივეცით“), მიშეც („მივე-
ცი“)...

ა-: თად („ავიდე“), თათენებავ („ავათათენებო“)...

და-: დოჲყროჲყინო, დოგინახი, დეჲქრა, დუაღდით („დავ-
ტოვეთ“)...

ჩა-: ჩოგაბარა („ჩაგვაბარა“), ჩრველით || ჩეველით || ჩოველით
|| ჩუელით...

შე-: შოჲნახავ, შრველით || შოველით || შეელით...

წა-: წოველით || წრველით || წეველით || წუელით, წოგეჲყონეს
(„წაგეჲყანეს“), წრხრლ („წახველი“)...

გა-: გოაქითოთ || გუაქითოთ, გეჲყინა...

გაღა-: გოღოიხორწოთ, გეღველეთ...

ამო-: ამაჲლა, ამეღა, ომოჲლი, უნუაღდებ...

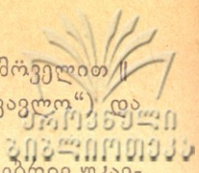
ჩამო-: ჩამაჲკიდა, ჩენეჲკიდა, ჩენრველ || ჩენეველ || ჩომრველ,
ჩომოჲგდი, ჩუმუარდ („ჩამოგვარდი“)...

შემო-: შამაჲყონეს, შომოჲჰყონს, შუმუაღლო („შემოგაღლო“)...

გამო-: გამაჲგა, გომოჲღა, გუმუარტ („გამოგართვი“)...

გადმო-: გოდმუარდნილ || გუდმუარდნილ || გდმუარდნილ, გე-
დმეეღა...

წამო-: წამეველით || წამეველით || წამრველით || წამრველით ||
წომოველით, წომოული, წამაღა, წუმუავლო („წამოველო“) და
სხვ. (§§ 6, 7, 11).

მა- პრევერბი ობიექტური წყობის ზნებში ჩვეულებრივ უკავ-
შირდება პირველ ობ. პირს მხოლოდობით რიცხვში (მო- კი — II და
III-ს უმეტესად)¹; მაგ.:

0₁: მე მამაა თავ მამიტუბები^ა, მე ერ ქეჩი^ა მამიპარავ,
მე მამიკლავ, მამკლავს, მამცა, ჰეგენ მამაზორ 191,25, კაცი სულ
მამდის 192,26, ექ შენთან მამიყონა 185,22...

0₂: მოგპარავ (შენ, „მოგპარავს“), შენც მოკლავს, მოქშიე-
ვი^ა, მოქშიედა...

0₃: მოჰშიევი^ა, მოჰშიედა (|| მოშიედა)... მოჰშიედაყ^ე...¹.

მრავლობით რიცხვში პირველ ობიექტურ პირთან მო- პრე-
ვერბი უცვლელად გვენახება მთელ ინგილოურში (ამის შესახებ
ფონ. ნაწილში იხ. § 3).

სუბიექტური წყობის იმ ზნებში, რომელთაც ქცევის საწარ-
მოებელი ი აქვთ², ჩვეულებრივ გვევლინება მა- ყველა პირსა და
რიცხვში (პირველი პირის გამოკლებით კაკურში): მავლო (მხოლოდ
ალიაბათურში), მაღლო, მაღლას...

კაკურის პირველ სუბიექტურ პირში კი ყოველთვის მო-
გვაქვს, როცა ფონეტიკური პროცესი არ ერევა. აქ პრევერბისეუ-
ლი ო პირის ნიშნის როლსაც ასრულებს ჩვეულებრივ (წესის თანახ-
მად: მა + ვ → მო); მაგ.: მო ა ტ ა ნ ო („მოვიტანო“); ქალ მამიყო-
ნი; თუ მავკადრებ, თუ მავწონი, კიდემ შენ გავლევ. იმამაც უთხ-
რა: დიდაც მო ა ვ ა დ რ ე ვ, დიდაც მო ა წ ო ნ ე ვ (კაკი) და სხვ.
(შდრ. § 58).

დ რ ო - კ ი ლ ო

პირველი სერია

§ 66. -ავ ხუფიქსი უჩნდება ხშირად ერთფუძიან ზნებს -ავ
ბოლოსართიან ზნათა ანალოგიით³; მაგ.: მე უსმენავ, მიწაა დანას-

¹ თუ ფონეტიკური პროცესი არ ერევა.

² სხვა ზნებში კი მო-საც ვხვდებით და მა-საც. ზოგჯერ მათი მონაცვ-
ლებობა გამოწვეულია გრამატიკული აუცილებლობით (პირის გარჩევის საჭი-
როებით), რომელიც სძლევს ზოგჯერ მოსალოდნელ ფონეტიკურ პროცესსაც კი,
მაგ., შენ მა ა ქ ო მ (← მოაქომ) და მისთ. ფონ. კანონით უნდა ყოფილიყო: „შენ
მ უ ა ქ ო მ“. მაგრამ მაშინ ის პირველ პირს დაემთხვეოდა (შდრ. მე მ უ ა ქ ო მ
← მოაქომ ← მოვაქუამ „მომაქვს“).

³ ზოგჯერ (იშვიათად) იგი გადაჰყვება თურმეობით პირველშიც (მაგ.,
ერ ლოკმა პურ დ ო უ ყ ო ფ ა ვ და სხვ.).

მენი მიწას უსმენავს, ეს გუხმენავს, შენ გისმენავდი, ფენავს სუფრად, ჭრტავს, ზაღლ ყეფავს, კელ-პირს იბანავდა, ზურგში ფხანავს, იფხანავს, ჰაბზე წერავსა? თურმენი ტუჩს კნრტავს, წყრტავს, უმზერავს („უმზერს“), მუცელში ყოფ გრლ კმენავს ფაჰას, შენ გზებნავდი, მოჰყონავს ქალს, მიჰტანავს, იმ ღუნეს და არაყს ყოფავს ბაქნით (შდრ. ნ. წყვ. ვაშლ გოტყოფა; თავ შიგ ჩაყოფა და სხვ.).

ფუძედრეკად ზმნებსაც დაერთვის -ავ (სპორადულად) და ფუძისეული ე → ი; მაგ.: იჭირავს, დამიჭირავ, თულად კრვობი თავ აფრინავს და მისთ¹.

ეგვევ მდგომარეობაა ზოგ მასდარში. გვაქვს დაჭირვაქაქ, ტირვაქაქ, ყურვაქაქ და სხვ.; მაგ.: შენ ტირვაში იწუმას, ტუმარაში ნაქნარ კაც აყოლევს ყურვაქა (ალიბეგლო) და სხვ.

ანალოგიურ შემთხვევებს ვხვდებით სხვა კილოებშიც².

§ 67. დინამიკური ვნებითი აწმყო³ მხ. რ. მესამე პირში -ი-ს დაბოლოებას იცავს კაკურში ისევე, როგორც ეს ძველ ქართულში იყო (ალიაბათურში ყველგან -ა გვაქვს); მაგ.: ავათ ჳღების (|| ჳღების), ე გადაა („ბიჭი“) იქცევის (შდრ. წაქცევა), ღამღების, ებნების, ჟღების, დანიშნომ კეთტევის ორ თოლ ოთაღ დაღმაა („ურიღება ორი თვალი ოთახის დაღმაზე“, კაკი), კაცი ქელღაა იტეჩების („კაცის თავი ტყღება“, ალიბეგლო), იწობის, ჰეჩ ჩემ სულ არ წორღების (ქოთ.); ტყუაღ მიდის, კისერში ჳტევის (ქოთ.); მიდის ირემ, ამას აღგების ზეღ; შიშაღ ტყრების („ტკაცურობს“ წვის ღროს), შიგ ვარღების, ეღაპარიკევის ჟიმ ფაჰას, მე მეყოფის, ზეღათი ყიზიღ ტუვის (|| ტუვ, სამთაწყ.)...

ანალოგიური ვითარება გვაქვს ფერეიდნულში (გაგრძელღების, ათავღების...)⁴, ხევსურულში (დაღების 147,23; მიუღების 129,29...)⁵, თუშურში (იქნების, იგოცების...)⁶, ფშაურსა და სხვაში.

¹ შდრ. ილ. ცერცვაძე, ფუძედრეკად ზმნათა თავისებური წარმოებისათვის: სტ. სამეც. შრ. კრ., წიგნი I, 1941, გვ. 181—189.

² შდრ. არნ. ჩიქობავა, გარე-კახეთი დიალ., გვ. 72; ვ. თოფურიანი, ქართლური, გვ. 141—142; ალ. ლეკიაშვილი, ივრის-ხეური ფშაური, გვ. 163—164 და სხვ.

³ აგრეთვე ახლანდელ მყოფადშიც, რომელიც ძველი ქართლისათვის იგივე აწმყო იყო; მაგ., დაფხნების, გაჟეჩების, გაგჩინღების და სხვ.

⁴ არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნ., გვ. 210.

⁵ ბ. გაბუური, კვეს. მას.

⁶ თ. უთურგაიძე, თუშური კილო, თბილისი. 1960, გვ. 39.

ამავე კაკურში არის -ის დაბოლოების დაკარგვის შემთხვევებიც; მაგ.: დილლა თენდებ, დიდ ზმაა დგებ, დედლა დედლებ, მამაა კდრვ („კვდება“), ზიმედ კეთდებ, მამაა დედლებ...

მეტად იშვიათია კაკურში -ა სუფიქსის გამოყენება; მაგ.: გურგული იქნევა, დგევა, მევლან ჩება...¹

ძველი დაბოლოების შერყევა გამოწვეულია, ერთი მხრივ, კაკურის ფონეტიკური თავისებურებით (მარცვლის დაკარგვით: თენდებ) და, მეორე მხრივ, ქართული კილო-თქმების (თუნდაც იმავე ალიაბათურის) გავლენით.

ალიაბათურში ამ არქაიზმის არც ერთი მაგალითი არ გვსმენია.

§ 68. არს || არის მეშველი ზმნა ახალ ქართულში შეიკვეცა -ა-მდე (კაცია ← კაცი არს), ხევსურულში კი შემოგვრჩა ას (საქონელი ას 197,9; ნათქვამი ას 149,24...)², ინგილოურში (კაკურში) კი ხ-ლა გვაქვს ამ ზმნისაგან, როცა ის ფუძეზმონიან სახელს ეკვრის უშუალოდ; მაგ.: ზროხაას („ძროხა არის“), მამაა მეპურეას („მამა მეპურე არის“), საჭიროაას („საჭირო არის“) და სხვ.³

ფუძეთანხმონიანებთან კი ცოტა სხვაგვარადაა საქმე. აქ, როგორც ჩანს, ჯერ იყო ახალი ქართულისებრი შედგენილი შემასმენელი (კაც-ი+ა) და შემდეგ -ა ზმონი მოეკვეცა მახვილის ნიადაგზე ისევე, როგორც თურმეობით პირველსა და სტატიკურ ვნებითში; მაგ.: დათი კოლი („დათვის კვლია“), დიდ კაცი („დიდი ხნის კაცია“) ზური („ძვირია“) და სხვ.⁴

§ 69. ნამყო უწყვეტლის ნიშანთა შორის აღსანიშნავია ინგილოურში -ი-დ სუფიქსი ისევე, როგორც ქართულ ენასა და სხვა კილოებში; მაგ., ვერ დაინახიდნენ (← დაინახიდნენ; შდრ. ძვ. ქ.: ვილოცვიდით, ბრწყინვიდა, ნახვიდა... განრცხიდეს ბადეთა; ა. შანიძე, ჰაემეტი ტექსტები; აგრეთვე შდრ. არნ. ჩიქობავა, დერეიდნ.,

¹ შდრ. „კვდების, მორჩება ველარავ“ (თუშ. ლექსები: ძვ. საქ., II, განყ. V, გვ. 6).

² ბ. გაბუური, ქვეს. მას.

³ გრ. იმნაიშვილი, პირველი თურმეობითისა და სტატიკურ ზმნათა წარმოება ინგილოურში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VII, 1955, გვ. 122.

⁴ იქვე, გვ. 121.

გვ. 211; მისივე, პერმანსივის („ხოლმ.“) ისტ. ადგ. ქართ. ზმნის უღვ. სისტემაში, გვ. 95).

ნამყო უწყვეტელში ინგილოურშიც ისევე, როგორც საერთოდ აღმოსავლურ კილოებში, მრავლობითი რიცხვის III სუბ. პირში გვაქვს-დ-ნენ დაბოლოება; მაგ.: კაკანებდნენ, მიჰყონდნენ, ლევდნენ...

ეშინის ზმნის ნამყო უწყვეტელი იქნება ეშინიოდა („ეშინიოდა ფათიშაზგნი“), მაგრამ ეს ზმნა აწმყოში ჩვეულებრივ იხმარება ეშინიან-ის ფორმით. ეს უკანასკნელი კი ხშირად პირდაპირ გადადის ნამყო უწყვეტელში და დაირთავს -დ-ს: მეშინიანდა (მე), გეშინიანდა (შენ), ეშინიანდა (მას.), ეშინიანდაყე' (მათ) და მისთ. ჩანს, მრავ. რიცხვის ნიშანი -ან იქცა ფუძისეულად და მას დაერთო ნამყო უწყვეტლის ნიშანი.

ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს ობიექტური წყობის ისეთ ზმნებთან, როგორიცაა: მქჷან, მშიან, მწყურიან, მიხარიან, მცხრნიან, შემძლიან და მისთ. (მაგ. „ამ ბიჭსაც ქჷან და შაჰისმეფლა“, ითით. და სხვ.)¹.

„სწავლება“ მასდარისაგან ნამყო უწყვეტელი იქნება „ასწავლება“ (ზღრ. ძვ. ქართ. ასწავებდა ერსა მას; ჰამეტი ტექსტები).

§ 70. მეშველი ზმნა ხშირად დაერთვის ინგილოურში რიგ ზმნებს, მათ შორის გარდამავალსაც; მაგ.: ხტებიხარავ, ნუ ტირიხარ, რაჲბე ჟავრობხარ, ტყუეიხარ... პოჲლოვ-ვარ, იჭერხარ...

ასევე იხმარება იცის ზმნაც ხშირად კაქურში და ზოგჯერ ალიაბათურში; მაგ.: ვიცივარ, იციხარ, ვიცივართ, იციხართ, ვერ ვიცივარ, ვერ იციხარ...

გარდა ამისა, მეშველი ზმნა მიმღეობასთან ერთად გამოყენებულია მყოფადის საწარმოებლად; მაგ.: წაასლრვარ („წავალ“), მააცემეხარ ჩემზე („მომცემ“), გაამთელეველი¹ (←გასამთელებელი არის „გაცოცხლდება“) და სხვ.

მხოლოდ დი-ს ზმნა ინარჩუნებს კაქურში ძველ სახეს, თუმცა არა ყოველთვის. მას ხშირად არ დაერთვის მეშველი ზმნა; მაგ.: სა მიიდი? თავქრ მივიდ (|| მივიდი || მიჲდ || მუჲდ), მეც ეხლა კარში გაჲდი და სხვ.

§ 70. თხრობითი კილოს მყოფადი ინგილოურში იწარმოება სამეგვარად: 1) პრევერბის დართვით (დოჲჭერ „დავიჭერ“), როგორც

¹ ქჷან ზმნას ფუძის მაწარმოებელი -ებ სუფიქსიც კი დაერთვის I თურმეობითში; მაგ., „ამ ქალსაც ქჷანებია...“ (ალიაბათი) და სხვ.

ეს ახალ ქართულშია; 2) კავშირებითის ფორმის გამოყენებით (დღეს, ჭირო „დავიჭირო“), როგორც ძველ ქართულში იყო. მისი მიმღობაზე მეშველი ზმნის დართვით¹ (დააჭერევარ, დააჭერეხარ, დააჭერელია), სადაც სუბიექტური პირი გამოხატულია მეშველი ზმნით², ხოლო ობიექტური პირი (პირდაპირი და ირიბი) წარმოდგენილია უნიშნოდ. პირთა მიმართების გარკვევა შეიძლება მხოლოდ კონტექსტში (დააჭერევარ მე იმი თავ „დავიჭერ“, დააჭერეხარ შენ ჩემ თავ „დამიჭერ“, ისინი დააჭერელია შენ თავ „დავიჭერს“, ისენ შენზე კაე ყოჩ მაცემენინია ← || მაცემელნია | „ისინი შენ კარგ ყოჩს მოგცემენ“)³.

მეორე სერია

§ 71. ნამყო წყვეტილში -ე სუფიქსი არა გაქვს კაკურში, ხოლო ალიაბათურში იგი ჩნდება იქაც, სადაც არაა მოსალოდნელი სალიტერატურო ქართულის თვალსაზრისით; მაგ. (კაკური): დოაჭირ („დავიჭირე“), მოაღ („მოვიღე“), წოაღ („წავიღე“)... ჩაპყარ! („ჩაყარე!“), დააქარგ! („დაიქარგე“)... მოატანით („მოვიტანეთ“), შაანახით! („შეინახეთ!“)... ალიაბათური: წვეველე, ვიცანე, დაპქაყალეთ და სხვ⁴.

მესამე სუბიექტურ პირში მხოლოდ -ა სუფიქსი გვაქვს ნამყო წყვეტილში, თუ ფონეტიკური პროცესი არ ჩაერია. -ო ბოლოსართი არაა⁵; მაგ.: ბებერმა გააგა, მამამ გამმავა და („გამომავა“),

¹ ანერბაიჯანულში ყველა ტიპის ზმნას პირის ნიშნებად მეშველი ზმნის-ეული წარმოების აფიქსები ერთვის. ალბათ, ესეც ბიძგს აძლევს ინგილოურს, ხშირად იხმაროს მეშველი ზმნა.

² შდრ. ალიაბათური: ვერ ვიცი ...

³ მყოფადის წარმოების შესახებ: გრ. იმნაი შვილი, მყოფადისა და ნამყო წყვეტილის წარმოებისათვის ინგილოურში: ენის ინსტიტუტის III სამეცნიერო სესია (თეზისები, 1946, გვ. 14; მისივე, ზოგიერთი დროის წარმოება ინგილოურში: იბერიულ-კავკასიური. ენათმეცნიერება, VI, 1954, გვ. 157—158; რ. დამბაშიძე, მყოფადის წრის მწკრივითა წარმოება ინგილოურში: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 67, 1957, გვ. 252—265.

⁴ დაწვრილებით: გრ. იმნაი შვილი, ზოგიერთი დროის წარმოება ინგილოურში, გვ. 158—162.

⁵ სადაც ო გვევლინება, ის მეორეულია და მიღებულია ფონეტიკურ ნიადაგზე; მაგ. თქო (←თქუა), ჩააღო (←ჩაიღუა), წამართო (←წამართუა), დამიხტო (←დამიხტუა←დამიხტა), ამააზრო (←ამაიზრუა←ამიძურა), გაუშო (←გაუშუა), დააწყო (←დააწყვა), ჩააქრო (←ჩააქრვა), დედარჩო (←დაედარჩვა; მის.) და სხვ.

ჩიფლაყი დამაგდა („ტიტველი დამტოვა“), ეზოთი გააგდა, წააგდა, დაანთა („დაანთო“), გააღა („გააღო“), გააღა, წააღა, წააღა...
დააგდა...

აქ გ დაკარგულა მანამდე, სანამდე ვა მოგვეცემდა ო-ს: ააღა
←აიღვა←აიღევა... შღრ. ავიღევ, აიღევ... ლიტ. ვიყავ, იყავ, იყო
←იყვა.

ანალოგიურ მოვლენებს ვხვდებით სხვა კილოებშიც¹.

ჩანს, ინგილოურმა ისტორიულად სწორი ფორმები შემოგვი-
ნახა.

მესამე სუბიექტური პირის მრავლობით რიცხვში ნამყო წყვე-
ტილში გარდაუვალ ზმნებთან (როგორც ნამყო უწყვეტელში გარ-
დამავალთან) გვაქვს -ნენ დაბოლოება: სამინი გახდნენ, წაჭდნენ
ეს ოთხნინი, მოჭდნენ ესენინი, ესენინი გაჭდნენ, ალაზნი პირზე მიდგ-
ნენ, დამამლნენ, გადახტნენ...

აქ ინგილოური ქართლურსა და კახურ კილოებს უდგას გვერ-
დით და გამოეყოფა ძველ ქართულსა და ფერეიდნულს, ხევსურულ-
სა და მოხეურ კილოებს.

§ 72. მეორე კავშირებითის საწარმოებლად S_3 -ში კაკურში
ჩვეულებრივია -ა ო-ს ნაცვლად²; მაგ.: დათესას („დათესოს“),
რო დააკიდას („რომ დაიკიდოს“), კედემ ისწავლას, წააყონას,
დეკაცმა არ მოვატყუას, დააკარგას, იცხოვრას, მაატანას, სხომ ნუ
დაანახას, მააღას, სხომ ნუ იცოდინას... ჭამან, წააყონან, იბლაგ-
ლან, იტირან, ამათმა გაგაცილან...

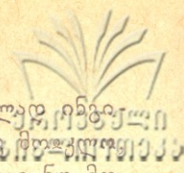
მეორე კავშირებითს (აგრეთვე პირველსაც) ანის საშუალებით
აწარმოებენ ქართველური ენებიდან მეგრულ-ჭანური (და აგრეთვე
სვანური ერთი რიგის ზმნებში), ხოლო ქართული კილოებიდან—
ხევსურული და მოხეური.

ინგილოურში ა მხოლოდ S_3 -შია შემონახული და ისიც მარ-
ტო კაკურში გვხვდება სისტემატურად³.

¹ მაგ., მოხეურში, კახურში და სხვ. დაანთა, წაიღა, გაიგა...

² შეიძლება, ზოგჯერ ფონეტიკურ ნიადაგზე (ასიმინაციით ან სუბსტი-
ტუციით) -ა-ს ნაცვლად -ო მოგვევლინოს; მაგ., მამამ ააღას ჩემ საყიდელ თეთრ
მიყიდას და წამიყონოს (←წამიყონას←წამიყვანას), დააღოს (←დაიღვას) და სხვ.
ეს ნაცვლად -ა-ს მხოლოდ იშვიათად შეიძლება წავაწყდეთ (თეთრ მამ-
ცას „მოიცივს“).

³ ალიაბათურში კი გვხვდება მხოლოდ ზოგჯერ.

I და II სუბ. პირები II კავშირებითის საწარმოებლად ინგილოურში იყენებენ ო-ს ა-ს ნაცვლადაც¹; მაგ.: ახლა თავი მოვიკლა, თუ რა ქნა! („ახლა თავი მოვიკლა, თუ რა ვქნა“); თავ ნუ მოაკლო („თავი ნუ მოვიკლა“, „თავს არ მოვიკლავ“), ქათმებ დაგიკლო, მე შენ უნდა დაჰკლო! (აღიიბათი), ემ საათში უნდა მოკლოთ (სამთაწყ.), ეგე ლამაზ რამი როგო მოჰკლო?! (აღიიბ.), ერ რამ გითხრო, აქე დიდრქან სახლები დავდგო (აღიიბ.)...

§ 73. თხოვნითი ბრძანებითი II პ. ჩვეულებრივია მთის კილოებში (თუშურში, ხევსურულსა და ფშაურში). აქ მის გამოხატავედ გამოყენებულია ნამყო მრავალგზისის II პირის ფორმა².

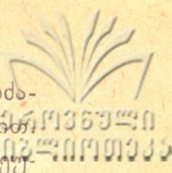
ინგილოურში თხოვნითი ბრძანებითის გადმოსაცემად II კავშირებითია გამოყენებული; მაგ.: შენ მე მრკვრზოლ, ახლა შენ მე მრმრპრლო! ორ კაკალ მადცო! ამან, ყოროღი, ჟან, ყოროღი, ბაღან მამცო! (მეშაბ.); ამან, კურტო, ჟან, კურტო, კვრცხ მამცო! (მეშაბ.); მარია, მოხუღო, წყალი მადლო! (აღიიბ.); ამა, ცეცხლი რამე ჩოტნო! (აღიიბ.); სურათ გაჰდილო! (|| გადილო! კაკი); შენ ჰეჩ სადამ არ წახუღო! (კაკი); წინაყენ მოხუღო! (აღიიბათი); აქ რაბე დგახარა? შეხუღო ოთახში (კაკი); დედაკაცო, ჰაბა, თეგზი ჯორცი მადტანო³? ჟან, მამა, ამან, მამა, ვაშლ ჩონც მოგუტანო! 192,7... ეხლა გამათხოვდე იმასთან! (კაკი)...

ანალოგიურ მდგომარეობასთან უნდა გვექონდეს საქმე მთიულურშიც. იქ „რჩევითი ბრძანებითი“ მეორე პირისა გადმოცემულია კავშირებითის ფორმით⁴.

არაა გამოორიციხული, რომ ინგ. -ო ნაშთი იყოს ფშაურისებრი -ოდო სუფიქსისა.

ამჟამად ამ ფორმას თავისი პირველადი შინაარსი უკვე დაკარგული აქვს. ის სააწინააღმდეგო მნიშვნელობით (ზედმეტი კა-

¹ ე-ს ნაცვლად ო-ს მხოლოდ სპორადულად შეიძლება შეკვდეთ.
² ა. შანიძე, *ს₂ და O₂ ქართ. ზნებში*, §§ 68, 70, 71. ძვ. ქართულს ჰქონდა საკ. ფორმა (თუ ნასესები პირველი ზოქვეობითიაჯან?) მხოლოდ III პირისათვის: ა. შანიძე, ქართ. გრამ. საფ. I, § 253; მისივე, ძვ. ქართ. ენა, § 41; ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ნაწ. I (V—X საუკუნეების ძეგლები), ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1953, გვ. 369—398.
³ დედაკაცის უარყოფით პასუხზე („რად თეგზი ჯორცია? სიხარში ზომ არ გინახავ?“) კაცი გაჯავრდება: „... თეგზი მოვახარშინე, როტკავი? მადლი.“ (ითით., დადებ. ბრძ.).
⁴ არნ. ჩიქობავა, მთიულ. თავისებურებანი, გვ. 57.

ტეგორიულობის გამოსახატავად) უფრო იხმარება. თხოვნითი ბრძანებითის შინაარსით მის ხმარებას მხოლოდ ზოგჯერ წავაწყდებით.

თხოვნითი ბრძანებითის გადმოსაცემად ინგილოურში ჩვეულებრივ გამოყენებულია აზერბაიჯანულიდან შემოსული **ალა** (ала „საუკეთესო“, „კარგო“, „დიდებულო!“), **ამან** (aman „შემიბრალე“, „მიშველე!“), **ჟან** (жан „სულო“, „საყვარელო!“) ნაწილაკები. პირველი იხმარება ზმნის შემდეგ, მაგრამ ზმნასთან შეუხორცებლად მეორე და მესამე კი — წოდებით ბრუნვაში დაყენებული სახელის წინ; მაგ.: მამეც, ალა! შეხედ, ალა! მადლ, ალა! წაად, ალა! მოი, ალა! ამან, ბებერო, ჟან, ბებერო, ჩემ კუდ მამ! (მეშაბ.); ამან, ჟან, კაცო, ჩემ ქალიც ტყეში წააყონ! 193,14...

§ 74. ხოლმეობითის საწარმოებელი -ი ძველი ქართულისა (დავწერი, დასწერი, დაწერის) ამჟამადაც მოქმედებს ქიზიყურში, ფერეიდნულსა და მთის კილოებში.

ინგილოური -ი (მოატანით, შაანახით! გააგი? დაანახი?) ამჟამად ხოლმეობითობას არ გადმოგვცემს¹. ისტორიულად იგი უნდა ყოფილიყო მხოლოდ განგრძობითი ასპექტის ნიშანი². ინგილოურში მის მეტოქეობა გაუწია -ყე (|| -ყ) ნაწილაკმა და განდევნა კიდეც.

ამჟამად ინგილოურში მოქმედების სიხშირის, მის ჩვეულებრიობის აღნიშვნას კისრულობს მხოლოდ -ყე (|| -ყ) ნაწილაკი³; მაგ.: ცოცხალ დროზე მე კორცხს მოაპარავდიყ ქათმის ბუდეთი, სიფთა მე დავღვედიყ, ჰარ დღე ხინკალს ჭომდითყ, ჩონ შიჭმელს ადრიან ჭომთყ, მე ჰარ დღი ზროხას უყრიყ ბალახს, ფურ ზროხაში დადისყ, მამას ბუთუმბიზნი პატრა შუღ ბეურ უყვარსყ; თურმენი შაჰ-აბაზი იცომდაყე დეგრუმის ტანსმოს, დადიოდაყე სოფელში, ისმენდაყე, ხალლი რას ლაპარაკოვსო (ალიაბათი); ამბოვდაყენი, კეტტებოდაყენი, ბაარამზე არ იყურებენყენი, თევზი წყალში იქნებაყენი თუ მიწაში?..

¹ -ი. რომ აქ ხოლმეობითობას არ გადმოგვცემს, ამას ცხადყოფს: ერთი მხრივ, მესამე სუბ. პირი; მაგ., შდრ. კაკური: მოდით, მადლით, მადლეს (და არა: მაილიან); ალიაბათური: მეღლი, მადლი, მადლა (და არა: მაილის), მეღლით, მადლით, მადლეს (და არა: მაილიანი); ხოლო, მეორე მხრივ, მისი ხმარება ბრძანებითში: მადლი! (ალიაბ.) და სხვ. დაწვრილებით: გრ. იმნაი შვილი, ზოგიერთი დროის წარმოება ინგილოურში, გვ. 158—161.

² შდრ. არნ. ჩიქობავა, პერმანსივის („ხოლმ.“) ისტ. ადგ. ქართ. ზმნის უღვლ. სისტემაში: საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, IV, № 3, 1943, გვ. 195.

³ -ყ-ს (-ყე-ს) ეს ფუნქცია შენიშნული აქვს მ. ჯანაშვილს („ფარს. გორგჯანიძე და მისნი შრომანი“, ტფილისი, 1895, გვ. 99).

§ 75. ფუძედრეკად -ევ-იან ზმნებს შემოუნახავს სერიაში; მაგ.: დავლივით, დალივით (თქონ), გააქნე (შენი წყაქცია, გადააქცია, ტურათ მუაქცია, ჭუჭულებათ მაგაქცივას ღმერთმა, ამ კაცმა გააჭყია, თავიანთუნ დიდ ამაარჩივს...

ანალოგიურ ფორმებს ვხვდებით სხვა კილოებშიც (მაგ., ფერიდნულში, მთიულურში, კახურში, ქართლურსა და სხვაგან).

მესამე სერია

§ 76. პირველი თურმეობითი მეტად ფართოდაა გავრცელებული ინგილოურში. იგი ხშირად ენაცვლება ნამყო წყვეტილს (დამიწერიან) „დავწერე“).

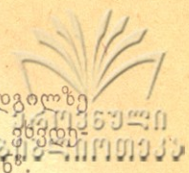
კაკურში აბსოლუტური ვნებითები და -ი-ა-ზე დაბოლოებული (ახალი ქართულის მიხედვით) რელატიური ზმნები პირველ თურმეობითში წარმოდგენილია ხმოვანმოკვეცილად ისევე, როგორც აწმყოს შედგენილი შემასმენელი (კაცი←კაცია) და სტატიკური ზმნა (ასხი←ასხია) ამავე კაკურში; მაგ.: დამიჭერი (←დამიჭერია), უჭამი, უპოვნი... ყოფილ (←ყოფილა), წასულ და სხვ.¹

§ 77. მესამე კავშირებითი² საწარმოებელი ფორმანტი აქაც ა- არის ჩვეულებრივ³ ისევე, როგორც II კავშირებითში III სუბ. პირთან (უმთავრესად კაკურში); მაგ.: ხალს წაყონასუკან ხუთ-რქს წელს მამამთილთან, დედამთილთან, ჰეჩ არ ელაპარიკნას; მამამთილის ფეყ გეეგადას; თუ დასრლებულ წინდებ, ქალმებ ჰქონდა, გეემროს, დეეფშნუტას; ეოხ ეელას; მამამთილი პურკმაში დამდგარიყოს (კაკი)... აქაათი პატრონეებს თეთრ გეეგზავნასყ ხუთას-რქსას მანათ, მეეყონასყ (კაკი)... აქ დეეგწერას, მეეგცას (კაკი)... ხუალ დილამდინ უნდა გეეკეთას, მიეცას იმ ფაშდანახულს უსტაბე (კაკი)... მოკლომაში კტარიც მოლლას უნდა დეემარხას (კაკი)... მეგრკლას, მეეკლას...

¹ დაწვრილებით: გრ. იმნაიშვილი, პირველი თურმეობითისა და სტატიკურ ზმნათა წარმოება ინგილოურში, გვ. 119-124.

² II თურმეობითი (მემესმინა, გემეკეთა, დემეწერა, შინ მოსულაში გზა შემცდარეყავ, ეთხოვნა, გეეჭრაყ...) არ ხასიათდება თავისებურებით.

³ ფონეტიკურ ნიადაგზე (ასიმილაციით ან სუბსტიტუციით) აქაც ისევე, როგორც II კავშირებითში, შეიძლება ა-ს ნაცვლად განდეს ო: ეთქოს (←ეთქუას), დეეწოს (←დაეწუას), გეემოს (←გაეშუას), დეეჭიროს (←დაეჭირვას; ამბობენ: „ვიჭირავ“), დამდგარიყოს (←დამდგარიყვას; ამოსავალი ყ ა ე).

აქ ყველგან III კავშ. ნახმარია II თურმეობითის ადგილზე (ახალი ქართულის თვალსაზრისით). ანალოგიურ ვითარებას ვხვდებით ზოგჯერ რაჭულში¹, კახურში², ქართლურსა და სხვაგან³.

ენებითებს III კავშირებითში ჩართული აქვს -ოდ უწყვეტლის ნიშანი; მაგ.: ცოცხალი თუ ვიყო დე; წაკიდებულვიყო დეთ; მოსულიყო დე; მოსულიყო დეს; ქნილიყო დე; დაჰკლებოდეს...

პირობითის ნიუანსით იხმარება, როგორც II თურმ., ისე III კავშირებითი⁴; მაგ.: მე თუ თქონ თავ არ დამეგო რეებინა, რა იცოდით ე ნაჩალობას (აღიბათი); მე თუ წამალი არ მიმეცა, ქალი მთაკდომიყო (აღიბა.); მე თუ პური არ მემეცა, არ ქნილიყო... (მოს.); შენ თუ არ მოსულიყო დე, ჩონ ერთი დარჩომამდინ წაკიდებულვიყო დეთ (აღიბა.); ეს წმელში („ხმელეთზე“) ქნილიყო დეს, შენზე ხათას იქმოდა (ქოთ.); ცოცხალი თუ ვიყო დე, არ გაგიშობდი; თუ ერთი შაჭრი დაჰკლებოდეს, არ ავტანდიო (მოს.); რა იქნევა სხოა მოსულიყო დეს! შენ ახლა ხათირს ვერ დავაკლევ (კაკი); ე საქმეა გემეკეთას, კაა იქნევიოდა (კაკი); თუ, მოლლა ტაა, ტუმრევ ვერ გეპოვნას, შენ იმ ქურდიბეა რაა საქნელ იყავი? (კაკი)...

§ 78. მესამე სერიაში (თურმ. I და II და აგრეთვე კავშ. III) ზოგჯერ გვხვდება სუფიქსი -ნ (<ენ); მაგ.: უყიდნიას, ულაპარიკნიას, უგორნიას... მრყურნა (<მეყვირნა), გრყურნა (<გეყვირნა), რყურნა (<ეყვირნა)... მრყურნას, გრყურნას, რყურნას...

იგი სპორადულად თავს იჩენს მეორე სერიაშიც (შენ გადახტენ).

ანალოგიურ მაგალითებში ნ (<ენ) სუფიქსი გაცილებით უფრო ხშირად გვევლინებო კახურსა⁵ და ქართლურში⁶. გვაქვს სალიტერატურო ქართულშიც⁷.

¹ შ. ძიძიგური, ქართ. ენის მთარაჯ. დიალ. ძირ. თავ.: ენიმკის მთამბე, თბილისი, 1937, გვ. 81; მისივე, კონიუნქტივის კატეგორია რაჭულში უძვ. ქართ. ნკ-ის პრობლ. დაკავშ.: ენიმკის მთამბე, V-VI, 1940, გვ. 104.

² არ. მარტიროსოვი და გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, გვ. 99.

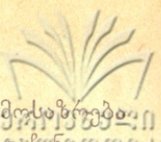
³ შდრ. ვ. თოფურია, სვანური ენა, I, ზმნა, გვ. 182-183.

⁴ III კავშ. ფორმა შეხამებულია „უნდა-სთანაც“; მაგ., უნდა დეემარხას, უნდა გეეკეთას (კაკი), უნდა დეეგას (ქოთ.); რომამას ხედავს, ამბობს: აქე ერთი საქმე უნდა იყო დეს, თორემ ჩემ გაკეთებულ ბეჭედი არ უნდა დაბრუნდეს სახში (აღიბათი). შდრ. შ. ძიძიგური, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის, თბილისი, 1959, გვ. 260-279.

⁵ არნ. ჩიქობავა, გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად, გვ. 72-74; არ. მარტიროსოვი და გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, გვ. 99-101.

⁶ ვ. თოფურია, ქართლური, გვ. 143.

⁷ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, გვ. 454-455.

ამ -6 (←-ენ) სუფიქსის გენეზისის შესახებ ორი მიმართება უპირისპირდება ერთმანეთს. პირველის მიხედვით იგი წარმოადგენს ჯერ მოქმედებითი გვარის ზმნათა II თურმეობითის ფორმებში პრეფიქსიანი ვნებითის ორპირიან ზმნათა წყვეტილის ფორმებისაგან განსხვავებულად; ხოლო შემდეგ მომხდარა ხმარების არის გაფართოება, გადასულა I თურმეობითშიც¹. მეორე მოსაზრებით, რომელიც უფრო სარწმუნო ჩანს, -6 (←-ენ) მიჩნეულია ფუძის საწარმოებელ ისეთივე სუფიქსად, როგორც -ან, -ონ, -ეც და სხვ².

ზოგიერთი დეფექტური ან თავისებური ზმნა

§ 79- აქვ-ს სტატიკური ზმნისაგან -ქ- ძირია დარჩენილი ჩვეულებრივ სოფ. კაკის მკვიდრთა მეტყველებაში; მაგ.: მაქ, გაქ, აქ და სხვ.³ კახის რაიონის სხვა სოფლების მეტყველებაში კი უმთავრესად იხმარება მაქო || მაქონ-ის სახით (მაქონდა და სხვ.)⁴.

აქვს-ს ზმნა, რომელიც ზმნისწინის დართვით დინამიკურ შინაარსს ღებულობს (მი-ა-ქვ-ს),⁵ ინგილოურში სხვა აქტიური ზმნების მსგავსად გვევლინება სუბიექტური წყობით⁶, სადაც სუბიექტის მოქმედება გამოხატულია პირდაპირ თავისი ნიშნით; მაგ.: ერ ვაშლ მუაქდი (←-მოვაქდი „მომქონდა“, კაკი), ოთხ აბაზა აქიჲ მივაქომდით, იქიჲთი აქ მოვაქომდით || მუაქომდით (ითითალა), მივაქომ, მიაქომ, მიაქომს (შდრ. ძვ. ქართ. აღმოაქუამს) და სხვ.⁷

§ 80. ვალ-ს ზმნა თანამედროვე სალიტ. ქართულში გაცვეთილია (ლ ფუძისეული და ს პირის ნიშანი დაუკარგავს); ალია-

¹ ა. შან ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 454—455.
² ივ. ქავთარაძე, დრო-კილოთა მესამე სერიის წარმოების ერთი თავისებურება ახალ ქართულში: ინბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VII, 1955, გვ. 74.
³ შდრ. ს. ქ დ ე ნ ტ ი, გურული კილო, გვ. 61.
⁴ შდრ. მამული გუაქონდა (საქ. სიძ., ტ. III, 3, 18).
⁵ ივ. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბილისი, 1954, გვ. 161.
⁶ ობიექტსაც ჩვეულებრივ მიცემით ბრუნვაში მართავს (სუბიექტს—სახელობითში); მაგ.: ნაღწრდალს ააქონ (კაკი), მააქონ ქაფკირს ცე ორ ქალ (იქვე), ყიზილს („ოქროს“) გამააქს (თასმალო)...
⁷ ნ. როსტიაშვილი, ინგილოურის ძირითადი თავისებურებანი სოფელ კაკის მეტყველების მიხედვით: თბილისის სახ. უნივერსიტეტის სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, 8, თბილისი, 1958, გვ. 282, 286.

ქართული
ენათმეცნიერება

ბათურშიც ასევეა -ვა (მი-ვა, წა-ვა). კაკურში -ა-ც დაკარგულა და დარჩა -ვ- (შდრ.: მივ || მიწ, მოვ || მოწ).

აღსანიშნავია, რომ იგი კაკურში ხშირად დაირთავს -ვ-ს ბოლოებს; მაგ.: იქნებ მოვის, იქნებ არ მოვის, ეხლა მოვის, მივის...

ყურადღებას იქცევს, რომ ეს ზმნა უწყვეტელს აწარმოებს -დ-ს დართვით; მაშინ ლ შემონახულია: მევლან მე ზროხაზე წავალდი (ზაგ.); შირაქზე გადავალდი, მასკან იქითი გოდმუალდი აქეთჲან (ზაგ.); ემაგ ვიცოდდი, არ მუალდი (ალიბეგლო)...

§ 81. „ყოფა“ ზმნას პირველი სერიის საწარმოებელი ფუძე (-ოფ) გადაყოლილი აქვს მეორე სერიაშიც; მაგ.: ტუჩი ჩაყოფა (მოს.), გოჭყოფა (ალიბათი), დათლუთ გაჭყოფოთ (ალიბ.), ასლანმა თითებ ნახეთქში ჩაყოფა 186,24...

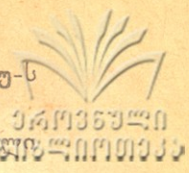
ს ი ტ ვ ე ა წ ა რ მ ო ე ბ ა

§ 82. ინგილოურში მყოფადისა და ნამყოს მიმღეობებში მეტად ფართოდაა გავრცელებული, რაც გამოწვეულია მით, რომ პირველი დაკავშირებულია მყოფადის წარმოებასთან, მეორე კი I თურმეობითთან (იხ. ზემოთ).

მყოფადის მიმღეობის საწარმოებელია სა- — ელ || → -ა- — ელ: სათქმია (←სა-თქმ-ელ-ია, ალიბ.), კაცვე საკმელ ჩააყრელნი (←ჩასაყრელნია, „კაცები საკმევლს ჩაყრიან“, კაკი)... სადღობელი მაქო შაადღობელი (ალიბ.), ჩონ ერ რაამი გოქოგაყოფელი (←გა-სა-ყოფ-ელ-ი, ალიბ.), დააწერელ, დააწერელა, დააწოლელ, ჩონ დააქდომელ ადგილ გუნდა (←და-სა-ჯდომ-ელ-ი, ალიბეგლო)...

ნამყოს მიმღეობის საწარმოებელია -ილ, -ულ, -ალ, ნა-: დარჩო-მ-ილ-ი, დაწყობ-ილ-ი... დაჩო-ულ-ი, ფაშდანახულმა უთხრა, დაკლეტ-ულ-ია (← „კლეტ-ავ-ს“, მოს.), გაჩენ-ულ-ი (← „აჩენავ ს“), დაწერ-ულ-ი (← „წერავ-ს“), გაფრენ-ულ, წასულ 195,2 (← „ფოენ-ავ-ს“)... დამშროალი ვარ (←დამშრუალ ვარ←დამშურ-ალ ვარ, კაკური; შდრ. ალიბათური: დაღლილ ვარ)... ფაფაყ მონაცემმა ფაფაყ ალა (ზაგ.), ანარწყევ (←არწყევ-ს, კაკი), წყალ დანალ ივ კაცმა არწყევა წყალი (ალიბათი, შდრ. დალივა)...

ნა- პრეფიქსიანი მიმღეობა არაა გარჩეული გვარებისა და დროების მიხედვით. იგი ხშირად აწმყოს მიმღეობის შინაარსსაც

-ელ-ის დართვის საჭიროება გამოწვეული ჩანს -ურ-ის უ-ს დასუსტების გამო ა ხმოვნის მომდევნოდ (შდრ. § 82).

2. კაჲ-საგან იწარმოება განყენებული ცნების გამომხატველი სიტყვა კაჲობა (კაჲობა ზრიან კაჲ რამია, ალიაბათი).

3. შიშაქა (←სი-შა-ჲ) იხმარება სხვა კილოებშიც (შდრ. მეგ.-ჭან. დიშქა). „ქართ. სი-, ჭან. და მეგრ. დი- პრეფიქსები ერთმანეთთან კანონზომიერ მორფოლოგიურ შესატყვისობაშია და ნივთის კატეგორიის მაჩვენებელია“¹ (შდრ. ქართ. შიში←სი-ში, სიძე და სხვ.).

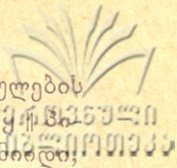
4. შიჭმელ || შეჭმელ || შაჭმელ || საჭმელ (აქ შესაძლებელია ხმოვანთა მონაცვლეობასთან გვექონდეს საქმე: საქმელ→შაჭმელ→შეჭმელ→შიჭმელ; შდრ. ვ. თოფურია, ქართვ. ენათა სიტყვაწ., I, II, III).

§ 86. ნაცვალსახელისაგანაც -იერ (→-ჲერ→-ერ) სუფიქსით წარმოების შემთხვევებიც მოიპოვება²: იმიერ ზმევს არ გააჩაო (კაკი, შდრ. ამიერ), იმიერ შულებმა ვერაფერი ვერ დაჲქირეს (ალიაბათი)... ისიერ ზმებ ებნებიან (ალიბეგლო), ისერ ზალღევიც მოჲდნენ (ქოთ.), მოდიან ისერ ზმევ (კაკი)...

ეგების აქ ისიერ || ისერ მიღებული იყოს ისიქერთი-ისაგან მაგრამ ახლა პირვანდელი მნიშვნელობა დაკარგული ჰქონდეს. ამას გვაფიქრებინებს ისეთი მაგალითები, რომელთანაც ეს ფუნქცია თავს იჩენს; მაგ.: დიდმა ზმამ პატრა ზმის ისერ თოლიც გამაჲლა (თასმ., „...ის ერთი თვალიც...“); ორ ყოჩი ვიყიდეთ, ერთი ათ მანათა გაჲჭყიდეთ, ისერ ყოჩი დაჲკალეთ შინ (ითით.)...

§ 87. შედარებითი ხარისხი ინვილოურში იწარმოება აზერბაიჯანული ენის მიხედვითაც: შესადარებელი სახელი დაისმის ნათესაობით-გამოსვლით ბრუნვაში ან მარტო ნათესაობით ბრუნვაში -გან თანდებულით ან უთანდებულად; მაგ.: თავიზგნი პატრა ზმას ზგავნის ბინაზე (←თავისგანით), იმიზგნი პატრას (←იმისგანით), ბუთუმიზგნი ჭკუანს... თქონ ჩალთუქ იმათგან მეტიას, ჩემგან არვარგ კაცს დევეკავდი³, მენ ეზნაჲ ცხოჲრებაქა შენზგან მეტიას, შენი სახლიზგან იმის სახელი კაჲასთანაქსა [არო]... დერიას იქითჲან ერ ქალ არის ზგე და თორგე ლამაზ („ზღვას იქით მხარეს ერთი ქალია მზისა და მთვარის უღამა-

¹ არნ. ჩიქობავა, სახ. ფუძის უძვ. აგებ., გვ. 172.
² Н. М а р р, Грамм. древнелит. груз. яз., §§ 79, 80.
³ „ჩემზე უარეს კაცს გავლაზავდი“.

ინგილოურში (კაკურში) ჩვეულებრივ იხმარება მიმართულების ზმნიზედა **თავქრ** (←თავ+ქვევით „ქვევითკენ“) და **პირანქრ** (←პირამლ←პირალმა „ზევითკენ“); მაგ., პირანქრ მიზნად, თუ თავქრ? („ზევითკენ მიდიხარ, თუ ქვევითკენ?“ კაკი)...

ნელა, ნელა-ნელა, ჩქარა, ჩქარ-ჩქარა, უცებ, მყის ვითარების ზმნიზედები ინგილოურში შეცვლილია აზერბაიჯანულიდან შემოსული ამავე მნიშვნელობის ზმნიზედებით: **ევაშ** (← || ავევაშ← || აავეაშ), **ევაშ-ევაშ, იგნა** (← || ეგინა←ეგინ), **იგნა-იგნა, ნაგახტან** (←ნაგაჰან „უცებ“, „მყის“, „მოულოდნელად“); მაგ.: ევაშ-ევაშ მუშუოვს... მირბის იგნა-იგნა, ნაგახტან და ნახა და სხვ.

მიზნისა (რატომ?—ამიტომ, იმიტომ) და **მიზნის** (რად? რისთვის? — ამისთვის, მაგისტვის, იმისთვის) ზმნიზედებად ინგილოურში გამოყენებულია **რაბე**? || რაბეა? || რაბია? || ჰაბეა? || ჰაბია?—**ამიბე** || ამიბეა || ამიბეათ || ამბე, **იმიბე** || იმიბეა || იმიბეათ || იმბეა || იმბე¹.

როგორ კითხვით ზმნიზედას ინგილოურში (უმთავრესად კაკურში) ხშირად ენაცვლება **ჰათარ**. ეს უკანასკნელი მიღებულია ქართ. რა და აზერბ. təhər სიტყვების შეერთებით და უდრის აზერბ. Hə təhər-ს (ნიშნავს „რა გვარ-ს“, „როგორ-ს“). Hə იგივეა, რაც ქართ. „რა“, ხოლო təhər აღნიშნავს „გვარ-ს“, „სახე-ს“, „საშუალება-ს“. ინგილოურმა Hə შეცვალა „რა-თი“ (რომლის რ-ც ამ კილოში ჩვეულებრივ დასუსტებულია ჰაედ); təhər მიიღო „თარ-ის“ სახით (შე დაიკარგა ორ იდენტურ ხმოვანს შორის).

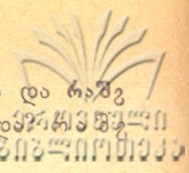
მაშასადამე, ინგილოური **ჰათარ** კომპოზიტია წარმოშობით; პირველი ნაწილი ქართულია, მეორე კი—აზერბაიჯანული.

მოციყვანოთ სათანადო მაგალითები წინადადებებში: ბებერ ებნების; „მაგი მოკლა ჰადული“. ბიჩაა ებნების: „ჰათარა?“ („როგორ?“); ეე ყოჩ ჰათარ გააზარდა? („აი ეს ვერძი როგორ გაიზარდა?“); თქონბე ჰათარ იქნა ცხოვრევაა („როგორ იქნა...“); შენ ჰათარ ინსან ხარა? („შენ როგორი კაცი ხარ?“); ბესო, ჰათარ მოჰლია?..²

ამ მაგალითში ისევე, როგორც ბევრ სხვა სიტყვაში, გვაქვს შეჯვარედინების ერთ-ერთი ნიმუში, რაც ამ ორი ენის ხანგრძლივი ურთიერთმოქმედების შედეგია.

¹ მაგ.: რაბე (|| რაბე) დაჰირესა? რაბე თეთრი არ გაქვრ? (აღია-ბათი)... ჰაბე მოსულხარა? ჰაბე დაჰქერია?..

² კითხვითსიტყვიან წინადადებაში კითხვითი ა ეკუთვნის კაკურ კილოვას

სად და რად კითხვითი ზმნიზედები იცვლება სა და რაზე
 || რაზე სახით: სა მილიანა? სა წაჭდნენ?.. რაზე მინდა? რაზე
 უნდა? რაზე გინდა ჰქეთონ?.. რაზე გინდა?..

სად კითხვით ზმნიზედას ენაცვლება ზოგჯერ ფორმაუცვლე-
 ლი სიტყვა ჰაბა: ჰაბა ჩემ ქული? („სადაა ჩემი ქული?“), ჰაბა
 პური? („სადაა პური?“), ჰაბა ცხორი? ჰაბა შენი ძოლდაშიო?..

ადგილის ზმნიზედა ექ... შეიძლება განვიხილოთ ნაცვალ-
 სახელებთან დაკავშირებით: *ახა (ასე), ეხე, ისი, *აგა, ეგე, იგი, აქა,
 ექა (შდრ. ექეთ 53,9, საქ. სიძვ. ტ. III), იქი... აქა: აქაეთი
 გაჭდა... აქე (ალიაბ.): აქე ფრინველი ვერ მოდის, შენ რა გაქო
 აქე... აქი: აქიე იქე ცხენი გმა მოჭწევსა? (ალიაბ.), აქიეთი
 წაჭდა... ექ: ექ (|| ახლოს ჩონთან) დაბლაზე თაე არის (ქოთ),
 ექ ვოჯობ არის... იქა: იქაეთი მოსულაქ, იქაეთი მაღლა... იქი:
 იქიეთი გზაში ჩავარდნენ (თასმ.... შდრ. „ჭამასა თქნსა ნუ იხედავ
 აქა და იქი, ად შეიკრძალენ თლნი შენნი და ესრეთ მიღებად
 საზრდელსა მადლობით“: კიმ., I, 230, 15—16)... იქე (ალიაბ.): აქიე
 იქე გოჭწევსა?.. ეაქე (←ეიქე←აიქე←აი იქე, ალიაბ.): რას ჩედი
 ეაქე?.. ოგაქე (←ოგ+ეგე+ექ): მეც ოგაქე მისროენი (ქოთ)...

შეიძლება წავაწყდეთ არქაულ ფორმასაც: აგათყენ, ერ აგით-
 ყენ მაღავს (ალიაბათი) და სხვ. (აქ საქმე უნდა გვქონდეს უძვე-
 ლესი ფორმის ნაშთთან)¹.

შენიშვნა: კაკურში აქ თავში იგრძნობა მახვილი,
 რასაც ბოლოკიდეური ხმოვნის მოწყვეტაც ადასტურებს, ალი-
 აბათურში კი უფრო — ბოლოში, რის გამოც ბოლოკიდეური
 ხმოვანი შემონახულა (აქე, იქე).

თანაც ზმნიზედის ნაცვლად ინგილოურში იხმარება თუთანაც
 და ჰამ || ჰამაც (←ham); მაგ., დაჭნახავყ, ერ ლემ გდი, უთქომყ:
 მოე, ეს ჭომოთ! თუ თანაც მაგრა შერ ყოფილან (კაკი), ჰამაც
 მალე-მალე ებნევის („თანაც მალ-მალე ეუბნება“, კაკი)...

§ 90. -მე და -ყე ნაწილაკები ალიაბათურში ხმოვნით გვევ-
 ლინებიან, კაკურში კი — ხმოვანკვეცილად. (§ 22). -გე კი ალიაბა-
 თურშიც იკვეცს ხშირად ხმოვანს². -ლა-ს კაკურში დაერთვის ნარი.

სხვა ნაწილაკთაგან აღსანიშნავია შემდეგი:

¹ შდრ. არნ. ჩიქობავა, მოთხრ. ბრ. გენეზისისათვის ქართველურ
 ენებში: თსუ შრ., X, თბილისი, 1939, გვ. 173--174.

² მაგ.: თევზი ვორცი დამალა ქობითავ (ითით), აქო ახალგამნასულ ჭუ-
 ჭულები კრუტითავ (ალიაბათი) და სხვ.

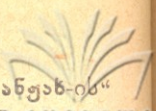
1) იყო || ეყო დღეს იხმარება ზოგჯერ მაინც და კი გაძლიერებითი ნაწილაკების მნიშვნელობით; მის წინამდებელ სიტყვებს ყოველთვის დაერთვის -ც ნაწილაკი; მაგ.: ქაჩის ერ ყაზში ათ მანათ ყიზილ მიპცა, ჩონ ხუთ ყაზში ერ კაპეციც იყო არ მოქცეა („...ჩვენ ხუთ ბატში ერთი კაპეციც კი არ მოგვცა“, ალიბეგლო)... დინჯაც იყო წუალდით („ნელა მაინც წავიდოდით“, კაკი).. ჩემ ყისმათზე ერ ქალსაც იყო მოაყონავთ („ჩემ ბედზე ერთ ქალს მაინც მოვიყვანთ“)... ერთიც იყო აატან! („ერთი მაინც აიღე!“)... ჟიბეათაც იყო წააღ! („ჯიბით მაინც წაიღე!“)... გამარჯობაც ეყო არ ჰუთქომ 200,16 („გამარჯობაც კი არ უთქვამს“)..

2) დენა (←ДЕНА „ცალი“) იხმარება -ლა-ს, -ოდე-ს და ცალი-ს მნიშვნელობით; მაგ.: ერ ბალში ერ დენა დედაკაცი სრიალოვს („ერთ ბალში ერთი დედაკაცილა სეირნობს“, ალიაბათი), ბირ დენაქა („ერთილა“, „ერთი ცალი“), სამ დენაქა („სამიოდე“), ორმოც დენაქა და სხვ.

3) -ც ნაწილაკი ინგილოურში ზმნასაც შეიძლება დაერთოს; მაგ.: მევ-თქუ: სასროგნე ვარ, მოხტესაც, არ მოხტესაც („მე ვთქვი:, ვისერი, თუ გინდ მოხვდეს, თუ გინდ არ მოხვდეს“, ქოთ.)... დაჭწრთ ნაცარში ვიქნები, არ დაჭწრსაც, ნაცარში ვიქნები („დავწვეთ, მაინც ნაცარში ვიქნები, არ დავწვეთ, მაინც ნაცარში ვიქნები“, მოს.)...

-მცა ნაწილაკი, რომელსაც დაკარგული აქვს ძველი სინტაქსური ძალა, შემონახულია მხოლოდ მ-ს სახით; იხმარება დაწყველის ან დალოცვის დროს; მაგ.: შენამ ღმერთმა ნუ გაგზარდას...

§ 91. კავშირები, როგორიცაა: მაგრამ, ხოლო, ოღონდ, ხან და ან, შეცვლილია აზერბაიჯანულიდან შემოსული ამავე მნიშვნელობის კავშირებით: ამმა (←amma „მაგრამ“), ანჯახ (←анжак „მაგრამ“, „ხოლო“, „ოღონდ“), თექ (←так „ოღონდ“, „ხოლო“), გაჰ (←каһ „ხან“, „ზოგჯერ“), ჰე || ჯა (←я „ან“); მაგ.: ამ მამულს კაა მოწყობა აქო, ამმა ერ წყულ გულხანდარ ყუშიც აქონდეს, ამ მამულივი მამულ ღუნიაზე არ იქნებოდა (სამთაწყ.)... ამათ ორივ თავ დააზინეს, ანჯახ კი არაბიზანგემ ესენი დააცაყე (ალიაბათი); უთხრა: „შენც ჩაა შიგ“. ანჯახ მოტყუევაა უნდოდა (კაკი)... არაჰმაგ, შენ თექ აზრაზე, მისთუნ იქნოს („არა უშავს, შენ ოღონდ ალაპარაკე, მისთვის იქნეს“; ალიაბათი); თექ ამამ ჟოხი გამააცნოს (ალიაბათი)... გაჰ ყოჩის თოლ გამააქს ყოფილ, გაჰ ფეყ კრის ყოფილ (კაკი)... ჯა შენთუნ იყოს ჯა ჩემთუნ („ან შენთვის იყოს ან ჩემთვის“)... ჰე ეკალ მამ, ჰე ხუთ პურ მამ! 194,21 (შდრ. არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნ., გვ. 218).

შენი შენა: ალიაბათურში „ამმა-სა“ და „ანჯან-ის“ პარალელურად შეიძლება „მაგრამ-საც“ შევხვდეთ (მაგ., **მამა** გო მავტულო, მაგრამ ჰაპ...). უნდა აღინიშნოს, რომ ამ (მაგრამ || ამმა || ანჯახ) კავშირის ხმარება იშვიათ მოვლენას წარმოადგენს. ხშირად არ ვხვდებით მას იქ, სადაც ის მოსალოდნელია, თუნდაც კაკურის მიხედვით: მაგ., „აქვე რ ლამემ გააბრა, მუვერე ლამემაც გააბრა, მამამ და დედამ ეს ქორწილის საქმე აღარ ილაპარაკეს“. კაკური აქ **ამმა** კავშირის იხმარდა: „ერ ლამემ გააგბრა, მუვერე ლამემც გააგბრა, ამმა დედ-მამამ ემ ქორწილი საქმე აღარ ილაპარაკეს“. კავშირი **რომ** შეიძლება შეგვხვდეს ინგილოურში შემდეგი სახით: **რომ || რო || რუმ || ჰუმ || ნუმ**.

მაშ (← მამასადამე) ინგილოურში იხმარება ჩვეულებრივ **მა** (← || მამ) ფორმით (**მა** როგო თქო? ალიაბათი; **მა** რავ-ქნოთა? ქაქი).

თუარ (← თუ + არა) კავშირი იხმარება თორემ-ის მნიშვნელობით (მაგისტანა საქმეებ არ გააკეთო, თუ არ მაშინავ მოკლავ; შდრ. გურ. თვარ || თვარა).

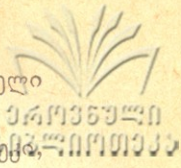
კავშირი და ჩვეულებრივი საუბრის დროს ინგილოურში (განსაკუთრებით კაკურში) იშვიათად იხმარება¹. აქ მის მაგივრობას პაუზა ეწევა; მაგ., ერ ჟანავარ, ერ თულქუჟ, ერთიცი დათ მოჟდნენ...

ალიაბათურში სპორადულად შეიძლება წავაწყდეთ აზერბაიჯანულიდან შემოსულ **ვა** (← ВА) კავშირსაც (მაგ., შამსმელამ ვა არაბიზანგიმ...).

§ 92. **შორისდებულთაგან** საყურადღებოა შემდეგი: ჰაფე || ჰეფე (← haйф, —შებრალებისა), ჰეჰათ (← heйhat, —მწუხარებისა), **ოხმენ** (← ох+მენ, შდრ. ვაჰ+მე→ვაჰმე, მწუხარებისა), **ეჟჰ** და **ჰეჟ**, (მწუხარებისა), **ვალლაჰ** (← валлах აჰ ღმერთო!), **ჰაბა** და **ჰაპ** (მოწოდებისა), **ეაჰ** (აკრძალვისა), **ნეტარ** (ნატურისა), **იჰოვ** (სიხარულისა) და სხვ.

§ 93. **დასკვნა მორფოლოგიური ნაწილისათვის**. კაკურში ბოლოხმოვნისა სახელებს სახელობით ბრუნვაში შემოუწნხავს ბრუნვის ნიშანი (ი→ჲ), ხოლო ბოლოთანხმოვნისაებს ი დაუკარგავს. ალიაბათურში კი ისეა, როგორც თანამედროვე სალიტ. ქართულში.

¹ ჩვეულებრივ ამბობენ: „მენ და შენ“... სხვაგან კი იშვიათად ვხვდებით.

სანის მოკვეცა ნათ. და მიც. ბრუნვებში საერთოა მთელი ინგილოურისათვის.

სუფიქსისეული ხმოვნების მოწყვეტა (გამიტხეკია→გამიტხეკი, ყოფილა→ყოფილ, გღია→გღი, ყე→ყ და სხვ.) მხოლოდ კაკურის დამახასიათებელია.

ვნებითი გვარის ზმნების აწმყოში მხ. რ. S_3 -ში -ს მართო კაკურში შემონახულია.

საერთოა მთელი ინგილოურისათვის II კავშირებითის ფორმების გამოყენება მყოფადი დროის გადმოსაცემად, როგორც ეს ძველ ქართულში იყო, და აგრეთვე მიმღეობისა და მეშველი ზმნის საშუალებით ამავე დროის გადმოცემა.

საერთოა აგრეთვე მთელი ინგილოურისათვის მრავლობითი რიცხვისა და ხარისხების წარმოება.

პირველი სუბიექტური პირის ნიშნის შერწყმა ზმნის ფორმასთან ხშირი მოვლენაა კაკურში (ნოხით, ჭომ, ოღლ, ყუღით). ალიაბათურში უმთავრესად ვინის გაფშენიწიერებასთან გვაქვს საქმე (ჭჭამ, ჭყიდით).

II სუბიექტური და III ობიექტური პრეფიქსების ფუნქცია ინგილოურში ძალიან შერყეულია (მღრ. მე შჭომ, შენ შჭამ, ის შჭამს, კლავის გაჭწევა და მისთ.).

სინტაქსური სასიათის ძირითადი მოვლენები

§ 94. სახელის შეთანხმება სახელთან ბრუნვაში დარღვეულია მთელ ინგილოურში, მაგრამ ამ მხრივ განსხვავებული ვითარება გვაქვს კილოკავების მიხედვით. კაკურში მსაზღვრელი ჩვეულებრივ წარმოდგენილია ყველა ბრუნვაში მარტო ფუძით, ხოლო ალიაბათურში იგი გვევლინება სახელობითი ბრუნვის ნიშნითაც.

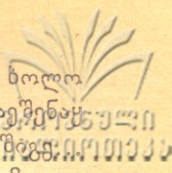
კაკურში სახელობით ბრუნვაში ბოლოთანხმონიანი მსაზღვრელი და საზღვრული გვხვდება მხოლოდ ფუძით, ხოლო ალიაბათურში მსაზღვრელი ფუძითაა მოცემული, საზღვრული კი—სახელობითი ბრუნვის ნიშნით, მაგ. კაკური: დიდ ვაშკაც კაც ყოფილ... ალიაბათური: ცოცხალ თევზი მაღლა.

ალიაბათურშივე შეიძლება თანხმონიანი მსაზღვრელიცა და საზღვრულიც სახელობითი ბრუნვის ნიშნით იყოს გაფორმებული: ზ ო ლ ი დ ე და კ ა ც ი ა მ ბ ო ვ ს...

კაკურში ბოლოხმონიანი მსაზღვრელი სახელობით ბრუნვაში ფუძითაა წარმოდგენილი, ხოლო ბოლოხმონიანი საზღვრული—სახელობითი ბრუნვის ნიშნით: წაუდა პატრა ზმაა... ალიაბათურში კი ორივე ფუძითაა მოცემული: თ ი თ ო ზ უ ზ უ ბ ა ჯ ლ ე ვ ს მ ის ც ა...

როცა ბოლოთანხმონიანი მსაზღვრელადაა და ბოლოხმონიანი საზღვრულად, მაშინ კაკურში მსაზღვრელი ფუძით გვევლინება, საზღვრული კი—სახელობითი ბრუნვის ნიშნით: თ ე თ რ თ ხ ა ე მო დ ის; დ ი დ ზ მ ა ე ჟ დ ე ვ ის ც ხ ე ნ ზ ე... ალიაბათურში მსაზღვრელიცა და საზღვრულიც ჩვეულებრივ ფუძითაა წარმოდგენილი: დ ი დ ზ მ ა ა მ ბ ო ვ ს; ჩ ო ნ დ ე და წ ა ე ყ ო ნ ა... მაგრამ აქვე არცთუ იშვიათად გვაქვს მსაზღვრელი სახელობითი ბრუნვის ნიშნით: დ ი დ ი ქ უ ა ა რ ი; ს ა მ ი ზ მ ა ყ ო ფ ი ლ ა ნ...

როცა ბოლოხმონიანი სიტყვა მსაზღვრელადაა და ბოლოთანხმონიანი—საზღვრულად, მაშინ კაკურში ორივე მხოლოდ ფუძითაა წარმოდგენილი; ალიაბათურში ისეთივე ვითარება გვაქვს, როგორ-

რიც ახალ ქართულშია: მსაზღვრელი ფუძითაა მოცემული, ხოლო საზღვრული—სახელობითი ბრუნვის ნიშნით; მაგ.: კაკური: აგენა ვერ პატრა სოფელ... ალიაბათური: პატრა ქობი ჩადო...

მოთხრობით ბრუნვაში მსაზღვრელი ფუძითაა მოცემული, საზღვრული კი—მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნით (კაკურშიცა და ალიაბათურშიც): წაყონილ ბიჭმა უთხრა...

ალიაბათურშივე შეთანხმება დარღვეულია: საზღვრული მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნითაა წარმოდგენილი, მსაზღვრელი კი—სახელობითის ფორმანტი: თავისი კაცმა უთხრა; ჩონი დიდი კამანდირმა გუთხრა; ამ ორი ზმამ მასლაათი ქნეს¹...

არის იშვიათი შემთხვევები, რომ შეთანხმება დაცულია ორივე კილოკაეში; მაგ., ერთმა ბერ კაცმა გააჩავა (ალიაბათი); შენმა მოლოდინმა მაადნო (კაკური) 210,19...

მიცემით ბრუნვაში ალიაბათურში შეთანხმება დარღვეულია: მსაზღვრელი სახელობითის ფორმანტითაა მოცემული, საზღვრული კი მიცემით ბრუნვაშია: ცხელი წყალს მატანს; გველე ერთი დიდი ხეზე; შეუდა ერთი ოთახში...

ანალოგიურ მაგალითებს კაკურში შეიძლება შევხედეთ მეტად იშვიათად (მაგ., ჩონი სახში, ყიამეთი დარში...).

ჯანმოკვეცილი მსაზღვრელიც შეიძლება იყოს, როგორც ეს კაკურში და საერთოდ ქართული ენის კილოებშია (დიდ ქალს უთქომ).

წოდებით და ვითარებით ბრუნვებში მსაზღვრელი შეიძლება ზოგჯერ მოგვევლინოს სახელობითის ფორმანტით ალიაბათურში: შე მამაზალი ცნენო, ვერ მცნობა?! ორი ჟურათ ვამბოვთ...

ნათესაობით და მოქმედებით ბრუნვებში თუ მსაზღვრელად ზედსართავი სახელია, იგი საზღვრულთან ერთად თითქოს კომპოზიტს შეადგენს და ფუძის სახით გვევლინება მთელ ინგილოურში; მაგ.: დიდ ზმი ცხენ წაყონა; თეთრ ცხენით, ლამაზ ტანსმოზი მოსულ ვარ (ალიბეგლო).

ზოგჯერ ჩვენებითი (resp. პირის) ნაცვალსახელიც არ ეთანხმება ბრუნვაში საზღვრულ სახელს; მაგ., ჰიგი ზოლ ნუ აქომ (კაკი); ეს ჟანავარმა ცხრობი ჭამა (ალიაბათი) და სხვ.²

¹ ანალოგიურ შემთხვევებს შეიძლება კაკურშიც წაეწყდეთ იშვიათად; მაგ., ამ მამაზალი ჟუმურყულიმ რემენ ერთხელ მოგატყულს (ალიბეგლო)...

² დამოუკიდებლად ნახმარი ნაცვალსახელი კი ზოგჯერ არ ექვემდებარება ზმნის სინტაქსურ მოთხრობილებას და გვევლინება სახელობითი ბრუნვის ფორ-

მსაზღვრელების ხმარება ან მხოლოდ ფუძის სახით, ან სახე-
ლობითის ფორმით მიუთითებს მის უნიფორმაციის ტენდენციას.
შეთანხმებლობას ხელს უწყობს ის, რომ ინგილოურში¹ ცილის
ყოველთვის მსაზღვრელი წინ უსწრებს საზღვრულს². ასეთივე მოვ-
ლენა გავრცელებულია აგრეთვე ფერეიდნულში³ და მეტ-ნაკლებად
გვხვდება ქართული ენის რიგ კილოებში⁴. ამ მხრივ ინგილოური
განმარტოებით არ დგას. მეგრულ-ჭანურში კი წინამავალი მსაზღ-
ვრელი ყოველთვის ფორმაუცვლელადაა⁵. ანალოგიური ვითარებაა
დადასტურებული ყიზლარ-მოხდოკურ ქართულ მეტყველებაშიც⁶.

§ 95. ზმნის შეთანხმება სახელთან რიცხვში დაახლოებით
ისევეა ინგილოურშიც, როგორც ქართული ენის რიგ სხვა კილო-
ებში. ხშირად ზმნა სახელს ეთანხმება რიცხვში შინაარსის
მიხედვით; მაგ.: ჟამათაი| შაყრილიყენენ; სამ კაცაი| დგანან და სხვ.
ეგვე ითქმის რამდენიმექვემდებარიანი წინადადების შესა-
ხებაც; მაგ.: ერ ჟანავარ, ერ თულქუშ, ერთიც დათ მოტუნენ
(თასმ.) და მისთ.

ცხადია, სულიერი საგნის აღმნიშვნელი სახელები ჩვეულებ-
რივ ითანხმებს ზმნას რიცხვში; მაგ.: ქალებ წყალზე მიდიოდნენ
(სამთაწყ.)⁷, ფუტკრები ამას დეეყარნენ (ალიბათი) და სხვ. თუმცა

მით; მაგ., ჰიციც მე ვერ ოთავნებავ („ამასაც მე ვერ ავთავებო“; კაკი) და
მისთ.

¹ შდრ. ვ. თ. ო. ფ. უ. რ. ი. ა. ნამყოს სახეობათა საერთო ნიშნისათვის ქარ-
თულში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VII, 1955, გვ. 458; მისივე, გრა-
მატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართველურ ენებში: იბერიულ-
კავკასიური ენათმეცნიერება, VI, 1954, გვ. 454—455; მისივე, ენის განვითარების
შინაგან კანონთა ერთი ნიმუში ქართულში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერ-
ება, V, 1953, გვ. 528.

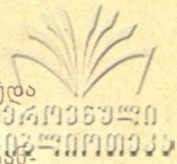
² თუ სპორადულად მოგვევლინა საზღვრულის შემდეგ (მის მომდევნოდ)
მაშინ გვექნება სრული შეთანხმება ბრუნვაში.

³ არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, გვ.
215—216.

⁴ არ. მარტიროსოვი და გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის
კაზური დიალექტი, თბილისი, 1956, გვ. 123—124.

⁵ არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებითურთ,
ტფილისი, 1936, § 18.

⁶ ყიზლარ-მოხდოკურ ქართულში „ბოლოთანმდევნიანი მსაზღვრელი, რა
ბრუნვასაც უნდა წარმოადგენდეს მომდევნო საზღვრული, ყოველთვის სახელო-
ბითი ბრუნვის სახითაა მოცემული“ (სტ. ჩხენკელი, ყიზლარ-მოხდოკური
ქართული: ტფილისის უნივერსიტეტის შრომები, V, 1936, გვ. 275).

ზოგჯერ ეხვედებით შეუთანხმებლობის შემთხვევებსაც; მაგ.: წაჭდა ყარავაშები, უთხრეს ამ ბიჭს (ალიბათი) და სხვ.

უსულო საგნის გამოჩნატეელი ქვემდებარე კი მაშინ იბანხმებს, როცა მას სულიერის თვისებები მიეწერება; მაგ.: წამლებ შეჭიდებულან, წოორ გამოჩენულან 191, 15- 16...

შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილიც შეიძლება ზოგჯერ შეეთანხმოს ქვემდებარეს რიცხვში; მაგ.: ქალებ/გვჩი ლამაზებ/გვჩი ყოფილან...

ანალოგიური მოვლენა უფრო გავრცელებულია ფერეიდნულში¹, კახურსა² და სხვაში.

ინგილოური ერთ თავისებურებას იჩენს შედგენილ შემასმენელთან მესამე პირში: თუ დამხმარე ზმნა მოკლდება (არიან→ა), მაშინ შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს დაერთვის ებ-თან ერთად ნარიც.

ეს მოვლენა საერთოდ მთელ ინგილოურში იჩენს თავს ზოგჯერ, მაგრამ კაკურში (განსაკუთრებით კითხვით წინადადებაში) იგი ყოველთვის გვევლინება, როგორც წესი; მაგ.: ისენ კაცებნია? (ალიბეგლო); ისენ ვარენია? (კაკი); ისენ კაცებნი (ალიბეგლო); ისენ ქალებნი (კაკი) და სხვ.

აქ ნარი აღნიშნავს შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილის შეთანხმებას რიცხვში ქვემდებარესთან ისენ.

§ 96. მიცემით ბრუნვაში დასმული LS ის მრავლობითობა ზმნაში აღნიშნულია ყე (→ || ყ)¹ სუფიქსით; მაგ.: ვერ უჭამიაცე (მოლლას და მის ცოლს); ზმებს და დას უტირინიაცე; გინდაყე (თქონ)... ნულარ გეშინიანყე, გეყოფაყე (თქონ)... კაცს და ღეკაცს იმ სამ შაურით უცხოვრიაყე; იმათ აქოყ ერ ფრინეველ; ზმებს კიდემ მოშვიდაყ; ზალიან გოჭკურდაყ იმ ხალხს; სოფელი ხალხს დიად ჟავრ მოსდისყ...

მიცემითში დასმული LO-ის მრავლობითობაც ზმნაში აღნიშნულია ამავე სუფიქსით; მაგ.: ამათ გომოჭდგენყე; მე გიცავყე (თქონ); იცავსყე (მათ)... იმათაც ქუბებ მოჰპარაყ; იმ ზმევეს გატყოფიყ! და მისთ.

სახელობით ბრუნვაში დასმული LO-იც (აგრეთვე GO-იც) აჩენს ზოგჯერ ყე-ს (|| →ყ-ს) ზმნაში მრავლობითობის აღსანიშნავად.

¹ არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი. გვ. 217.

² არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად; არილი, 1925, გვ. 78.

³ -ყე გვაქვს ალიბათურში. კაკურში იგი მხოლოდ -ყ-ს სახით იხმარება, (§ 22).

ნავად, თუმცა ასეთი შემთხვევები ჯერჯერობით შედარებით იშვიათია; მაგ.: ბებერმა დაგოცაყე ქათმები... ახლა დაგასახლეს (თქონ)...

-ყე სუფიქსს ვხვდებით, როგორც ეს სამეცნიერო ლიტერატურაშია ნაჩვენები, ფერეიდნულში, ქიზიყურში, მთიულურში, კახურში, მოხეურში, იმერულსა და რაჭულ-ლეჩხუმურში, აგრეთვე სამწერლობო ქართულის ძეგლებშიც XI საუკუნიდან. მისი ფუნქცია გარკვეულია¹.

-ყე (→ -ყ) სუფიქსს -თ ბოლოსართი ენაცვლება. -თ-ს ხმარებას მხოლოდ სპორადულად შეიძლება წავაწყდეთ ინგილოურში; მაგ.: ამათ მოჰვათ ჩხუფი; მეზროხეებიც წეეყონათ, ისენიც იქვე დეეჭირათ, დეეგდათ, ძარად წეეღათ (ალიბეგლო)...

ქიზიყურსა და კახურში კი თანის ხმარებას ვხვდებით უფრო ფართოდ, რაც კარგად არის ახსნილი².

§ 97. ნათესაობითში მართული სახელი პრეპოზიციულ წყობაში (თუ წინ უსწრებს საზღვრულს), ნათ. ნიშნის -ს ელემენტს იკვეცს (უშთავრესად კაკურში); მაგ.: ხი სახლ, ღორი გორც, ანწლი ქოხ, ტყი პირში და სხვ.

მაგრამ ნაზმნარ სახელს (სახელზმნასა და მიმღობას) თუ წინ უძღვის, მაშინ ინგილოურში (განსაკუთრებით კაკურში) თანხმოვანფუძიანი სახელები წარმოდგენილია ჩვეულებრივ მხოლოდ ფუძით: პურ ქმაჲ, კაც მოკლჷჲ, პატივ ცემაჲ, ყმაწულ გაბანელა, თაფლ მაღებელა და მისთ.

ბოლოზმოვნინანები ასეთ შემთხვევაში მხოლოდ ი (|| ჰ) ელემენტით გვევლინება ჩვეულებრივ; მაგ.: მი შაჲ მაღებელა წასულიყნრნ, ჰეჩ მინამ უკითხელა საქმი გაკეთეჲჲ არ იქნეგ...

გამონაკლისის სახით შეიძლება შეგვხვდეს სრული ფორმითაც (საქმის გაკეთებაჲ 210,8), ან სანმოკვეცილად ბოლოთანხმოვნინანებთან (არხი თხრას 210,22).

¹ არ. ჩიქობავა. ყე ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოდიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით: ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწადეული, I—II, 1923—1924, გვ. 31—68.

² არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების ევოლუციის ძირითადი ტენდენციები ქართულში; II: საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, II, № 6, 1941, გვ. 564; აგრეთვე ამავე ავტორის ყე ნაწილაკი ფერეიდნ., გვ. 54—56 და გარე-კახეთი დიალ., 76—77.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აქ პირდაპირი ობიექტი მოცემულია მასდართან ნიშანმოკვეცილ სახელობითშიო, როგორც **სახელი** გვხვდება ძველ ქართულში¹.

მაგრამ ინგილოურში ამის მსგავს მოვლენასთან არა გვაქვს საქმე, რადგანაც ამის საწინაღმდეგოდ ლაღადებს შემდეგი:

1) წყობის შეცვლისას მსაზღვრელი აღიდგენს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანს სრულად (აღაგველა შინაუროვაჲს)²;

2) ბოლომომენიანი სახელები ნათესაობითი ბრუნვის სანმოკვეცილი ნიშნით გვევლინება ჩვეულებრივ (საქმი გაკეთებაჲ);

3) ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს აგრეთვე მაშინაც, როცა განსაზღვრულია მსაზღვრელი სახელი; მაგ.: ჩემ ცხორ არმოზოვნი ხბარ ღმერთს უთხარ; კაცი სულ დაღევი საათში 191,13 და სხვ.

ალიბათურში კი ზოგჯერ ბოლოთანხმოვნიანებიც გვევლინება ნათესაობითის სანმოკვეცილი ნიშნით; მაგ.: ქალი მათატაებლა, ქობი მათხოვნელა, ყორები საყრდლა და სხვ.

§ 98. **ინგილოურში** (განსაკუთრებით ალიბათურში) დაუძახა ზმნასთან ობიექტი, ნაცვლად მიცემითისა, სახელობითში დგას; მაგ.: დოჭხახა კიდემ ქაჩალი („დაუძახა კიდევ ქაჩალს“); ეს ბიჭი დოჭხახა ამ ხანმა; მოლლა ნასრედინამ შინ წასულითავ დოჭხახა მეზობლები, ყოჩმები („ნათესავები“)... დოჭხახებია ქალები („დაუძახებია ქალებისათვის“).

ასევეა ზოგჯერ დაჰჰადა ზმნასთანაც; ეს კაცი დაჰჰადეთ ტანსმოზი და სხვ.³

ორში ერთია: ან ზმნა ვერ მართავს სახელს, ან ეს სახელი არ წარმოადგენს ირიბ ობიექტს. უფრო სწორი ჩანს მეორე.

აქ, როგორც ჩანს, ნამდვილი პირდაპირი ობიექტი („სახელი“) დაკარგულია და მისი ადგილი ირიბ ობიექტს უჭირავს.

აქ რომ მართლა ნათესაობითი ბრუნვაა და არა სახელობითი, ამას ისიც ამტკიცებს, რომ ზოგჯერ (თუმცა სპორადულად, მაგრამ მაინც) გვევლინება ნათესაობითი ბრუნვა სრული ფორმით (იმავე ალიბათურში); მის მიერ საზღვრული ობიექტი (ზმნისა) კი არც აქ ჩანს, დაკარგულა; მაგ., დაჰჰირა ვირის ყურით (მოს.). რა დაიჭირა? წინადადებაში არა ჩანს.

¹ ა. შანიძე, ძველი ქართ. ენა, § 60: ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა (ქრესტომათია).

² წყობის შეცვლა იშვიათ მოვლენას წარმოადგენს ინგილოურში.

³ შდრ. Н. Марр, Дневник поездки в Шавш. и Клардж.: ТР., VII, 1911, გვ. 61; შ. ძიძიგური, მესხური, დიალ. აღწ. ანალ.: ენიმკის მოამბე, X, 1941, გვ. 250.

რა უნდა ყოფილიყო წინადადებაში ზმნის ობიექტად და რა უნდა დაკარგულიყო? ამის გასაღებს თითქმის კაკური იძლევა აქ ეს ობიექტი ჯერ კიდევ შემონახულა, მაგალითად, შემდეგ წინადადებებში: დატრბა კაცი თავ; გადაა თავ დოჭუხახეს; ქალი თავ წაყონა; აფრინავს თულაა¹ გოგობი თავ; დედაა თავ დაჭირა შუღმა; გადავაგდებ ემი თავ; რახან წააყონებარა ჩემ თავ; ემ კაცი თავ იჭერენ; ჩემ თავ აგდევთ, სა მიიღითა?² და სხვ.

მაშასადამე, ზემოთ მოყვანილ ალიაბათურ წინადადებებში ჩვენი ვარაუდის მიხედვით უნდა ყოფილიყო თავიდან: „დაიჭირა ვირის თავი ყურით, დაუხახა კიდემ ქაჩალის თავს, დაუხახებია ქალების თავისათვის“ და მისთ³.

კაკურში ვხვდებით ასეთ წინადადებასაც: „მეგლანი ისიც უთხრა, რუმა შინ ყოფ პატარა ყმაწულსაც ემ კორცხის აჭამით!“ აქ შეიძლება დაკარგული გვექონდეს სახელი, „კვერცხის“ მმართველი სიტყვა („ნაწილი“).

§ 99. ქვემდებარეს, თუ გარდაუვალი ზმნის შემდეგ მოსდევს გარდამავალი ზმნა, მაშინ ზოგჯერ უკანასკნელი მართავს ბრუნვაში; მაგ.: ამ ბიჭმა მობრუნდა, უთხრა (ალიაბათი); შუღლებმა მოჭდნენ, ნახეს და სხვ.⁴

ზოგჯერ გარდაუვალ ზმნასთანაც ქვემდებარე მოცემულია მოთხრობითი ბრუნვით; მაგ., ამ ხალხმა წაჭდნენ და სხვ.

ანალოგიური შემთხვევებს ფართოდ ვხვდებით დასავლურ კილოებში.

ინგილოურში (უმთავრესად ისეთ სოფლებში, სადაც ქართულად ლაპარაკი კარგად არ ეხერხებათ), შეიძლება ზოგჯერ წავაწყდეთ საწინააღმდეგო შემთხვევებსაც: მოთხრობითი ან მიცემითი ბრუნვის ნაცვლად მოგვევლინოს სახელობითი ბრუნვა; მაგ.: ერისტოა თქო (ქოთ.); დიდ ზმაა და პატრა ზმამ შიჭმელ პურ ააღეს (თასმ.), ერისტოა, ერ ტახ მოჭკლავ ყოფილ (ქოთ.) და სხვ.

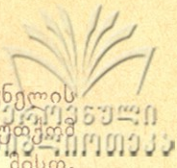
ანალოგიური ვითარება გვაქვს მიცემითში დასმულ ქვემდებარესთან, როცა მას ზოგჯერ ინგილოურში მართავს არა მისი უმუ-

¹ მეძებარი.

² მე რომ მტოვებთ, სად მიდიხართ?

³ ანალოგიური კონსტრუქცია თავს იჩენს კახურსა და ქართლურშიც: არ. მართიროსოვი და გრ. იმნაი შვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, თბილისი, 1956, გვ. 131.

⁴ ანალოგიურ მოვლენებს ვხვდებით სხვა კილოებშიც, მისი გამომწვევი მიზეზების ახსნა მოცემული აქვს ვ. თოფურიას: სინტაქსური ანალოგიის ერთი შემთხვევა ქართულში დიალექტების მიხედვით: ჩვენი მეცნიერება, № 1, 1923, გვ. 113—121; აგრეთვე მისივე ქართლური: კრებ. არილი, გვ. 146.

ალოდ მომდევნო აბსოლუტური ზმნა, არამედ ამ უკანასკნელის მომდევნო რელატიური; მაგ.: პატრა ზმას, მობრუნებულა, უღებო (ალიაბათი); მართლაც გადას, წასულ, ჳმაა უქნი (კაკი) და მისთ.

§ 100. ჳმნებს „იცის“, „აქს“ შეეცვალა კონსტრუქცია აწ-მყოში დასმულ გარდამავალ ჳმნათა შესაბამისად უთუოდ ამ უკანასკნელთა ანალოგიითა და აზერბაიჯანული ენის გავლენით.

„იცის“ ჳმნას აწმყოს შინაარსის მიღებასთან ერთად აწმყოს კონსტრუქცია შეეძინა; მაგ.: მე ვიცვივარ მას, შენ იციხარ მას, ის იცის მას, ჩემ დედაა იცის, მამაშენ მოწნა-დათესვას იცოდა, არ ვიცვივარ შენს სახელს და მისთ.

„აქს“ ჳმნაც ობიექტს მართავს მიცემით ბრუნვაში; მაგ.: ამ კორცხს აქვს; შემშინებთა თავი ხალჩას გამაქვს ოთახში; იმ ყუზილს¹ ჩამაქს; მახყე ერ წყულ ლალი გოვჳარს²...

„აქს“ ჳმნა ქვემდებარის მართვაში მერყეობას იჩენს: ჳოგჯერ მართავს მიცემით ბრუნვაში (ხალს მიაქომს), ჳოგჯერ კი არა (ეს ქალი ამ ქოთუქს³ აქს).

§ 101. „რომელიც“ სიტყვით დაკავშირებული დამოკიდებული წინადადება ქართულშიაც წიგნური წარმოშობისაა და ხალხურ მეტყველებას არ ახასიათებს⁴. მას არ ეხვედებით არც ინგილოურში ჩვეულებრივი მეტყველების დროს; ჩაკითხვისას ის შემდეგ სახეს იღებს: „რემენ კაცსაც ვარ მოჳპარეს, იმამ იჩივლა“ (ნაცვლად: „კაცმა, რემენსაც ვარ მოჳპარეს, იჩივლა“); „ჩემ შულ დაჳვაში იყო, იმამ მიტალ⁵ ალა“ (ნაცვლად: „ჩემ შულმა, რემენიც დაჳვაში იყო, მიტალ ალა“) და მისთ.

ინგილოურში დამოკიდებული წინადადების მაგიერობას ხშირად ეწევა მიმღეობა ნა აფიქსით⁶; მაგალითად, კაკურში: მიჳცა გელზე ნაქნარ ბეჳედ (ნაცვლად: „მიჳცა ბეჳედ, რემენიც გელზე აქონდა“); მიხაკო მანაქალ კაცეე გზაზე უხტრუან, ემ ბებერს კლრნ (ნაცვლად: „კაცეე, რემენთაც მიხაკოე მოკლეს, გზაზე უხტრუან, ემ ბებერს კლრნ“); სალამოდინ ერ ადგილ ვერ-

¹ „ოქროს“.
² „ძვირფას ქვას“.
³ „მორს“.
⁴ არნ. ჩიქობავა, ჳან. გრამ. ანალოზი, გვ. 184.
⁵ მედალი.
⁶ მიმღეობის გვარი და დრო არაა გარჩეული ამ შემთხვევაში.

მონარწყავ კაც, იქნევა? (ნაცვლად: „იგეთ კაც, რემენმა ცხელნი ღამომდინ ერ ადგილ ვერ მორწყას, იქნევა?“); ორას ჭიგოჲ მონაჭარ ინსან იქნევა? (ნაცვლად: „იგეთ ინსან, რემენმა ცხელნი ორას ჭიგოჲ ვერ მოჭრას, იქნევა?“)... ალიაბათურში: წაჰდა ჩემ ხეზე განასულ ადგილში (ნაცვლად: „წაჰდა იმ ადგილში, სადაც მე ხეზე გავედი“); შოჰნახაჲ კარგა სხო ინსან ვერმინასულ ცხენთან (ნაცვლად: „შოჰნახაჲ კარგა იმ ცხენთან, რემენთანა ცხო ინსანი ვერ მინასულა“) და მისთ¹.

ინგილოურში ასეთი წინადადების დამკვიდრებას ხელს უწყობდა ალბათ მთის იბერიულ-კავკასიური ენებისა და აზერბაიჯანულის, კერძოდ, ამ უკანასკნელისა და ხუნძურის ეგოდენი მჭიდრო და დიდი ხნის ურთიერთობა. ამ ენებში ჩვეულებრივია მიმღეობიანი კონსტრუქცია².

§ 102. რომ || რომა რო || რუმ || ჰუმ || ნუმ³ კავშირების გამოყენება რთულ წინადადებაში ხშირია მთელ ინგილოურში, მაგრამ ზოგჯერ რომ კავშირის ნაცვლად აქ ვხვდებით აზერბაიჯანულიდან შემოსულ სპარსულ ქი კავშირს ისე, როგორც ეს ჭანურშია⁴; მაგ.: ამბოვს ქი, „ეს ჰერ რამ არა ჩემ სახლ წინ“ („ამბობს, რომ ეს არაფერიც არ არის ჩემ სახლთან შედარებით“); შაჰ-აბასმა ქი თქო: „ეს ადგილ რაზე მინდა?“; მე მეგონა, „მე ქი მარტო ტყუან ვარ“ და სხვ.

§ 103. მ. ჯანაშვილისეული ტექსტების მიხედვით დამოკიდებულ წინადადებაში, თუ იგი წინ უსწრებს მთავარს, უკანასკნელ

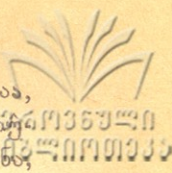
¹ ამ მიმღეობის შესახებ: რ. ღამბაშიძე, მიმღეობათა წარმოების ზოგი თავისებურება ინგილოურში: ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XV სამეცნიერო სესია, 1958, 31 მაისს და 2 ივნისს, თეხისები, გვ. 12—13.

² А. А. Бокарев, Синтаксис аварского языка, Москва-Ленинград, 1949, გვ. 223 და შემდ.; დ. იმნაიშვილი, ჰიპოტაქსის საკითხისათვის ჩაჩურის ჯგუფის ენებში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, II, თბილისი, 1948, გვ. 55—86; მისივე, რთული დაქვემდებარებული წინადადების ჩამოყალიბების ისტორიისათვის იბერიულ-კავკასიურ ენებში: ენათმეცნიერების ინსტიტუტის IV (X) სამეცნიერო სესია, 1953, 12 და 13 ივნისს, თეხისები, გვ. 22—23.

აზერბაიჯანული ენა მთავარ და დამოკიდებულ წინადადებათა შესაერთებლად კავშირებს არ ხმარობს (სპარსულიდან ნასესხებ კავშირებს აქ მხედველობაში არ ვიღებთ) და მათ ნაცვლად იყენებს მიმღეობასა და დიქლავაგ ფორმებს; მაგალითად, „დაჰვაში ნაქნარ ჩემ შჰლ მოჰდა „Давада вурунан оглун калди და მისთანანი, რაც თურქული ენებისათვის დამახასიათებელია.

³ ნუმ მოჭყნავთ, მემლან დაჭყთესავთ (ზაგ.).

⁴ არნ. ჩიქობავა, ჭან. გრამ. ანალიზი, გვ. 184.

წევრს (ზმნას) დართული აქვს ა ნაწილაკი; მაგ.: რუმ ჯედიდა, მამას ტოლახით ერთ წითელ ვაშლ გოდმოჰვარდა 192,4; რუმ მოტლიაყა, ჯემწიფეს ჰუთქომ 188,26; ჯერგლებთან ჰუმ მისულსა, ყოვს დაჭზხავლნი 183,14; კაჲ მანზილ რუმ გაჲარესა, კურიკამ დაჲხუხუნა 198,26 და მისთ.

ამ ტიპის მაგალითებში ამჟამად ანს არ ვხვდებით ინგილოურში. მაგრამ მ. ჯანაშვილის მაგალითებში ექვის შეტანა მაინც უადგილო იქნებოდა. როგორც სოფ. კაკას მოხუცებმა გადმოგვცეს, მათი ძველები (მამები და ბიძები) ეგრე ლაბარაკობდნენ.

ამ მოვლენის არსებობას მხარს უჭერენ გურული და აჭარული დიალექტებიც. როგორც ქეთევან ლომთათიძე ადასტურებს, „გურულ დიალექტში და აჭარულშიც გარკვეულ შემთხვევებში შეინიშნება სიტყვის ბოლო ხმოვნის აშკარა გაგრძელება. ამას სისტემატურად ადგილი აქვს დამოკიდებული წინადადების უკანასკნელი სიტყვის უკანასკნელ მარცვალში (მთავარი წინადადება მეორე ადგილზეა), ან შედარებით უფრო იშვიათად ჩამოთვლის შემთხვევაში ანდა მაშინ, როცა მოსალოდნელია მომდევნო განმარტება“¹.

ქ. ლომთათიძე შესადარებლად იყენებს მ. ჯანაშვილის მიერ გამოქვეყნებულ ინგილოურ ტექსტებსაც და სწორად აღნიშნავს, „რომ ამ ფრაზების აგებულებაში მ. ჯანაშვილის მასალასა და გურულ-აჭარულ სათანადო მასალას შორის სრული თანხედენილებაა“². მხოლოდ „გურულსა და აჭარულთან შედარებით ერთი საფეხურით უფრო ადრინდელ მდგომარეობას უნდა წარმოადგენდეს მ. ჯანაშვილის მასალა. გურულსა და აჭარულში უნდა გვექონდეს დაკარგული ეს - ა და მის ნიადაგზე უნდა გრძელდებოდეს ბოლო ხმოვანი“³.

იქვე მოცემულია საყურადღებო ასხნა. იგი წერს: „- ა კი თავის მხრივ უნდა წარმოადგენდეს რომელიღაც ცალკე სიტყვის ნაშთს. შეიძლებადა ასეთად კაცს მიეჩნია ან მეშველი ზმნა „არის“ („არს“) ან დამადასტურებელ-ჩაკითხვითი ნაწილაკი „არა“ ე. წ. განსაზღვრულობის ფუნქციით და, მაშასადამე, ფორმები „რომ მივიდს“

¹ ქ. ლომთათიძე, დამოკიდებული წინადადების ერთი თავისებურება ზოგ ქართულ დიალექტში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, 1946, გვ. 337—338.

² იქვე, გვ. 341.

³ იქვე, გვ. 342.

და „რომ მივიდა“ წარმომდინარე იქნებოდა, ან „რომ მოვიდა არის“-ისაგან, ან კიდევ „რომ მოვიდა არა!“-საგან¹. **ქართული ენის**
ავტორი დაასკვნის: „გურულ-აჭარულში **დასკვნის**
წინადადებაში ბოლო ხმოვნის გაგრძელება სინტაქსური ხასიათის მოვლენაა. გრძელი ხმოვანი მივიღეთ მომდევნო ნაწილაკის - ა ხმოვნის დაკარგვის ნიადაგზე. ეს უკანასკნელი (-ა) კი მომდინარეობდა განსაზღვრულობის ფუნქციის მქონე ნაწილაკისაგან“².
ასეთი დასკვნა მისაღები ჩანს ინგილოურის მიმართაც.

§ 104. **სხვათა სიტყვის** გადმოსაცემად ინგილოურში გვაქვს -ა და -ვ ნაწილაკები. პირველს ვხვდებით ალიაბათურში, მეორე კი მხოლოდ კაკურში იხმარება ისევე, როგორც ხევსურულსა და ნაწილობრივ თუშურში. იგი შეიძლება დაერთოს როგორც შემასმენელს, ისე წინადადების სხვა წევრს; მაგალითად, ალიაბათურში: იმას უთქომ: ქესიბობით გააჭტარდე უნდაო? როგორაა ჩემი საქმეო? უთქომ: ის ააყენეო, შენი ბახტი მობრუნდებაო... კაკური: ეგენ კი ამბოვენ; ემ ყოჩს ზალლი ზეა მოტწოენიაგ; უთქომ, რუმ ეს ინსნი ჯორციიაგ...

კაკურის ანალოგიური მდგომარეობაა ხევსურულშიც; მაგ.: ქისტებს უთქომ: „მგელ გაიქცავ, რას მივზღვევთაგ? ჩვენ მაგას ველარას დავაკლებთაგ“³... შღრ. თუშური: მგელმა იფიქრა: ციცო მემუქრებაგ, ცხვირზე თითს იკრავსაგ⁴... მითხრესაჲ პატრონებმაჲ: „წადი, იქნებ თქვენებურებ არიანაჲ“⁵... შეუცვლელიობის შემთხვევები გვაქვს ამოკვეთილი და კავშირის წინ: წინ მოგვიძღვებოდ ბელადიოდ, უკანით ჩუენ მივდედეთაჲ... ჯერგევშიგ ჩავარდებოდაოდ, გიე ალაზან წიქი'ლებდაჲ“⁶...

ეს -გ, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, წარმოშობილია ა-საგან ისევე, როგორც ხმოვნების შემდეგ წოდებითში ბოლოხმოვნიან სახელებთან⁷.

¹ ქ. ლ. მ. თ. თ. იქვე, 342.

² იქვე, გვ. 443.

³ ბ. გაბუშური, ხევსურული მასალები ა. შანიძის რედაქციით: წელიწდეული, I—II, 1923—1924, გვ. 175.

⁴ ს. მაკალათია, თუშური ლექსები, 1937, გვ. 120.

⁵ პ. ხუბუტია, მთათუშურის თავისებურებანი, 1943 (საკანდიდატო დისერტ., მანქანაზე გადაბ.), გვ. 42—43.

⁶ იქვე, გვ. 41—42.

⁷ შ. ძიძიგური, ხმოვანთა კომპლექსების ფონეტიკურ პროცესთა საერთო საფუძველი ქართულ კილოებსა და ზანურში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, 1946, გვ. 31.

კაკურში სხვათა სიტყვის ნაწილაკის (ო-ს) შემდეგ თუ კითხვითი ა ნაწილაკი დაერთო¹, მაშინ ო ინგილოურის საერთო ფონეტიკური კანონის მიხედვით იქცევა უ-დ ა-ს წინ; მაგ.: მეჭუა? (← || მეუა? ← მე-ო-ა?), წმინდა პურუა? (← პურ-ო-ა? ← პურ-ი-ო-ა?), მენადირეებუა? (← მენადირეებ-ო-ა? ← მენადირეებ-ი-ო-ა?), უთხარ: ჯორც მადლასუა? (← მადლას-ო-ა? „უთხარი: ხორცი [თუ] მოიტანოსო?“) და მისთ.²

ალიაბათურშიც ანალოგიური ფორმებია; მაგ.: მეჭუა? || მეყუა? || მეუა? კაციუა? || კაციჭუა? წასულანუა? თუთან მამკითხა: ბრინჯი და აგრუესუა? (← დააგროვეს-ო-ა?) და სხვ.

ასევეა უმთავრესად ჩაკითხვით წინადადებაშიც; მაგალითად,

კაკური:

- შენბეთაც მამილი.
- ჩემებეთაცუა?
- შენ მაადებებარ!
- მეჭუა?
- ჩონსა თამრომ მოსულ.
- თამრომჭუა?...

ალიაბათური:

- როგორ თქო, სადაურელი ვარო?
- ქალაქელიო.
- ქალაქელიუა?
- ჰო...
- თქონსა მასული ვარ.
- ჩონსაუა?..

(მდრ. გურ., იმერ.: — შუშა იყიდე? — შუშაო, თუ რა მითხარი, იყიდეო? და მისთ.).

ასეთ შემთხვევაში სხვათა სიტყვის გადმოცემის ფუნქცია მიჩქმალულია და წინ წამოწეულია კითხვა.

§ 105. კითხვითი ნაწილაკი გვაქვს მეგრულ-ჭანურსა და სვანურში; იგი გვქონდა ძველ ქართულშიც და შემონახულია დღესაც

¹ ზოგჯერ გვაქვს კითხვითი ნიწილაკის სხვათა სიტყვის ნაწილაკის წინ დართვის შემთხვევებიც როგორც კაკურში, ისე ალიაბათურში. მაშინ ამ უკანასკნელში ო უცვლელად გვენახება, ხოლო კაკურში ვ-დ იქცევა.

² მოყვანილი მაგალიტები ჩაწერილი გვაქვს ადგილობრივ მკვიდრთა ერთმანეთთან საუბრის დროს.

მთის კილოებში¹ (ხევსურულში, ფშაურში, მთიულურსა და თუშურში), იხმარება მხოლოდ ისეთ წინადადებაში, სადაც კითხვითი სიტყვა (ვინ? რა? რომელი? სად? და მისთ.) არა გვაქვს და კითხვის გამოხატვა კი საჭიროა. კითხვითსიტყვიან წინადადებაში მას არ ვხვდებით.

ასეა ალიაბათურშიც, მაგრამ კაკურში კი კითხვითი ნაწილაკი (ა) გვაქვს კითხვითსიტყვიან წინადადებაშიც ყველგან და ყოველთვის.

ამ მხრივაც კაკური უპირისპირდება, როგორც საერთოდ ქართველურ ენებსა და მათ კილოებს, ისე კერძოდ ალიაბათურსაც.

ეჭვს გარეშეა, რომ კაკურში საქმე გვაქვს მეორეულ მოვლენასთან².

კაკური მაგალითები: მინ არ ისა? რა გინდაყა? რაბე მიიღიხართა თქონ ჭარში? რაშუ გინდაყა ჩონ თავ? ჰათაარ გოდოხორწუთა? (←გოდოხორწო-ო-ა?)³, რაქთონ ახლევსა? როგო ხარა, კაა ხარა? სა არიანა? სა წააღებეხართა ჰე დანაწერ? და სხვ.

არაკითხვითსიტყვიანი კითხვითი წინადადებები კაკურსა და ალიაბათურში: არ წერავა? არ გაქოყა? მიგიციდაყა? დიანოზ ავაღია? ამასაც არ მოუცი კიღემა? წაჭდა ისიცა? მოტყონიდაყა? (← მოუყონიდაყა?) მაკე იყუა? (← იყოა?), არ მოსულანუა? (← არ მოსულან-ო-ა?) და სხვ.

არის შემთხვევები, თუმცა ძალზე იშვიათად, რომ კითხვითი ნაწილაკი არ დაერთვის. ეს იმ შემთხვევაში ხდება, როცა ზმნას ან კითხვით ნაცვალსახელს (კაკურში) გაუგრძელდება ხმოვანი; მაგ., „შენ სა მიიდი?, რათაარ იქნა? მიინ გაცხოგრებს? და მისთ.“⁴

კითხვით წინადადებაში მახვილი ეცემა ან კითხვით ნაცვალსახელს ან ზმნას ბოლოდან მეორე მარცვალზე; მაგ., „რა ხაბარია თქონში ეხლა?“ აქ ისე მკვეთრია მახვილი შემასმენელზე,

¹ ნაშთის სახით ის სხვაგანაც შემონახულა, მაგ., რაჭულში; ფერეიდულში კი მისი ხმარების მხოლოდ ერთი შემთხვევა აქვს დასახელებული არნ. ჩიქობავას (ფერეიდნ., გვ. 218).

² აზერბაიჯანულია და დაღესტნური ენების გავლენით ამას ვერ ავსნით, რადგანაც ამ ენებში კითხვითსიტყვიან წინადადებაში ნაწილაკი არ იხმარება.

³ შდრ. ფშავ.: „ნეტარ ვეღარა ვნახ-ოა შენი ლამაზი პირია?“ (ვაჟა-ფშაველა, ფშაველი და მისი წუთისოფელი: „ძვ. საქ.“, ტ. II, განყ. IV, გვ. 334).

⁴ კაკურში ზოგჯერ ნამყო დროში (მხ. რ. I და II პ.) ი ხმოვანთან შესაძლებელია კითხვით ა არ იყოს; მაგ., მე ვერ გო მა გი? შენ გა მა გი? და მისთ.

რომ მისი მომდევნო სიტყვები დაჩრდილულია; ისე გამოდის, თითქოს ეს სიტყვები ამ წინადადებასთან უშუალო კავშირში არ იყოს და შეკითხვა ამ შემასმენლის წარმოთქმით მთავრდებოდეს.

§ 106. **ორმაგი უარყოფის შესახებ** არსებულ შრომაში¹ დასახელებულია მაგალითები ინგილოურიდანაც. მოვიყვანთ დამატებით ზოგიერთ ისეთ მაგალითს, სადაც ქართულ უარყოფის ნაწილაკთან ერთად გამოყენებულია აზერბაიჯანულის გზით შეთვისებული ჰეჩ (her) „ვერაჲინ“ და „არაფერის“ მნიშვნელობით და ჩრდილავს ერთმაგ უარყოფას (ჰეჩ რამ „არაფერი რაიმე“, ვარგარა [←ვარგ+არა] „არ ვარგა“², კაე არა და სხვას); მაგ.: ჰეჩ მინამს ვერ პოულობენ („ვერაჲის ვერ პოულობენ“), ჰეჩ რამ არ იქნების („არაფერი არ იქნება“) და სხვ.

§ 107. ამგვარად, ინგილოური ყურადღებას იქცევს სინტაქსური მოვლენებითაც. მართვა-შეთანხმებისა და დამოკიდებული წინადადების გადმოცემაში იგი მეტ-ნაკლებად სცილდება ქართული ენის ყველა კილოს. საგრძნობი სხვაობაა კაკურსა და ალიბათურს შორისაც. უკანასკნელი რიგ შემთხვევებში სიახლოვეს იჩენს კახურთან და გამოიყოფა კაკურს.

* * *

სხვა ენობრივი წრის გავლენა ფრაზეოლოგიასა და ლექსიკაზე

მრავალმხრივია სხვა ენობრივი წრის გავლენა ინგილოურზე. მას თავისი კვალი დაუშინჩევია ფონეტიკაზე, მორფოლოგიასა და სინტაქსზედაც, მაგრამ განსაკუთრებით კი — ფრაზეოლოგიასა და ლექსიკაზე.

ფრაზეოლოგიაში შესამჩნევია აზერბაიჯანულის ძლიერი გავლენა. აზერბაიჯანულს ბავშვობიდან სწავლობს ინგილო. ეს ენა მისთვის სახელმწიფო ენაა. დაწესებულებებში, ვარდა სკოლებისა, ყველგან აზერბაიჯანული ენაა გავრცელებული. აქაურმა მკვიდრმა რომელი ერის წარმომადგენელიც არ უნდა იყოს, ყველამ კარგად იცის აზერბაიჯანული. ეს უკანასკნელი მეორე მშობლიური ენაა მისთვის.

¹ ვ. თოფურია, ორმაგი უარყოფა ქართულში: წელიწდეული, გვ. 74—116.

² მაგ., ჩონ სახლ ვარგარა („ჩვენი სახლი არ ვარგა“); შდრ. კაე არა.

ინგილო, თუ ის სკოლის გავლენას არ განიცდის, ქართულად ლაპარაკის დროსაც ფრაზებს აზერბაიჯანული მეტყველებით უყვრება: „შე აგებს; მაგ.: მასწავლებელი ისა ზისა? (უდრის აზერბ. *мүәллим харда отургур?* „მასწავლებელი სად ცხოვრობს?“ „სად ზის საცხოვრებლად?“), მასწავლებელი ისა კეპტევა? (=აზ. *мүәллим харда олур?* „მასწ. სად არის?“ „მასწ. სად იმყოფება?“); ვისა კეპტევა? (ზღრ. აზ. *Кимдә олур?*); მე რახან კეთებ ვარ მორიგ? (ზაგ.); აქაფთი ათიში¹ გავაკეთოთ (სამთაწყ.); დანიშნიში² კეთების ორ თოლ ოთახ დადგმა („მორიგდება ორი თვალი ოთახის დადგმაზე“, კაკი); ოამშიში³ კეპტება („ფხიზლდება“, ალიაბათი); კლავის გააწევა (ზღრ. ადგილ. აზ. გამოთქმა *Гол чәкмәк „ყოლ ჩეკმაქ“* „ხელის მოწერა“); ერთი გააწევეს, ფიქირი არა („ერთი მოაწერს, არა უშავს“, ალიაბათი); კლავ მააწერელი („ხელი მოსაწერია“, „ხელს მოაწერს“, კაკი; ზღრ. აჭარული: „კლავის მოწერა“); —კა ხარა? —კა ვარ („კარგად ვარ“; ზღრ. აზ. *якшы + ям*); ჩემ ხუთ შულ არის⁴ (ზღრ. აზ. *Мәним беш оғлум вар*); სუბუთ საქნევარ ამაზე („ამას დავასაბუთებ“; მოს.); ჳმა საქნევარ („დავუდახებ“); ნაღილ ქენ! („ზღაპარი თქვი!“); პატრა დროზე ცხორში ქნილვარ („პატარაობის დროს ცხვარში ვყოფილვარ“, ენგ.); ჳაფ, რომ პატრა დროზე ზაღლი ზუზუჲ მოუწოვნი („მართლაც, რომ პატარაობის დროს ძაღლის ძუძუ მოუწოვია!“ კაკი); ამ საათ || ბუ საათ („ამ საათში“)... მოვდივარდა (ალიაბათი; ზღრ. ადგ. აზ. გამოთქმა: *кедирәмдә „გედირამდა“* „მოვდივარ რა“); არ ვიციდა (ზღრ. ადგ. აზ. გამ.: *билмирәдә „ბილმირამდა“*); ტალახიდა (ზღრ. ადგ. აზ. გამ.: *палчыхдырда „ფალჩინდირდა“*); აღარ ვიცი, რაღა გითხროდა; იმას უთხრესადა (ალიბეგლო); შულმა უთხრადა; ახლა მინ მასლროლიდა ჩემსუკან! მიიყვანადა დედამ; ოთხი ტრახტორი ხნავდადა, ერთი კაცი შჭამდადა (ალიაბათი) და სხვ.

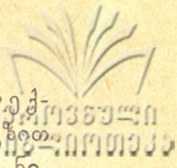
უცხო ენის გავლენით ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს ფერეიდნულშიც, იმერხეულშიც, მესხურსა და აჭარულშიც.

¹ атыш (←ат+ыш) სროლა (стрельба), атраг სროლა (стрелять); ыш ზნნისაგან სახელის საწარმოებელი აფექსია აზერბაიჯანულსა და საერთოდ თურქულ ენებში.

² данышмаг მორიგება; მოლაპარაკება.

³ оянмаг გავიძება (ზნნა); оянма აღგზნება, აღტკინება.

⁴ ამ უკანასკნელ ფრაზას მხოლოდ სპორადულად გავგივინებთ; ჩვეულებრივ ამბობენ: „ხუთ შულ მაქ (|| მყავ)“.

სხვა ენობრივი წრის გავლენა უფრო მეტად დამჩნევია ლექს-სიკას. იგი მდიდარია აზერბაიჯანული და აზერბაიჯანულის შემოსული სიტყვებით. საამისო მასალა მეტად ბევრია. აქ კი ნიმუშისათვის დავასახელებთ შემდეგს:

- ანჟახ (← || ანჯახ, анжар) ხოლო, ოღონდ, მაგრამ.
- აადინი¹ (айдын) ნათელი, გარკვეული, გასაგები.
- აანა¹ (айна) მინა, სარკე.
- ალ (аг) თეთრი; მიტკალი.
- ალუ¹ (|| ავლუ¹, агу) საწამლავი; „შენ ფლავში ჩაჰყარია ალუ¹ა!?“; „ავლუა იქნეს შენ ნაჰამ!“ (წყევლა).
- აჩარ¹ (ачар) გასაღები.
- ანშამ (ахшам) საღამო; საღამოს.
- ბილ¹ (быг) უღვაში.
- ბოლ (бол) უხვი, ბევრი.
- ბოა (бой) აიდიდე, ტანადობა, სიმაღლე, ზომა; „ერ ბოაზე, ერ ააზე“.
- ბოაღ¹ (боаг) საღებავი.
- ბუთუშ (← || ბუთუნ, (бүтүн) მთლიანად, სავესებით, სულ.
- ბუთაღ¹ (будаг) ხის რტო.
- გარაქ (кәрәк) აუცილებლად, დანამდვილებით; საჭიროა; ოღონდ, მხოლოდ; „შენ გუთხრო გარაქ, ჰემენს მოუბარია?“ (კაკი).
- გუმუშ¹ (гүмүш) ვერცხლი.
- დაღარ¹ (дағар) გუდა, ტიკი.
- დევა¹ (дәвә) აქლები.
- დენა (дәнә) ცალი; -ლა; „ერ დენა ქალ აქონდა“ (ზაგამი).
- დეფა (дәфә) -ჯერ, -ხელ; ემ დეფაც... (ალიბეგლო).
- დჳრთაან (дәрд ян) ოთხივე მხარეს; ირგვლივ.
- დურ¹ (дурр) მარგალიტი.
- ევაშ (яваш) ნელა, წყნარად; ევაშ-ევაშ ნელა-ნელა.
- ეთიმ¹ (етим) ობოლი.
- ეხირ¹ (есир || әсир) ტყვე; „ესირათ მიჰყონდნენ“ (კაკი).
- ექიზ¹ (әкиз || әкиз) ტყუბი; „ორ დენა გადაა ექიზ“ (კაკი).
- ეშაქ¹ (әшәк) ვირო.
- ზულუმ¹ (зулум) წვალება, ტანჯვა; „ე კაცევ ორნივ ერ ზულუმი კტარს კაკში აწევენ“; „ემაგ ერ ზულუმი ცხოტროვენ ოთხ წელ“ (კაკი).

¹ სახელობითი ბრუნვის ნიშანი გვაქვს თანხმოდანუქიანებთან ალიაბათურში და ხმოდანუქიანებთან კაკურში.

თაჲ (тай) ტოლი, კბილა; „შენ ჩემ შუღლი თაჲ ყოფილხარ“ (მოსული).

თარაფი (тараф) მხარე; მიმართულება.

თაფპაჟაქ (тампача) გამოცანა.

თახთაქ (тахта) ფიცარი; „გემ დეეგეჩა, დაამტრივა, დარჩა გრ თახთაჲ“ (ალიბეგლო).

თექნაქ (тәкнә) გობი.

თირი (тир) ჭერის ხე; ბოჯნთირი თაეხე.

თიქაქ (тика) ნაჭერი; თიქა წოდნი.

— თულაქ (тула) მწევარი, მეცხბარი.

— თუღქიქ (|| თუღქუქ თუღქუ) მელა, მელია.

იგნა || ჭიგნა || ჭიგინა (←егин→ейин) ჩქარა, სწრაფად; იგნა-იგნა ჩქარ ჩქარა; ჭამს იგნა-იგნა.

იშიღი (ишиғ) სინათლე, სხივი; ნათელი.

ლაგანიქ (←ләгән→ләйән) ტაშტი.

მართაბაქ (мәртәбә) სართული.

მაქთაბიქ (|| მექთებქი) мәктәб (იხმარება ალიაბა-თურში ყველგან და აგრეთვე კაკურის ორ სოფელში; ზაგამსა და თასმალოში, ე. ი. იმ სოფლებში, სადაც აზერბაიჯანული სკოლები იყო)².

ნაგახტან (нәкәһән) უცებ, მოულოდნელად; „ნაგახტან დაა-ნახა“ (კაკი).

ნაღილქი (нағыл) ზღაპარი; ამბავი; „ორ ნაღილ ქნა“³ (კაკი).

ნევაქ (нева) შვილიშვილი.

ნიშანუქ (|| ნიშანუქი) нишанлы დანიშნული; „ისი ჩემ ნიშანუქს“⁴ (კაკი).

ჯათაღი (ятағ) ფარეხი, გომური.

ჯაჰარი (йәһәр) უნაგირი.

ჯეღლაღი (йәһләғ) საძოვარი ადგილები მთაში.

ჯორღანიქ (|| ვერღანიქ) йорған საბანი.

ჯოხლამაქ (йохлама) ცნობა; შემოწმება.

¹ ამ სიტყვის მ. ჯანაშვილისეული განმარტება („ლაგან, ლაკანი, დიდი თევზი სპილენძისა“, გვ. 252) არ დასტურდება. ლაგანი ინგილოურში მხოლოდ ტაშტს ჰქვია; სპილენძის თევზს კი ლანგარ-ს ეძახიან).

² კაკურში მას ეძახიან „უშკოლ-სა“ და „იშკოლ-ს“.

³ „ორი ზღაპარი თქვა“; „ორ ამბავს მოჰყვა“.

⁴ „ის ჩემი დანიშნული არის“.

აოხლამიშ (йохлайыш) შემოწმებული, გამორკვეული.
აჟქი (йҟк) საპალნე.

აამიშინი (аѣмаг გამოფხიზლება) გამოფხიწლებული; **აამიშ** კეპტება („გონზე მოდის“, ფხიწლდება“).

აღლულღი (аҟлуғ) ხელთათმანი (იხმარება „ფათითურ-ის“ პარალელურად ალიაბათურში და აგრეთვე თასმალოსა და ზაგამში. კაკურის სხვა ადგილებში „ფათითურ-ს“ ეძახიან).

აერგაქა (|| **აერგაქა** аеркә) მწკრივი, რივი, წყობა.

აერიგულღი (|| **აერიგულღი** аырығ) დახეული.

აულაბი (аѡаѡ) პასუხი, სიტყვა; „იმიზედაც ერ სათქმელ აულაბ მაქ“ (კაკი).

რაჰათ (раһат) დამშვიდებული, მოსვენებული; დამშვიდებით; „ჩონც რაჰათა დაჰქწევით“.

სანათი (|| **სანათი** сәһәт) ხელობა, სპეციალობა; „იმათიცი სანათ ყოფილ ნადიროვაჲ“ (კაკი).

საილი (сайлы) დათვლილი.

საეხიზღი (|| **საეხიზღი** сайсыз) ურიცხვი, დაუთვლელი, აღურიცხველი.

სოლოხაქა (солохай) მემარცხენე, ცაცია.

სუზმაქა (сүзмә) გაწურული მაწონი.

სურუქა (сүрү) ჯოგი, ჯგუფი; „ამ დაფანტულ ცუცქუტლის პირში ეს სურუქა ტავარ არის; ამ სურუქში...“ (კაკი).

სურგუნი (сүркүн) 1) გადასახლება; 2) გადასახლებული; „სურგუნი იქნოს უნდა“ (ითითალა).

— **ტავარღი** (давар) წვრილფეხა საქონელი (ცხვარი).

— **ტანაქა** (дана) ხბო; აქედან: **ტანაჩი** მეხბორე.

ტაჲ (дайы) ბიძა (დედის ძმა); მიმართვისას ზოგი **მამა**-საც დაუძახებს „ტაჲ-ს“ (უმთავრესად კაკურში); ზოგან კი (უმთავრესად ალიაბათურში) მამას „ბიზა-საც“ დაუძახებენ.

ტომაყღი (|| **ტომაყღი** чомағ) კომბალი.

ფამილაღი (фамилия) გვარი (იხმარება მთელს ალიაბათურში და აგრეთვე თასმალოსა და ზაგამში; კაკურში კი, აღნიშნული ორი სოფლის გამოკლებით, ამბობენ ქართულად — „გორ“); „იმი ფამილაჲ რაჲსა?“ (ზაგამი).

ფაღირღი (фағыр) ღარიბი, ღატაკი; საწყალი.

ფაულაქა (пахла) ლობიო (იხმარება მხოლოდ კაკურში).

ფენჟერებღი (пәһчәр) სინათლის შესასვლელი ჭრუჭრუტანები (უმინო).

ფილნი (Фил) სპილო.
ქალამნი (кәләм) კომბოსტო.

ქენდირნი (кәндир) თოკი (არაბალნისა; ბალნისა)
„სახელ-ს“ ეძახიან).

ქეხიზნი (касын) ღარიბი, ღატაკი.
ქეჰრიზნი (|| ქეჰრიზნი || ქეჰრიზნი кәһриз) ჭა.
ქოფუქნი (кәпүк) დორბლი.

ქოქნი (көк) 1) ძირი; 2) სრული; „დეკაცი და კაცის ქეიფ-ქოქ კეთტემ“ (კაკი; სრული, მხიარული, კეთილგანწყობილი).

ქუთ (კაკური || ქუთუ ალიაბ. күт) 1) ჩლუნგი, უნიჭო; 2) უხელო.

ყაბნი¹ (габ) ჭურჭელი; ჯამი, ლამბაქი (ზღრ. ა. შანიძე, ЗВО, გვ. 354).

ყაზნი (газ) ბატი.
ყაზმაღა (газма) მოთხრილი მიწური; საბატე.

-ყათნი (гат) დაერთვის რიცხვით სახელს ისევე, როგორც აზერბაიჯანულში, უდრის ქართ. -მაგ-ს, -ტალ-ს: ორყათი ორტალი, ორმაგი.

ყათირნი (гатыр) ჯორი; „აყოლევს შუდ ყათირ აჭქ ყიზილ და გუმუშუ (კაკი).

ყალაღა (гала) ციხე-სიმაგრე, ციხე-კოშკი.
ყამჩიღა (гамчы) მათრახი.

ყანაღნი (ганад) ფრთა.
ყააღა (гая) ლოდი.

ყარაღა (гара) შავი; აქედან: ყარაღა მუშტუქში დაგროვილი თამბაქოს შხამი (ნიკოტინი).

ყასტ (гәсд; гәсдән) განგებ; „რომ ვერ გეხწყვივა, მოკლო ყასტათ“ (მოსული).

ყაფაზნი (гапаз) თავში ხელის ჩარტყმა.
ყისირნი (гысыр) ბერწი, უზვი, უზვი (ითქმის საქონელზე).
ყონაღნი (гонаг) სტუმარი.

ყულუღნი (гуллуг) სამსახური, დამსახურება; „შენ რა ყულულუღ გაქა?“ (კაკი).

¹ თურქულ ენებში არაბული კაფით გადმოცემული თანხმოვანი ინგილოურში ქართულ ყ ბგერას გვაძლევს: ყაზნი „ბატი“, ყალაღა „ციხე“ ყამჩიღა „მათრახი“ და სხვ. დღევანდელ აზერბაიჯანულში ეს კაფით გადმოცემული ხშული გამჟღერებულია.

ყუჟაღი¹ (гуҟаг) ხელის მოხვევა, შებოჭვა, შემოსალტვა; ერთი იღლია; „ერთ ყუჟაღ ფურცელ“ („ერთი იღლია ფოთოლი“) „მოყუჟედეს...“ (კაკი).

ყუში¹ (гуш) ფრინველი.

ყვეელ (эввел) წინათ უწინ, პირველად; „ყვეელ ზამან დროზე...“ (კაკი).

შაჰარნი (шәһәр) ქალაქი.

შაჰიდი¹ (шәһид) მოწმე, დამოწმება; „გომოვ შაჰიდ“ (ალიბეგლო).

შურა (шурә) საბჭო; შურა ჰრქმათ საბჭოთა ხელისუფლება;

შურა სადრი საბჭოს თავმჯდომარე.

ჩალთუქი¹ (чалтык, чәлтик) ჩენჩოსაგან გაუწმენდელი (გაუცხვავი) ბრინჯი.

ჩარაღი (чарә, чара) საშუალება, სასოება, გამოსავალი; „ჩარაღი უწყდევაყი“.

ჩირაღი (чыраг) ბაზმა; ლამთა; სანათი; „ახლა ჩონ ჩირაღ ვეზახით; პაპაჩემ იტყოდა: ბაზმა მოჭდევით!“ (კაკი).

ჩიფლაყი¹ (чылпаг) ტიტველი.

ჩიჩაკი¹ (чичәк) ყვავილი.

ჩუნიქი (чүнки) იმიტომ, რომ; ვინაიდან; რადგანაც; თუმცა.

ხასტაღი (хәстә) ავადმყოფი, დაავადებული; „ხასტა ვარ“.

ხიალ¹ (хиял, хәял) აზრი, მოფიქრება, ოცნება.

ხიანათი¹ (хәянәт) მოტყუება; ღალატი; ცბიერობა; „ერ ამანათი მაქო, ხიანათი არ უყოთ!“ (ალიბათი).

ჰამამი¹ (һамам) აბანო.

ჰამიშია (һәмишә) ყოველთვის, სისტემატურად; „ჰამიშია საღმობზე ფლავ ავეთევენ“ (კაკი).

ჰარ (һәр) თითოეული, ყოველი; „მე ჰარ დილაზე ფურს ზროხაში ვაგდევე“ (კაკი).

ჰაფთუფა (афтафа) მაღალყელიანი და გრძელცხვირიანი საწყლე ჭურჭელი მეტალისაგან გაკეთებული, ხმარობენ უმთავრესად ხელზე წყლის დასასხმელად, ალიბათურში მას წუმწუმა-ს ეძახიან; „ჰაფთუფა-ს“ ამბობენ მხოლოდ კაკურში.

ჰაჩაღი (һачә) ორტოტა, ცალი მხრიდან ორად გაყოფილი; „ჰაჩა ხე...“ (ორტოტა ხე...).

ჰენგაღი (енкә) მაყრიონი ქალი (ცხენოსანი).

ჰეჩ (һәч) არაფერი; საფეხით, სრულებით; „ჰეჩ რამ ვერ უთხრა“ (კაკი).

ჰრქმათი (|| **ჰრქმეთი** || **ჰრქუმათი** herumat) ხელისუფლება. სახელმწიფო.

ჰრუათი (herat) ჯიუტობა; „ნუ იპრუათებ!“

ჰუნარი (|| **ჰუნარი** || **ვინარი** hynar) ვაჟკაცობა, გმირობა, გამბედაობა, შეძლება; მოხერხება.

უმეტეს შემთხვევაში უცხო სიტყვის დამკვიდრება მომხდარა ქართული სიტყვის ხარჯზე, მას თანდათანობით შეუცვლია ქართული სიტყვა (განსაკუთრებით კაკურში, რომელიც თითქმის სავსებით მოწყვეტილია ქართული კილოების გავლენას); მაგალითად, აქ გაბატონებულა: **ჰოლდამ**, **გადაა**, **ჟონალ**, **ტანაა**, **ჩობან**, **ამმა**, **ლაფ**, **დუნიაა**, **ჰრლქაა**, **ბულაღ**, **დუშმან**, **თექნაა** და სხვა მრავალი; მაგრამ ხმარებიდან გამოსულა მათი შესატყვისი ქართული სიტყვები: **ამხანაგი**, **ბიჭი**, **სტუმარი**, **ხბო**, **მწყემსი**, **მაგრამ**, **ძლიერ**, **ქვეყანა**, **მხარე**, **წყარო**, **მტერი**, **გობი** და სხვა მრავალი.

ზოგჯერ უცხო სიტყვა დამკვიდრებულა მისივე შინაარსის მატარებელი ქართული სიტყვის პარალელურად. შემდეგ, დროთა ეითარებაში, მომხდარა მათ შორის შინაარსობლივი დიფერენციაცია და ორივე სიტყვის არსებობისათვის სათანადო ნიადაგი შექმნილა; მაგალითად, ალიბათურში ამბობენ: **გადა-საც** და **ბიჭ-საც**, **ტანა-საც** და **ხბორ-საც**. **გადა-ს** პატარა ბიჭს ეძახიან, **ბიჭ-ს** კი— მოზრდილ ვაჟს; **ხბორ-ს** ეძახიან პატარა ხბოს, ერთ წლამდე, ერთი წლიდან ორ წლამდე კი—**ტანა-ს**.

ზოგიერთ შემთხვევაში ქართული სიტყვის „დანაკლისი“ შეუვისა ინგილოურს არაქართული სიტყვით; მაგ., „ამ ქაღალდს **ფეჩეთი** დაჰკრა“ (ითით.), მაგრამ ამბობენ: „**ბეჭდები** შოგიცოლეს“ (ითით.). პირველი ნიშნავს საკანცელარიო ბეჭედს, მეორე—თითზე წამოსაცმელ სამკაულს.

* * *

ზოგადი ხასიათის დასკვნითი დებულებები

1. ინგილოურ კილოზე მეტყველებს ამჟამად 11 სოფელი (2,592 კომლი, 14,770 სული დაახლოებით).
2. ინგილოური სოფლები აღრეულია აზერბაიჯანულ ენაზე მეტყველ სოფლებში; თითოეული სოფლის მეტყველება მეტ-ნაკლები სიძლიერით განიცდის სხვა ენობრივი წრის (განსაკუთრებით კი აზერბაიჯანულის) გავლენას და ხასიათდება სხვა სოფლის მეტყველებისაგან განსხვავებულ თავისებურებებით.

3. მეტად ძლიერია სხვა ენობრივი წრის გავლენა ინგილოურზე. იგი წითელი ზოლივით მოჩანს ფონეტიკაშიც (რ, უ უმლაუტების გაჩენა, ძ და ჯ ბგერების დაკარგვა, ხმოვნის შემდეგ არსებული რ და ი ხმოვნების დასუსტება...), მორფოლოგიაშიც (მყოფადის წარმოება მიმღობის საშუალებით. პირ. თურმეობითის წარმოება რომელსამე დროში დაყენებული ხმის პირიანი ფორმითა და „ყოფილ^ა1-ს“ საშუალებით, შედარებითი ხარისხის წარმოება, არაქართული წარმოშობის ზოგიერთი თანდებულისა და ნაწილაკის ხმარება...), ფრაზეოლოგიასა (ფრაზების სხვა ენის ყაიდაზე აგება) და ლექსიკაშიც (მრავალრიცხოვანი არაქართული სიტყვების შეთვისება).

4. ინგილოური საგრძნობლად განსხვავდება ქართული ენის სხვა კილოებისაგან. ამ უკანასკნელთაგან არც ერთი ცალკე აღებული არ შეიცავს იმდენ თავისებურებას (განსაკუთრებით ფონეტიკურს), რამდენსაც ინგილოური.

5. ინგილოური იყოფა ორად: **ალიაბათურად**, რომელიც განიცდის ქართული კილო-თქმების (განსაკუთრებით კი ქიზიყურის) გავლენას, და **კაკურად**, რომელიც მოკლებულია ამას. მათ შორის თვალსაჩინო სხვაობაა და ბრკოლდება ზოგჯერ ურთიერთგაგებინება. მაგრამ მათ საერთოც ბევრი აქვთ და ორივე ერთად მკვეთრად უპირისპირდება ქართული ენის ყველა სხვა კილოს.

6. ძირითადი სხვაობა მათ შორის შემდეგია:

ფონეტიკაში: ა) კაკურში ალიაბათურთან შედარებით ზედმეტად იკარგვის სუფიქსისეული ა, ე და ი ხმოვნები (ასხია→ასხი, კაცია→კაცი, ყოფილა→ყოფილ, მოჟლია→მოჟლი, მოჟსმინე→მაჟსმინ, მიჟციაყე→მიჟციაყ, კაცი→კაც...); ბ) ვინიც ზოგიერთ შემთხვევაში უფრო იკარგვის კაკურში (წოჟლ←წავიღე), ვიდრე ალიაბათურში (წავიღი←წავიღე); გ) ქცევისა და ენებითობის ინის დაკარგვა უფრო ჩვეულებრივია ალიაბათურში (დავენახეთ←დავინახეთ), ვიდრე კაკურში (დოჟნახით←დავინახეთ); დ) რ (\leftarrow გ+ე), უ (\leftarrow გ+ი) უმლაუტები სიტყვის თავში და აგრეთვე ზ და ჰ ბგერების გაჩენა ხმოვნით დაწყებული სიტყვის წინ დასტურდება თითქმის მხოლოდ კაკურში და სხვ.

მორფოლოგიაში: ა) ალიაბათურთან შედარებით კაკურში ზედმეტად შემონახულა სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ბოლოხმოვნთან (მაჟაჟ), ხოლო ეგევე ნიშანი დაკარგულა ბოლოთანხმოვნთან (კაც.); ბ) კაკურში შემონახულა ენებითი გვარის დინამიკურ ზმნებთან აწყყოსა და მყოფადში მხოლოლობითი რიცხვის მესამე სუბიექტურ პირში -ი-ს სუფიქსი (არქაიზში: იქნების), ხოლო ალიაბათურში დაკარგულა (იქნება); გ) კაკურში არს || არის

მეშველი ზმნის ფუძისეული ნაწილი იკარგვის ბოლოხმოვნთან სიტყვებთან (ზროზაჲს←ზროზაჲ არის), ალიაბათურში კი ინალთვიურ მოვლენას ადგილი არა აქვს და სხვ.

სინტაქსში: ა) კაკურში შესათანხმებელი მსახდრელი წარმოდგენილია ყველა ბრუნვაში მარტო ფუძით თითქმის ყოველთვის, ალიაბათურში კი იგი გვევლინება ხშირად სახელობითი ბრუნვის ფორმითაც; ბ) სხვათა სიტყვის -**ა** კაკურში შეცვლილია -**გ**-დ (←-**ა**) ისევე, როგორც ეს ხევსურულსა და თუშურშია, ხოლო ალიაბათურში -**ა** დაცულია; გ) კითხვითი -**ა** ნაწილაკი კაკურში იხმარება მიშინაც, როცა წინადადებაში კითხვითი სიტყვაა წარმოდგენილი, ალიაბათური კი იცავს ძველი ქართულის წესს.

ლექსიკაში: ალიაბათურში გვაქვს: წყარო, მაქთაბი (|| მექთები), წუმწუმა, ფამილია, ურმი ღერზი, ქული, ლებუა, ზაქი, მეხბორე, დაღლილა, მოჭრილა (ფური, კამეჩი) და სხვა; კაკურში კი: ბულალ, უშკოლ (კაკი || იშკოლ, ალიბეგლო), ჰაფთუფაჲ, გორ, ზროჲ, ფაფაჲ, ფაყლაჲ, გადაგ, ტანაჩიჲ, დამშროდ (← დამშრჷალ ← დამ-შურ-ალ არს), დამზოლ (ფურ, კამეჩ, ← დამ-ზუ-ალ არს) და სხვ.

7. საერთოა მთელი ინგილოურისათვის:

ფონეტიკაში: ა) ბგერითი შედგენილობა (გ, ჯ, ჭ ბგერების შემონახვა, ჯ და ძ აფრიკატების დაკარგვა, რ, ჭ ბგერების გაჩენა და სხვ.) და ბ) რიგი ფონეტიკური მოვლენები (სუბსტატუცია, ასიმილაცია და მასთან დაკავშირებული ლაბიალიზაცია და პალატალიზაცია, დისიმილაცია, მეტათეზისი, თანხმოვანთა დაკარგვა, ბგერათა დამართვა და სხვ.).

მორფოლოგიაში: ა) ბრუნვებთან (გარდა სახელობითსა) და პირის ნიშნებთან დაკავშირებული რიგი საკითხები (S₂ და O₃ ხმარება ხშირად გრამატიკული ალღოს გარეშე და სხვ.), ბ) მყოფადის წარმოება მიმღობის საშუალებით ან კავშირებითის ფორმით, გ) თხოვნითი ბრძანებისათვის კავ. მეორის ფორმის გამოყენება, დ) ხოლმეობითობის გადმოცემა, ე) ხარისხების წარმოება კერძოდ და საერთოდ სიტყვაწარმოება, ვ) არაქართული წარმოშობის თანდებულებისა და ნაწილაკების ხმარება, ზ) პირველი თურმეობითის გამოყენება ნამყო წყვეტილის მნიშვნელობით, თ) თურმეობითის წარმოება სხვა ენობრივი წრის გავლენით (ზმნის პირიანი ფორმა რომელსამე დროში+ყოფილ[ა]) და სხვ.).

სინტაქსში: ა) მიცემით ბრუნვაში დასმული LS-ისა და LO-ის მრავლობითობის გადმოცემა -**ყ[ე]** ნაწილაკით ზმნაში ჩვეულებრივია

კაკურშიცა და ალიბათურშიც; ბ) თანაბრად გავრცელებულია ორ-სავეში რთული წინადადების გადმოცემა მარტივით, სადაც დამტკიცებული წინადადება შენაცვლებულია მიმღებობით, რასაც უწყობს მთის იბერიულ-კავკასიური და აზერბაიჯანული ენების გავლენა.

ფრაზეოლოგიასა და ლექსიკაში: ფრაზების სხვა ენის ყაიდაზე აგება და სხვა ენიდან მრავალი სიტყვის შეთვისება.

არქაიზმებიდან ინგილოურში შემონახულია ჭ ბგერა და კითხვითი ნაწილაკი ა; აწყყოსა და მყოფადში მხოლოდობით რიცხვში მესამე სუბიექტურ პირში დინამიკური ენებითის ზმნებთან -ი-ს დაბოლოება მარტო კაკურს შეჰრჩენია. -მცა ნაწილაკი შემონახულია მხოლოდ -მ-ს სახით, მაგრამ მას დაკარგული აქვს ძველი სინტაქსური ძალა.

ОСОБЕННОСТИ ИНГИЛОЙСКОГО НАРЕЧИЯ ГРУЗИНСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Работа посвящена одному весьма важному и доселе неизученному диалекту грузинского языка. Труд в основном базируется на многочисленных, богатых по содержанию и разнородных по характеру материалах, записанных автором на месте, и на непосредственных наблюдениях над живой речью. Автор учитывает также всю лингвистическую и историко-этнографическую литературу и тексты, опубликованные предшествующими исследователями или общественными деятелями. Разработаны весьма своеобразная и богатая фонетика, морфология и синтаксис инგიлойского диалекта и дано им соответствующее толкование. Языковые явления разъяснены в неразрывной связи с историей инგიлойцев, имеющих своеобразное прошлое, и с соответствующим применением сравнительно-исторического метода.

Марксистское положение о том, что история языка связана с историей общества, с историей народа, которому принадлежит этот язык и который является творцом и носителем этого языка, касается и территориальных диалектов. Одной из наилучших иллюстраций этого положения является история инგიлойцев и инგიлойского диалекта. История развития инგიлойского диалекта грузинского языка неразрывно связана с историей самих инგიлойцев.

Для инგიлойцев, которые были в течение веков оторваны от Грузии и находились в другом языковом окружении, средством общения между собой еще долго являлся только

ингилойский диалект, который был оторван от других диалектов грузинского языка и развивался в основном, пока еще по внутренним законам своего развития.

Сотни лет турецкие и персидские ассимиляторы старались разрушить и уничтожить грузинский язык в Саингило. За этот период словарный состав ингилойского диалекта подвергся серьезным изменениям, частичное изменение претерпела и фонетическая сторона, малозначительное изменение кое-где наблюдалось и в грамматическом строе. Однако процесс скрещивания, который тянулся в Саингило в течение веков, во многих селах не смог достичь своей цели. Ингилойский диалект выстоял. Его грамматический строй, основной словарный фонд и фонетическая сторона в основном сохранились.

Следовательно, ингилойский диалект, благодаря своему грамматическому строю и основному словарному фонду, сохранил самобытность и продолжал развиваться в основном по внутренним законам своего развития.

Ингилойское наречие заслуживает внимания и с точки зрения общего языковедения и истории грузинского языка.

Ингилойское наречие грузинского языка изучено посельно и сличено с другими грузинскими наречиями. Выявлены своеобразия, отличающие ингилойский от других диалектов грузинского языка. Установлены сходство и различие между какским и алибадским поднаречиями и выяснены причины вызывающие расхождения.

Установлен звуковой состав ингилойского наречия. Выявлены факторы образования умлаута и других новых звуков, а также факторы рефлексов звука з V в ингилойском. Подробно изучены явления ассимиляции, субституции, метатезы, исчезновения звуков и пр., найдена общая закономерность и указаны причины их возникновения. Освещена роль ударения в процессе исчезновения звуков и установлены различные виды приступа и отступа и т. д.

Разъяснены вопросы, связанные с числительными, местоимениями и падежами. Рассмотрены различные моменты, связанные с личными показателями и сериями с соответствующей квалификацией их. Выяснены причины появления специфического будущего и давнепрошедшего I (заочного). Проанализированы аффиксы, образующие причастия, отрицательные формы и атрибутивы, а также неизменяемые слова; разъяснены особенности степеней сравнения и пр.

Проработаны вопросы управления, согласования и сложного предложения. Проанализированы частицы, выражаю-

щие косвенную речь, вопросительные и отрицательные формы и пр.

Изучено воздействие других языков на ингилойский (общее и на фразеологию и лексику в частности и т. п.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

1. Ингилойский диалект занимает выдающееся место среди других наречий грузинского языка многообразием фонетических, морфологических и синтаксических явлений, лексическим составом, архаизмами, сравнительно ускоренным развитием языковых процессов и пр.

2. Ингилойский диалект резко отличается от других диалектов грузинского языка. Ни в одном грузинском диалекте, взятом отдельно, нет столько своеобразий (особенно фонетических), сколько в ингилойском.

3. Ингилойское наречие делится на два поднаречия: алибадское, которое находится под влиянием грузинских диалектов (особенно хакетинского), и какское.

4. Различия между алибадским и какским следующие:

В фонетике: а) в какском гласный *ə* вспомогательного глагола и суффиксальные *ɟ* и *o i* обычно опускаются;

б) утрата гласного *o i* субъективной версии и страдательного залога—обычное явление в алибадском и редкое в какском;

в) геминаты преимущественно встречаются в какском и изредка в алибадском;

г) возникновение *ɟ'* и *ʒ h* перед гласной основой глагола свойственно только какскому;

д) умлауты *ä ö* ($\leftarrow \text{ɟ v} + \text{ɟ e}$) и *ö ü* ($\leftarrow \text{ɟ v} + \text{o i}$) в начале слов имеются только в какском (хотя спорадически);

е) переход звука *ʒ q* в *ɟ q* чаще встречается в алибадском и лишь в нескольких словах в какском;

ж) *S₁ ɟ v* в какском почти всегда уподобляет себе соседний гласный, с которым он либо сливается, либо выпадает. В алибадском подобные случаи встречаются только спорадически; здесь главным образом происходит аспирация *ɟ v* в соседстве с глухими или придыхательными звуками и получается *ɟ f* или билабиализация (при утрате последующего гласного *o i*, в случаях, когда таковой следует), или же *ɟ v* сохраняется без изменения.

В морфологии: а) в какском, по сравнению с алибадским, показатель именительного падежа *o i* сохранен в основах с гласным исходом и утрачен в основах с согласным исходом;

б) в какском в глаголах динамических (страдательного залога) в 3 л. единств. ч. имеется тематический *o i* так же, как в древнегрузинском языке; алибадское поднаречие в этом отношении сходится с новогрузинским языком;

в) в какском в составном сказуемом основная часть вспомогательного глагола *აზობ aris* («есть») теряется при гласных основах, и при наличии именительного падежа остается только суффикс *S₃ b s*, который при согласных основах заменяется *o i* — показателем именительного падежа. В этом же поднаречии *ა a* вспомогательного глагола усечен в формах так называемого I заочного глаголов, в настоящем времени глаголов статических (страдательного залога) и вообще в составном сказуемом; в алибадском этих явлений нет;

г) в какском поднаречии отсутствует флексия аориста *ა-е* во всех трех лицах единственного числа (*მე მოაღ მე მოჲ* «я принес»); во множественном числе во всех глаголах имеется окончание *-o -i* (*ჩვენ მოაღოთ ღონ მოჲიტ* «мы принесли»); в алибадском поднаречии *-ა -ე* налицо и в тех глаголах, которые вообще не имели показателя аориста;

д) хотя в какском и алибадском редуцируемые глаголы I и II л. II сослагательного наклонения одинаково образуются суффиксом *ა o*, в III суб. л. они расходятся: какскому свойственно *ა a* (вместо *ა o*), алибадскому же — изредка;

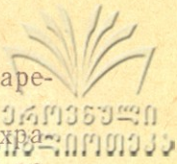
е) в какском глагол *ვალ-ბ val-s* («идет») представлен в виде *ვ v → ჳ w*, иногда в III лице имеется *ვ-o-ბ v-i-s*; алибадское поднаречие в этом отношении следует форме современного грузинского языка.

В синтаксисе: а) в какском поднаречии определение представлено основой (без падежного окончания), а в алибадском — иногда одной основой, иногда с формантом именительного падежа;

б) в какском частица *ა o*, как признак косвенной речи, переходит в *ვ v*, как это имеет место в хевсурском и тушинском диалектах грузинского языка; а в алибадском сохраняется без изменения;

в) вопросительная частица *ა a* в какском применяется и тогда, когда в предложении находится вопросительное слово; алибадский же следует правилу древнегрузинского языка.

В лексике алибадский и какский противопоставляются в ряде случаев, особенно в отношении заимствованных слов.

5. Несмотря на эти расхождения, ингилойские поднаречия обнаруживают множество общих черт.

В фонетике: а) одинаков звуковой состав (сохранены древнегрузинские звуки ζ q , α j , ψ w и возникли новые звуки \ddot{a} \ddot{o} , \ddot{u} \ddot{y} др.);

б) ряд фонетических явлений (ассимиляция и связанные с ней лабиализация и палатализация, диссимиляция, метатеза, утрата согласных и т. д.) весьма отдаляют ингилойский от других грузинских наречий.

В морфологии общими для обоих поднаречий моментами служат:

а) ряд вопросов, связанных с падежами (кроме именительного) и показателями лица, за исключением S_1 (аномалии употребления префиксов S_2 и O_3 и др.);

б) три вида образования будущего времени: 1) формой сослагательного второго, как в древнегрузинском языке (წაჭდვ çawde «поеду»); 2) тематической основой настоящего времени плюс преверб, как в новогрузинском языке (დოჯერ dojçer «поймаю») и 3) причастием будущего плюс вспомогательный глагол (მააცემებარ maacetexar «ты должен давать»);

в) использование форм сослагательного второго для передачи просительного вида повелительного предложения;

г) применение частицы ç'e q'e для выражения многократности;

д) употребление форм давнопрошедшего с содержанием прошедшего совершенного;

е) выражение заочности при помощи временной и личной формы глагола и вспомогательного глагола $\text{ყოფილ}^{\text{ა}}$ qoril^{a} («оказывается был»): ჭრისყოფილ^ა $\text{çris qoril}^{\text{a}}$ дословно: «оказывается, режет был»), მოჭრილ^ა moxçri^{a} qoril^{a} (дословно: «оказывается, резал был»);

В синтаксисе: а) глагол в какском и алибадском, как и в других диалектах грузинского языка, согласуется с подлежащим по содержанию;

б) множественность LS (логического субъекта) и GO (логического объекта), стоящих в дательном падеже, и иногда прямого объекта, стоящего в именительном, выражается при помощи суффикса -ç'e -q'e ;

в) глаголы იცის icis «знает» и ააქს aaks «несет» изменили свои конструкции в соответствии с переходным глаголом настоящего времени;

г) в обоих поднаречиях в равной мере передается сложноподчиненное предложение простым предложением при

помощи причастия, внедрению которого способствовали горские иберийско-кавказские и азербайджанский языки. 6. Речь каждого села Саингило более или менее отличается под влиянием воздействия других языковых группировок (особенно азербайджанской), вследствие чего речь сельчан отличается известными особенностями.

7. Несомненно, под влиянием иноязычного окружения выработались следующие особенности:

В фонетике: а) возникновение умлаутных гласных \ddot{a} \ddot{o} , \ddot{u} \ddot{u} ; б) деаффрикатизация звуков d z и z z ; в) ослабление гласных u и o i после других гласных; г) обилие дифтонгов; д) возникновение мягкого l и геминатов; е) гласный раздел скопления согласных в начале слова; ж) склонность к чрезмерной гармоничности и пр.

В морфологии: а) образование третьего типа будущего; б) выражение заочности средствами давнопрошедшего; в) описательное образование сравнительной степени; г) использование некоторых послеслогов и частиц иноязычного происхождения и др.

В лексике и фразеологии: усвоение многих иноязычных слов, а также построение фраз по образцу других языков и пр.

Все эти особенности ингилойского диалекта имеют исключительно важное значение для изучения внутренних и внешних законов развития языка.

I. კ ა კ უ რ ი მ ა ს ა ლ ე ბ ი

1. ძ ე ნ გ ი ლ ა ვ

ჩონ თათრებ გრზახიან „ძენგილავ“.

რაბე გრზახიანა ჩონ თათრებ „ძენგილავს“?

ჩონ სიფტა უყავით ნამდულ ქართულებ (|| ქართულებ). მერე რუმ მაწო აქეთყენ ისტამბულ, პარსეთ და დაღისტან¹, ექ ყოფ ქართულებ (თას აქეთყენ, რაც იყო, ბუთუმ ქართულებ იყნონ) დაჯოცეს. მინც გადაახორწა საქართველომსყენ, გადარჩა. კაკელ არ გადაახორწა. უთხრეს: „ჩონ თქონ ჯულზე (|| ჟულზე) უქნებით, ნუ დოგოცავთ!“ იმათ გაანებეს თავ. იმათმა მიიღეს მაჰმადიანი ჯულ.

რახანაც ურუსმა შამილთან დაჰვაჲ ქნა (|| ჯომა), დაჰჭირა ექაჭრობაჲ ურუსმა, მაშინ ჩონ დუდურან კაცებ წაუდნენ თიფლისში. იქ დუდურანებს უთხრეს: „მრგოცით ზოლაჲ! ჩონ ქრისტიანებ ვართ, გუად ჩონ ჯულზე დავდგეთ“.

ამათ მისცეს ზოლაჲ: დაჰნიშნეს დღლებ თავიანთ ტონულით, აჰშენეს საყდრებ.

ბუთუმ მობრუნდა ქართული ჟულზე, იმაზე თათარმა დაარქო „ძენგილავ“ (|| ხელმეორე = ძენგილდან გეთილარ ოდინა = ხელმეორე იმ ჟულზე წასულაჲ).

ნიკოლოზ მიხეილის ძე ტარტარაშვილი, 70 წლისა, კოლმეურნე, იცის ახერ. და ქართ. (ინგ.); საინგილოში უცხოვრია მუდმივად.

სოფ. ალათემური (კაკის ბინა), 26. II. 45.

2. თ ა ფ ჰ ა ჟ ა ჲ

ერ რამ არის; რქს ფეყ აქ, ერ წელ, ერთიც კუდ (თარაზოჲ)

ერ რამ არის; ოთხ დგას, ერთ უგლის (ჩხირეგ).

ერ ორმოას; ზოლევი საესრას (კბილეგ).

¹ იფულისხმება დაღესტნის ბეგები.

² თაფჰაჲჲ (←თაფჰაჲჲ) — გამოცანა.

ერ გულგაზ არის; ჰამ ვაზროვ, ვერ ვაზროვ (ენაა).
 ერ რამ არის; მე მივდ, თუთანაც მოდის (გრილად).
 ერ საბელ არის; ჰამ კრცავ (|| ჭქეცავ), ვერ კრცავ (გზინა).
 კანკალა ღობეფთ გადავხტენ, წუნქალა ზალღმა დამიჭირა
 (ჟინჭარ).

ორ ქორუქ არის, დუნიაში ვერ ომოპწმინდავ (ცხურ).
 ვასილ მიხეილის ძე ოთარაშვილი, 65 წლისა, კოლმეურნე, წ.-კ.
 უცოდინარი; იცის აზერბ. და ქართ. (ინგ.); საინგილოში უცხოვრია
 მუდმივად.
 სოფ. კაკი (კაკისთავი), 23. XII. 44.

3. თ ა ფ ზ ა ა შ ა ა

ერ აღილ¹ მაქ; ხრტავ, ხრტავ, ვერ ხრტავ (ცხურ).
 შავ დედალ წითელ კორცხს დებს მიწზე (ხახი თესლ).
 მე მაქ (|| მაქს) ერ ზროხაა; ცოცხალ იყო, ბალახს ზოვდა
 (|| ზოვნიდა), მოკდებ, წყალს ლევდა (|| სომიდა) (ტიკ).
 ერ საბელ მაქს; წყალს დაღევს, თუთან გაზბერებ (ყარფუზ).
 გარე ოქროა, ოქროშიდაც წყალ, წყალშიდაც ცეცხლ (სი-
 მუარ).

ერ ჯარ მაქ; გომში² არ შადის; უნდ კუდ აძწიოთ, რუმ გომ-
 ში შაუდეს (კოვზ).

დედამ დალივა, შუღმა არწყვივა (ჰაფთუფაა³).
 კარსუკან ჭიბლიან ბებერ (ცოცხ).
 ერ ქუაა მაქ; მოუჭირებ, ყუთელ წყალს დავადენავ (კორცხ).
 ალექსი ანდრიაშვილი, 40 წლისა, კოლმეურნე, წ.-კ. უცოდინარი,
 იცის აზერბ. და ქართ. (ინგ.); საინგილოში უცხოვრია მუდმივად.
 სოფ. აღიბეგლო, 30. XII. 44.

4. თ ა ფ ზ ა ა შ ა ა

ერ რამ არის; დედამიწაა ტრიალობს, არ ეშნიან; ერჟა წყლიზ-
 გან ეშნიან (ცეცხლ).
 ერ ხეზე ჭიბლიან ბებერ (სიმარტლ⁴).
 ერ ხეზე ცელიან ბებერ (წაბლ.).

¹ ბოსელი (საქონლის შესარეკი).
² ბოსელში.
³ წუმწუმა (სპიენციისაგან გაკეთებული წყლის ჭურჭელი, მაღალყელიანი
 და გრძელცხვირიანი; ხმარობენ ხელზე წყლის დასასხაად უნთავრესად).
⁴ ზღმარტლი.

ერ ხეზე წითელ კუჭულაჲ (შუნდ).

ერ ხეზე ბანგლიან ბებერ (ბიაჲ).

ერ რამ არის: გელში ავაქ, ტირის, დავადებ, უკრავ (გარ-
მონი).

ტყეში ერფეჲა ლუგინ (|| ლოგინ) (სოკოჲ).

მრზობელ არის; ერთმერთს ვერ ხედენ (თოლებ).

ერ ორმოჲ არის; ყვზღლები საესრჲს (კბილებ).

ბრუესუჲან შავ მუგუხ (შაშ)¹.

ტუშარა, ტუშარა, ტუშ პეპელა! სახელს გრტყუ, ვერ იცოდინ-
ებ (ტუშარაჲ).

ოთხ შმას. ერ ფაფაჲ დოშხური (სტოლ).

ორ დაჲ ერ ბოჲზე² (კარებ).

სანთუნ ფილიას ძე ემრაშვილი, 20 წლისა, კალმეურნე, მცირემ-
ცოდნე, იცის აზერბ. და ქართ. (ინგ.).

სოფ. ალიბეგლო, 21. XII. 44.

5. თ ა ვ კ ა შ ა ჲ

აზიზაჲ ჩაკინკლა, შირინაჲ წამოკინკლა (აზიზაჲ არის ზედგარ,
შირინაჲ — ქობ).

პატრა ვადაჲ ქაცქაცობს (ტარი).

თასუჲან ცალფეჲა ლოგინ (თორგეს).

ორ გარ არის; ერთი წითელ, იმი ნაწოლ ადგილში ბალახ არ
ომოდის; ერ გარ კი მიდის, აღარ მოდის (ცეცხლ და კომლ).

გიორგი ფარნაოზის ძე ბარიხაშვილი, 16 წლისა, მოწაფე.

სოფ. ალიბეგლო, 21. XII. 44.

6. თ ა ვ კ ა შ ა ჲ

კარსუჲან ბესტი კიკოჲ (ცოცხ).

მივდივარ, ჩემსუჲან მოდის (გრილოჲ).

ერ საბელ არის; ჰა კრცავ, ვერ ჭკრცავ (გზაჲ).

ერ რამ არის; ჰა ვაშრობ, ვერ ვაშრობ (ენაჲ).

ერ რამ არის; მინდორში ვადის, ბლავის; შინ შომოდის,
უწუმრა დგებ (თოვ).

ერ რამ არის; კუდ უოჭჭწვეველა ყაზმაში არაშადის (კოვზ).

მიხა ანდრიაშვილი, 50 წლისა.

სოფ. ალიბეგლო, 30. XII. 44.

¹ შაშვი.

² ერთ სიმალღებე.

თასუკან ქურქუან კაც (სოკოა).
 ორ ქელაა, რვა დეყ, ქრშ ქუა, ზედ თახთაა (ორ ქელაა,
 რვა დეყ—კამნეჩებ; ქრშ ქუა, ზედ თახთაა—კევრ).
 სამ დაა ერ სიმილღეზე (ზედგარ).
 ორ დაა ერ სიმილღეზე (კარებ).
 ოთხ დაა ერ სიმილღეზე (ისკამ).
 ერ გულგაზ მაქ; ამთონ ოზროგ. არ შრზბის (ენაჲს).
 ერ საბელ არის; ამთონ ოგრუეგ, ვერ ოგრუეგ (გზაჲს).
 ერ ჯარ მაქ; კუდ უდოჭქერელა ყაზმაში არ შადის (კოვზ).
 ერ ტალახში კუტუჲ კოლეგ (ცომ).
 შაჭ ქათამ მუცელგახეჭლ (ბუხარაჲს).
 დაბალ თაჲთი თოჭლ თოჭლობს (საცერი).
 თასუკან ერ ჟამ წოლაა (თორგჲს).

შაქრო ნ. დირაშვილი, 23 წლისა, დაბალი განათლებით (4 კლ.),
 ადგილობრივი კოლმეურნეობის ტრაქტორისტიკა.
 სოფ. ქოთუქლო, 7. I. 45.

8. ჩ ა ლ თ უ ჭ ი დ ა თ ე ს ჭ ა მ

სიფთა ადგილს გავაქეთებთ (|| გავაქეთებთ) კარგა. სიფთან-
 დელ ადგილს (ხამს) ბარით გავაქეთებთ (|| გუაქეთებთ). მემღან
 (|| მემრე) საქონლით ავატალახებთ, დაჭფარცხავთ.

ჩალთუქს სამ დღე წყალში დავაგდებთ (|| დუაგდებთ), და-
 ვალბობთ || (დუალბობთ). ჩალთუქ დაჩელთულ, დაათესელ ქნილ. მემ-
 ღან ვედროჲთი ოღღებთ ჩალთუქს, დაჭთესავთ. დათესასუკან წყალს
 მოჭწყრტავთ. ნუმ გალურჯღების, მემრე დოჭგდებთ წყალს.

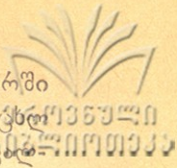
ალაა თუ იქნა, ღულით დაჭქრით, ძანზე გადაჭყრით. ჰამნი-
 შა წყალ უნდა.

ნუმ ჩალუქ მ ა ა წ ე ვ ი ს ა, წ ა ვ ა ლ თ, მოჰმკუთ (|| ჩალთუქ ნ უ მ
 მ ა ა წ ე ვ ი ს ა, წ ა ვ ა ლ თ, მოჰმკუთ || ჩალთუქ ნ უ მ მ ა ა წ ე ვ, წ ა ვ ა ლ თ,
 მოჰმკუთ).

ხალხარ ქოსაივა. ყურბან ყუზ, 100 წლისა.
 სოფ. ხაგამი, 5. II. 45.

9. ყ მ ა წ უ ლ ი გ ა ჩ ე ნ ა მ

ჩონში წინანდელ დროში დეკაც ყმწულ საყოღელ ქნუაში
 ცალკ ზროხი ქონში გადაყონდნენ. ზროხი ქონ შუაჲთი გაჩაღჩა-

დულ (|| გაჩახახულ) იყო¹ დეკაციბე. დეკაციბე ცალკე ყუჟურში ცეცხლ ანთევდნენ, თუ ზამთარ იქნეოდა; თუ ზაფხული, ცეცხლ არ დაანთავდნენ. დეკაც ყმაწულ გაჩენინჯახ ხუთ დღი წინ აცხად კიევდენ, ცალკე ზროხი ქოხში მიჰყონავდნენ (|| მიხყონავდნენ). დეკაც მუცელ ატკიევაში, თუ ებაჩი² არის იქ თავიან ობაში³, იმას დატუხახევენ დეკაციბე მამოწლეველა ყმაწულ გაჩენაში. ამმა თუ ებაჩი არალის იმ დროზე, ჩონში ადათ იყო, გორც მოზობელ დეკაც დეეწივას.

დეკაციბე ყმაწულ გაჩენაში (|| ყოლვაში) ახალგაზრდა ქალწულ ქალევეს ნებაჲ არ აქოყ, რუმ შაჰხედან. დეკაციბე ყმაწულ ყოლვაში თავი კაცს ნებაჲ არ აქ გორც დადგეს. ის გარაქ ერ რამე მადგონას, სხოგან წაშტდეს ყაჲ მაზე, რუმ ჩონში დიდ სურცხუთლი, რუმ კაც გორც დადგეს.

ყმაწულ გაჩენასუკან ებაჩი ბანავს, ზონზოვში ხევეს (sic.). დედაჲ ლოგინში წევს. ებაჩი მოვალეჲს, ჰარ დღი მოშტდეს, ერ ხუთ, ოქს დღე დეეხმარას (|| მეეშოლას) ყმაწულ გააბანელა. ერ კურთიასუკან ყმაწულს აკუანში აწონენ.

ჩონში ადათი: თუ სახში ნამუშავ ინსნეჲ აქ დანაწოლ დეკაცს, თუთან ორმოც დღე ნებაჲ არ აქ აადგომელა, ერთა ნაცხოვრ სახში შაასლროლა ყაჲ მაზე, რუმ სახლ გაორმოცდების (|| გაჩაფლდევის)⁴.

ჩონში კიდე ადათი: დეკაც რუმ ყმაწულ ეყოლევ, ამ სახლი კარევეთან ერ ინსან უნდ დააყენან ყაჲ მაზე, რუმ ამბოვენ: ყმაწულ განაჩენ დეკაცს ალ ეცემისაჲ, კლავსაჲ. კარევეზე ბევრისტანაჲ პატრა ყმაწულევეს აყენევენ ყაჲ მაზე, რუმ ალს ყმაწულევიზგან ემნიანაჲ, — ამბოვევენ.

ყმაწულ განაჩენ დეკაციბე მადგელა ჩონში ადათი: ხორაგევე გააკეთან, წაჲლან. ხორაგი სახელევი: ფლაჲ, ხინკალ⁵, ტოლმაჲ, გირც⁶ და სხოჲ. დეკაციბე მადგელა წინასულ ქალწულ ქა-

¹ გაყოფილი იყო ხეებით.

² ბებიაქალი.

³ უბანში.

⁴ გაბიძურდების.

⁵ ინგილოური ხინკალი წარმოადგენს გათხელბული ცომის პატარა მრგვალ ფურცლებს, რომლებსაც ხარშავენ, სწურავენ; ზევიდან დააყრიან ერთბოში მოხრაყულ ხახვს, შეეწვარ ქათამს, კვერცხებს. ტკბილი საჭენელია.

⁶ ინგილოური გირცი წარმოადგენს ქართულ ხინკალს ორკეცად შეკუმშულს.

ლევ კარევეზე ჟღევიან, იქიანთი ხორგს აწღუნ დეკაცს. დეკაც ხორგს ცოტას თუთან ჭამს, ცოტას თავიან სახში მისცემს. რუმ ჩონში წინანდელ დროში დიად ბევრ სივდეგოდა¹ ეხლა ჩონში ადათი: ყმაწულ ნაყოლ დეკაც, თუ სახში ინსნეგ არ აქ ნამუშავ, თუთან ნებაჲ აქ, ადგეს იმუშავას ყაჲ მაზე, რუმ ოჯახ ნუ დეელუბას. ყაჲ მალრ (sic.) ორმოც დღე გაჰყონს (|| გახყონს).

უწინ ჩონში ადათ იყო: ორსულა დეკაც ბევრ ამუშიეგდენნ ყაჲ მაზე, რუმ ყმაწულ ჰადულა ეყოლასაგ. ყოლგასუკან დეკაც ბევრს არ ამუშიეგდენნ ყაჲ მაზე, რუმ ყმაწულ კაჲგორა გაჲზარდას, მალე მეგწროს, სავაზიროჲ გავდეს.

ყმაწულ ნაყოლ დეკაცი სახლიდიც (|| სახლიდიდს), ან კიდე თავი კაცს ნათესაეგ მოტლოცენ. მოლოცაჲ ემეჟრა იყო წინათ:

—გადა! (ან, თუ სახლიდიდს—ბიზა!) მე გამიგი: შენ დეკაცს გადაჲ ჰყოლიაგ. ღმერთმა ყოჩაღ გაჰადას, ღმერთმა გაზარდას, ღუმმანი თოლ გამოჰთხარას.

—მადლოვთ (|| სალოლ).

შირვან ისაკის ძე გამზარაშვილი, 25 წლის, საშუალო განათლებით, იცის აზერბ., ქართ., რუს. (სამამულო ომის მონაწილეა).

სოფ. კაკი, 2. XII. 44

10. ნ ა თ ლ ო ვ ა ჲ

ჩონში ადათ იყო ნათლოვაჲ. თუ შეზღეულ სახლი პატრონ იყო, თავი შტლს ხუთ თჷს, რჷს თჷს ნათლოვდენნ; ზოგდეჲა ოთხ თჷსაც ნათლოვდენნ. ღარიბ ოჯახი პატრონ თავიან შტლეგს ერ წლის, ორ წლის, სამ წლის ნათლოვდენნ.

ნათლოვაჲ ადათ ჩონში ემეჟრა იყო: ნათლიოვან² (|| ნათლი-ჰან) ირჩევენ, თუნდ კაც იქნეს, თუნდ დეკაც, ორნიმ ერთი. დედას, მამას, პაპას, ბებრას ყმაწულებე სახელი დაზახნი ნებაჲ აქოყ. იმ სახელს ნათლიაჲ ეზახის. ნათლიოვაჲ კჷრია დღეს, შაბათ დღეს, სამ შაბათს, ხუთ შაბათს იქნევის. ნათლიოვი დღეს სახლი პატრონ თავი ნათესაეგებს პატიჟოვსყ. კლავს ან ყოჩს, ან მრზორს, აკრონ ბევრ პურს, აქოყ ღუნოჲ. ზოგ გარჲუნ დანაკარს მოხყონს, ზოგ ნალრა-ზურნას აკროვინეგს; დიდ ქეჲფ ატარევენ. ნათლიოვი დღე წინათ დღელ ესწრეგოდა გააკჷრთხელა, ყმაწული თავ მირ-

¹ „დასივების“ განმარტება და „წამლობა“ იხ. მ. ჯან., საინგ., გვ. 156—157.

² ნათლიად.

ვან. დაასმელა, ზიარევა დააღვენეველა. ყმაწული სახელ ქრისტიანი სახელს ეხახდნენ: ვასოა, ვახტანგ, პავლი, ნიკოლაა, ივანი (გაგაჩინაშვილი) რევ კი ქართულ გორვე აქოყ: ბეროშულ, როსტიაშულ, გამხარაშულ, ოთარაშულ, თამაზაშულ, ტარტარაშულ, ხუციშულ, ყულოშულ, ჯანაშულ და სხოა).

ნათლიოვი დღეს ლეკვესაც დატუხახევენენ თავიან ნაცნოვ ყონაღეს ინგილოვე. ამჟა თავიან ადათევეზე დიად მაგარ იყნენ. არც ერ დღეს არ არევენენ, რააც ქრისტიან ხალყს ქონდაყ ადათში.

მირვან ისაკის ძე გამხარაშვილი.
სოფ. კაკი, 2. XII. 44.

11. ბ ე რ ო ვ ა ა

ჩონში ადათ იყო ბეროვაა, ღმერთიბე პატივ ცემაა (|| ქნუა). თუ კაცს ყმაწულ არ დაპრჩეგოდა, ბევრ დეეგოცეგოდა, ღმერთს დაპპირდეგოდა სამხტოვეს წმინდა გიორგი საყტარზე, კასრი საყტარზე, ხუციანთ ოთხთავზე.

თუ ესიც არ შეეშრლოდა, ბეროვაა პირდეგოდა. ყმაწული თავი ქოჩორზე საფეთქავი და კეფოა შუაზე დაპპირდეგოდნენ თმი შენახაა, როგორც ქალი წიწილევს. დიპირევი დროა (ოთხ წელ, ხუთ წელ, შუდ წელ) ათიევაში ან ერ ყოჩ, ან ერ მრზორ, ყმაწული სიგზე სანთელ აპტანდნენ; რემენ საყტრი სახელზეაც დაპპირდნეგოდნენ, იმ საყტრი დღეზე მიდიოდნენ, დღელს გააკურთხინეგდნენ, დაპკლავდნენ, სანთელს მოტდეგდნენ, ყმაწულს თმევს მოპჭრიდნენ.

ამით ბეროვაა თავდეგოდა. იმ დღეს ქეაფი ქონდაყ.
მირვან ისაკის ძე გამხარაშვილი.
სოფ. კაკი, 23. XII. 44.

12. ქ ა ლ ი ს ბ ა ტ ი ხ უ მ ბ ა ა დ ა ს ხ ო ზ ო ლ ხ ა ბ რ ი ბ

კელმანდილ შომოაკრავდით, ყბასაც ოაფარებდით; წელზე გუმტუშის ქამარ გრქონებოდა, ტანზე ყოშებთან არხალუხს ჩოაცტამდით; ფეყზედაც ბაშმაყ იქნებოდა; კალოშს ვერ ვიცოდინებდით, საპოგსაც ვერ ვიცოდინებდით; დტნიაში არ იყო. დანიშნულ ქალ ხუთ წელს, რქს წელს მამი ოჯახში დადგებოდა. ის ყიფიმს მოქსოვნიდა. ხუთ წელს, რქს წელს, რომ დანიშნულ დარჩებოდა, ერთმერთს ვერ დაანახიდნენ. ზალს წაყონასუკან ხუთ-რქს წელს მამამ-

თილთან, დედამთილთან ჰეჩ არ ელაპარკინას, მამამთლის ფეე გეე-
ჯადას, ფეე დეებანას; თუ დასრლებულ წინდებ, ქალმებ ჰონდა,
გეეშროს, დეეფშნტას; ჟობ ეელას, მამამთილი პურ ჰმეე დეე
რიყოს ზალ, ქათმებ არ შომოტდეს შინ, მამამთილ გაჟავრდების,
გულ შამაყრის. პატარზლებ დილიმს დაჰვთესავთ, იმის ალლას
გოვმარგლით, კიტრსაც ჩონ დაჰვთესავთ, ფაყლასაც დაჰვთესავთ,
ქალამსაც.

ჩემ პაპაე ოთხმოც წლის იყო; ის მის ლაპარაკ
ქართულა იყო. ახლა ჩონ ჩირალ ვეზახით; პაპაჩემ
იტყოდა: „ბაზმაე მოტდევით!“ ქართულ ესმოდა იმას, ზოლ
ქართოლ იყო. არ მოვნათლურვართავ. მონათლუა არ იყოავ. პა-
პაჩემ – საწყალი გათეთრებითავ მონათლესავ. წოგიყონესავ, დიდ
ჭურჭელშიავ წყალ ჩასხესავ, თავ მოგაკუნტინესავ, სამ მუჟა წყალ
დოგასხესავ.

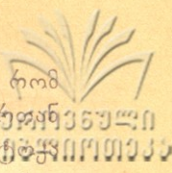
ქალს რომ ოთხუბთ, იმი ჯუარი ლეკი მოლლას უნდა დეეწე-
რა; მოკდომაში კტარიც უნდა მოლლას დეემარხას. ამმა მალეით
ქრისტიანები ვიყავითავ. ლეკებ კეტანჯავდნენ, ქრისტიანებ ნუ
ხართავ. აქათი იპარავდნენ დეკაცებს, ესირათ მიჰყონდნენ. აქათ-
თი პატრონებს ფულ გეეგზავნასყ ხუთას-რქსას მანათ, მეეყონას.
კაკის თავში, ციხის ქომოათთან ყოფილ ჟურჟა საყტარ, ექ (ი ახ-
ლო ჩონთან) თავი გომოქტებულ კარიან კონცხ არის. ეემ სახლის
ქრშათი ზეათყენი სიმალყზე იმი შაასლროლ კარ არის. ის ბერებ
ნაჟდომ ადგილ ყოფილ. ექ დაბალზე თაე არის, იმის თავზე საყ-
ტარ ყოფილ, აზნატრ ქნილ იმის სახელ. ის თავად-აზნატრები ნაჟ-
დომ ადგილ ყოფილ. ბევრ სამარიებ არიან აზნატრში... თავთან
ბიაე ჩოტდამ. იმი ზურკ ჰეჩ არ დაეკარგებ... ერთიც სამაროვანი
პირზე ეკლესიაე ქონიაყ. კტარ მოკდომაში წოტყონიაყ, იქ დოტ-
დებიეყ ეკლესიაში, ერ კურიასუკან დოტმარხიაყ.

გშლო შამილის ასული პაპიაშვილი, 72 წლისა, იცის აზვობ. და
ქართ. (ინგ.), წ.-კ. უცოდინარია.

სოფ. კაკი, 25. VII. 40.

13. სუკდულ

სახში მამი ავად გავდომაში ჩონში აღათი: შულ თავზე ტრია-
ლოვდეს, მამას აბრუნეგდეს, მამას შაჰხედავდეს. თუ რაე კაე ჟუ-
ლაბეე გამაასლროლი მამაე ყბით, შულმა ის ჟულაბეე თავი გულში
უნდა აატანას. ერთიც შულ მოვალეეს მამაე მოკდომი დროზე გე-

ლევ გატჰწორას გულზე, ფეყვე შატკრას, თოლევ გატჰწორას, რომ კდარ ლამაზ იყოს. ეს ვაშკაცი საქმეს. ლამი გრც კტაქეწი (II კდართან) ვაშკაცევ წრვიან ყა მახე, რუმ ჩონში კდარ მარ დაგდევა ადათ არა. ამბოვენ: თუ მარტო დარჩა კდარ, კატა მარჟუნა თოლს გამაღდევს, შეშჰამს. კდარს ბანენ ჩონში ნათესაევ: ან ბიხაე, ან ბიზიშჰულ. კდარ გაბანასუკან აცმევენ თავი სანეფო ტანსომოზ. ჩაცმასუკან ჟიჟიმს შლიან სახლი შუახე. თავქრ სას- ტულს უდვენ. თუ საღმოას, თავპირზე საცერს ადვენ, საცერში სარკეს.

ინსან მოკლომაში ნათესავეს ატყოვინვენ (II აგვინვენ), რუმ მუან კაც მამკდარ, ხუალ დაამარხენი. შეტყოვი დროზე ყე მაგრ (II მალრ) იტყჰან: „ღმერთმა აცხოვნას, კაე კაც იყო“. ორ დღეს, ან სამ დღეს, ან კიდევ მეტ კდარს ინახვენ; მეღან მარხვენ (II მარხენ). ბეჰრჟერ კი, თუ საღმოზე მამკდარ, ხუალ მარხენ.

დამარხი დღეებე გააკეთევენ შიჰმელს: გმააცხოვენ ლავაშს, დაჰკლრნ ზროხას¹. შუადღესუკან წაყონენ, დაჰმარხენ. წაყონაში ხალღიც უკან გაჰყრბის. დეკაცევ არ მიჰყრბიან. იმი დამარხუნჯახ დეკაცევს აქ პურ აჰმევენ. იქიეთი მობრუნება-მოსულაში თუ დე- კაცევს პურ ჰმაე ვერ მოჰთავებიაყ, კაცევ ველოდევით, რზრში არ შავდივართ. დეკაცევ რზრეთი რუმ გომოვლენ, ახლა კაცევ შავ- ლენ, დაჟდევინ, პურს შეშჰამენ. პურ გათიევასუკან ბუთუმ ადგე- ვიან ფეყზე, თავს დაჰტკრნ იმ ოჟახი პატრონ, ეტყჰან: „ღმერთ- მა მოთმინევაე მოქტას“. წაელენ.

წინანდელ დროში სალაჟახე² დევდენ კდარს. ეხლა კი თა- ბუთს³ აკეთევენ. სამარეს თხრიან ოთხკუთხოვანს, სიფართოვი ორ მეტრი ზედათა პირ. შიგ ცოტა-ცოტა ამიწროვებენ თაბუთი სი- ფართოჟე. კდარ ჩადევასუკან ტყელ ქუევეს აწყოვენ ზედათი იმჟუ- რაეთი, რუმ კდარს მიწაე არ ეყრევ, კდარ ჩევ ცარიალში. ქუევის ზედაეთი მიწას აყრიან. თავთან ტყელ, მაღალ, დაწერილ ქუას უდებენ, რემენზეაც თავი დაბადების დღე, რიცხჰ, სახელ, გორ, „ღმერთმა აცხოვნას“ წერი.

ჩონში ინსან რუმ კდრვ, ორმოც დღე იმა თავი ადათ აქ. სამ დღი თავე ტაბლოვაას. ტაბლოვაე ააწერევის ემჟურაეთი: ტაბლოვი დღე მაქთ ნრზრვლევს ზოგს ხორაე, ზოგს ხილ და სხოა-

¹ ან ფურს, ან მოხვეფს, ან ჯარს, საერთო სახელია სამივესათვის „ზროხა“.
² სალაჟა ხისაა, კიბეს წაავაეს.
³ კუბოს.

სახლი პატრონ აკეთებს ხორავს. საკმელ ჩააყრელა ემზადდებიან. შლიან ჟიჟიმს, ტირიან. ტირვამ რუმ გათავდების, მევლან დაჯილდოვნი თბილ პური ვარცხლ ალაგევენ იქ, სადაც საკმელ ჩააყრელნი ხორავსაც ალაგევენ. ანთევენ სანთლებს. აქ ღუნრაც არის. ქაფქირზე ან ჩომჩაში ნაღრრდალს ააქრნ. ორ დეკაც დგევ: ერთ ხორავი ზეა ამნასულ თარაფში, ერთ კიდე ზეა ჩინასულ თარაფში. ქაფქირს ატარევენ საკმელ ჩააყრელა. ბუთუმ საკმელს ჰყრის. „აცხოვნას ღმერთმა“, — ამბოვენ. მააქრნ ქაფქირს ე ორ ქალ. სოლახაათი მარჯონაძესყენ ატრიალევინ. სამეგრ დატრიალევასუკან ბოლზე ზე ამნასულ თარაფში დევენ. სანთლევ ჩაქრომასუკან ხალღ აჟდენენ, ხორავს წინ აზლევინ, აჭმევენ. მიდიან.

კუჭრისთავ არის ჩონში წეს თავსაპარს ქნუაჲ. დალლაქსაც მაყონენ ბუთუმზიზგან სიბტა (|| სიფტა || სიფთა) სახლი მამაკაც თავპირს მაჰპარსავს.

ემ დღე ზოგ სულპურსაც იცის. კლრნ სამ ყოჩ, ან ერ მრზორ და ორ ყოჩ, ან ერ ქათამ და ორ ყოჩ, ან ორ ქათამ და ერ ყოჩ. მუნქუმსუზ¹ სამ სულ დაჰქლას. დაკლულ ყოჩიზგან აკეთევენ ბარს², ყაჭრმას. ემ დღეს სამარეზე გადიან, ტირიან. სამარეზე წანადღევ ხორავს იქ ჰამენ. ხალყს უყოფენ; შინ დაბრუნევაჲ ადათ არაღის. სახში საკმელს უყრიან, როგორც ტაბლოვი დღე.

არის მარხობიცი. თუ კდარ იმარხევის ოთხშაბათს ან ჯუმას (|| ჟუმას), მაშინ ის მარხულ იმარხევის. საკლავ რამჲ არ კეთტევის. მარხუავეში თუ მოკდო, კიდემ მარხულ იმარხევის.

თავსაპარს და სულახსნას (|| სულპურს) ზოგ ინახავს, მარხოში არ ჩედის, სხლინში აკეთევის.

ზოგ ჰესს (დაღონევაჲ) ინახავს ერ წელ, ზოგ რქს თრს, ზოგ სამ თრს. ის ქორწილში რამში არ მიდის. გარმონს (|| გარმუნს) არ უკრრნ ოქახში.

ჰესით გომოსულაში კედემ დაჰპატიევესყ თავი ნათესავე, ახლო მრზობლევ. საღმობზე შიკმელ გააკეთევენ. ცხორ, ქათამ, ამჟურა რამს დაჰკლავენ. ჰესით გომოვლენ. დაჭკრრნ ჩუნგურს, გარმუნს, იშუფრევენ.

მირვან ისაკის ძე განმარაშვილი.

სოფ. კაკი, 25. XII. 44.

¹ აუცილებლივ.

² წვრილად დაჭრილ ფილტვებზე ნაწლავებს ახვევენ და ხარშავენ.

მირზა ღღელ კეჭტებოდა თასმალოში.

მირზა ღღელ ჰაქიმობას იცოდა. ნაჩაღებს უფასო უწამლესად.
მიჰყონდნენ ნაჩაღის სანახელა.

რეელობაა რომ მოხდა, ჩონ გოაგით: მირზა ღღელ დაქარ-
გულ. მაყოლეს ზებნაა ტყიებში, მინდრბში.

ჩონ გოაგით იმი პოვნაა. უპოვნიყ ფურსუყი² ორმოში. წა-
ღეს თავი სოფელში (კაკში). იქ დამარხეს სახტრი ეზრში.

ღევენ არჩილის ძე სარდარაშვილი, 42 წლისა, კოლმეურნე, იცის
ახ., რუს., ქართ.; სოფ. სამთაწყაროში გადმოსულია კახის რაიონიდან,
სოფ. ყორაღნიდან, 1930 წელს.

სოფ. სამთაწყარო, 13. II. 45.

15. ზილფი ჯანაშუღ

ზილფი ჯანაშუღ ყოფილ აქაურ (აღბეგლოელ). იმ დროზე
ჩონ მიწა ყოფილ ქარი ბეგი ჯელში. აქ მოდიან ყოფილ ქარი ბე-
გებ მაქათ ააღებელა. მაქათ ააღებელა მოსტლაში აქ ჰამააც
ყოფილ სოფლიზგან სირაათი. საღმოათავ უცხადებს ყოფილ: „ზულ
სირაა თქრნი; დილლაზე მუალთ შიჭმელა; ჰაზირ ქენით; თუ არ
იქთ, ვაა თქრნ ღღეს“. დილლას სირაზე მოდიან ზილფი ჯანაშუ-
ლისა. საღმოათავ დეკაც ებნების ზილფის: „დოგტაზირეს, სირაა
თქრნი; თუ არ გოგიმზადით, ვაა თქრნ“. ზილფიმ უთხრა დეკაცს:
„რააც უნდ მიეც, აჭამით, მააზორ თავით. არ უთხრო: ზილფი
შინაე; უთხარ: ზილფი შინ არა“.

ზილფი დეკაცმა მოტმზადა შიჭმელ.

სოფელში ბუთუმინა იცოდა, რუმ ეენ შიჭმელს ცხენზე ჰამენ,
დილლით საღმომდინ ცხენით არ ჩომოდიოდნენ. შიჭმელს უმ-
ზადებდნენ მაღალზე. ცხენზე ჟდომით შიჭმელ ჰამდნენ. ქრმ ხამაა
უნდა დაგებულ იყოდეს; ცხენ დამდგარიყოდეს ხამაზე. ცხენს
წინაც შიჭმელ უნდა იყოდეს.

ზილფი დეკაცმა გააჰაზირა ბუთუმ რამ. თითოს თოთო ქათამ
მოტხარზა, მოტლო კარაქ, არაყ, ღუნრუ და სხოა. იმათმა ქათმებ
გათავეს, არაყ და ღუნრუ დაღივეს და დათრრნ. მემღან დაწყეს
გინება: რააზე მეტ არალისაე. დეკაც ებნების: „თქრნ ეს გითქომ

¹ „მირზა მღღდლის“ სახელწოდებით საინგილოში ცნობილია მღვ. მიხეილ ყულოშვილი (იხ. მ. ჯანაშვილი, საინგილო, გვ. 92).

² მაჩვის.

და მეც ეს მამილი. მეტ გეტქოს, მეტ ჰაზირ ვიქმოდ. ნუ შასწუხ-
დებით! შუადლი სადილზე რამთონიც გინდაყ, ჰაზირ ვიქმოდით.
შეშქამთ“. იმაშინ ამათმა დააწყეს გინებაჲ. ზილფი დეკაციონი.
„ჩომოფთ ცხენით, თქონც დაასრნით! მე ჰაზირ ვიქ; ქათმებ და-
გიკლო“. ამათ კიდემ მაყოლეს გინებაჲ.

ზილფი იცოდა, რუმ ესენ ჭამაზე არ იყნნ; ესენ აწოლებ-
დნენ ხალს, არცხრნდნენ დეკაციებს... ზილფი გომოჰდა სოლახა
ქელში ხანჯალმოფარებულ. გომოსულაში ზილფის უთხრა: „ამის-
თანა დეკაცს ინახავ; დეკაც კი არა, ზადლი; ზადლ შაგინახავ“.
იმაშინ გრრც მიგდა ზილფი. წინადლითაც ფიქირში ჰქონდა იმათ
მოკლუაჲ. ამ ბეგებს ჰქონდაყ. წამოსხმულ ზედ ეფინჯებ. ზილფიმ
ასწივა ეფინჯი კალთაფთი, უჭინა მუცელში ხანჯალ. ცოტა გაპრუნ-
და, ცხენით ჩომუარდა. მეგრე ჯოლდამ ეხახოდა იმას, რემენიც
ჩომოუარდა ცხენით: „შაე ცხენზე, წავდეთ!“ ზილფიმ იმასაც უჭი-
ნა ხანჯალ მუცელში; ისიც მოკლა. ორნივაც მოკლა ეზრში (|| რზრ-
ში). ბჷთჷმ იყნნ ორ.

ჭარის ბეგებმა გააგეს, მოჰდნენ იქიფთ, ზილფი დაჰქირეს,
წაყონეს ჭარში (იმ დროზე ხანი დროჲ ყოფილ. მისაც ერ კაც
მეეკლას, ხან იჭერდა; მამკლრლ კაც აზღევედა მანაკლომის პატრო-
ნებს: თამბი თქრნ უყავითაე). ზილფი დაამბეს მანაკლომ ბეგების
პატრონებმა: ერთ თითს შჭრიდა (|| ჭრიდა), ერთ ურჭობდა; ცოც-
ხალ-ცოცხალ აზულუმებდნენ. მემრე ზილფიმ უთხრა: „თელ ჭარის
ყამაათ (|| ჯამაათ) დაგროვებულან ჩემ მაკლოლა; თუ ვაშკაც
ხართ, თქრნ მამკალით!“ იმაშინსუკან გამაჯრო კმალ, კმლით
მოკლა.

იმ დროფთი აქ მაჯნსნა მაყაათ; ბეგებ ველარ მოჰდნენ. დარ-
ჩა მიწაჲ სოფლელ ხალს.

მიხა ანდრიაშვილი, 50 წლისა, ქართ. წ.-კ. არ იცის; იცის აზერ.
და ქართ. (ინგ.); საინგილოში უცხოვრია მუდმივად.
სოფ. ალიბეგლო, 27. II. 45.

16. ფერაბიჩაჲ

ფერაბიჩაჲ ლაგოდნით ყანუყობიმდინ ფათიშაჲ ეყო. თუთან
კეთებოდა ყალაში ალიაბათის გრრდით (|| თავი საყდომ ადგილ
ეყო ალიაბათის გრრდით).

ფერაბიჩაჲ დაჲ ეყო შაჰ-აბაზი დეკაცი. პურჭმი დროზე შაჰ-
აბაზი დეკაცმა წყალ დალივა. შაჰ-აბაზმა გადცინა. დედაკაცმა უთხ-
რა: „რაბე გადცინი?“.

— წყალ დაღვევაში ყერყანტუში წყალ გომოჩდა.

მასკანდა შაჰ-აბაზს უთხრა:

— მე ფერაბიჩაა ნათქომ დაა მაქო. ის თუ დახანხი, მე იმე
თუნ ჰელეზზე წყალ დაასხმელა არ გომოჟღებე.

იმასუკან შაჰ-აბაზმა თავის ყოშუნი მაყონა, მოჟღა.

ფერაბიჩამ უჯობა (|| უჯობა). შაჰ-აბაზი დაბრუნდა, ირანში
წავდა,

კიდემ მოვდა დიდ ყუვათით, ფერაბიჩას უჯობა, ეს ადგილ
აატანა (|| ააღა). ფერაბიჩაა ზეათით (|| ზეათი) გოდმოხტა, თავი
თავ მაჯლა.

იმასუკან შაჰ-აბაზმა ქი თქო: „ეს ადგილ რაზე მინდა? მე
ბევრ ადგილ ირანში მაქო“. მემლან ეს ადგილი მისცა ჭარელებს.
თუთან წაჟდა ირანში.

მემლანდა ზაქათალალებმა ამ ადგილის ფაჰაობაა ჰქნეს. მოჟ-
და ნიკალამ, უჯობა ზაქათალალებს, წაართო.

ნასიბ ბურჯალიოფ რუატომ ოღლი, 97 წლისაა, წ.-კ. უცოდინარი.
სოფ. ზაგამი, 3. II. 45.

17. მ ა რ ი ა მ

მარიამ ყოფილ საქებურ ქალ ხუციშულ ალაჰვერდიაზე და-
ნინშულ.

ლეკვე (ბეგვე) იპარენ იმ ქალს, მიჰყონენ ყუზილბაშში, ყი-
დიან. ცოტა ხან ჩევის იმი კარზე.

ერ არაბ ყოფილ, მანასულ (|| მონასულ), მარილ ქონი. ამ
ქალს მოჟქითხი: „არაბ ზმაო! საათყენ მიიდი შენ?“ უთქომ: „კაკში
მივდივარ“. ქალს უთქომ: „ჩემ მამაა ნახ! ჩემ მამამ ააღას ჩემ საყი-
დელ თეთრ, მიყიდას, წამიყონოს!“

მამამ თეთრ ააღა, წაჟდა. ქალმა უთხრა მამას: „ე თეთრ
ჭურჭელში ჩაყარ, თავზე შაადვე, დიდის წინ დადვე!“ ჩაყრა (|| ჩა-
ყარა) მამამ თეთრ, წააღა, დააღო.

— რაბე მოგიღია შენ ეგ თეთრ? რაბე მოსულხარა?

— თუ შააზლევის (|| შააზლების), ჩემ ქალ მემეც!

იმი დეკაცმა გააგა, ქალს ასხნა ყუზილის იმარათევიც, ახალ-
ტანსამოზევიც გაჰჭადა, მაგრა დაჟეკა: „შენ მამასთან ჰმაა გაგი-
წევი!“

მამამ ააყონა, მოჟდა თავი სოფელში. იმი დანიშნულ ალაჰ
გვერდისაც უთხრა: „ჩემ ქალ მამიყონი. თუ მაჯადრებ და მა-
წონი, კიდემ შენ გაზლეე“. იმამაც უთხრა: „მოჯადრეე, დიაღაც

მოაწონევ. წაღანაც ჩემ იყო, კიდემაც ჩემი“. აზლევენ ქალს, ქორ-
წილს ჩედიან. ის იმი ოჯახში კეთტების (|| კეთდება), პატარხალ.

პაპიაშვილი გულო შამილის ასული, 72 წლისა, წ.-კ. შუკოდინარი,
იციის ახერბ. და ქართ. (ინგ.); საინგილოში უცხოვრია მუდმივად.
სოფ. კაკი. 15. VIII. 40.

18. ჩონ წყარო

ჩონ სოფელში, ჩონ ობაში¹, ჩემ სახლი გარც ლაფ ქაა წყა-
როას. ამ წყაროა არნაქნარ დროს მე არ ვიცივარ. ჩემ დედას
ულაპარიენი, მეც გამიგი, რუმ ჰიგე ემ წყაროა ნაქნარ ადგილზე
დიად დიდ გუბ ყოფილ. დორთთან კალუებ ყოჩილ. კევრით კა-
ლუებს ლეწავდნენ ყოფილ. ულაყებ შემფრთხალ, ჩავარდნილ გუბ-
ში. კევრზე ზალ ყოფილ. კევრ მოწყრტულ, ულაყებ გომოსულ.
ზალ დამხჩოლ. კევრიც დაქარგულ, ზალიც.

ჩონ სოფელში ერ კაც ყოფილ ლაფ დრვლათიან. შულ არ
ჰქონი, ქალ არ ჰქონი. ჰეჩ მინამ არ ჰქონი. მარტოა ერ კაც და
ერ დეკაც ყოფილან.

— მე მადლ მააკიდევარ ჩემზე. აგრე ინსან დახჩობაა არ იქ-
ნებ (მა იქნებისა?). ცოდვაას. ჰეჩ რაამიც არ მინდ.—უთქომ.

ამ კაცს ნადიდ უქნი: უსტაა დოტქერი, კირ დოტწოგ, თირ,
შიშაა დოტქერი, მატყლ მოტლი ხუთმეტ ურემ. ამ გუბი ორ თოლ
უბოვნი, ესენ შოტნახავ; ყალან ადგილში შიშაა ჩოტყერი, თირ ჩოტყ-
რი, მატყლ ჩოტყერი. იმი ზედაათი ქუებ დოტყერი. მემლან კირ დო-
ტსხამ, დოტბრმიები გუბ.

მემლან ქნილ წყაროა.

ამ წყაროს ქუქურდი გემოა აქო.

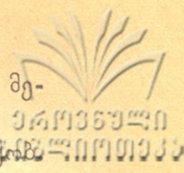
ზახარ ქოსაევა ყურბან ყეზუ 100 წლისა, იციის ახერბ. და ქართ.
(ინგ.); საინგილოში უცხოვრია მუდმივად.
სოფ. ზაგამი, 5. II. 45

19. მოლლაა და მამბალ ქობ

ერთხელ მოლლამ მეზობელს ქობ მოპთხოვა. მეზობელმა გა-
მააღლა, მისცა. ორ-სამ დღესუკან მოლლამ დატხახა მეზობელს და
მისცა ორ ქობ. მეზობელმა უთხრა:

— მოლლა! ყე პატრა ქობ რაასა?

¹ უბანში.

— შენ ქობ მამბალ იყო, ჩონსა დაზო, — თქო მოლლამ. მეზობელს გაჭხარდა. ჰეჩ რამ არ უთხრა.

ერ კუჭრიასუკან მოლლამ მეზობელს კიდემ მოჭთხოვა ქობ მეზობელმა კაქსთანა დიდ ქობ მისცა; იფიქრა: „ეს იქნევ ორს დაზოვს“. მოლლამ წაძღა ე ქობ. გაჭდა ერ კუჭრიაჲ, ორ კუჭრიაჲ; მეზობელს აღარ უბრუნევს ქობს. მეზობელმა თუთანავ მოჭთხოვა თავის ქობ. მოლლამ უთხრა: „დიად მცხრნიან, ამმა გარაქ გითხრო: შენ ქობ მოკდო“. მეზობელმა უთხრა: „ქობ მოკდომაჲ სათქმულა?“ მოლლამ უთხრა: „თუ დაზოვაჲ თქმულ, მოკდომას რალაჲ უქნია?“

ლავრენტი გუსეინაშვილი, 40 წლისა, მილიციის თანამშრომელი, მერიემცოდნე, იცის ახერბ. და ქართ. (ინგ.).
სოფ. კაკი, 20. VIII. 40.

20. ბ ე მ მ ა ზ დ მ ა ს რ ა დ ი ნ ა (|| ნ ს რ ა დ ი ნ ა)

ერთ წელ იყო ერ კაც, მეორე იყო ერ დეკაც. ესენ აპირებენ საღმოზე შიჭმელ.

— ჰაბა დედაკაცო! საღმოზე რაჲ გავაკეთოთა შიჭმელ?

— რაჲ გავაკეთოთა?

კაც დაეაზირებს დეკაცს: „ფაფაჲ გააკეთ!“.

— ჰაბა, კაცო, ბექმაზ არ მაქს (|| მაქ), თაფლ არ მაქ.

— შენ გააქეთ, მე მააღევარ.

ფაფაჲ გააკეთებს დეკაც. კაც წავ ბაზარში, ან თაფლ იყიდან ან ბექმაზ. ბოლოს ბექმაზ იყიდის. წავ მედუქნესთან, ეტყუხს: „ერ ქილო ბექმაზ ამიწონ!“ აჭწონავს ერ ქილო ბექმაზსა; ჩაასხამს ამგეთ¹ ჟამში. ექ არ დევტების (sic.) (კაცი სახელ მოლლა მასრადინაჲ ყოფილ). მედუქნე ეკითხების: „სად უნდა ჩაასხა ნარჩენი?“ მასრადინა მბაბრუნებს ჟამს, ჟამის ზირს უჩრნებს: „აჲ, ექ ჩაასხ!“ ბექმაზ დაღღრობის. მასრადინაჲ წავ შინ.

— აჲ, დედაკაცო, ბექმაზ მამილი!

— ეგ ცოტა რაჲსა?

— აგე აქაც არისაგ, — მბაბრუნებს. ისიც დაღღრობის. დარჩებიან ჭავან.

ალექსი ანდრიაშვილი, 40 წლისა.
სოფ. ალიბეგლო, 30. XII. 44.

¹ ასეთ.

მოლა ნასრაღინამ ერთ დღეს ააღა ცულდ, წოჷდა ხე შაჷრელა. გოჷდა ზეათ. ქრშაათი ჭრიდა, თუთან ზეათ იწა. ჰე მანინ ნახა ერთ გზაჲ განავალ კაცმა. იმამ თქო: „მოლლა ტაჲ, რაჰ ჩედი!“ მოლლა ნასრაღინამ უთხრა: „ხეს ჭრჷვარ“. იმამ უთხრა: „ხე წაჰქვევლი, შენ ქრშ დაარჩომინხარ“. მერე მოლლამ თქო: „შენ რა იცი?“... მეგლან მოლლამ უთხრა: „თუ შენ მაგას იც, ჩემ მოკდომის დროჲც იც, მითხარ, მე რახან მაკდომევარ“. იმ კაცს თავი გაჷჭირა: მე რახან მოჰკდრბ, შენ საცოდნე ხარაჲ. იმას ჩარა გაჷწყტა და თქო: „მოლლა ტაჲ, ერთ ვირ მაგრა ოჷდევი ზიმეთ და გალალ (|| გალალ), წაჲ თის გზაზე. წასულაში, ცოტა ვირ დამრომაში, ვირ იენრსებს, მაშინ შენი სულის სამით ერთ წილ წავა. მეგლან ცოტა წინაჲ გალალ! კიდე იქ იენრსებს მეორე ჯერ; მემრე შენ სულ ორ წილ წავა, ერთ წილ დარჩება. კიდემ ცოტა წინაჲ გალალ, კიდემ იენრსებს. მაშინ შენ მოჰკდრბი, ჰეჩ შენთან სულ არ დაარჩომელი.

როგორც კაცმა დაასწავლა, იმჟურა წაჷვდა მოლლა ტაჲ. მოლლა ტაჲ მოკდო.

ხალხმა ნახა, მოლლა ტაჲ მამკდარ, ვირ ჟანავრებს დოჷჷანტაჲ. მოჷდნენ ხალხ, მოლლა ტაჲ სალაჯათი წაჲყონეს თავის სახში, იქ დააწუნეს. მოგროვდა ხალხი დუაზე. დეკაცევი ტიროდნენ. მავათ ადათ ყოფილ ჰალვაჲ გაკეთევაჲ კდარ მონაკდომ ადგილში. ჰალვაჲ გოჷკეთევიჲყ, ჰალვაჲ ყაბ გორც დოჷდევიჲყ დაამდა. მოლლა ტაჲ დამე მალვი-მალვი იბარავს ჰალვას, ჰამს, დამე ბჷთჷმს ათიეგს. დილლაზე დეკაცევი ხედავენ, ჰალვაჲ არალის, ჰალვაჲ უჷამიჲყ. დეკაცევი ერთმერთიბე ამბოვენ: „ე ჰალვაჲ მინმა ჰამა!“ ე მავ მასლაათ ქნაში მოლლა ტაჲმ თქო: „მოლლა ტაჲ რამთონ კტარი, რომ ერ ყაბ ჰალვაჲ ვერ ჰამას!“ დეკაცევი იყურეს: „ყაჲ, ყუჲ“ თქრს: „მოლლა ტაჲ გაცოცხლდა!“

მოლლა ტაჲ რომ მართლა მოკდრბა, არვინ დაჷყერებს.

პეტრე კონსტანტინეს ძე ჯანაშვილი, 50 წლისა, კოლმეურნე, მცირემცოდნე, ჯარში ნამყოფია.

სოფ. ქოთეჷლო, 2. I. 45.

22. მოლლა ნასრაღინა და უკუდო ეშაჰ

მოლლა ნასრაღინას ბეტრ გააცინებელ საქმეჲ ჰუქნი. ხალხს უგე იმაზე ჰუცინი.

მოლლა ნასრადინას დეკაციბე ფლაგ გოჭქეთებინები. მოლლა
ნასრადინა ფუშმან ქნილ. დეკაც მოჭკითხავ:

— რაბე ფუშმან ხარა?

— რაბე ფუშმან არ ვიქნებია? მრზრბელს უკუდო, უყურო
ემაქ აქო. ხუალ ტალახში ჩააფლელი. ჟათაარ¹ გომოაყონოთა? იმი
ყადლუა მაქო.

ფლაგ არ უჭამი.

როსტომაქვა ნარბიჩა ჰახედროა ყგზ, 70 წლისა. წ.-კ. უცოდი-
ნარი, თავის რაიონს არ გასცილებია.

სოფ. ზაგამი, 18. II. 45.

23. ათინდი და დალლაგ ფაშა
(შაბადა)

ილისუელ დალლაგ ფაშამ უთხრა თავიან აფენდის²:

— აფენდი! მე ერ ქეჩი მამიპარავ; ამა ცოდუა ექონებ თუ
არა?

— თუ მართლა მოგიპარავ, ნამდულა ექონებ ცოდუა.

— მე არც კაცმა დამინახა, არც პატრონმა, დილ მალევი
მამიპარავს, ინსანს ვერ დოტუნახავ.

— თოლებ შენზე გომოგ შაჰად (|| შაჰიდ)³, — უთხრა აფენდიმ.

— მე მაშინ ვიტყუ: თოლებ ტყულა გომოდინ, ტერ იყო.

— გელებ იტყუ: მე დოაჭირ, წოაყონ.

— ისიც თოლი ამხანავ იყო, ერ სიტყუას ამბობენ.

— ფეყებ იტყუ: ნამდულა ემ კაცმა წაჰდა, მაჰპარა.

— მე ვიტყუ: „ისიც ტერ იყო“.

— ქეჩი თუთან გაცოცხლდებ, შენზე შაჰად გომოგ, იტყუ:ს:
მაგამ მამიპარა, წამიყონა, დამკლა!

მაშინ დალლაგ ფაშამ მოჭკითხა აფენდის:

— ის ქეჩი ნამდულ გაცოცხლდება? (|| გაცოცხლდების?)

ნამდულ გაცოცხლდებ!

— თუ გაცოცხლდებ, დოაჭერ, პატრონს მიჰცემ.

აფენდიმ ჰერ რაჰმ ველარ უთხრა.

არჩილ (ბალკონ) დავითის ძე ასლამახაშვილი, 72 წლისა, წ.-კ.
უცოდინარი, იცის ახერბ. და ქართ. (ინგ.); საინგილოს არ გასცილებია.
სოფ. ალიბეგლო, 25. VIII. 40.

¹ ო ნიშნით გადმოცემულია ბგერა, რომელიც აკუსტიკური შთაბეჭდილებით ძალიან უახლოვდება შ-ს.

² „თათრების ეპისკოპოსი“ (მთქმელი).

³ „მოწიე“.

ყოფილ ერ ფურ და ერ ბებერ. ბებერ ფური თავე წოლავს, სახში დოვს, მიდის წყალზე; მოდის, ხედავს, სახში ზეა ბოლის, ტურას დაჭლევით.

ერ ღამეს ბებერ ჟღევის ტურა მაკლრა. მოდის ტურა ზეა დაალეველა. ბებერ იჭერავს, კულ წყრტავს. ტურა ეხრწევ ბებერს:

— ამან, ბებერო, ჟან, ბებერო! ჩემ კულ მამ! (|| მამცო || მამეცო!).

— ზერ, ჩემ ზეა მამ! — უთქომ ბებერს. ტურა წასულ ფურთან:

— ამან, ფურო, ჟან, ფურო, ჩემზე ზეა მამცო! ბებრიბე მიძცო.

— წა, ჩემზე ბალახ მამ! — თქო ფურმა. ტურა მიდის ყოროლინისთან.

— ამან, ყოროლინი, ჟან, ყოროლინი, ბალახ მამცო!

— ზერ, ჩემზე ქალ მამყონ! — მოდის ქალთან:

— ამან, ქალო, ჟან, ქალო, მოხჭლო, შენ თავ წოყონო, ყოროლინიბე მიძცო!

— ზერ, ჩემზე ბეჭედ მამ! — მიდის ზარგალინისთან:

— ამან, ზარგალინი, ჟან, ზარგალინი, ჩემზე ბეჭედ მამცო!

— ზერ, ჩემზე გორც მამ! — მიდის კურტთან:

— ამან, კურტო, ჟან, კურტო, ჩემზე გორც მამეცო!

— ზერ, ჩემზე საკენკ მამ! — მიდის დინგჩისთან:

— ამან, დინგჩი, ჟან, დინგჩი, ჩემზე საკენკ მამეცო!

წოდლო კურტთან, მიძცო; კურტიზენი ოდლო გორც, მიძცო ზარგალინიბე; ზარგალინიზენი ბეჭდევ ოდლო, წოდლო, მიძცო ქალს; ქალი თავ მიძცო ყოროლინიბე; ყოროლინიზენი ბალახ ოდლო, წოდლო მიძცო ფურიბე; ფურიზენი ზეა ოდლო, მიძცო ბებრიბე; ბებრიზენი კულ ოდლო.

ბებრიზენი კულ ააქს. მიაქს თავი დედასთან. დედა უქარდავს. მიდის ტურევიში, ერევის, ტურევი ებნევიან:

— ე საათი იქნა?

— ბებრი ზეა ჭომ; ბებერმა კულ მამიქარდა,

— ჩონც წაჭდეთ, ზეა დაეხრჭოთ! — ამბოვენ; ისენ მდიან ზეა დაახრტელა.

ზეა დახრტაში ბებერ სალბა ჰკრავს. იქ ტურა კდრვის.

შოთა ნიკოლოზის ძე ზეინალაშვილი, 13 წლისა, მოწაფე.
სოფ. მეშაბაში, 28. II. 45.

უწინ ზამანზე ეყო ერ კაც. მოჯნა, დათესა პურ. პურ გაჭდა მააწივა. გაათიბელ დროზე წაჭდა, პურს მოჭარა, პირში შაჭხედა. პურის პირში იყო შუდ თავთავ. ერთ თავთავ ამბოვდნ „მალრუფ“, ერთ ამბოვდნ „მაშრუფ“, იმათ ყესმათ ვარავ. ამ კაცმა თქო: „მალრუფ და მაშრუფ რახან მაასლრლია? ეს მე წოადლო სახში, ლავსრისო გელში შუდ თავთავ, დავაკრო, პურ ჭომო. ის ჰალა (|| ყალა) მაასლრლი, მალრუფელ და მაშრუფელ ამას სიჭმელი. იმ მოსულინჯად მე ჭომო“.

ერთიც, საღმოზე დაქდნენ სიჭმელა. „ტაყ-ტაყ“ დარვაზად დაქრა. გავდა წინ სახლის პატრონ; ნახა, ნოხრამ, მალრუფელ შომოჭდა. ე კაც ექ დაქდომასუკან ერ სხო დაქრა კარ. ისიც მააყონა სახში. ამ კაცემა (|| კაცემა) უთხრეს ერთმერთს: „შენ საათი მოსულხარა?“ ამამაც უთხრა: „მე მოსულვარ მალრუფიდან. შენ საათი მოსულხარა?“ ამამაც უთხრა: „მე მოსულვარ მაშრუფიდან“. ამ სახლი პატრონმა თქო: „დეკაცო, მაატან პურ, ჭომოთ!“ პურ ჭამეს. ამ კაცმა დეკაცს უთხრა: „დეკაცო, ჩონ თავთავებ იზახოდნენ: მალრუფი და მაშრუფი ყესმათ ვართავ. ჩონ ვერ ჭომით. მოჭდნენ თავიანთ ყესმათ, თუთან ჭამეს. უყესმათო ლოკმაა ჭამაა არ იქნებ. აა, თუთან თავიანთ ყესმათ ჭამეს“.

ლევარსან დავითის ძე შიოშვილი, 40 წლისა, კოდმეურნე, მცირემცოდნე, იცის აზერბ. და ქართ. (ინგ.).

სოფ. ალიბეგლო, ნ. II, 45.

26. ყონალ

შაქროს აქონდა ყონალ. ე ყონალ ჰარ დლი მოდიოდა. ორ დღეა მოჭდა, სამ დღეა მოჭდა, ახგრი შინ დადვა, აღარ წაჭდა.

სახლი პატრონ შაწუხდა ყონალიზგან. მააფიქირა: „ეს ჰათაარ (|| ყათაარ || რათაარ) ქნუა? (|| ჭქნუა?), ეს შინ წაჭდეს!“ სახლი პატრონმა უთხრა ყონალს: „მოა, ყონალო, გადავხტეთ!“ (|| გოდოხტეთ!). ყონაღმაც თქო: „გადავხტეთ!“ სახლი პატრონმა გააღა კარეგ, წაჭდნენ კართან. სახლის პატრონმა თქო: „სიბტა მე გადავხტე!“ ყონაღმა უთხრა: „გადავხტენ!“ სახლი პატრონ გადახტა ჰავანში. სახლი პატრონმა უთხრა ყონალს: „აბა, ახლა შენ გოდმოხტენ!“ ყონალ დადვა კარზე. ყონალ გოდმოხტა შინ. ყონაღმა უთხრა სახლი პატრონს: „აა, ემაგ გოდმოხტევიან—შინ, კარძი აყრ“. სახლი პატრონს გოჭწყუდა ჩარაა, თუთანაც შინ გოდმოხტა. გადანახტომ ადვილ გაზომეს; სახლი პატრონიზგან ყონალის მეტ გომოჭდა ნახრვარ მეტროა.

კედემ სახლი პატრონმა იფიქირა: „ეს მე ვერ გავაგდ! მოე-
ამას ერთ კაე ყონაღობაე გოტსწიო (|| გატსწიო)!“ დატქლა სო
ყოჩ, ამაეგსო ღუნრა; დატდნენ, მაეყოღეს დაღეეაე, ჟმაე ყონაღ
დაეტრო, ვერ იცოღინა სა ვარაე. სახლი პატრონს გატხარდა,
უთხრა დეკაცს: „დეკაცო! მაღლ ერ ჟიჟიმ, ჩავეგდოთ შიგ, წოეყო-
ნოთ, ორღბეში დავეგდოთ; კარეე დამკლიტოთ. იქიეით ადგეე,
თუთან წაე“.

ამ ზულუმით ყონაღ გაეგდა.

ი ყონაღ იღუტეგს, ფიქიროგს: „სა ვარა? რახან მოსულვარ,
წაქცეულვარა? (|| წაქცეულვარა?); ეს თუ სახლი პატრონმა გაეგა,
აღარ გამიშოგს თავიანთა კედემ!“ არ ფიქიროგს, რუმე გაღატგდიეე
ჩემ თავ!

ის იქიეით წაე შინ. ერ ორ-სამ დღეე გაეღის (sic.); სახლი
პატრონ და ყონაღ გზაზე დატხტევიან ერთმერტს ბაზარში. ყო-
ნაღ ეტყუტს სახლი პატრონს: „ნუ შამიწუხდეე, შენ მოცემულ ფლა-
ვი ჟამ გზაზე დამიკარგი. წაქცეულიეეე, მე ვერ შავეცნიეე ჩემ თავე,
ტროღ ვიეეე! მე ტქონსა ვეღარ მუალ, ტქონ დეკაცთან მე მცბო-
ნიან!“ სახლი პატრონ ებნეგბის: „აღარ მოხტეღ ჩონსა; დეკაცს
დიდ ჟოხ ვატკეთევი, კარი შომოსლითაეე დააკროლი!“ ყონაღ ფი-
ცაეგს: „ვალაჰ, არ მაასლოვარ ტქონსა!“

ემ ზულუმით გაეგდა ყონაღ. ეს იქნებ, ის იქნებ, ყონაღ
აღარ წატდა იმისა.

შაქრო კონსტანტინეს ძე, შიღშვილი, 55 წლისა, მკედელი, მცირე-
მცოდნე, იცის აზერბ. და ქართ. (ინგ.); საინგილოში უტბოვრია
მუღმიეად.

სოფ. კავი (კაკისთავი), 23. XII. 44.

27. ასლი და ქარამა

ასლი ყოფიღ ქეშიშის ქალ. დიად ლამაზ ყოფიღ.

ეს ქალ ქარამას მოტნდომები. ქარამა მუსულმან ყოფიღ. ქე-
შიშიბეე უთქომ: „ქალი მამეცი!“ ქეშიშმა თუთან პალტონი დტგმა-
ები შეეკრა, უთხრა ქარამას: „შენ იმღერი, თუ დტგმა თუთან გა-
სხნა, ამას მემრე შენ ქალს მოქცემ!“, იმთონა იმღერა, დტგმა თუ-
თან გაეასხნა. მასკანდა უთხრა: „ახლა ქალ მამეცი!“ უთხრადა:
„არ მოქცემ!“

ღურნაე ფრინდებოდა, მიდიოდა. იმთონ იმღერადა ღურნაე
დაღეა, აღარ წატდა. უთხრა: „ღურნამ ერ ყანაღ ჩამაეგდას, იმა-
შინ ქალს მოქცემ“. ყანაღ ჩამაეგდა ღურნამ. მეღლან კედემ მათ-
ყუა, არ მისცა.

და, არ კდობოდა. ინსანს, ყემენს რუმ წამალს მისცემდა, კაჲ ქეყ-
ტებოდა მოკდომაჲ არ ეყო.

ლოყმან ჰაქიმ ჯეგში შევდა; წიგნ წყალში გეგმის წიგნ
რუმ გეგმო, კაც არმანაკდომ წამალ ველარ იცოდნინა. იმასუკან
ინსან მოკდომაჲ იქნა.

ჩონ გორ—ბურჯალირფ ნასიბ როსტომ ოღლი; „ას წლიბეჲ სამ
წელ მაკლი“.

სოფ. ზაგამი (ადგილობრივი აზერბ. გამოთქმით „ზაჰამ“ || „ზეჰამ“
|| „Зам“), 3. II. 45.

29. ქაჩალ და მრ მამალ

ქაჩალ მეტანე ყოფილ. დედაზე უთქომ: „ჩემზე ბიწწა თეთრ
მემეც; ერ მამალს ყუდულობ მე“. დედას თეთრ მიტყემი. ყმაწულ
წასულ, ერ მამალ უყიდნი, მოტყონი; ყმაწულებთან შოტყიდები.
უგე იმათგან ერ მამალზე ოციდაათ მამალ ოტყონი. მეგრე დღე
კედემ შოტყიდები. ახლა ყგრზ მამალ ოტყონი.

ერ ქოსაჲ მოსულ, უთქომ: „უგე მამალ (შენაჭიდებ მამალ) მე
მამყიდ! აქთონა ამბოგა?“ იმა უთქომ: „ათ თუმნა“. ათ თუმან აზ-
ლეგს, მამალს ყიდულობს, მიჰყონაგს თავი დედაკაცთან, კლავს.
დედაკაციზე უთქომ: „გაყლუჲ, შიგაათი რაჲმ არ გამაღლო!“

განაყიდ გადაჲ ფუშმან ქნილ; ქოსაჲ დეკაციზე უთქომ: „ქო-
სამ თქო, ყგზლი ხონჩაში ჩადოს, გომოზგავნას“. ქოსაჲ დეკაცს
მიტყემი. ქაჩალს წოტყონი თავიანთა. ქოსაჲ დეკაცი მოტყყუები.

მემლან ქოსას ერ ყმაწულ გომოტზგავნი თავი დედაკაცთან:
„მამალ მაეცეს!“ დეკაცს უთქომ: „ყგზლი ხონჩაში ჩამიდები, გამი-
ზგავნი“. ქოსაჲ ამბოგს: „იმაშინ ქაჩალს წოტყონი ჩემ მამალ“. ქა-
ჩლთან წასულ, უთქომ: „შენ ჩემ დეკაც მაგიტყუები, მამალ მა-
გიყონი!“ ქაჩალს უთქომ: „ვალლაჰ, ბილლაჰ, არ მამიყონი!“ ქაჩალ
ქოსაჲ თავ მოტყყუები, არ მამიყონიაჲ.

ქოსაჲ წასულასუკან გოტყრი, შუაათი, შიგაათი ერდენა ყგ-
ზლი ბეჭედ, გამოტლი. ქაჩალ ოტლი ბეჭედ, თითზე ოტცომ.

დედაზე უთქომ ქაჩალს: „წაჲ, ჩემთუნ ხანი ქალ მოჰთხოვ“
(sic.). დედაჲ წასულ, ხანიზე უთქომ: „შენ ქალი თავ ჩემ შულ
უნდა“. ხანს უთქომ: „შენ ვერ ათავნებ ჩემ ქალ თხოვნაჲ; ერ და-
ფუშულ სახლ გაქო. მე იმიზე ქალ არ მოქცემ შენთუნ. ყგრზ დეგაჲ
აჲტქ მემეც, ჩემ ქალ მოქცე შენთუნ!“

ყგრზ დეგაჲ აჲტქ მიტყემი, ქალიც წოტყონი. ყგრზ დღეჲ,
ყგრზ ღამეჲ ქორწილ უქნი.

გოგუბა¹ სამდენა ვაშლ ჩომუარდა—ერთ ჩემბე, ერთ შენბე
ერთიც ნალილ ნალაპარიკიბე.

ჯამალოვ ჯავათ, 17 წლისა, კოლმეურნე, მცირემცოდნე.
სოფ. ზავამი, 5. II. 45.

30. თაბ ღა მრ ფალირ კაც

ერ ზამანზე ერ ფალირ კაც ყოფილ. ბაზარში წასულ, ერ ბა-
კან ქერ უყიდნი. გუთან ჳნავს ყოფილ. ორ თავ გომოსულ—ერთ
შავ, ერთ თეთრ. შავ თავ მოჭკლავ. თეთრს უთქომ: „ეგ ჩემ ღჭუშ-
მან ეყო. როგო კაა იქნა, ეგ მოჭკალ!“ კაცი თავ წოჭყონი თავს
თავი სახში. გარე დოჭყენები, თუთან შიგ შესულ, მამაბე უთქომ
(|| ყუთქომ): „ჩემ ღჭუშმან მოკლეს!“ მამას უთქომ: „რაბე არ მამ-
ყონია?“ (|| რაბე არ მამყონი?). მევლან გასულ გარე, მოჭყონი.
შამას უთქომ: „რაა მოქცე?“ კაცს უთქომ: „ფაჰასთან ნაქნარ ბე-
ჭედ მინდ!“ აღსალ² თავ დოჭბარები, აღსალ თავიბე უთქომ: „შენ
ფაჰასთან ნაქნარ ბეჭედ მამდ!“ უთქომ: „კაა“. წასულ, მოჭლი,
კაციბე მიჭცი.

კაც შინ წასულ თავი დედასთან. დედაბე უთქომ: „ბეჭედ
მამცეს. წაა ფაჰააა ქალიბე მაჭაკლა!“ დედაა წასულ ფაჰასთან
მაჭაკლა. ფაჰას უთქომ: „არ გაზლევ! ჩემ სახლივი სახლებ ააშე-
ნით, მევლან მოქცემე“. დედაა წასულ შინ, შუღლიბე უთქომ: „ფაჰ-
აა ამბოგს, რომა ჩემ სახლივი ააშენით, მევლან ქალ მამაცემვართ“.
შუღლს ბეჭედ ყბაში ჩაჭდები, დაწოლილ, უთქომ: „აა, ომერთო,
ფაჰააა სახლივი ეყოდეს!“ დილლაზე ხედავს, პალკონიან სახლებ
ქნილ. დედაა გასულ გარე, უთქომ: „შუღლო, პალკონიან სახლებში
ვართ!“ შუღლს უთქომ: „ფიქირ არა, მოა, დაწვე!“ მევლან შუღლს
უთქომ: „წაა, ეხლა მამყონ ქალ!“ ფაჰასთან წასულ დედაა. უთქომ:
„თქონ ქალ მინდ!“ ფაჰას უთქომ: „არ გაზლევ, ჩონ სახლი სეგ-
ნით თქონ სახლი სეგენამდინ ჳიდ გააქეთით!“ შინ მოსულ დედაა,
შუღლიბე უთქომ: „ფაჰამ თქო, ჳიდ გააქეთას თქონ სახლით ჩონ
სახლამდინ“. გაუქეთები. მევლან შუღლს უთქომ: „წაა ეხლა მაჭაკლა!“
დედაა წასულ მაჭაკლა. მევლან ქალ მიჭციყაყ.

ქალს სხო გადაა უნდა ყოფილ. ბეჭედ მოჭბარავ თავი კაციგ-
ნი, სხო კაციბე მიჭცი. დილლაზე თავი კაც ამდგარ, ხედავს, ბეჭედ
აღარა; ფაჰასთან წასულ, უთქომ: „ბეჭედ აღარა!“ ფაჰას აღსალ

¹ ციდან.

² კოჭლი.

თავ დოჭბარები, უთქომ: „წაა, ბეჭედ მააღ!“ თავ წასულ. სალ-
მოზედ ნაცარში კულ ომოტწუ, მევლან თუთუნში; მევლან წოტოი
ცხურში შოტბრონი; საბურ მოსულ; ბეჭედ გადმუარდნილ. ოტოი,
გალიბე მოული, მიტცი. მევლან ფაჰაა ჟენას უთქომ თავი დეკა-
ციბე: „ე ბეჭედ სა იყუა?“ დეკაც უთქომ: „არ ვიც, მა ბეჭედ მის
მეცა იმ კაციბე!“ კაცს უთქომ: „შენ იციხარ!“ დეკაც უთქომ:
„მე რაე (|| რავიც), მის მიტცი!“

კაცს დეკაცი თავ დოტტობი. გარბენულ დეკაც მაინთა. მა-
მასაც დოტტობი. მოსულ კიდემ კაცის სახში. იქ დაორომილ.

ისენ იქ დარჩენენ, მე აქ.

თინათინ არჩილის ასული დარბაზვილი, 14 წლისა, იცის აზერბ.
და ქართ.

სოფ. სამთაწყარო, 16. II. 45.

31. ე რ სა ლ და თ

ფაჰაა სალდათებ აგრუებდა და ათმაშებდა. რომ ითამაშეს,
ერ სალდათმა აათავა დროა. უთხრეს: „შენ შინ წაა!“ თქო, რომა
„მე არ წავალ!“ უთხრეს: „რაბე?“

— იმიბე, რუმ მეტყუან: მის ყულულ ექცეოდი? მე რაამ უთხრა!
მე ფაჰაა პირ უდატნახელა არ წავალ!

თუთანაც ფაჰაა ნაქნარ შაჰარში კეცტებოდა. დარჩა ეს კაც
აქ. აღარც ტონულს აზლევდა, აღარ რაამ. მერე ე კაც დარჩა შვერ.
იქ ეყო ფაჰაა ასპაჟ. ერ ყმაწულს გამაართო ორ თითო კაპეკიან,
უთხრა: „თითოში ხუთ მანათს მოქცემ!“ ადგა, წაშლა ასპაჟში.
მისცა ეს ერ კაპეკიან. მითამ ათიან ყუზგლი, იმათ ეგრე მააჩრ-
ნაყ. ჭამა, დალივა, თეთრიც დატბრუნეს უკან. ოთხ-ხუთ დეფაა ეგ-
რე გააკეთა ამამ: თითო კაპეკიან თითო თუმნიან ყუზგლა მააჩრნა.

ასპაჟიმ გააგა ამის საქმეა. ფაჰას გომოტცხადეს: „მავან
კაცმა ეგრე გააკეთა!“ ფაჰამ თქო: „ეგ როგო კაცია? ჩემთან მოტ-
დეს“. ეს კაც წაყონეს ფაჰასთან. ფაჰამ უთხრა: „მე გამიგი,
რომ შენ ემგე საქმეს აკეთებ. აბა, გააკეთ! ნოხო, როგო აკეთებ!“
მევლან უთხრა: „არ გავაკეთებ, დამიჭირავე!“ მერე უთხრა ფაჰამ:
„გელწერილს დაგიწერავ, გელს მოგიწერავ!“ მაშინ თქო: „კაა“.

ფაჰამ რომ გელწერილ დაწერა და გელ მააწერა, სახლის
კარებ გააღა წყალმა, აასო სახლ წყლით. დაანახა, რომ კარებზე ერ
ნავ მოდგა. ფაჰას მითამ გადაე ებნების: „აღე, ნავზე დავუდეთ!“
დაედნენ ნავზე, მიდის ნავ, მიდის. სხო შაჰარში გადაუდნენ. მევლანი
ჩომოჟდა ეს ორ კაც ედ¹ ადგილში. მევლან უთხრა გადამ: „ჩონ

¹ უცხო.

აქ ვიმუშაოთ უნდა; ვიყიდოთ ცხრობ, ყასაბ ქნოთ (|| ჭქნოთ)“. ფაჰ-
ჩამ იყიდა ცხრობ, მაყონა, დაკლა. ე ბიჭ (|| გადა) კი ყიდის
ამმა ერ გზი პირში არიან, მანაჭერ თავს გზი პირში აწყობს ე
გადა. მევლანი ერცხო ყასაბებმა გამაფარეს ამ გზაზე. ერთიც
შესწახეს ამით: „ე რა აქეთებთა თქონ? ინსნებ დაგიკლავს!“ მართ-
ლაც ე მოჭრილ თავებ ბუთუმ მინგავდა ინსნი თავებს. მევლან გა-
დამ უთხრა: „მე არ ვიც, ამ კაც დოჭკლავ, მე ყუდი“. დაჭირეს
ეს ფაჰჩაჲ. უთხრეს: „ჰა, ბუ საათ (|| ემ საათში) უნდა მოკლოთ!“
დააწუნრს ფაჰჩაჲ, უნდა დაკლონ, დაადრს ყელზე ჯმალ, დაჭყყეს:
„რას, დვა, ტრი“ თქმაში უნდა დააკლასყ, ემ გადამ გახსნა. ფაჰ-
ჩამ დაანახა, უგე თავის სახშიდა, ჯელმანაწერ აღგილში ჯელ დარ-
ჩომი.

მერე უთხრა გადას: „გადა! ეს რაჲ გააკეთი? ემეურა საქმეებ
მეტ აღარ გააკეთო; ადე, შინ წაჲ!“

მოსე ლევანის ძე პაპიაშვილი, 16 წლისა, კოლმეურნე (მწყემსი),
მცირემცოდნე, იცის აზერბ. და ქართ. (ინგ.).

სოფ. სამთაწყარო, 16. II. 45.

32. ბ ა მ გ მ ა რ მ ე ლ ლ ა მ ქ ა რ თ ი უ ლ

ერ კაც იყო ალვერ ნაქნარ¹. შუდ წელ სხოგან ალვერ ჩედი-
ოდა, შუდ წულსუკან მევლნი—თავი ვათანში². ერ დღე თავიბე წა-
ნასულ აღგილში, ჩეღალაში ნავახტან დაანახა, ერ გამგმარ ქელლაჲ
გორებ-გორებ მოდიოდა, ჰამაც ამბობდა: „ასოც ინსან მამიკლავს,
ამასუკან ოთხმოცდენასაც მიაკლრვარ“. ე კაც გამათდა: ეს იგრევე
ცარიალ ქელლაჲ მინ უნდა მოკლას! აჲლა, დადო ქუაზე და დაფხ-
ნო. აჲლა. ერ გულგაზში გაჰკრა, ჯიბში ჩაჲდო, მაჲლა თავი სახ-
ში, ერ კიღბანში დაკლიტა. შუდ წელსუკან კედემ წაჲდა სხო თა-
რაფში ალვერ საქნელა.

იმ კაც აქონდა ერ დეკაც, ერდენა ქალ. იმიზენი ყეჲრი სხო
მინამ არ აქონდა. ერ დღე დიად ფუმმან იყო ქალ; ადგა შოჲდა
თავი მამაჲ კიღბნევე დააჩხრეკელა. გახსნა ე კიღბან; შიგ ჰეჩ რამ
არ იყო ერ ცოტა ფქჲლიზენი ყეჲრი. გამათდა, თქო: „ე რაშე უნ-
და, ჩემ მამაჲ რაჲბე შაჲნახია?“ თით ყბაში ჩაჲდო, დაასრლა,
ფქჲლში ჩაყო, ენაზე ალოკა, კიღემ უკანაყენ დაბრუნდა.

¹ ვაჭარი.

² სამშობლოში.

ამ არაში¹ ქალ მზიმედ დარჩა; ცხრა თუს თავზე ერ გადაეყვალა. დედამ დიად ბევრ წეეკიდა: „შენ რაბე ჩონ ფაქტობურ გაჭკადია?“ შენ მამაა მოსულაში რა ჯულაბ მიაცემევათინა? ~~წინა? იქნისა?~~

ყმაწულ კაა ყმაწულ იყო, კააგორა იზდებოდა. შუდ წელს მემლნი ი კაც დაბრუნდა. გადაა ექქა ქნილიყო. პაპაა წინ სირბილ-სირბილ გაარბინა. დეკაც და ქალ სურცხული წინ არ გაუდნენ. მრზობლი ოლლუშაღმა უთხრა: „ე შენ ნევაას“. დიად ფინთა გაგდა კაც:

— ერდენა ქალ მაქონდა, ჩემ შინ არქნაში რაბე გაუთხუბ-ბია? — ეჩბეთ აღარ აგონდებოდა თავი დანანაყ, შანანახ ქელლაა ფქულ; სახში დიად ფინთა მეერნა დეკაცსაც, ქალსაც: „ყაბე (|| ჰაბე || რაბე) ჩემ ფაფახ დაგირცხრნიაყა?“ — ქალ დიად მაგრა იფიცავდა: „მე ჰეჩ რამიზგნი ხაბარ არ მაქაე“. მამაა ჰეჩბეთ არ უყერებდა. მემლნი თავი კიდღბნებ ნაქნარ ადგილში შოუღდა. ნაგახტან მააგონდა ქელლაა ფქულ. ქალს მოჰკითხა:

— შენ ჩემ კიდღბნებ ნუმ არ გაგილია?

— ერდეფა გამილი, შიგ რაა ფქულ იყო, მამაო!

— შენ ფქული გემოა ნუმ არ გინახავა?

— ერ ცოტა ყბაზე მოახალ, — უთხრა ქალმა.

მამაა თავში ჩავარდა. რა ჟურაც ქელლაა ლაპარიკოვდა, მუაგონდა ბუთუბ. ყმაწულ გადაა დიად ცუტქ იყო, მალეც განახარდ.

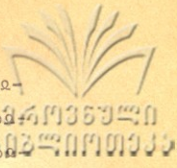
ერ დღე პაპაა რამ საყიდელა ბაზარში წოუღდა, ი ვადაც უკან გაჰყო. ყმაწულ დიად ნაცოდნ ყმაწულ იყო. ზურ-ზურ თოლვბ იყიდებოდა. ამ ვადამ კაასთანებ ამაარჩივა. პაპამ თეთრ ვადაჯადა. იმ თლრბ განაყიდ კაცმა უთხრა: „ე ვადაა ჩემბე მამეც ხუთ-რქს წელ, რაქთონ გინდ თეთრ, მაცემევერ!“ პაპამ თქო: „მე ჟინ ნუმ არ მაქ, ყმაწულ გაჭყიდო!“ „გადაა დიად მაგრა შეეხრწნა: „ჟან პაპა! წავალ, კედემ მაასლოვარ“. პაპაც რაზი იქნა... წაყონა სხო თარაფში ალვერ საქნელა.

იქ იმ შარში ერ ფაჰჩას ერ თევზ აქონდა აანაა ბოჰკაში, წყალში ინახავდა. ი თევზ დიად ჯულაბ-ჯულაბ ოენებს ჩედოდა. ერ დღე ფაჰჩამ თქო: „ჩემ დეკაცებ თავიანთ ყარავაშებ ყარი-შულლუ თამაშაბე მადყონ! თევზიბე თამაშაა ქნას“; დარალ³ მადყო-

¹ ამ ურთიერთობაში; ამ დროში.

² Бианар — შერცხვენა, სირცხვილის კმევა.

³ ბრძანებისთანავე.

ნეს. თამაშად ქნი დროზე თევზი ჰეჩბეთ არ დაეზრა; მარტო გაა-
 ცინა. გამათდა ფაჰია: რაბე თამაშად არ ქნა და რაბე გამა-
 ცინა? დიად ფუშმან იქნა ფაჰია: ეს ჰამეშა თამაშად ნაქნარ რა-
 ბე ოან არ გამადა, რაბე გაეცინა? ბევრ ნაცოდნ დაბა-
 რეს; მინამ ვერ იცოდინა. მემლნი უთხრეს: „ერ პატრა ვადაას,
 თუ საცოდნელი, ის საცოდნელი“. თავი ახალ პატრონ ყარიშულ-
 ლუ დაბარეს. ვადამ უთხრა: „თუ ქალად მაეცემით: ჩემბე ჰერ
 რამ არ საქნებართ, სათქმევარ, რაბეთ გაეცინა“. ფაჰიამ უთხრა:
 „შენ წოორ მაგი ხაბარ გამაგებინ, შენბე დიად დიდ ფეშქაშებსაც
 მაეცემევარ“. ვადამ უთხრა: „შენ დეკაცებ თავიანთ ყარავაშებ ყა-
 რიშულლუ აქ მაეყონ!“ ხაბარ ვაზგავნა ფაჰიამ ბუთუმ მაეყონელა.
 მაეყონეს. ვადამ უთხრა: „ორმოც შენ დეკაც ერ თარაფში და-
 ყენ, ორმოც ყარავაშიც ერ თარაფში!“ მემლნი ვადამ უთხრა: „ბუ-
 თუმ ტანსმოზ დაჰვადით ყარავაშებს!“ დეკაცებ, ყარავაშებ რაზი
 არ ხლებოდნენ ტანსმოზ დააჯდელა. ზალი დაჰვადეს. ბუთუმ ყელ
 შუდმეტ რვაშეტ წლის ვადებ იყრნ. ბუთუმს ქელლაებ დაეყრევიან
 დეკაცებსაც, ყარავაშებსაც.

აქ ამთავრდა გამეზარ ქელლაე ქართულ: „ას ოცდენა მამიკ-
 ლაეს, ოთხმოცდენასაც მააკლრვარ“.

დიად დიდ ფეშქაშებ მისცა იმ ვადებე ფაჰიამ. იმ თავი მეო-
 რე პატრონიზგანაც ბევრ დრვლათ ალა, წაჰდა თავი პაპასთან.
 ეკა ნაუშის ასული ბაბლაშვილი, 70 წლისა, იცის ახერბ., ქართ.,
 რუს.

სოფ. კოთუქლო. 5. II. 45.

33. ქო მ ბ ა

ყოფილ, არ ყოფილ, ერ ქაჩალ ყოფილ. ერ ცოტა პურ აქ
 ყოფილ; ტალარში ჩოჰყრი, წოჰდი ცუცქუშლში დააფქრლა. მეცუც-
 ქულეც ყოფილ ქოსაე. ქაჩალ ცუცქუშლში დამეადარ. შაწუხულან.
 მევლან ქაჩალს უთქომ ქოსაებე: „მოე, ქომბაე გოვაქეთოთ!“ ქო-
 საეც უთქომ: „გოვაქეთოთ!“ ქაჩალ უთქომ ქოსაებე: „ფქულ ჩემ-
 ზენი იქნეს, საფანელ შენზენი იქნეს!“ ქოსაეც უთქომ: „იქნევ“.
 ქაჩალ გომოჰლი ერ მუჰა ფქულ, ზედ დოჰსხამ ერ კუჰულა წყალ;
 ქოსაებე უთქომ: საფანელ მაად, ჩულ¹ იქნა ცომ!“ მოჰლი ერ მუ-
 ჰა ფქულ დოჰყრი. კედემ ქაჩალ წყალ დოჰსხამ, კედემ უთქომ: „
 „საფანელ მაად, ჩულ იქნა!“ ჰემაგ, ჰემაგ დიდ ქომბაე მოჰხელი.
 ჩაჰგლიაყ ცეცხლში მაახარშელა.

¹ ჩულ—თხელი, რბილი. ჩვილ ბავშვს კი „ყმაწულ“ ეძახიან.

მეგლან ქაჩალ უთქომ ქოსაძბე: „მოა, ტყულეზ ულაპარიკოთ!“
მეგლან მოტყოლი ქოსაძ ტყულევე ლაპარიკოვია, უთქომ: „ჩემი მამაა...“
ბოსტანი იყო. დიად ღამან ბოსტან იქნა; გოყილით, ჭინკო...
ფუზის ერ თად წასულყო (sic.), ეგრის იმად გელასულყო; იმად
ერ დიდ ყარფუზ დასხმოდა. გედოველ თადის ზედადთი; ყარფუზ
მაჰკრელა დანაა გემოდ, გოტს; დანაა დაჰკარგა შიგ. ყარფუზი
შეგ შოველ დანაა დააზებნელა. აქთონ დოტუზებნ, დანაა ვერ
ტუბოვენ. დოტუბრუნდ, მრველ“. — ქოსაძ დეეხწივა.

ენლა აყოლევეს ქაჩალ, ამბოვეს: „ჩემ მამაზგნი ნამჩომ ერ ქა-
თამ იყო; ე ქათამიჯ ორმოჯ კარჯ დადო. კურტად დუაჟდუნით,
ორმოჯ ჭუჭუღ გემაჟყონა. ესენ გაზუნენ (sic.). მეგლან ღაბაათი¹
შოველ შიგ, დუარჩივ დედალ-მამალ. ოჯ დედალ იქნა, ოჯ მამალ.
ემათ თავ, ბუთუბუმი თავ გოჰყილით, დოჰკადით, ჭომით. დარჩა ერ
დიდ მამალ. სოფელში მარილ არ იყო. ჩემ თავ გაზგაენეს მარილ-
იბე. შოჟე მამალზე, წრველ ევლახში; იქადთი ერ თონ მარილ მოდლ,
სოფელში გოჰყიდ. მეგლან ნოხ, მამლი წელ ღარაჟ ქნილ. გე-
ველ ორღბეში, კაციბე უთხარ: მამლი წელ ღარაჟ ქნილ. კაცებ
თქოს: „კაკლი კარწახ დააყარ, კაჟ საქნელი!“ წოველ, კაკლი კარწახ
დოგნაჟ, დუაყარ. მამლი წელზე ერ დიდ კაკლი ხეა გემოტდა.
დიად მაგრა კაკალ დეესხა. ერ დღე ყმაწულევე თქოს: „აჟ, ქაჩალ,
შენ კაკლი თავ ყარღაჟ გაათავა!“ — ოდლ ერ დიდ ტუმაჟ, ოსროენ
კაკლი წორზე; ერ დიდ მინდორ იქნა. ჰაჩიჩაჟ, უდელ, ჟარებ გო-
ყონ, გეველ კაკლი წორზე მაჰნელა. მოგვან, ფრტ დოგთეს, ჩემრ-
ველ. ერ დროზე დიად კაჟ ფრტ იქნა. ყმაწულევე თქოს: „აჟ, ქა-
ჩალ, შენ ფრტ ღორ ჭამს!“ — ლულ ოდლ, გრველ. ხრდაჟ, ღორ
ჭამს; ლული თავ ოსროენ, წოტდა, ღორი ბარკალში შეერჭო. ღორ
გელაჟხორწა, ლულ გათიბა; მეჯ უკანი დუაგროვ, ერ დიდ ზნაჟ დუა-
გროვ, ჩემრველ. ერ დროზე გოჟგ, ზნაჟ ტწრვის; გოჟრბინ, მრველ,
ხრდაჟ (|| ვხედაჟ), დამწორ, ერჟე ნაცარ დგას. ერ ჟოხი ნაცარ
დოჩუჰ. შიგადთი ერ ფაქეთ გემოტდა. წოჟკითხ, ხედაჟ, შიგ დაწე-
რულ: „ქომბაჟ ქაჩალისი“.

ქაჩალ ააქს ქომბაჟ თავ, მიდის შინ.

ზეადთი სამ ვაშლ ჩემუარდა: ერთ ჩემი, ერთ გაბრიელაჟსი,
ერთიჯ — ნალილ ნალაპარიკის.

გაბრიელ კონსტანტინეს ძე ჯანაშვილი, 19 წლისა, კოლმეურნე
(მწყემსი), მცირემცოდნე, იცის ახერბ. და ქართ. (ინგ.).

სოფ. ქოთუქლო, 9. I. 45.

¹ ანა სამითთა.

ზოლ დროზე ერ ფაჰამა ყოფილ. იმის ორ შუღ ქნილ დღე ია შუღლებ მამას ეტყუან: „მამა, შენ ჩონ თავ გოგაცალკავ!“ ფაჰამ ამ ქართულსუკან შუღლებ გააცალკავა. იმ შუღლებიბე მანა-წვე წილებ მიჰსცაყ, იმაშინსუკან მამასთან შუღლებ აღარ დადგენ. დიდ ზმაა და პატრა ზმამ (sic.) თავიანთუნ შიჰმელ პურიც ადღეს, გზაში ჩავარდნენ; ცოტაა წაუდნენ, თუ ბევრ წაჰდნენ, ერ თავე გოჰწივის. დამშროლ იყნონ. თაას კალთაზე დაჟდნენ, მამსრნეს. დიდ ზმამ პატრა ზმას უთხრა: „ზმაო, სიპტა შენ პურ შჰომოთ“ (sic). პატრა ზმამ ირაზივა. სიპტა პატრა ზმის პურ ჭამეს. მამსრნეს. მემდან გზაში ჩავარდნენ. ბევრ გზაა წაჰდნენ. კედემ მოჰ-შიებოდაყ. ერ გზი პირში დაჟდნენ. პატრა ზმამ თქო: „აა, დიდ ზმაო, ახლა მადღ შენ პურ! შჰომოთ!“ დიდ ზმამ თქო: „შენ ერ თოლს გავგიღებ, მემდან შენ პურ მოქცემ“. პატრა ზმას ბევრ მოჰშიებოდა. დიდ ზმის ქართულზე ირაზივა. დიდ ზმამ პატრა ზმის ერ თოლ გამაადა. მემდან იმას პატრა პურ მიჰსცა. პატრა ზმამ გამანასულ თოლი ჯიბეში ჩადღო. იქიჟთით გზაში ჩავარდნენ. ბევრ წასულასუკან ზმებს კიდემ მოჰშიედაყ. გზის პირში დაჟდნენ. პატრა ზმამ დიდ ზმას უთხრა: „ზმაო, პურ მეც მამეც!“ დიდ ზმამ უთხრა: „მადღ, ისერ თოლიც გავგიღო, მემდან შენ პურ მოქცე“. პატრა ზმამ ირაზივა. დიდ ზმამ პატრა ზმის ისერ თოლიც გამაადა, იმა პაწწა პურ მიჰსცა. დიდ ზმამ პატრა ზმაა თავ თოლებ ბრიმაა იქ დააგდა, თუთან წაჰდა. დიდ ზმაა წასულასუკან პატრა ზმამ მარჟუნა თოლ მარჟუნა ჯელში, სოლოხ თოლ სოლოხა ჯელში ადღა. გზის პირში დამჟდარიყო. იმასთან გორც ეს დაფანტულ ცუცქულ ეყო. პატრა ზმაა ღამი გაათენებლა გადაქცევი-გადაქცევი იმ ზოლ ცუცქულში წაჰდა. ცუცქულის ერ პირში დაჟდა. ღამეჟ ბევრ გადასულ ეყო. ცუცქულში ერ ჯანავარ, ერ თულქუჟ, ერთიც დათ მოჰდნენ. ამათმა პატრა ზმაა ვერ დაანახეს. პატრა ზმას თოლებ ატკიებებიან (sic.) ვერ დეეზინა. ჯანავარმა თულქუჟ და დათს უთხრა: „ამ დაფანტულ ცუცქულის პირში ერ სურუჟ ტავარ არის. ამ სურუჟში ერ შავ ტავარ არის. მინც იმ შავ ტავარის გულს გამააღებს, თოლებზე მამსომს, თუ ის ბრიმაას, გაჰსწორდების“. ჯანავარსუკან დათმა ქართულზე მამაყოლა, უთხრა: „ჰალა შენ სურუჟთი, შავ ტავარით ლაპარიკობ, ვერ იციხარ, ამ დაფანტულ ცუცქულში რაა არის“. ჯანავარმა უთხრა: „რაა არისა?“ დათმა უთხრა: „ამ ცუცქულში ერ ხაზნაა არისუმ (sic.),

ჰეჩ ერ ფადიშაჰის ხაზნაჲ ამა ვერ მეეწეე, ამმა მე ამის ადგილს
ვერ ვიც, ამმა ცუცქულში ერ თაგ არის; ის თაგ დღისი აქ ყოფ
ყზილს გამააქს, ფენაეს, ფენაეს, ახმოხს, საღმოხე ადგილზე აგ-
რუტებს“.

ჯანაგარმა, დათმა, თულქუმ ეს ქართულეზ ილაპარიკეს, დაწ-
ნონ, გამთენებაზე გომოჲდნენ, წაჲდნენ. პატრა ზმას იმათ ნალა-
პარიკ ბუთუმ გეეგა. დილაზე ადგა, თაგის ყზილეზ გამნაღეზ
გმაჲ გაჲგა, ბლუნი-ბლუნი წაჲდა, იმ ყზლების ერ მუჲჲა აჲლა, ცუც-
ქულით გომოჲდა, წაჲდა. ტაერის სურჲჲ იპოგნა, ყზილეზ ჩობანს
მიჲსცა, შაგ ტაეარ იყიდა, იმის გულ გამაჲლა, თოლეზზე გაჲსო.
თოლეზ გოჲჲჲოდა. მემღან დაბრუნდა, შინ მოჲდა, მამასთან
ღარჩა.

მაჲმუღ მუსა ოღლი, 35 წლისა, კალმეურნე, მცირემცოდნე.
სოფ. თასმალო, 3. IX. 40.

II. ალიაბათური მასალები

შაჰ-აბაზი და ფერბიჩაჲ ქალაქ

ყოფილა შაჰ-აბაზი, მას ყოლია დედაკაცი; უთქომ დედაციბე: „რა ლამაზი ხარ? შენგან ლამაზი იქნება?“ იმას უთქომ: „ჩემ და ჩემგან ლამაზია“. შაჰ-აბაზს უთქომ: „შენ და მე უნდა ვითხოვნო“. წასულა იმი ყალაჲ აატანლა. ასკრითავ წასულა. ფერბიჩაჲ ასკარს შაჰ-აბაზი ასკარი დოტყოცია. იქე იმ ყალაში ვერ შესულა.

მერმე ჩოტყომ ზოლ უსტუბაში, წასულა ფერბიჩაჲსი ნაქნარ ადგილა. ერ ბებერს შაჰ-აბაზი—ყონალი შოტნახავ. შაჰ-აბაზი ცეცხ-თან შუაზე ჟდება¹. ბებერი ებნება: „შაჰ-აბაზივი რაბე დაჟი შუაზე ცეცხთან?“ ეს შაჰ-აბაზი ებნება: „როგო შაჰ-აბაზივი შუაზე ცეცხ-თან? ის როგო ჟდებაყე?“ ბებერი ებნება: „შაჰ-აბაზი ყოშუნი მოდის შუაეთი, ფერბიჩაჲ ყოშუნი ყოცავს (|| გოცავს)“. ბებერს ებნება: „მა, როგო შომოტდეს შაჰ-აბაზი ყოშუნი?“ ბებერი ებნება: „ერ პირით შომოტდეს შუალამში, ფერბიჩაჲ ყალა აატანოს!“

შაჰ-აბაზი მივა; თავი ყოშუნს მოჰყონს, მოდის, შუალამში შედის, აქომს იმ ყალას.

ფერბიჩაჲ გელში არ უვარდება შაჰ-აბაზს; ყალაზე გადის, ზეგ ვარდება².

ისკანდაროჲ ჟამალა, 40 წლისა, კოლმეურნე, მცირემცოდნე, იცის ქართ. (ინგ.) და აზერბ.

სოფ. ალიაბათი, 18. I. 45.

ქართული ბეზერი

ყოფილა ერ ქართული ბებერი. აქათი წასულა ერთი კაცი იმ ბებრისა. იმ ბებერს უთქომ: „იმ ფერიყალას იცია?“ იმას უთ-

¹ ყალა—ციხე-კოშკი; ციხე-სიმაგრე.

² „ჟდების“ თასმალსა და ზაგანში ამბობენო,—შენიშნავს მთქმელი.

³ ფერბიჩაჲ იგივე ფერიხანუმი (ქეთევან დედოფალი); ფერბიჩაჲ ყალა კი იგივეა, რასაც მ. ჯანაშვილი თორფალყალა-ს სახელით იხსენიებს (იხ. მ. ჯანაშვილი, საინგ., გვ. 77).

ქომ: „ვიცი“. იმ ბებერს უთქომ: „იმის გორდზე ერ კაკლის დიდი ხე არი ომოსული. იმ კაკალთან ერთი დიდი ქუა არის მომილი! სამ თუმან თეთრ მოქცემ“. იმსაც, მოსულა, ბებრისა. ის ქუა იქ გოჭყეჩია ჩაქუჩით, გომოჭლია ყვებლი. იმის-თუნ მიჭყია სამ თუმან თეთრი.

იმ ბებრის სახლი კაკალთან ყოფილა. ის ქუა ბებრისა ყოფი-ლა. შიგ თეთრი დატმაღავ. გაქცეულა; თეთრი იქ დარჩომია.

ისმაღლოვ აბდურამანა ჰუსეინ ოღლი, 45 წლისა, კოლმეურნე. მცირემცოდნე.

სოფ. ალიაბათი, 25. I. 45.

37. რა ბეზე დაბარქოს მოსული?

ამ სოფელში სხოგნით მონასული ხალღია. აქაჭრობა ბეგებს და ხანებს უჭყრია ყოფილა. ეს ხალღიც თითო-თითო მოსულა ბე-გებთან. ბეგებზე უთქომყე:

— ჩონ დააჭლომელ ადგილი გჭნდა!

— მოქცემ, — უთქომყე ბეგებს; მოჭყონიაყე, უჩრნებიაყე ალია-ბათით ყანიღამღინ (|| ალიაბათითი ალაზნამღინ): ესი ჩონ მიწა არის.

— როგო უნდა მამცე? — უთქომ მონასულ ხალღს.

— ქეშქელი თოქსმეტ თაღრა აატან!

ამათაც ოატანიაყე თოქსმეტ თაღრა. დოჭჭყრიაყე დეკაჭრი ერთმერთთან, რომ „თოქსმეტ თაღრა მზგოცე, შენც აატანე. და-კაჭრზეც მეც კლავი გაჭჭივე“.

ჭარ წლითი მოღიღოდა ურმითი ბეგი; ჩომოღიღოდა თავი პურ წაატანა.

თუ ბეგებე პური ვერ მეეცა; არ ქნიღიყო; კარგა არ გამ-შტარიყო:

— რა მოქცე? — ებნებოდა ხალღ.

— ჩემ ბორჯი არა, თუნდა გაჩღეს, თუნდა ნუ, ჩემ პური მე მინდა. — ებნებოდა ისი. მიღიღოდა ჭარში ნაჩალიკთან; ჩიოდა. ისიც აზღევდა ფრისტოვს. მოღიღოდა, წვედა სახლითი, რაც შახთებოდა. თუ არ შახტომოდეს სახში რაამი, იმაშინ წიგს აზღევდა ახალთი-ბეგ: „ახალთ მოქცემ“. ამ წიგზე ამას კლავს გააწვეინებდა, ჩადღებ-და ჟიბეში, წაჭღოდა.

მონასულ წელი რომ იქნებოდა, მოჭღოდა. შომოჭღოდა სახ-ში, მიაგრჭებდა, რაც ქონდა: ჩალთუქი, პური, ქერი; წაატანდა, წაჭღოდა.

იშლის აზლევდნენ ბაზმათი. მიწის ყაბით აკეთებდნენ ბაზმას. ბაზმას ჰქონდა ყბა; ყბაში ჩადებდნენ ამ სიზგე ზონს. მას ჩადებდნენ შავ ნავთს. ნავთი ჩაასხმელი ჰქონდა უკანი თარიფით.

აბდულაევ რიზმანა ბალაბეგ ოღლი, 70 წლისა, კოლმეურნე, წ.-კ. უცოდინარი; უცხოვრია მუდმივად მხოლოდ საინგილოში.
სოფ. მოსული, 29, I. 45

39. ყმაწული დაღირსება

ფეყზიმე დედაკაცი განაჩაღდა. ახლა მუცელი ტკიოდა. ებეჩი მაყყონეთ. იმ ებეჩიმ გორდები დოჭილია. ცალკე სახში ვადაჰყონს. იქე დედაკაცმა გუჭი მისცა. დედაკაცი დაფაღარათდა¹ (|| დაღღირსა ყმაწული). ებეჩიმ დედაკაცი დაბანა, გადაყონა, ფართალში დააწუნა. ქრმაა ზრლ ფალასი დოჭგა. ახლა ყმაწულთან მოჭდა, ყმაწულს ჩუბე მოჰჭრა ყააჩითი. წითელ ბაწარი მოჭკირა ჩუპეზე, რომ სისხმა არ მააბაროს ყმაწული. ახლა შეხტვა კურტნებში; წაყონა, დედაე ფეყებით დააწუნა. ახალნაყოლ დედაკაცს ჩეა ოჭდულა ეგინა, დააღვენა. ერ კილანა თხილი დოჭდო დედაკაცს თავი თარაფით: თხილი გაყეჩე, არ დეგეზინოს, ალი დეგეცემაო. მასთან ჟის ებეჩი, მარტო არ აგდებს. დეკაცის და შომოჭდა სანახლა, ერ კილანა ხავიწიკ მოჭტანა. ახლა ებეჩიმ უთხრა: მე წავდე შინ, შენ და მოსულა, და ზირზე დაჟდეს შენთან; კრით მინმეს (|| მიმეს) შომოსულაში ყმაწული ზეათყენ აჰწი, არ დაღლაჯოს ყმაწულიო. ჩულ ყმაწულ დიახ გაფთხილგა უნდა.

უორმოცო დედაკაცმა ფეყი მიწაზე არ დააბუჟოს, ზუზუში ზე გოჭქრება. ორმოცი გასულამდინ დედაკაცი მიმეს არ დენახება. თუ მარტო არი, კურის თავზე დგება, ანჯახ პურ არ აკრავს, ხორაგ არ აკეთებს, ქობ არ ადგამს, ვარცზე არ მიდის; ერგა სახლ გუს, ყმაწულგბ ტანსმოს უკერავს. პური მოშიებაში თავი ყმაწულგბ ევაზირება: ადე, პური მამიტანეო. მე ვარცზე არ მივდივარო, მე ჩარა გამწყობტია, სახლი რომ მინმე არ მაქო, უგე იმაზე ამდგარვარო.

ფეყზიმე დედაკაცი რომ გაქეფესუზდა, კაცი ადგა, გაჭდა შინაათი. ერ კურამდინ შინ აღარ მოჭდა კაცი: „შინ თუ წიველე, სიდედრი ნაგახ ჩონსა იქნება, სტრცხულია“. ორმოცი გასულამდინ კაცი დედაკაცი მოზელულ, დაკრულ არ შჰამს; ორმოც დღემდინ არც იმი ფართალში მიდის.

¹ დამშვიდდა.

ორმოცი რომ გოჭუვა, დედაკაცი ადგამს დიდ ქობით წყალ-
 მიაქომს ქობში, ბანაოვს; იცლუხს დამაზა ტანსმოს, იღრუჭევა,
 დესტამაზ ააქომს, მოდის შინ. ახლა აყენევს ყმაწულს; ყმაწულსაც
 თბილ წყლით გეჟაში ლამაზა საბნით ბანს. მოჰყონს ყმაწულს, ლა-
 მაზ ჩარჩავში ხრვს, ქრმაა დრშავ უგევს, აწონს. ახლა აკუნ ვაა-
 ქომს გარე, იმი აკუნან შლის ღანზე. ერ ქობ წყალ აცხელებს, შიგ
 ნაცარსაც უყრის, გააქომს; ლამაზა ნაცარწყლით აკუნ ხეხავს. ახ-
 ლა იმი ზონზე რეცხავს, აქარქარევს, დაჰფენს ლამაზა. შამაეტანს
 ზონზე, აშროვს, უგევს აკუნზე, უსწორევს ლამაზა. აჰყონს, აწონს
 ყმაწულ შიგე. ათბობს პატრა დრშავს, ხურავს ზედე. ზეათიც ჩარჩავ
 ფენავს აკუნზე. ახლა მიადგება დედა, აწუთებს. თაფლივი იზინებს
 ყმაწული. ორმოცით გომოჩურჩულა. ახლა სრუ რაამი ესმინება
 ყმაწულს.

ალიმუხავეა ჩიჩაქ მაჰმად ყვზგ, 35 წლისა, კოლმეურნე, იცის
 ქართ. (ინგ.) და აზერბ.
 სოფ. ალიაბათი, 27. I. 45

40. ჩ ე მ ნ ო ქ რ ო ბ ი ს ხ ა ბ ა რ ი

ხაზეანთან მე რო ვიყავი, ის ჭამდა კარგი პურს, თაფს, ყრღს.
 მე მაჭმევედა ფრტის პურს, სუზმას. ფაფას რო გააკეთებდა, თუ-
 თან თაფს ისხამდა, მე კიდე ბაქმაზ მაზღევედა.

მაგას ყონდა ორი ცოლი. ერთი ჩემთან ჩალთუქს ნაყავდა,
 მევრე პურს აკრავდა. იმ პურ დაკრაში ერთი ლავაში მავთხოვე.
 სხო დროს ერთ მიდებდა ჭადს; ის რო უთხარი, ორი ჩადო ჭადი.
 საქონელი ქობიდან გომოჭუშუ, გავრევე საზოვარზე. ის ჭადიც იქ
 დავაგდე, სრულსაც არ წავლე. იმ დღეს სრუ შვერი ვიყავ. სალამოზე
 მიველ.

ჩემ საწოლი განზე იყო. საჭმელ პურსაც იქ მათქონდა; იქ
 მაზღევედა. იმ სალამოს დამიზახა თავისთან. ერ კუნზე დავევე. თუ-
 თან იქითაჲნ დაბლა იქდა; ქრუშ კარგი ნაბადი, ზედ ხალიჩა ქონდა.
 იქ რო შეველ, მე მითხრადა: „ნადირ, შენ მე რათ ჰრჯათ მიჰწევ?“

- რის ჰრჯათ გიჰწევ? — უთხარი მე.
- რათ პური არ წააღე?
- არ მინდოდა, იმაზე არ წავლე!

— არა, — მითხრა, — იმისთუნ ჰრჯათ მიჰწევ, ჩემს წინ, აჲ,
 კარგი პურიც არი; აჲ, თაფლიც არი; აჲ, ყრღიც არი. მე ვევივარ
 კიდემ კაჲ ნაბადზე, კაჲ ხალიჩაზე; შენ კიდემ ჟინარ მაგ კუნზე, წინ

მორთბული გაქო, საწოლ ადგილიც განზე ქოხში გაქო. შენ საქმე
ეგ არი. წაჲ, საქონელში დაწევ!

ნადირა ნადირ ოღლი, 62 წლისა, წ.-კ. უცოდინარი, ვიღმეურნი
საინგილოს არ გასცილებია.
სოფ. ეფენიანი, 21. IX. 40

41. მოლლა ნასრედინა და ეშმაკები

ეშმაკებს გოტუგაყე: მოლლა ნასრედინა ტყუვის. ეშმაკები ამ-
ბოვენ: „ნახო, მოლლა ნასრედინა ჩონც გოტუგესა?“ მიდიან მოლ-
ლა ნასრედინასთან ეშმაკები. მოლლა ნასრედინა უჭრრტის, ეშმა-
კები მოდიან. მოლლა ნასრედინა მივა თასთან, ეყუდება. მოდიან
ეშმაკები. ებნებიან: „მოლლა ნასრედინ, ჟამათს ატყუე. ჰაბა,
ერთი ჩონ მოგატყუე!“ მოლლა ნასრედინა ებნება ეშმაკებს: „ტყუელი
ტუმარა შინ დამჩომია“. ეშმაკები ეტყუან: „წაჲ, მაელი ტუმარა!“
მოლლა ნასრედინა ამბოვს: „მე თას ვიჭერ, ვერ წავალ“. ეშმაკები
ებნებიან: „ჩონ დავჭერთ. შენ წაჲ!“ ეშმაკები იჭერენ თას. მო-
ლლა ნასრედინა მივა.

ბევრ ხან ოლრდებიან. მოლლა ნასრედინა არ მოდის. მემრე
თას უშობენ. მაგრა მიიხორწებიან, —თა ჩონზე არ გადმანგრევიას,—
მემრე მიდიან მოლლა ნასრადინასთან, ებნებიან: „რებე არ მჩხრ-
ლი?“ მოლლა ნასრედინა ეტყუს: „მოგატყუე. ათასი წელიწადია,
ე თა მანდ დგას არ წაქცეულა“.

გასანოვ ყურბან რაჯაბ ოღლი, 38 წლისა.
სოფ. ალიბათი, 24. I. 45.

42. ორი მენაბათი

მინდორში ყოფილა ერთი ცუცქული. იქე ორი მენაბათე ყო-
ფილა. ის მენაბათიები შერნი ყოფილან. ამათ მასლათი უქნიაყე:
„ჩონ რა უყოთ ამ მეცუცქულეს, რომ ცუცქულში შევდეთ?“ ამათ
უთქომეყე: „ჩონ აქე წავკიდნოთ, რომ მეცუცქულე გარე გომოტდეს.
ჩონ ერთ-ერთი შიგე შევდეთ“. აქე მენაბათიებს ერთმერთი გატ-
ლანზლაყეყე. მეცუცქულე გომოსულა. ერთი მენაბათე შესულა, მოტ-
გუბებია მეცუცქულეჲ ქომბა; ვერ უტევი გუდაში, უყურნია ჯოლ-
დაშიბე: „ვერ ჭტეე გუდაში!“ ამ გარე ყოფასაც უყურნია: „მამაზალ-
ლო, დაყეყე, ჩაყარე!“ მეცუცქულე თავში ვერ ჩავარდნილა. ის სხო
ენაჲს ყოფილა. მეცუცქულე ამ ჯოლდაშს ინახავს, არ უშობს, არ
მოკლასო.

ცუცქულში ყოფი ლანზლი-ლანზლი გომოდის, მიიხორწება.
ეს მეცუცქულე მოდის თავის ცუცქულში; უჭრრტის, ქომბა დენა

აღარალი. მეცუტქულეა იტრაპე მუჯლებს: „ვაამე, ჩემ ქობმა წაღ-
დეს!“.

ყასტიბე წაკიდნულან, ერთი შიგე შესულა.

ისენ იქ დარჩენენ, ჩონ აქე.

საარათა მაჰმადას ასული გულმამადოვა, 35 წლისა, წ.-კ. უცოდინ-
ნარი, უცხოვრია მუდმივად მხოლოდ საინგილოში.

სოფ. ალიაბათი, 16. I. 45.

43. შ ე ხ ი¹ და მ შ რ უ დ ე ბ ი²

ერ შეხი ეყო; ორმოც მურტული ჰყონდა. შეხმა თქო: „ჩონ
ეგრე ვერ ვილოცებთ: ერთი მალე მოდის, ერთი—გუან. ჩონ დღეში
ერთისა წავდეთ!“ ამათ ჟერვა მაყოლეს, ღამეში ერთისა მიდიან.
ერ მურტულის დედაკაცმა მურტულს უთხრა: „თქონ შეხი ტყუანია!“
ეს მურტული გაჟავრდა, თქო: „ჩონ შეხმა ბევრ რამეს იცის!“ ეს
მურტულები ღამეში ერთისა მიდიან, ჭამენ, ლევენ, ლოციობენ.

რემენიც ამ შეხს არ უჟერებდა, აჲ, ემ ღამე იმათა წაასლრ-
ლი იქნენ. ამ მურტულმა წავდა, ორმოც ტალერკა მაატანა; თითოე-
ბეჲ თითოში ფლავი ამატანინა დედაკაცს. ესნები შეხითაჲ ოთახ-
ში დასხდნენ. დედაკაცი ფენჟერაჲთ იჭრუტრბოდა. შეხმა ცოტა
დადგა, მურტულებს უთხრა: „თქონ მე არ მიჟერებთ! ყეჲ, ეხლა
დალესტანში ერ შეხი მოკლო!“ შეხმა ერ ისტაქან ჩეჲ დალივა,
კიდემ თქო: „ყეჲ, ეხლა ისტამბულში ერ შეხი მოკლო! ხაბარი
მამივდა“. კაცმა უთხრა თავი დედაკაცს: „შეჰხედე! ამას ხაბარი
საჲ მოჰდის?“

დედაკაცმა იმერ მურტულებისი ჯორცი ტალერკაზე ზეჲ-ზეჲ
დალაგა, შეხისი ჯორცი ქრუ, ფლავი ზეჲ. მაატანა, მაართოყე.
შეხმა თქო: „თქონ მე მასხარას მიგდებთ! ჩემ ფლავს ჯორცი არ
აქო!“ დედაკაცმა თქო: „მე რომ ვამბოვდი: ჩონ შეხმა რამეს არ
იცის, თქონ ამბოვდით: ამას ისტამბულით, დალესტანით ხაბარი
მოჰდის! მართლავან ამას თუ ხაბარი მოჰდივოდეს, თავი ტალერ-
კასი ქოშანნი ჯორცია...“ მურტულებმა ნახეს, მართლა ქრუჲ ტა-
ლერკაჲში ჯორცია, ზეჲთ ფლავი. შეხედეს, ეს შეხი ტყუანია.
ტალერკები ღანზე გაჰწივეს, თითომ ჟოხი აატანეს, ამ შეხს კარ-
გა დოჰშინეს, უთხრეს: „შენ ჩონც გოტყუებდი!“ შეხი გაავდეს.
მურტულებმა ფლავი ჭამეს.

¹ მნათე, არაბების მამასახლისი.

² მურიდი, მიმდევარი, თავდადებული.

ამათ პარტია დაეშალა. იმაშიშსუჟან შეეხს აღარ დოტყვერეს.
დედაკაცის ჟულაბი მართალი გომოვდა.

მურადოფ ისმაილ ხალილ ოღლი, 36 წლისა, კოლმეურნი, შიკრი-
მცოდნე, იცის აზერბ. და ქართ. (ინგ.) ენები; წ.-კ. იცის მხოლოდ
აზერბ. ენაზე.

სოფ. ითითალა, 22. IX. 40.

44. მოლლა ნასრადინა და ჰამაჯი¹

ერთმა კაცმა თქო: „ამბოვენ, მოლლა ნასრადინა კაცს ატყუებს. ერთი მენახა! ნახო, როგორ მომატყუებს ისი“... მოლლა ნასრადინამ უთხრა: „მე ეხლა ტყუალის გუდა არ მაქო გორთ. მოფ ფულან ჰამაჯი ზირზე! გუდა იქ მაქო“.

ახლა წავდა ეს კაცი იქ. მოლლა ნასრადინამ მეეყუდა ჰამაჯს. ნახა აქეთ-იქით, თქო: „გუდა მე ფულან ადგილა დამჩა. მოფ, ამ ჰამაჯ მეეყუდე! ჰამაჯი იქცევა. მე მაგლო გუდა, შენ მოგატყუო მემრე“.

ი კაცი მაგრა მეეყუდა ჰამაჯს, რომ არ წაიქცივოს. მოლლა ნასრადინა წავდა გუდისთუნ. ეს კაცი უჭრტავს, ეს მოლლა ნასრადინა აღარ მოვდა (|| მოჲდა). ამ კაცმა იფიქრა: ნეტავ, გუდა ვერ იპოვნა?! რათა არ მოვდა? ზალიან პური მოშვიდა. მემრე თავში ჩაფარდა: ტყუალი ეს ყოფილა! მართლა მამატყუა!

სულეიმანოვ მურთუზ საფარ ოღლი, 60 წლისა, წ.-კ. უცოდინარი, კოლმეურნი, საინგილოში უცხოვრია მუდმივად, იცის აზერბ. და ქართ. (ინგ.):

სოფ. ზენგიანი, 20. IX. 40.

45. მოლლა ნასრადინა და ერ ბაქან ფრტი

მოლლა ნასრადინამ ჯარები დაქარგა. თქო: „ერ ბაქან ფრტი ეთიმს მიჰტყემ, რომ ჯარები ვიპოვნო“.

წავდა, დაზებნა, ერ მუხაქრში იპოვნა. ნახა, ჯარებთან მუხი კურკაჲ ზირი დვას. მოლლა ნასრადინამ თქო: „ოჰო, ჰოჰ, მე არ დემენდო ღმერთი: ბაქანი თუთან დაჲდუა ჯარებთან!“

მოლლა ნასრადინამ აფლა ის ბაქანი, იმი საესრ ფრტი მიჰსცა ეთიმს, თავი ვალი იჯადა.

სულეიმანოვ მურთუზ საფარ ოღლი, 60 წლისა.

სოფ. ზენგიანი, 20. IX. 40.

¹ მთის ფერდობი.

ერ სოფელში ყოფილან ყონალები. ერთიმევერესთან წასულან ყონალათ; სამა-ოთხი დღე იმასთან ყოფილან... მემრე სახლი პატრონ უთქომ:

— ყონალო! მეც, ჩემი ცოლიც წავალთ სხოვან, ეხლა შენ წახოლ, თუ აქავ იქნები?

— თქონ წაათ! მე მინდა აქ დავდგები, მინდა წავალ, — უთხრა ყონაღმა.

სახლი პატრონი დედაკაცითავ წავდა. ყონაღმა ნახა, რომ სახში ცხრა პური არი. ის პური ჭამა და დაედა იქავ. ორი დღე გაავრა; სახლი პატრონი დედაკაცითავ მოდივოდა. ყონაღმა დაენახა, რომ მოდიან. მაშინვე სახში დაამალა. დედაკაცმა სახში შავდა. ყონაღი ვერ დაენახა. თავის კაცს უთხრა: „ყონაღი წასულა!“ კაცმა ამ დედაკაცს უთხრა: „ჰალვა გააკეთე და ჩქამოთ!“ ჰალვა გააკეთეს. ყონაღი ლოგინ ქრწ იყდა. ჰალვა იმის წინ დადრს. ყონაღმა ჭამა, ხოლო სახლი პატრონმა ვერ გაავა, რომ იქ იყო ყონაღი... მემრე გარე გავდნენ დედაკაცი და კაცი; ერთმანერთ უთხრეს: „მის მინგავარ?“ კაცმა უთხრა დედაკაცს: „მე მის მინგავარ?“ დედაკაცმა უთხრა: „შენ ფათიშას მინგავახარ“. მემრე დედაკაცმა უთხრა: მე მის მინგავარ!“... სეჟვანზე იტარეს. ყონაღმა ჰალვა გაათავა, თავსარს თავზე დაჰხურა, მოჰდა კარზე, თქო იმამ:

— მაშ, მე მის მინგავარ?

— ჩონი ზრლი ყონაღ მინგავახარ, — უთხრა გამათებულ სახლი პატრონმა. მემრე მოჰკითხა: „ჰალვა რა იქნა?“ ყონაღმა თქო: „ჰალვა ჩქამე“. სახლი პატრონმა ერთი მუგუზი დაარტყა, — გადიო.

ალიხანოვ ალიხან (ალია) მურად ოღლი, 46 წლისა, კალმეურენ, მცირემცოდნე, ქართ. წ.-კ. არ იცის.

სოფ. ზენგანი, 1. II. 45.

47. ბაჰლული და ქსნიპ კაცი

ბაჰლული ყოფილა შაჰაბ-ახის შმა. მასთან მოსულა ერ ღარიბ კაცი შერი, ჩიფლაყი; უთქომ:

— ბაჰლულ ბეგო, უფროსო! მეწოცება ჟალაბობა შერი და ჩიფლაყი. რა მიშველის მე? მასწავლე ერთი კარგი რამე! ნუ დემე-ტოცოს ჟალაბობა შერი და ჩიფლაყი.

— იყიდე ყალაჟ და ფოლადი! ეხლა ხუთ შაჰრია, მემრე გავდება თუმანი.

რქს თბ რომ ასრულდა, მართლა გავდა თუმანი. ეს შერი, ჩიფლაცი გადიდდა, გაქეთხუზდა; ააშენა სახლები, იყიდა ბევრი ზროხა.

რო გაკულაკდა, მემრე აღელდა.

მევრე კიდე წავდა ბაპლულთან, უთხრა:

— რეტიამო, ჟინიანო ბაპლულო! ბევრი თეთრი მავგე ყალბათი, ფოლადითი. ახლა კიდე მასწავლე: რა გაქყილო? რა ვიყილო?

— არ გომოდგა, — იმ რეტიანმა უჭკომ უთხრა, — ახლა შააქუხე ბევრი ხახი და ნიორი! იმით უფრო ბევრ თეთრს მავგებ.

რაც შეზღება ჰქონდა, იყიდა ნიორი და ხახი. მეზობლების და თავის აყრები სრულ აავსო. რამთენა შეზღებაც ჰქონდა, სრუ მაარჩინა ხახზე და ნიორზე. ზაფხული რო იქნა, სრუ დალბა და აყრულდა. ერთი გრამი ვერ გაყიდა. სოფელმა უჩივლა ჰუქუმათთან: „მავის სული მოგოშორე აქაათი; ჟალაბობას აზარი ექნა“.

სხო რამე აღარ ებოვნებოდა, ტანსმოსი გაყიდა, ქირაათი გადააყრევნა. ეხლა წაღანდელზე უფრო დაღარიბდა.

მესამე წავდა ბაპლულთან, უთხრა:

— სიფთა მოკკითხე, კარგა დამაჩუვე, კარგაც მავგი, მევრე რო მოკკითხე, უჭკო რამე დამაჩუვე ერთი გრამიც ვერ გაქყიდე. წინანდელზე უფრო დაქქესიბდი.

— სიფთა რომ მიმკითხე, მითხარე: „ბევო, უფროსო“. ბევისი, უფროსისი ქართული ჰკუანი იქნება“. იმიბე მავგი ბევრი თეთრი. მემრე მითხარე: „უჭკუო, რეტიანო ბაპლულო! ეხლა რა ვიყილო? რა გაქყილო?“ უჭკუო ბაპლულმა უჭკო სიტყო გათხარე.

— ეხლა რა ვიყილო? — უთხრა მესამე.

— დამშორდი აქაათი! — უთხრა ბაპლუმა.

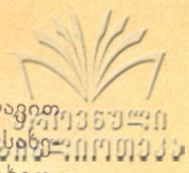
ყურბანოვ აბდულრაჰმან მუსა ოღლი, 70 წლისა.

სოფ. მოსული, 30, I. 45.

48. ბაპლული და საწყალ კაცი

დაპნან ბაპლული მიდიოდა გზაზე; შემეყარა ვრ საწყალ კაცი გზაზე. დაპნან ბაპლულმა უთხრა: „კაცო, გზაზე ზიდი დადევ!“ ამ კაცმა ვერ გააგა, რა თქმა არი; თავში ვერ ჩავრდა. ბაპლულმა უთხრა: „სადაც წახოლ, ადგილი იცოდინე! ღოღლაშს სახელი მოპკითხე! უმოტკითხლა, — მე რამე მაქო, — ნუ იტყუ!“

ამ კაცმა კიდე ვერ გააგა. გზით გააყარნენ. ბაპლული ეგრე წავდა; ის კაციც ეგრე წავდა. ცოტა წინაყენ რო წავდა, ამის ვირი დეფალა ტალახში. ამ კაცმა იყურა: „აა კაცო, მუშორლე!“

ბაპლულმა არ მიჰხედა. ირბინა ამ კაცმა; დააჭირა კლავით ზაპლული, უთხრა: „ვირი დეეფალა“. ბაპლულმა უთხრა: „მე ვაჩე-ლი მაქო; სახელი დამიზახე!“ წაპყო, ამაყონა ის ვირი ტალახით.

ქიდემ შაერთდნენ გზაზე. ბაპლულმა ეს კაცი თავი სახში წაყონა ყონალა.

ბაპლული ლაფ ჭკუანი კაცი ყოფილა. საღამო რო იქნა, ფათიშაესი ვეზირი მოგდა, ბაპლულს უთხრა: „ფათიშაე გეზახის ამლამ ყონალლულზე“. ბაპლულმა უთხრა: „მე ყონალი მყავ; ვერ მუალ“. წავდა ვეზირი ფათიშასთან, უთხრა: „ბაპლულმა თქო: ყონალი მყავ ამლამ, ვერ მუალ მეო“. ფათიშამ უთხრა: „წაა, უთხარე, ყონალიც მაყონოს, მოტდეს ბაპლული“. ადგა ბაპლული, ყონალიც წაყონა, წავდა. ბაპლული გაპწივეს, თავში დააქდუნეს. ეს ყონალიც წავდა, იმის ზირზე დაქდა. ბაპლულს არ უნდოდა იმისი იქ დაქდომა; თავი ადგილი იქ არ იყო, იქ ბეგები, ხანები ჟდებოდნენ. მემრე შომოტდნენ დუდრუან ხალხი; უთხრეს: „დაესწი ქრმოთყენ!“ სრუ „დაესწი! დაესწი! დაესწი!“ მეწივა სრუ კრი ზირი. ბაპლული დიახ გაჟავრდა გულში: რებეა სიფთა თავი ადგილი ვერ იცოდინაო.

ჭამეს, დალივეს, იქეფეს. მემრე მაღეს ერ დიდ ყარფუზი, თქრს: „დანა მის აქო, რომ ყაზფუზი გაჭჭროთ?“ ო საათ ამ კაცმა ამაღლა ჟიბით დანა, თქო: „მე მაქო დანა“. ეს დანა რო ამაღლა, ვეზირმა ჯელში ჩაგდა დანა; უთხრა: „ეს დანა საათი იქნა შენტან?“ ამ საწყალ კაცმა უთხრა: „ეს დანა ჩემია“.

— შენი არა, — უთხრა ვეზირმა, — ჩონი ხაზნა გატეხეს, მაშინ ეს დანაც იქ გაპყოლია.

ამ კაცს გოტჭირდა. ფათიშაეები, ხანები, ვეზირები იქ არიან. იქავ იჩივლა: „ჩონ ხაზნა დაფანტეს, იმაშინ ეს დანაც გაპყოლია“.

ყარფუზი იქვე გააჭრელი დგას. ეს კაცი დააჭირონ ბუ საათ. ბაპლულმა უთხრა: „ამლამ ჩემ ყონალია, დილლაზე ჩაგაბარებყე“. უთხრეს: „შენ რამეს დააჩრვ ამას“. დაფიცა მაგრა თავი ნამუსზე, რო — რამეს არ დავაჩრვ ამას. აყონა ე კაციც, წაყონა შინ.

დილლა რო გათენდა, ყონალის ვირი გამაყონა გარეთ; კაციც დოტხახა გარეთ; დააჭირა ვირის ყურიო, უთხრა: „ვირო; პირველში რო გითხარე: ჯიდი დადგი! ვერ გააგე. მემრე გითხარე: ჰოლდაშს სახელი მოჭკითხე! ისიც ვერ გააგე. მემრე გითხარე: სადაც წახოლ, შენ ადგილი იცოდინე! ესიც ვერ გააგე. მემრე კიდემ გითხარე: უმოტკითხელა მისმეს რამეს ნუ მისცემ! წუხელ, აა, რა ჰქენე? — თანდათან ვირს ჰკრავს, ამ კაცმა გააგოსო. — ესი

ეგრე, გააგია, ვირო? ეხლა კარგა დამისმინე! — თანაც ვირს ჰკრავს. — ეხლა შენ გეზახის ხანი; უნდა მოკვლოს! ეხლა შენ თქუ, რომ ამ დანას მე ვატარებდი სრუგან მეელისებში: ნახოთ, დანის პატრონი მინ გომოვა? იმისთუნ ვატარებდი დანას. ჩემ მამის ხაზნა გატეხეს, ჩემ მამამც მეეკლათ. იმ დროს შაჭხდი, მამა მამკდარა, ხაზნაც დაფანტულა. გულზეც ეს დანა დაცემული იდგა. — თანაც ვირს სცემს ბაჰლული. — ვირო, გააგეი ესრე ეტყუ ხანს: „მოჩივარი მე ვარ. თუ მართლა დანა მაგისია, მამაც მაგას მოჭკლავ, ხაზნაც მაგას დაჭუანტავ. ეგრე ილაპარაკე ხანთან!“ — ებნება (|| ეჭბნება) ბაჰლული.

ბაჰლულმა თუთან წაყონა ეს კაცი; ჩააბარა ხანს. ამ კაცს ჰკითხა ხანმა. „რაზე გაპტეხე ვეზირის ხაზნა?“ ამ საწყალ კაცმა ჰკითხა: „მართლა მაგისია დანა?“ უთხრა: „ჰოვ, მაგისია“. ამ საწყალ კაცმა თქო: „თუ მაგისია, მამაჩემის ხაზნა მაგას დოჭუანტავ, მამაჩემიც მაგას მოჭკლავ, ეს დანაც იყო მამაჩემის გულზე დაცემული. ამ დანას იმიზე ვატარებდი სრუგან: ნახო, მინ გომოჩნდება ამი პატრონი? თუ მაგისია, მე ვარ მოჩივარი“. დოჭუანტეს ვეზირი, უთხრეს: „შენ მაგისი ხაზნაც დაგიტანტავ, მამაც მაგიკლავ, ე დანაც შენი ყოფილა“.

ვეზირს გოჭჭირდა თავი. ვეზირმა იპოვნა ბაჰლული, უთხრა: „მუშოლე! შენი ყონალი მღუპავს. რამდენიც გინდა, მიეცე! გამანებოს თავი“. მიჰცა ერთი ხაზნა ვეზირმა. დააწყენნ (|| დააწყენენ). კიდევ.

ისმალოვ ისმალო ასადულლა ოლი, 41 წლისა.
სოფ. მოსული, 30. I. 45.

49. კაცი და დედაკაცი

ერ კაცს ერ დედაკაცი ჰყონდა. კაცი და დედაკაცი გადაეკიდნენ (|| წაეკიდნენ || დაჰოჯათნენ). კაცმა დედაკაცს დოჭუინა. დედაკაცმა უთხრა:

— კაცო! შენ მე დამიშინე, ნახოთ: შენ ნამეტნავი ხარ, თუ მე?

— ჰაბა, ნახოთ: შენ ნამეტნავი ხარ, თუ მე? შენისთანა ასი დედაკაცი რომ იქნოს, მე კაცი ვარ, ვერ დამაჭარბებ.

— ნახოთ: მინ მეტი კეთება, — უთხრა დედაკაცმა.

სამ დღეს ერთმანეთთან დაწყურენ. სამი დღე მემრე ცოტ-ცოტა დაჰმირწყდა ეს გაწყრომა. დედაკაცმა კი გულით არ გააღა. ორ

თრმ, სამ თრმ გაგვარა შუვაში. იმაშინსუკან დედაკცმა ააღა ერ
სამ მანათი, ერ ჟეჰილ (ჯეჰილ)¹ ბიჰ მიჰსცა, შეეხრწა:

— შენ სულის ჭირიმე, ორ მანათი თეგზი მიყიდე, ერ მანათი
შენთუნ იყოს.

წაჰდა ბიჰმა, ორ მანათა თეგზი იყიდა. ცოცხალ თეგზი მაღ-
ლა, დედაკეცს მალვი მიჰსცა. დედაკაცმა უთხრა ბიჰს:

— შენ სულის ჭირიმე, შულო, მამყევე ამლამ! ჩონ მამულში
ე თეგზი მიწაში უნდა და დავმარხოთ, მოჰდეთ.

თურმენი იმ მამულს ხტალ ის კაცი მასანწა ყოფილა. და-
მარხეს ამათ, უკან მოჰდნენ. ამ კაცმა ხტალ შაბა ურემი,
ოჰლო ჰაბაჩა, წაჰდა მიაჰნრლა. დაჰყო მოჰნტა. შუვაზე რომ
გოჰწივა, თეგზი ამავდა. კაცი გული შეფთხა; მემრე გაჰხარდა,
— თეგზი დავიჭირეო, მაღლა თეგზი, ურემზე დადო. ჩქარათ მოჰნტა
გაათავა, შინ წაჰდა. შინ გომოჰმო ურემი. ჰატრ-ხატრით შთმოჰ-
და ეხოში გახარებული. დედაკაცმა გამოჰხედა წინ.

— კაცო! რა მოგიტდა? რა ამბავია?

— რა უნდა იყოს? მოჰქანე, დაჰთესე, მოსულვარ შინ.

გომოჰმო ურემი. წაჰდა დედაკაცმა, ალაცოჟა ჩამაღდა; თეგ-
ზი დაანახა, დედაკაცი შეფთხა!

— კაცო? ეს რა ამბავია? ეს თეგზი სა იპონენ?

— დედაკაცო! ადგილს ჰქნავდი, ჰაბაჩამ ამავდა მიწით!

— დიახ კაჲ. ამას ამლამ მოგიხარშავ, გაჰმებ (sic.).

დედაკაცმა თეგზი წაღლა სახში. კაცმა ტანსმოზი გამაღცოლა,
გაჰდა სატარებლა. დედაკაცმა თეგზი მოხარშა, დამალა. კაცს
უმული ჰქონდა: შინ წავალ, თეგზთან პურს შეჰქვამ. მოჰდა საღ-
მოზე სახში.

— ჰაბა, დედაკაცო, მაღტა, პური ჰქომოთ ახლა!

დედაკაცმა მაღტანა პური, მაართო; თეგზი ჯორცი დაჰმალა
ქობითაჲ.

— დედაკაცო! ჰაბა, თეგზი ჯორცი მაღტანო! რას უდგენარ?

— რაჲ თეგზი ჯორცია? სიზმარში რომ არ გინახავ?

— შე მამაზალლო! თეგზი მოგახარშინე, როჰყავი? მაღლი!

— კაცო! თეგზი მე არ მინახავ, რომ არ გაჰიანენებულხარ?

— შე მამაზალლო! მე ვარ ჟინიანი, თუ შენ? — ააღა ჟოხი,
დედაკაცს დაჰშინა. დედაკაცმა დაჰყო ყურილი დჰდრუნათ. ამი
ყურილზე დავროდნენ მესობლები. ამ დედაკაცმა დაჰყო ტირილი:

¹ უვიც.

— მემეშროლეთ! დაჯიროეთ ეს კაცი!

დაჯიროეს ეს კაცი. დედაკაცმა უთხრაყე: „ეს კაცი დაჭადაღო ტანსმოზი, ხეზე დაამბით“ (sic.)! დაჭადაღეს ტანსმოზი, ხეზე დაამბო ბეს. მემრე დედაკაცმა უთხრაყე: „ჰაბა, ახლა ჰკითხეთ: „დედაკაცს რაბე უშენდი?“ უთხრეს იმ კაცს: „ცოდუა არაა ეს დედაკაცი? რაბე უშენდი?“

— როგო არ დოჭმინო მაგ მამაზადს? თევზი გორცი დამი-
მალა!

დედაკაცმა თქო: „საათ მაყონე თევზი? საათ იყიდე? სა და-
ჭირე?“

კაცს ჰკითხეს: „საათ იყიდე? სა დაჭირე?“

კაცმა უთხრაყე: „მამულს ჰქნავედი, ჰაჩაჩამ ამააგდა“. დედა-
კაცმა უთხრაყე: „თევზი წყალში იქნებაყე, თუ მიწაში?“. ამ ხალ-
ხებმა თქრს: „წყალში იქნებაყე“.

— წელიწადში, აა, ამ თრში, ეგრე ჯდება ჩემ კაცი: ჟინიანდე-
ბაყე. დამამირწყდა ეს დღიები, ვერ გოჭუთხილდი; აა ამ დღეში
ჩამაგდა. ეხლა თქრწ წაათ! ამის გაშობის დროს მე ვიცი ეხლა.

ხალღმა დააგდეს, წაჭუნენ. მაღლა დედაკაცმა წყალი, ჩიფ-
ლაყ ტანზე შასხა. დიახ შესცივდა კაცს. ცივი ღამე იყო. დაწყო
კაცმა ტირილი:

— გააიშუ, დედაკაცო, მე ტყუანი ვარ!

— ჟერ შენ ტყუანი არა ხარ, დამაცალე! — უთხრა დედაკაც-
მა. კიდემ შაასხა წყალი, შავდა დედაკაცი შინ, დაჟდა, ყური უგ-
და. კაცი ენას ველარ ლაპარიკობდა. მემრე წავდა დედაკაცმა,
ოჭშო, მაყონა ცეცხთან.

— დედაკაცო! მე ტყუანი ყოფილვარ. მიწაში თევზი არ იქ-
ნება, წყალში იქნება.

დედაკაცმა ადგა, თევზი თავი ბუხრი თავზე დადო, კაცი
რომ თებოდა. რომ გათბა, კაცმა გააშმორა, მალლა აახედა, ბუ-
ხრი თავზე თევზის თავი დაანახა.

— არ გამოდგა, მე ვჟინიანდები. კიდემ მიშროლე! — უთხრა
დედაკაცს.

— რა გაჟინიანებს? რა გაშინებს? დაჟი, გათბი!

— არა, დედაკაცო, მე ვჟინიანდები, მიშროლე!

თოლებზე ჟელები აფარა. ამამ რომ თოლებზე ჟელები აფა-
რა, დედაკაცმა თევზი თავი ადლა, დამალა.

— ჰაბა, სადაა თევზი? აქ თევზი არალი.

— აჲ, მალლა თევზი თავი არი, მიმამორე! — თითს აყოლებს ზეათყენ, ვერ იჭრუტება. დედაკაცმა თავი გოტჳწივა უკანაყენე ხა: მართლა თევზი თავი აღარალის. მემრე დედაკაცმა დააზინა.

დედაკაცმა დააჭარბა.

ხჳალ დილლაზე რომ აღგა, დედაკაცმა უთხრა: „დედაკაცთან ნუ იჭრჯათებ, დედაკაცს ჰრჯათ ნუ გოტჳწივე (|| გოტჳწივე)! შენ კაცი ხარ, მე დედაკაცი ვარ, ეშმაკობა ბეგრი მაქო. რა თქმა უნდა, მე დაგაჭარბებ კიდევ.“

ბაჯიოფ ჰაჯიმურად ახვერდ ოღლი, 40 წლისა, კოლმეურნე, მცირემცოდნე, იცის ქართ. (ინგ.) და ახერბ.
სოფ. ითითალა, 15. IX. 40.

50. ბატმზის ბაჳოფვა

მერდს ერ ბატი ჰყონდა. დედაკაცს უთხრა: „ბატი დაკალე, მოხარშე! ფაჳჩას წოტყონო უნდა, ვაჩუქო!“ დედაკაცმა ბატი დაკალა, მოხარშა. კაცმა ხურჳინში ჩააწყო, ფაჳჩასთან წააყონა. ფაჳჩას უთხრა: „შენთუნ სოგლათი მამიტანია“. ფაჳჩამ თქო: „მაეტანე, ვნახოთ!“ მაეტანა მერდმა, ამაეტანა, ფაჳჩას წინ დადო. ფაჳჩამ თქო: „გოგოყოფე წოროა!“ მერდმა უთხრა: „რათანი ხართ?“ ფაჳჩამ თქო: „რქსნი ვართ — ორ შუღლი, ორ მილიცა, ერ მე, ერთიც ჩემ დედაკაცი“. ფაჳჩამ მოჰკითხა მერდს: „ბატისი კაჲ ჯორცი რემენია?“ მერდა თქო: „ტყავი და კუტუხო“. ფაჳჩამ თქო: „მართალია! მისაც ჩემი თავი უნდა, მერდს თავზე თეთრი დააყაროს, რომ ამამ ჯორცისი ტკბილი გამაეტნო!“ მერდს უთხრა: „ეხლა გოგოყოფე ბატი წოროა!“ მერდმა უთხრა: „მისაც რა აშნუან, მიჰვეცე!“ აეტანა ბატი, ფეყები დააჭრა ბატს, მილიცაებს მიჰსცა; უთხრა ფაჳჩას: „მილიცაები შენ ფეყები! აჲ, იმიბეჲ ფეყები ამათ მივეცე!“ ფაჳჩამ თქო: „წოროია!“ ჳრები დააჭრა ბატს, შუღლებს მიჰსცა. ფაჳჩას უთხრა: „ესეც შენ ჳრები!“ ფაჳჩამ თქო: „წოროია!“ ბატს დუმა მოჰჭრა, ბებერს მიჰსცა, თქო: დუმაც შენ ბებერს!“ ფაჳჩამ თქო: „ჰეგეც კაჲ!“ ბატს თავი მოჰჭრა, ფაჳჩას მისცა, უთხრა: „შენც ამათ თავი ხარ; აჲ, იმიბეჲ თავიც შენ მრგოცე!“ დაჰჩა ჯორცი; ისეც თუთან აეტანა. ფაჳჩამ უთხრა: „კარგა გაჰხყოფე“ (sic.). გამაეტანა, ორას ყვზილიც მიჰსცა. მერდი შინ მოგდა.

ნამერდმა¹ გააგვა: მერდმა ერ ბატი წააყონა, ორას ყვზლი მიატანა. დედაკაცს უთხრა ნამერდმა: „ჩონ ხუთ ბატი დაჰქლოთ, წაფიყონოთ ფაჰასთან, მაგიზგან ბევრ თეთრ შოგ-ტანოთ!“ ნამერდა ხუთ ბატი დაკლა, ფაჰასთან წააყონა; ფაჰას უთხრა: „შენთუნ სოვლათი მომიტანია“. ფაჰამ უთხრა: „ამაატან-ნე! ნახო, რა არის?“ ნამერდმა ხუთ ბატი ამაატანა. ფაჰამ უთხრა: „ნამერდ! ბატისი ტკბილ ჯორცი რემენია?“ ნამერდა თქო: „ვერ ვიცი“. ფაჰამ უთხრა: გოგიყოფე წოორა!“ ნამერდმა აატანა, თითო-თითო მიჰსცაყე, ერთს დააკდა. ფაჰამ უთხრა: „ამიზგან წოორა ვერ ჰყოფავა?“ ნამერდმა თქო: „ვერ ჰყოფავ!“ ფაჰამ უთხრა: „ნამერდ, შენ, ეგ, იქ დაჟი! ამი გამყოფელი მაყყონო“. ნამერდი დაჟდა. ფაჰამ მერდი მააყონა. უთხრა მერდს: „ბატისი ჯორცისი ტკბილი რემენია?“ მერდმა თქო: „ტყავი და კუტუხნო“. ფაჰამ თქო: „წოორია! მისაც ჩემ თავი უნდა, მერდს თავზე თეთრი დააყაროს! ჯორცისი ტკბილი გამააცნო. ნამერდს თავში ეს ყაფა-ზი² დაჰკროს, რომ არათერს არ იცის!“ უთხრა ფაჰამ მერდს: „გოგოყოფე ეს ხუთ ბატი რქს კაცს წოორა!“ მერდა თქო: „ფაჰ-ჩა! არ იქნება, სამ-სამით გაჰჰყოფო?“ ფაჰამ უთხრა: „იქნება; გაყოფე!“ მერდმა აატანა ერ ბატი, ორ მილიცას მიჰსცა. უთხრა ფაჰას: „ორ მილიცა, ერ ბატი სამი იქნა?“ ფაჰამ თქო: „იქნა!“ აატანა ერ ბატი, ორ შუშლს მიჰსცა. უთხრა ფაჰას: „ორ შუშლი, ერ ბატი, ესეც სამი იქნა?“ ფაჰამ თქო: „წოორია, იქნა!“ აატანა ერ ბატიც, ბებერს და ფაჰას მიჰსცა; უთხრა ფაჰას: „შენ, ბებერი, ბატი სამი იქნეთა!“ ფაჰამ თქო: „ვიქენეთ, წოორია!“ დაჰა ორ ბატი. მერდმა ორ ბატი ააყონა თუთან, თქო: „ფაჰა! ორ ბატი, ერთიც მე — ჩონ სამნი ვიქნეთა?“ ფაჰამ თქო: იქენეთ, წოორია! მისაც ჩემ თავი უნდა, მერდს თავზე ყვზილი დააყაროს, ნამერდს ყაფაზი დაჰკროს!“ ხალღმა მერდს თავზე თეთრი დააყარა, ნამერდს ყაფაზი დაჰკრა.

მერდმა ნამერდისი ბატებით თეთრიც აატანა, ორ ბატიც მააყონა, მოვდა. ნამერდს დაჰა ყაფაზები.

მურადოფ ისმაღლ ხალილ ოღლი, 36 წლისა, კოლმეჟრნე, იცის ახერბ. და ჭართ. (ინგ.); წ.-კ. იცის მხოლოდ ახერბ. ენახე. სოფ. ითითალა. 25. IX. 40.

¹ ნამერდი (←намерд) ძუნწი; არაკეთილსინდისიერი, მოღალატე, გამცემი.

² ყაფაზი (←гафаз) ხელისგულის თავზე დაკვრა.

ლექსიკონი

(შეტანილია მხოლოდ ტექსტის გაუქვისათვის აუცილებლად საჭირო სიტყვები)

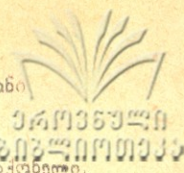
ბატანლა 193, 6 ასალებად, დასაპყრობად
 აზარი 202, 14 ჭირი
 აზულუმებ-ს 174, 22 აწვალვებს, ტან-
 ჯავს (ბ. ხულა)
 — ალა-ა, ალლა-ა 166, 26, 170, 5 სარეგე-
 ლა ბალანი
 ალაყოჯა 205, 18 ნოუთები და სურსათი
 (სამუშაო იარაღები, ტანთსაცმელი,
 თევშები. საქციელი)
 ალვერ 187, 19 ვაჭრობა
 ამან 180, 12 არიქა, აბა ჰა
 აჰმა 167, 6 მაგარამ
 ანჯახ 196, 25 ოღონდ, მხოლოდ
 ანა-ა 188, 31 მინა
 არისუმ 191, 37 არის რომ
 ასკარი 193, 6 ჯარი, ლაშქარი
 ასპაე 186, 27 საადილო
 ასპაიქი-ა 185, 6, 27 სასადილოს გამგე
 აღსად 185, 14 კოჭლი
 აყარი 202, 12 სხვენი
 ახგარ, ახგრი 181, 26 ბოლოს
 გაზპა-ა 170, 10 სანათი
 ბესტა-ა 165, 26 ზეხამებული შედგენი-
 ლობა (შდრ. აზერბ. ნაქტა)
 ბექპაზ 177, 14 ხილის წვენი, მოღუღლე-
 ბული
 ბიჩხი 183, 23 ხერხი (შდრ. აზერბ.
 ბიყჩი)
 ბორჟი 194, 29 ვალდებულება, მოვა-
 ლეობა; აქ გადატ. საქმე
 ბოსტანჩი-ა 190, 3 მებოსტნე
 ბრუესტუკან 165, 8 (—ბოჟუს უკან) ბურქს
 უკან
 ბუ საათ 187, 8 ამ საათში
 ბუნარაჰს 166, 12 ბუნარი არის
 ბუთუმ 163, 8 ყველა
 ბადა-ა 165, 19 ბიჭი
 გამათება-ა 187, 23 გაკვირვება
 გამათებულ-ი 201, 24 გაკვირვებული
 განაჩაღება 196, 8 ავად განდობა

გაღდნენ 190, 11 გაიზარდნენ
 გარაქ 167, 11 უნდა (ნაწილაკი)
 გაქედვხუზება 196, 31 უქეიფოდ გაბ-
 დობა
 გაქეზხუზება 202, 2 გამდიდრება
 გაყეჩვა 196, 17 გატეხა
 გაჰაზირება-ა 173, 30 გამზადება
 გზაჰს 166, 9 გზა არის
 გზგ 185, 1 ცა (შდრ. აზერბ. კჰჩ-
 კჰკ).
 გზრც 167, 7 ახლოს
 გუოგაზ 164, 1 ცუკირსახოცი
 გუმუშ 169, 29 იერცხლი
 გუჟი 196, 10 ძალა, ღონე, ენერგია
 დაზოვა-ა 177, 1 დაბადება
 დალაგ 179, 11 დალაქი, პარიკმახერი
 დალაჯოს 196 21 გაილაბოს, დაზიანდეს
 დარალ 188 34 ბოძანებისთანავე
 დაფანტვა-ა 178, 19 — 20, 203, 27 დაგ-
 ლეჯა, შეჰმა, განდაყურება, გაძარცვა
 დაფანტულ-ი 191, 25 დანგრეული
 დაფალარათება 196, 10 დამშვიდება
 დაქეხიბება 202, 20 დაღარიბება
 დაღირსება 196, 7 გაჩენა
 დაჰვა-ა 163, 13 ომი
 დევა-ა 184, 35 აქლემი
 დენა 198, 37 ცალი, ერთადერთი
 დესტამაზ 197, 3 ყველაფრის დასუფ-
 თაეება
 დეფა-ა 186, 25 -ჯერ, -გზის, -ხელ
 დილიშ 170, 5 ნაკვეთი
 დინგჩი-ა 180, 23 ბრინჯის საწმენდი
 წისქვილის გამგე, მეწისქვილე
 დორთან 176, 11 ოთხივე მზარეს, ირგვ-
 ლივ
 დრშაგ 197, 5 ლეობი, დოშაქი
 დუა-ა 178, 21 საძმომარი, პანაშვიდი

დურნა-ა 182, 35 წერა
 დუჰმა-ა 182, 30 დილი (შდრ. აზერბ. дүйма).
 დუშმან 185, 8-9 მტერი
 ებეჩი 196, 8 ბებიქალი
 ეგინა 196, 16, სწორად
 ეგრის 190, 4 აგრიჩად (მდინარეა, ალა-ზანს ერთვის)
 ედ 186, 36 უცხო
 ევაზირება 196, 23 ეხეეწება, ავალებს;
 დავაზირება დავალება, დასაქმება
 ეთიმი-ი 200, 27 თბოლი
 ემუტრა 167, 26 ამგვარად, ამნაირად
 ენაჰს 166,8 ენა არის
 ერთაჰს 195, 33 ერთ მზარეს
 ერთენა-ა 187, 28 ერთილა, ერთადერთი
 ერთა/ე 164, 28, 190, 29 მხოლოდ, მარტო
 ესირ 170, 18 ტყვე
 ეფიჯ 174, 11 წამოსახმელი. ნაბადი (შდრ. აზერბ. ЯПЫНЧЫ)
 ექა 188, 5 დიდი, მოზრდილი (შდრ. აზერბ. ЕКӘ)
 ეჩბეთ 188, 10 სრულებით
 ვალლაჰ, ბილლაჰ 184, 27 ღმერთმანი (ფიცი)
 ვათან 187, 20 სამშობლო
 ვამან 185, 6 დრო, ეპოქა
 ვარგალიჩი-ა 180, 19 თქრომტედელი
 ვოგდეფა 168, 23 ზოგჯერ
 ვოლევე ხავსტას 163, 28 ძვლებით ხავე არის
 ვულუმ 182, 8 წვალება, ტანჯვა
 ცამაშა-ა 188, 34 გართობა, სანახაობა (შდრ. აზერბ. Тамаша)
 თამბი 174, 20 სასჯელი (შდრ. აზერბ. Тәнбиһ)
 თარაფ 172, 6 მზარე
 თახუკან 165, 2 მთას უკან
 თაფპაჟა-ა 163, 25 გამოცანა
 თად 193,4 ეოთწლიანი მცენარის ლერწი
 თადარ-ი 194, 20 კასრი
 თახთა-ა 166, 3 ფიცარი
 თეთრ 175, 26 ფული
 თირ 176, 20 საყვავე, თავებ

თიქან 183, 13 ეკალი
 თორეჰს 165, 20 ნოვარე ატყინესული
 თუქუქ-ა 191, 28-29 მესტი
 ცხამან 190, 4 იმ მზარეს
 იმჟურა 178, 17 იმგვარად, იმნაირად
 ინხან 167, 18 კაცი, ადამიანი
 -ინჯალ, -ინჯახ, -ინჯახ 184, 8, 167, 3 თანდებ. -მდე
 ირაზიეგებ-ს 191, 10 იკისრებს
 ისკამ 166, 7 საკამი
 ისტაქან-ი 199, 20 (რუს. стакан) ჭიქა
 იშაპრებ-ს 172, 32 იცეკვებს
 იშიდი-ი 196, 1 სინათლე
 კამხთანა-ა 177, 4 საუკეთესო
 კილანა 196, 16 თიხის პატარა თეფში
 კურტ, კურტა-ა 180, 21, 190, 10 კრუხი
 კურტან-ი 196, 14 ჩვარი, ძველი ტილო, ძველმანი
 კუტუკ კოლ 166, 11 კეიცის კვალი
 ლაფ 176, 8 ძალიან
 ლულ 190, 25 ნამგალი
 ლუთუ 195, 19 ლატაკი, ჩაღლეტილი. მშიერ-ტიტველი
 მამპალ 176, 30 ორსული, უფხმშიმე
 მაჟაათ 173, 16 ღალა
 მადრუფ 181, 4 სამარეთი
 მაშრუფ 181, 5 ჩრდილოეთი
 მენაბათე 198, 24 ჯერში მყოფი
 მერდ-ი 207, 14 გულუბვი
 მეტანე 184, 11 ნებბორე
 მისალა 201, 2 გამოკანა; ანდაზა
 მოვალეჰს 167, 15 მოვალე არის
 მურტუდ-ი 199, 8 მიმდევარი, თავდადებული
 ნაგახ 196, 33 რადგანაც
 ნაგახტან 187, 21 ანახად. უცებ, მოულოდნელად
 ნამერდ-ი 208, 1 ძენწა
 ნევა-ა 188, 7 შვილიშვილი; ნევაჰს შვილიშვილი არის
 ნუმ 166, 25 რომ
 ნაბა-ა 190, 11 სამითა
 ნავან 177, 32 მშრალი საქმელი, მარტო პური

ამან 190, 3 ძალიან, არაჩვეულებრივი
 ამაჟი 200, 7 ფერდობი
 ანზე 166, 21 განზე, გვერდზე
 ააა-ა 190, 16 წყლული
 აენა-ა 186, 4 სიძე
 აელავ 183, 2 ნაპერწკალი
 აენგილავ 163, 3 ინგილო
 აეს 172, 26 გლოვა
 აოლადაშ 174, 13 ანხანაგი, თანამგ-
 ხავი
 აქქ 184, 35 საპალნე.

არმოახ 163, 23 ორმო არის
 ო სათ 203, 20 იმ სათშივე მაშინვე
 ოდღუშად 188, 7 ბავშივი, ბავშივები
 ოქს 163, 26 ექსი

პიწწა-ა 184, 11 პაწწა, ცოტა
 პოტილა-ა 183, 1 ბოთლი

ჟანავარ 178, 19 მგელი (6. ჯანავარ)
 ჟერა 199, 11 რიგი, ჯერი
 ჟეშალ 205, 2 6. ჯეშილი
 ჟინეირ-ი 195, 35 ჯაჭვი
 ჟიჟამ 169, 32 ჯეჯიმი, ხოლიანი ქსო-
 ვილი

ჟუმა-ა 172, 22 6. ჟუმა-ა
 ჟულაბ 170, 34 — 35 6. ჟულაბ
 რაზი 188, 29 დათანხმებული, კმაყოფი-
 ლი
 რაბზე 173, 33 რისთვის, რატომ

საბურ 186, 3 ცხვირის დაცემინება
 სახვრახ 163, 28 სახვე არის
 სალაჯა-ა 178, 20 საკაცე, ჯალანბარი
 სალბა-ა 180, 36 კეტი
 საქმეხ 171, 2 საქმე არის
 საყალ 170, 12 წვერი
 სეფან 185, 27—28, აივანი
 სიზვე 195, 31 სიგრძე

სიპტა (|| სიფტა || სიფთა) 172, 13 პირ-
 გულად
 სირა-ა 173, 17 რიგი, ჯერი, მორიგეობა
 სიფთა 166, 19 6. სიპტა
 სიფთანდელ 166, 19—20 პირვანდელი
 სოლახა, სოლოხიამ 172, 8, 191, 24 მარ-
 ცხენა (შღრ. აზერბ. solaxan)
 სოჭლათ-ი 207, 17 ძღვენი
 სულბურ 172, 15 სულის ახსნა

სუშმა 197, 19 გაწურული მაწონი
 სურქ-ა 191, 32 ჯოგი

ტავარ 191, 32 წვრილფეხა საქონელი,
 ცხვარი

ტალერკა 199, 16 საინი, თეფში
 ტაე 178, 4 ბიძა (დედის ძმა)
 ტადარ 189, 27 ჯუდა
 ტონსულ 163, 17 ჯამაგირი
 ტუმა-ა 190, 21 გორობი, მიწის ბელტი

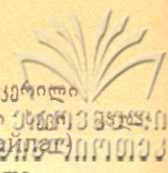
უხტუშა-ი 193, 8 ტანსაცმელი

ფათიშა-ა, ფათუშა-ა 174, 32, 183, 20
 მეფე, ზღოწიფე
 ფალახ-ი 196, 12 უხლო ნობი
 ფადირ 185, 6 ლატაკი
 ფაყლა-ა 170, 6 ლობიო
 ფაშა-ა 185, 15 მეფე
 ფაშალობა-ა 175, 14 მეფობა
 ფერაბიჩა-ა 174, 32 ფერიხანუმი (ქეთე-
 ვან დედოფალი)
 ფეჟ 163, 26 ფეხი
 ფუშან 179, 2 დაფიქრებული, დაღო-
 ნებული, ჯავრიანი

ქალამ 170, 7 კომბოსტო
 ქართულ: ამ ქართულსუჟან 191, 3 ამ
 სიტყვის შემდეგ
 ქელლა-ა 167, 3 თავის ქალა
 ქესიბ-ი 201, 30 ლარიბი, ლატაკი
 ქეშიმ 182, 28 მღვდელი
 ქეშქელი-ი 194, 20 ქურქელი, ზომის ერ-
 თელი

ქეჩა-ა 179, 14 თხა
 ქომბა-ა 189, 25 პური (ფურნის პური
 მთელი, მაღალი და დიდი)
 ქორჟუქ 164, 6 საბერველი
 ქუშქურდ 176, 26 გოგირდი
 ქურქიან 166, 2 ქურქიანი

ქაბ 178, 23 ქურქელი
 ყაშმა-ა 165, 32 მიწური
 ყალა-ა 174, 33 ციხე-კოშკი
 ყალან 176, 22 სხვა, დანარჩენი
 ყალა 201, 36 კალა
 ყანად 182, 36 ფრთა

ყანუყობ 74, 34 „სისხლის ღელე“ (პატარა მდინარეა ნუბა--კახის მაგისტრალზე)

ყადლე-ა 179, 6 საზრუნავი
ყაძი 196, 13 მაკრატელი
ყარა-ა 179, 13 შავი; ყარა თიქან შავი ეკალი

ყარავაშ 188, 33 მოახლე
ყარიშულლე 188, 33 ერთად, შერეული, -ურთ, -იან (შდრ. აზერბ. ГАРЫ-ШЫГЛЫ): ყარავაშებ ყარიშულლე 188,33 მოსამსახურებითურთ; პატრონ ყარიშულლე 189, 6 პატრონითურთ, პატრონთახ ერთად

ყარფუზ 164, 16 საზამთრო
ყარღა-ა 190, 21 ყვავი
ყასტიზე 199, 3 ყასიდად. განგებ, განზრახ

ყაფაზ-ი 208, 15-16 ხელისგულის თავზე დაკვრა

ყეძრ, ყეძრი 187, 28 გარდა
ყონად 181, 24 სტუმარი
ყონადლულ-ი 203, 8 სტუმრობა
ყორადღი-ა 180, 15 მწყემსი, ყარაული, დარაჯი
ყოშუენ 175, 5 ჯარი, ლაშქარი, სამხედრო ნაწილი

ყულულ 186, 18 სამსახური
ყულულ 167, 1 კუნჭული
ყვზილ, ყვზელ 165, 7 ოქრო
ყვზი, ყვზგ 166, 31 ასული
ყვრხ 134, 15 ორმოცი
ყვხმათ 181, 5 ხელი

შაარ 188, 31 იხ. შაპარ
შაბადა-ა 179, 12 არაკი
შაპარ 186, 20 ქალაქი
შაშად || შაად || შაშიდ 179, 19 მოწმე
შებედ-ი 201, 2 იხ. მიიალა
შეახ-ი 199, 8 მნათე

ჩალოთქ 165,18 გაუცხველი ბრინჯი, სათესლე
ჩარა-ა 181, 36 საშუალეობა, გამოსავალი, შეძლება
ჩარჩავი 197,5 ბავშვის შესახვევი მა-

ტერია, საგანგებოდ შეყერილი ჩეღალა 187,21 მშოალი უსუნეველი კოტი (შდრ. აზერბ. ყაქინე)

ჩიფლაყ-ი 201, 32 ტიტველი
ჩილაყა 195, 31 მარცხენა (შდრ. სოლახა)

ჩიშჩა-ა 172, 4 ჩიშჩა
ჩიპე 196, 13 ჭიბი

ცალფეყა-ა 165, 20 ცალფეხა
ცურცუნქუ-ს: ცურცუნქუნდენ 195, 22 ცარცვედნენ
ცუქქ 188, 21 ცელქი
ცუქქულ 189, 27 წისქვილი

წრლა-ა 166, 14 მწონი

ხაბარ 189, 11 ამბავი
ხაზნა-ა 191, 37 ქონება, სიმდიდრე
ხაძა-ა 173, 27 ნიხი, ფარდაგი, ხალიჩა

ჯანავარ 191, 28 მგელი
ჯეჰილ-ი 205, 2 უვიცი
ჯუშა-ა 172, 21 პარასკევი (შდრ. აზერბ. ყყმა)

ჯულაბ 188, 3 სიტყვა, პასუხი (შდრ. აზერბ. ყაბაბ)

ჭაზირ 173, 18 განზადებული
ჭათაარ, ჟათაარ 181, 27, 179,5 როგორ (ნ. აქეე, გვ. 129)

ჭალა, ჟალა 181, 7 ჯერ

ჭამაც 187, 123 თანაც

ჭამიშა, ჭამეშა 166, 26-27, 189, 3 ცოველთვის, მუდამ, განმუდმებით

ჭარ 167, 15 ყოველ

ჭაჩიჩა-ა 190, 22 აჩჩა, კავი

ჭეჩ 170, 1 არაფერი

ჭეჩ მინამ არ ჭქონი 176, 16 არავინ არ ჰყოლია

ჭეჩბეთ 289.1 სრულებით

ჭრუთ 197, 30 დაჯიბრება, ჯიუტობა, უხეშობა

ჭუქუშათი 202, 13 მთავრობა, ხელი-სულელება

ყა 167, 12 აი (ჩვენებ. ნაწილ.)

პირთა საძიებელი

- აბულაძე ილ. 20
ახვლედიანი გ. 50, 64, 110
- ბაქრაძე დ. 5, 6, 7
ბოკარევი ა. 142
ბერძენიშვილი ნ. 5
- გაბუნიანი ბ. 33, 42, 53, 89, 115, 116, 144
გამყრელიძე თ. 72, 81
გიგინეიშვილი ი. 18
გორდღვესკი ვ. 68, 73
გუგუშვილი კ. 23
გულიასვილი ნ. 5
- დირი ა. 63, 66
დონდუა კ. 108
დუმბაძე მ. 5
- ედილი ზ. 5, 6, 7, 11, 16
ედილაშვილი ზ. (იგივე ედილი) 5
ელიაშვილი ნ. 5
ერკერტი რ. 7, 8, 87, 88
- ვაჟა-ფშაველა 146
ვახუშტი ნ. 5
- თაყაიშვილი ე. 36
თოფურია ვ. 18, 22, 31, 33, 44, 51, 53, 54, 60, 61, 62, 70, 84, 87, 92, 93, 94, 106, 115, 123, 126, 127, 136, 140, 147
- ინაიშვილი გრ. 19, 20, 25, 26, 43, 61, 66, 73, 98, 116, 118, 121, 122, 123, 136, 140
- ინაიშვილი დ. 142
ინაიშვილი თ. 91, 92, 93, 120.
- კიზირია ანტ. 92, 97
კლიმოვი გ. 33, 91
- ლევიაშვილი ალ. 88, 115
ლომთათიძე ქ. 143, 144
- მაისურაძე ი. 48
მაკალათია ს. 144
მარი ნ. 28, 32, 33, 37, 48, 70, 75, 93, 127, 139
მარტიროსოვი არ. 96, 123, 136, 140
მაჭავარიანი გ. 80, 81
მენტეშაშვილი სტ. 58, 75, 110
მხილველი 12
- ნოლაიდელი ჯ. 33
- პეტრუშევსკი ი. 5
- ქორდანიას თ. 97
ქლენტი ს. 30, 33, 36, 41, 64, 72, 74, 81, 124
- როგავა გ. 30, 66
როსტიაშვილი ნ. 18, 79, 98, 124
- უთურგაიძე თ. 81, 115
- ფარადაშვილი გ. 5
ფოგტი ქ. 62
- ქვთარაძე ი. 18, 33, 35, 36, 124
ქალდანი მ. 81
- ღამბაშიძე რ. 18, 80, 105, 118, 126, 142
- ყიფშიძე ი. 30, 33, 34, 37, 41
- შანიძე ა. 7, 16, 20, 60, 61, 71, 72, 81, 84, 88, 89, 91, 92, 93, 96, 98, 100, 105, 108, 109, 110, 116, 120, 123, 124, 139
შმიდტი კ. 30
შუხარდტი ქ. 63

ქართული
ბიბლიოთეკა

ჩიკობავა არნ. 8, 9, 20, 21, 22, 23, 24,
25, 30, 32, 33, 51, 53, 54, 56, 60, 62,
63, 64, 65, 67, 68, 69, 72, 74, 79, 80,
86, 88, 91, 92, 93, 97, 104, 115, 116,
120, 121, 123, 127, 130, 136, 137,
138, 141, 142
ჩხენკელი სტ. 136

ცერცვაძე ილ. 115
ცურტაველი იაკობ 20

ძიძიგური შ. 18, 41, 123, 139, 144
ძიძ. შვილი მ. 35

წიშა 8, 16
წერეთელი გ. 81

ტინჭარაული აღ. 36, 70

ხუბუა მ. 27
ხუბუტია პ. 81, 144

ჯავახიშვილი ივ. 25, 30, 36, 71, 72
ჯანაშვილი დიდ. 5, 7

ჯანაშვილი მ. 5, 6, 7, 9, 15, 16, 17,
21, 32, 33, 36, 39, 57, 70, 77, 88,
104, 109, 110, 111, 121, 142, 143, 150

ჯანაშია ს. 87
ჯიქია ს. 36.

* * *

• კაპურ ტექსტებში დადასტურებული ფუძემოგენიანი სახელები ლექსიკონში შეტანილია სახელობითი ბრუნვის ნიშნით (ა-ით), ხოლო ფუძეთანხმოვნია-ნეაი — მხოლოდ ფუძით; ალიაბითურ მასალებში ფიქსირებული სახელები კი ლექსიკონში მოცემულია თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის ნორმების მიხედვით: ფუძეთანხმოვნია — სახელობითი ბრუნვის ნიშნით, ფუძემოგენიანი — მარტო ფუძით.

შესავალი	5
საინგილოსა და ინგილოური დიალექტის ისტორიული ვითარება	5

თავი პირველი

ძირითადი ფონეტიკური თავისებურებანი	19
მთავარი ფონეტიკური მოვლენები	19
სგერათა ზარკვეულ კომპლექსებთან დაკავშირებული სუბ-სტიტუცია	19
ცალკეულ ბგერათა სუბსტიტუცია	29
აფრიკატიზაცია	36
ასიმილაცია	37
ხმოვანთა ასიმილაცია	38
თანხმოვანთა ასიმილაცია	43
დისიმილაცია და მეტათეზისი	47
ბგერათა დაკარგვა და ჩამატება	51
ბგერათა შემართვა-დამართვა	72

თავი მეორე

მთავარ მორფოლოგიურ მოვლენათა ანალიზი	83
სახელი	83
ბრუნება	83
თანდებულიანი ბრუნვები	95
ნაცვალსახელი	98
რიცხვითი სახელი	100
ზმნა	102
პირის ნიშნები	102
ღრო-კილო	114
პირველი სერია	114
მეორე სერია	118
მესამე სერია	122
ზოგიერთი დეფექტური ან თავისებური ზმნა	124
სიტყვაწარმოება	125
ფორმალეცვლელი სიტყვები	128

თავი მესამე

სინტაქსური ხასიათის ძირითადი მოვლენები	134
სხვა ენობრივი წრის გავლენა ფრაზეოლოგიასა და ლექსიკაზე	147
ზოგადი ხასიათის დასკვნითი დებულებები	154
Особенности ингилойского наречия грузинского языка (резюме)	157
Основные положения	159
ინგილოური ტექსტები	163
კაკური მასალები	163
ალიაბათური მასალები	193
ლექსიკონი	209
პირთა საძიებელი	213

Григорий Моисеевич Имнайшвили

ОСОБЕННОСТИ ИНГИЛОЙСКОГО НАРЕЧИЯ
ГРУЗИНСКОГО ЯЗЫКА

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
საჩუქრ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

რედაქტორი ა. კიზირია

გამომცემლობის რედაქტორი გ. გოგიავა

ტექნიკური რედაქტორი ე. ბოკერია

კორექტორი ლ. გაგოშიძე

მხატვარი ვ. ნადირაძე

ზელმოწერილია დასაბეჭდად 27.1966; ნაბეჭდი თაბახი 1350;

საღირებულო-საგამომცემლო თაბახი 10.28;

უფ 02339; ტირაჟი 1000; შეკვეთა 1370;

ფასი 94 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი 60, კუტუზოვის ქ. 15

Издательство «Мецниереба», Тбилиси 60, ул. Кутузова 15

გამომცემლობა „მეცნიერების“ სტამბა, თბილისი 60, კუტუზოვის ქ. № 15
Типография Издательства «Мецниереба», Тбилиси 60, ул. Кутузова № 15

